ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

- ΡΕΝΟΣ: καλοκαιρινές σημειώσεις κοινωνιολογίας
- Δύο μελέτες για τα κόμικς
- Τουρισμός και κοινωνία

10 χρόνια χωρίς το ΝΙΚΟ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ

6

Δρχ. 350
ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1989 • ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Επειδή τα τρένα του αύριο θα τρέχουν πολύ γρήγορα...

το ΕΛΚΕΠΑ
επιμορφώνει - πληροφορεί μελετά
και συμβουλεύει σε θέματα:

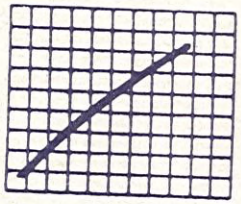

ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Το σήμερα επιβάλλει την επιμόρφωση, εξειδίκευση στελεχών και την εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων οργάνωσης και προηγμένης τεχνολογίας στις ελληνικές επιχειρήσεις.
Το ΕΛΚΕΠΑ συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, βοηθά στη μείωση της ανεργίας, προωθεί τη συνεταιριστική οργάνωση, δημιουργεί στελέχη υψηλής ποιότητας, συμβουλεύει και βοηθά τον επιχειρηματία.

...Το ΕΛΚΕΠΑ γεφυρώνει το χτες με το σήμερα και το σήμερα με το αύριο.

ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΜΗΧΑΝΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

ΕΛΚΕΠΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ 28 - 106.82 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 360.04.11 **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ:** ΘΕΣ/ΝΙΚΗ - ΠΑΤΡΑ - ΗΡΑΚΛΕΙΟ - ΒΟΛΟΣ - ΚΑΒΑΛΑ - ΓΙΑΝΝΕΝΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Η Νέα Κοινωνιολογία στη μέχρι τώρα πορεία της επιδίωξε να εστιάσει τη συλλογική της προσπάθεια, σ' έναν καίριο ανθρωποκεντρικό στόχο: να εγείρει μαζί με τη διεπιστημονική απαίτηση για εγκυρότερο πολιτικό στοχασμό, τη ζωτική αναγκαιότητα απομυθοποίησης της οποιασδήποτε κοινωνικής θεωρίας.

Η προσπάθεια αυτή δεν μπορεί να ξεπεράσει τα όρια της επιτακτικής επισήμανσης στο βαθμό που αποτέλεσε κατά καιρούς, γενικευμένη απόρροια των πιο βαθυστόχαστων κοινωνιολογικών προβληματισμών.

Ο Μ. Χορκχάιμερ το εντόπισε ίσως με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια: «Η επιστήμη, άρα και η κοινωνική θεωρία ως τομέας των κοινωνικών επιστημών θα πρέπει επειγόντως να επιστρέψει στον ίδιο τον Άνθρωπο».

Ολάκερη η σφοδρότητα αυτής της αναντίλεκτα «ιστορικής συνθήκης» εμπεριέχεται στη λέξη: ΕΠΕΙΓΟΝΤΩΣ! Μας ζητά εγρήγορση, σωματική και πνευματική. Εμπρόθετη αφύπνιση ώστε να επινοήσουμε το HOMO NOVUS και μαζί του τη ρηξικέλευθη κοινωνική αρχιτεκτονική της μειλίχιας ζωής.

Καλούμαστε σήμερα στην προοπτική της πιο ρευστής εκατονταετίας για τον πλανητικό μας βίο, να μετασχηματίσουμε εκ του συστάδην το περιεχόμενο της υπαρκτικής μας ετερότητας, την ίδια την ουσία της ειδοποιού μας διαφοράς απ' τα άλλα ζωντανά πλάσματα της Γης: την Πράξη μας!

Ποιος έχει το σθένος να «εκπαραθυρώσει» τον κακό εαυτό του, ατομικό ή συλλογικό; Αυτός θ' αντικρύσει το μέγεθος της συνετής δημιουργίας. Αυτός θα ενεργοποιήσει την ασφαλιστική δικλείδα για τη ρητή εγκοσμιοποίηση της διάνοιας.

Η επείγουσα μετάλλαξη της ανθρώπινης πράξης μας συνεπώς, αποτελεί ζωτικό προαπαιτούμενο κάθε διανοητικής εκδήλωσης, συγκεκριμένα, κάθε εκούσιας κοινωνικής αλλαγής. Μόνο τότε η υπαρκτική δυναμική της κοινωνικής πραγματικότητας θ' αντανακλάται στην πάλη των ιδεών με υγιείς όρους κοινωνικής θεώρησης κι αυτοί με τη σειρά τους θα επιστρέφουν στην καθημερινή μας πολιτισμική πάλη, με την ταυτότητα της ενδεχομενικότητας των παγκόσμιων ιστορικών προόδων.

Ας το συνειδητοποιήσουμε λοιπόν, η κοινωνική θεωρία παρουσιάζεται ανεδαφική όσο ποτέ άλλοτε. Απόμακρη, εμπορευματική, φετιχοποιημένη ίσως αποτελεί στους καιρούς μας τη μετωνυμία της ανθρώπινης αφερεγγυότητας. Η λύση ελλοχεύει στην Πράξη! Ο Κοινωνικός επιστήμονας αν δεν θέλει δια παντός να χάσει το ζωντανό άνθρωπο μέσα στο φορμαλισμό της «Καθαρής διάνοιας» της στατιστικής και της σχολαστικής κοινωνιομετρίας, πρέπει επειγόντως να στέρξει κοντά του. Η βιωματική κοινωνική μελέτη του ανθρώπινου κόσμου είναι το στωϊκότερο εργαστήρι του μέλλοντος.

Η γραφή είναι ατέρμονη· μόνο ο άνθρωπος είναι πάντα συγκεκριμένος· τούτο διαλαλούσε ένας σύγχρονος Γάλλος στοχαστής λέγοντας σε κάθε ευκαιρία: «Δεν μ' ενδιαφέρει η ευτυχία όλων, μ' ενδιαφέρει η ευτυχία καθενός...».

Max Weber

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ
ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ STAMMLER
Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ, ΣΧΟΛΙΑ
ΜΙΧ. Γ. ΚΥΠΡΑΙΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ 6

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΡΧ. 350

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1989

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Μελέτης Μελετόπουλος
Καλλιγά 5, 152 37 Φιλοθέη, Αθήνα
Τηλ.: 68.12.723 — 68.11.664

Γιάννης Σ. Σακιώτης
Αγ. Γερασίμου 2, 157 71 Ζωγράφου, Αθήνα
Τηλ.: 77.54.621

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

Σπύρος Μακρής
Κερκύρας 127, 113 63 Κυψέλη, Αθήνα
Τηλ.: 88.31.954

ΣΥΝΤΑΞΗ

Σπύρος Κουτρούλης
Βασίλης Λεμπούκας
Ζαχαρίας Παληός

Διορθώσεις κειμένου: Μάνος Αναγνώστου

Φωτοστοιχειοθεσία - επιμέλεια - φωτογράφηση - μοντάζ
Ν. Μαυρομάτης & Σια ΕΠΕ, Μάγερ 11, 104 38 Αθήνα
Τηλ.: 52.25.479, 52.21.479, 52.44.555

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΚΑΛΛΙΓΑ 5, 152 37 ΦΙΛΟΘΕΗ, ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Από τη διεύθυνση 1
Ρένος: Καλοκαιρινές σημειώσεις Κοινωνιολογίας 4
Μελέτης Μελετόπουλος: Ελληνικά 7
Βασίλης Λεμπούκας: Υπόθεση RUSCHDIE, ένα σημειωτικό περιστατικό 10
Κώστας Αντωνίου: Πολιτισμική προπαγάνδα και διαμόρφωση στερεοτύπων στα παιδικά εικονογραφημένα περιοδικά 12
Χρήστος Τσουραμάνης: Comics και εγκληματική συμπεριφορά 20
Περικλής Λύτρας: Ο ρόλος του τουρισμού στη σύγχρονη κοινωνία 30
Χριστίνα Στρατηγοπούλου: Η έννοια της Κοινωνικής Δράσεως κατά τον Μαξ Βέμπερ 35
Σπύρος Κουτρούλης: Η πολιτική ως είναι και ως δέον στον Καρλ Σμιτ 40
Γιάννης Σακιώτης: Οι πολιτιστικές σχέσεις και η συνύπαρξη ΗΠΑ-ΕΣΣΔ 46
Αφιέρωμα στο Νίκο Πουλαντζά
Αντί προλόγου 52
Ελάσσον Χρονολόγιο ενός μείζονος μαρξιστή 54
Νίκος Πουλαντζάς: αξέχαστος φίλος ή επενδεδυμένο συμφέρον; 57
Σπύρος Μακρής: Νίκος Πουλαντζάς, ο θεωρητικός της Μαρξιστικής Πολιτικής Θεωρίας 58
Κώστας Βρατσάλης: Το Καπιταλιστικό Κράτος και ο πολιτικός του μηχανισμός 69
Μάκης Σακαλής: Ο Bob Jessop για τον Ν. Πουλαντζά 74
Ανοιχτή επιστολή: Ο θάνατος του Ν. Πουλαντζά και η σύγρονη ελληνική διανόηση 77
Διακαώς 79
Άρδην .....

Η Νέα Κοινωνιολογία κυκλοφορεί κάθε τρεις μήνες στα βιβλιοπωλεία και στα περίπτερα — αποστέλλεται κατ' οίκον στους συνδρομητές — Τιμή τεύχους 350 δρχ. —Τιμή συνδρομής 1.400 δρχ.: Ιδρύματα, Οργανισμοί 2.000.

Η Νέα Κοινωνιολογία δέχεται άρθρα, επιστολές κ.λπ. — Οι δημοσιευμένες απόψεις εκφράζουν μόνον τους συγγραφείς τους, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι γι' αυτές — τα ανώνυμα άρθρα και οι μόνιμες στήλες γράφονται από την σύνταξη του περιοδικού και εκφράζουν την γνώμη τους — χειρόγραφα δεν επιστρέφονται — Απαγορεύεται η αναδημοσίευση της ύλης ή μέρους της χωρίς την άδεια της διεύθυνσης.

ΡΕΝΟΣ

Καλοκαιρινὲς σημειώσεις Κοινωνιολογίας

Ὁ ἥλιος καίει ἄγρια στὶς ἀχτές μας, καὶ μάλιστα στὶς ἔρημες, τὶς ἀναπεπταμένες, τὶς ἀνίσκιωτες, ὅλο ἄμμο πέρα ὡς πέρα, ποὺ διπλασιάζει, πολλαπλασιάζει τὴν πύρα του. Θυμήθηκα τοὺς κεφάτους ἐκείνους στίχους τοῦ Παπατζώνη, μὲ ὡραῖο χιοῦμορ κατὰ τῶν «ἀρετῶν» τοῦ καλοκαιριοῦ:

Ἐν ὥρᾳ θερινῇ

Ἔχω ἀντικρύ μου τὶς δῆθεν δροσιές αὐτοῦ τοῦ κήπου.
Πότε πιά θὰ περάσῃ ὁ μπερδεμένος κόμπος τῶν ζεστῶν ἡμερῶν;
Πότε πιά θὰ περάσουμε τὸν κατάξερο κάβο τῶν ζεστῶν ἡμερῶν;
Πιέζομαι νὰ καταλάβω αὐτὸ ποὺ λένε *θαῦμα τοῦ ἥλιου* -
αὐτὸ ποὺ λένε *φῶς τῆς Ἑλλάδας ἢ Ἀπολλώνιαν αἴγλη*·
ὁ μισός ἑαυτός μου μονάχα τὸ νιώθει - ὁ ἄλλος μισός
τὸ ἀπωθεῖ!.. Ἄλλωστε, μὲ τὸ νὰ παρατραβᾶ
ὁ κόμπος τῶν ζεστῶν ἡμερῶν, ἔγινε μιὰ σκονισμένη
μουντάδα ὅλος ὁ οὐρανός· καὶ τὰ βουνά
μὲ τὶς γαλήνιες γραμμές, Πεντέλες, Ὑμηττοί,
εἶναι σὰν εἴδη γιὰ ξεσκόνισμα - τόσο βουτημμένα
στὶς ἀνταύγειες τῆς δύσπνοιας!.. Ἔφυγε καὶ ὁ Ἀπόλλωνας,
ἐφύγαν κ' οἱ Δρυάδες - πᾶνε μακρυά ἀπὸ τὴν ἀναμμένη πέτρα!
Κατοικῆσαν φαίνεται ἄλλα βουνά... Τὰ πράσινα χρώματα
ἀπὸ κοντά εἶναι πολὺ ὡραῖα - ἀλλὰ μόνο ὡς χρώματα·
γιατὶ φύλλο τους δὲν σειέται, ἡ δροσιά δὲν τὰ ἐνοικεῖ,
πουλιοῦ λαλιά δὲν βγαίνει - παρεχτός κάτι ροκανίσματα,
καμώματα τῆς ζέστης: τζιτζίκια, τριζόνια, γρύλλοι,
ὅλο κάτι ξύλινα ὀντάρια, γεννήματα τῆς ἀσφυξίας -
ὅλα σὰν φωνές ἀπὸ χύτρες: τσιτσιρίσματα ἀλχημείας!..

Στερέψανε τὰ λιγοστά ρυάκια.
Γιαλός καὶ θάλασσα ἀττική, μόνο ποὺ δέν ἀχνίζουν!
Οἱ ἀμμουδιές - τὶς πατᾶς καὶ πηδᾶς ἀπ' τὴν κάψα!
Τίποτα δὲν ρυτιδώνει τὸ χλιαρό καθρέφτη.
Ὁ Ἀπόλλωνας δέν εἶναι Νάρκισσος - ἔφυγε ἀπὸ δῶ!
Ἴσως ὁ βράχος τῆς Δῆλος τρικυμίζεται ἀκόμη
ἀπὸ τ' ἀερικά στοιχεῖα... Ἴσως πῆγε στὸ γενέθλιο
νὰ παραθερίσῃ... Ἴσως στὸν Παρνασσό... Ἔφυγε ἀπὸ δῶ!)

Οἱ ἀφρισμένες, οἱ μεταβλητές, οἱ ὑγρές γωνίες τῶν κυμάτων
ἐκλείψανε σαράντα μέρες τώρα - καὶ ποιός ξέρει
πόσο θὰ κρατήσῃ αὐτός ὁ *θρίαμβος*! Ὑπεράνθρωπων
μονάχα πρέπει νὰ εἶναι δόξες αὐτές τοῦ λιοπυριοῦ,
γιὰ νὰ μήν εἶναι ἀνεχτές ἀπὸ μᾶς, πλάσματα φθαρτά...
Ὡραῖα εἶναι τὰ μεσημέρια, ἀλλὰ ἡ σάρξ μου εἶναι ἀσθενής.
Μόνο χαύνωση καὶ βλακεία μοῦ φέρνει αὐτή ἡ *καλλονή*.
Ἴσως ἂν τάβλεπα σε ὄνειρο τοῦ χειμώνα νὰ τ' ἀπολάμβανα. □

Ἄρα δέ φταίω κ' ἐγώ, ἂν οἱ σκέψεις μου δὲν πᾶν καὶ πολὺ καλά, βγαλμένες ἀπὸ κεφάλι φλογισμένο, μυαλὸ φρυμμένο - κι ἂς λέει ὁ Ἡράκλειτος: *αὐγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη* (ἀπ. 118, Diels: λαμπερὴ νηφάλια ψυχὴ σοφώτατη κι ἄριστη). Μολαταῦτα βάλθηκα νὰ πάρω σήμερα μαζί μου ἐδῶ στὴν παραλία ποὺ τριγυρνάω μόνος — ψυχὴ ἄλλη δέν τὶς ἔχει ἀνακαλύψει τὶς ἐρημιὲς αὐτές! — μολύβι καὶ χαρτὶ (πῆρα μπλὸκ ὁλάκερο, καὶ μολύβι νούμερο δύο, καὶ ξύστρα! πάνοπλος εἶμαι!) κι ἀφοῦ τὸ γυρεύουν ἐπίμονα τὰ παιδιὰ τῆς *Νέας Κοινωνιολογίας*, «κομμάτι», λέει, «καλοκαιριάτικο γιὰ τὸ τεῦχος τους», νὰ γράψω ὅ,τι τὸ κοινωνιολογικὸ ἐπιτρέψει στὸν καμμένο νοῦ μου ὁ ἥλιος, ἡ φλόγα, ἡ θάλασσα, ὁ ἄταχτος ἄνεμος, π' ὅλο σηκώνει τὸ χαρτί, τὸ ξεραίνει χειρότερα κι ἀπ' τὴν *ξερὴ ψυχὴ* ποὺ γυρεύει γιὰ *σοφώτατη* κι *ἄριστη* ὁ *Σκοτεινός*. (Μὰ *σκοτεινό* νὰ ποῦνε τὸν φωτεινότερο ἀπ' ὅλους! Τοῦτο πάλι! Ποὺ ἀστράφτει ὁ γέρος, σ' ὅ,τι δαγκωμένο ξέφυγε ἀπ' τὰ δόντια του καὶ μᾶς χαράζει αἰῶνες!..)

Κάθουμαι καὶ σκέφτουμαι λοιπὸν — στὰ σοβαρά! ἐδῶ, μὲς στὸ λιοπύρι! — αὐτὴ τὴν *πολιτικοποίηση* τῆς συνείδησης ὅλων ποὺ μᾶς ζητᾶν ἐπίμονα ὅλοι, ἀπὸ ἄκρα Ἀριστερὰ ἴσαμ' ἄκρα Δεξιά, *πολιτικοποίηση* ντέ καὶ καλά! χωρὶς *πολιτικοποίηση* δὲ γίνεται τίποτα λένε! κ' ἐννοοῦν, ὑποθέτω: δὲν προχωράει διόλου καλὰ ἡ «δουλειά», ἡ δικιά τους δουλίτσα βέβαια, τῆς «σωτηρίας μας» (ὅλοι τὴ «σωτηρία μας» δέ θέλουν; ὅλοι νὰ μᾶς σώσουν - αὐτὸ δέ θὰ πῇ πολιτική, σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες; καὶ γιὰ νὰ «σωθοῦμε», πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ *πολιτικοποιηθῇ* ἡ συνείδησή μας, καὶ ν' ἀλλοιθωρίζῃ σταθερῶς «πολιτικά», ὅλα «πολιτικά» νὰ τὰ βλέπῃ, τὴν πολιτικὴ πλευρά τους νὰ θεωρῇ πρώτιστη, κρισιμώτατη!)

Τώρα ἐγὼ βέβαια θάλεγα — ἀλλὰ εἴπαμε: «μυαλὸ καμμένο, πυρακτωμένο στὸ λιοπύρι καφτερῶν ἀχτῶν», καθὼς τὰ λέει ὁ καλός μας Παπατζώνης, τί περιμένεις; — θάλεγα λοιπὸν πὼς χαλάει ἡ πελατεία τους δηλαδή, χωρὶς πολιτικοποιημένες συνειδήσεις· ποιός θ' ἀγοράσῃ ἀπ' τὰ εἴδη τους, τοξικά νὰ ποῦμε, ἂν δὲν τὸν κάνουμε πρῶτα τοξικομανῆ; Τὴ ζήτηση τὴ δημιουργοῦμε στὸν καιρό μας, ποὺ τὰ «προωθήσαμε» τόσο ὅλα στὰ μὴ περαιτέρω, αὐτὸ θὰ πῇ *μάρκετινγκ*. Λοιπόν, κ' ἡ πολιτικὴ, ἡ πολιτικὴ ὁποιουδήποτέ μας (οἱ ἀντιθέσεις μας ἐν προκειμένῳ, καθὸ ψευτοαντιθέσεις ὡς πρὸς τοῦτο ἴσα-ἴ-

σα, ρόλο δὲν παίζουν κανένα) πρέπει νάχῃ τοὺς ἕτοιμους πελάτες της, τοὺς τοξικομανῶς ζητητές της στὸ κάθετί. Τὸ κάθετί νάχῃ θεώρηση πολιτική σὰν τὴν καιριώτατή του - ἀλλιῶς τί γινόμαστε;..

Τὸ σημείωσα. Καὶ λέω, λοιπόν, ἐδῶ στὸ λιοπύρι τοῦ κάβου, ποὺ μ'ἀκοῦνε μόνο τὰ κύματα, πὼς θὰ πρέπει νάναι κοινωνιολογικὴ σκέψη αὐτή, κι ἂς παραεῖναι φρυμμένη. Εἶναι κοινωνιολογικὴ ὁπωσδήποτε! Παρὰ ποὺ σὰν ἀντιπολιτικὴ μοῦ μοιάζει. Θὰ θυμώσουν ἰδιαίτερα οἱ ἀριστεροί μου φίλοι - μὰ κ'οἱ δεξιοί, κ'οἱ δεξιοί ἀσφαλῶς! Ἡ πελατεία εἶν'ἡ ἴδια, κι ὁ καβγὰς γιὰ τὸ πάπλωμα βέβαια. (Εἶμαι τάχα «δυσνόητος»; Ἂς μείνω «δυσνόητος». «Καλοκαιρινός» ἔτσι. «Ἀπολιτικός» ἔτσι, μὲς στὴν ἀποθέωση πιὰ τῆς «πολιτικῆς» τάχα - τί σκάνδαλα, τί κλεψιές, τί κοσκωτᾶδες, τί ἐκλογές, κ'ἐγὼ «ἀπολιτικός» κι «ἀντιπολιτικός» παραταῦτα, κοινωνιολογικὸς καὶ μὴ πολιτικός, καὶ χωρὶς νὰ φταίω, ὁ ἥλιος νὰ φταίῃ, ὁ ἄνεμος ποὺ μᾶς ξεραίνει τὸ χαρτὶ καὶ λυώνει παραπάνω τὸ μολύβι στὴ φρυμμένη του ἐπιφάνεια, τὸ ξαναξύνω κάθε τόσο, πάλι λυώνει, φτάνουν καὶ σπιλιάδες, τὸ κάνανε γκοφρὲ τὸ χαρτί, ἀλλὰ διαβάζουνται ὡστόσο, αὐτὰ τ'ἀπὸ πολὺ ξερὴ ψυχή, πούθελα νὰ σημειώσω κάτω ἀπ'τὸν ἥλιο σὰν «κοινωνιολογικὰ» εἰς πεῖσμα τῶν τόσο πολλῶν «πολιτικῶν» καὶ πολιτικομανιῶν ποὺ μᾶς μαστίζουν.)

Ἐνῶ, τί τὰ θέλετε; Ἡ ζωὴ δὲν περπατάει μὲ τὴν πολιτικὴ πράγματι. Μὲ τὴν πρᾶξη περπατάει - ὄχι μὲ τὴν πολιτική. Μὲ τὴν οὐσία — τὴν πραγμάτωση κάθε οὐσίας — ὄχι ποτὲ μὲ καμμιὰν ἐξουσία. (Μᾶλλον, σὲ μιὰ νέα μας ἐτυμολογία, ἡ ἐξουσία θάπρεπε νὰ θεωρεῖται ὡς προκύπτουσα καὶ σημαίνουσα: τὸ *ἔξω πάσης οὐσίας*! «Ἔξω ἡ οὐσία» - ἄρα, νά το, ἀμέσως τόχεις στὸ χέρι, τί ἄλλο θές;: «ἐξουσία»!)

Μὲ τὴν πρᾶξη λοιπὸν λέω, τοῦ καθενός, καὶ ὅλων μαζί, προχωράει ἡ ζωὴ καὶ τὰ πράγματα, δηλαδὴ κ'οἱ λεγόμενες «κοινωνίες» κ'ἡ λεγόμενη τάχα «Ἱστορία». Ὄχι μὲ τὴν πολιτική. Ἡ πολιτικὴ θορυβεῖ, φωνάζει, διατείνεται πὼς αὐτή τάχα τὰ κάνει ὅλα, τὰ κουμαντάρει ὅλα. Τίποτα πράγματι δέν κάνει καὶ δέν κουμαντάρει! Παριστάνει ὅτι... Κι ὅ,τι γίνεται, ὅ,τι ἀλλάζει, ὅ,τι προχωράει ὄντως, ὅ,τι φέρνει σταθερὰ κάθε μέρα τὸ ἄλλο, δηλαδὴ ὅ,τι πορεύεται μὲς στὸν κόσμο, ὅ,τι *γίνεται*, αὐτὸ ποτέ ἡ πολιτική, παρὰ ἡ πράξη, τοῦ καθενὸς καὶ ὅλων, ἀπ'τὴν πιὸ σημαντικὴ ὡς τὴν πιὸ ἀσήμαντη κάθε μικροστιγμῆς.

Αὐτὸ σκεφτόμουνα ἐνῶ φύσαγε πιὰ διαολεμμένα, καὶ δὲ μ'ἄφηνε πιὰ τὸ χαρτὶ ἀπείραχτο νὰ γράψω οὔτε μιὰ λέξη παραπάνω στὸ τόσο μπόσικο τοῦτο θέμα.

Μᾶλλον ὁ ἥλιος. Ὁ ἥλιος θάφταιγε!..

Γενικώτερα ὅμως, σκέφτομαι, στὸν καιρό μας, καὶ στὸν ὑπανάπτυκτο τόπο μας ἰδιαίτερα, ἔχει πάρει διαστάσεις παρὰ φύσιν ἡ πολιτικὴ κ'ἡ τάση τὰ πάντα ν'ἀνάγωνται στὴν πολιτική. Λογουχάριν ἡ Παιδεία. Ποὺ πάσχει, καὶ ξεπέφτει ἀκατάσχετα, δεκαετίες τώρα, καὶ δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ τὸ ἀμφισβητεῖ — ἐκτὸς τῶν ἑκάστοτε κυβερνώντων, ποὺ ὑποτίθεται πὼς τὴ «σώζουν» κι αὐτήν, τὴ «διορθώνουν», τὴν «ἀναβαθμίζουν» (κατὰ τὴ βερμπαλιστικὴ ἔκφραση τῆς μόδας) — πλὴν ὅλοι πασκίζουν *πολιτικά* νὰ καταπιαστοῦν μὲ δαύτη, μόνον ὄχι πράγματι παιδευτικά, πνευματικά, ἀφοῦ *πνεῦμα* πάντως εἶν'ἡ παιδεία κι ὄχι πολιτική. Τὸ ἀποτέλεσμα; Ὅτι κάνουν ἀνόητους χειρισμοὺς στὴν ἐπιφάνεια, κινήσεις στὸ κενό, σὰ νὰ κυνηγᾶν φαντάσματα ἢ ἀόρατα ἔντομα, λένε λόγια πολλά, ξαναδιαιροῦν πολλὲς φορὲς τὸ 12, πούν'οἱ τάξεις τῶν σχολείων, μὲ διάφορους τρόπους — ὄχι ἕξη κ'ἕξη, ἀλλὰ τέσσερα κι ὀχτώ! ἢ ὄχι· ἕξη καὶ τρία καὶ τρία! ὄχι· τέσσερα μέν, ἀλλὰ κ'ἕξη καὶ δύο μετά! καὶ πάει λέοντας — χωρὶς νὰ βγαίνῃ τίποτα βέβαια μὲ τέτοια ἐξάσκηση στὴν πρόσθεση καὶ στὴ διαίρεση, ὅταν οἱ τάξεις ποὺ προσθαφαιροῦν δέν εἶναι πάντως σχολείων τάξεις, παιδείας σωστῆς, ἀληθινῆς, οὐσιαστικῆς, ἀφοῦ τίποτα πράγματι δὲ γίνεται μὲς στὶς τάξεις τάχατες αὐτές, στοὺς χρόνους ποὺ διαρκοῦν, ἀπὸ δάσκαλους καὶ μαθητές, παρὰ μόνο περνᾶν τὰ χρόνια, γράφουνται στὰ χαρτιὰ δῆθεν βαθμοὶ «προόδου» (ποιᾶς προόδου, στὰ σοβαρά;), καὶ προχωρᾶν οἱ γενιές, βγαίνουν μὲ «χαρτιὰ» παλιόχαρτα, κοροϊδεύουνται κι ἀλληλοκοροϊδεύουνται, πέφτουν μὲς στὴ ζωὴ καὶ δὲ μποροῦν νὰ κάνουν τίποτα μὲ τέτοια ψευτοπροσόντα..- ὅλοι ὅμως δέν ἐννοοῦν παρὰ *πολιτικά* νὰ σκέφτωνται καὶ ν'ἀντιμετωπίζουν σταθερὰ τὴν παιδεία, κι ἂς μή

βλέπουν κανένα διορθωμὸ τοῦ κακοῦ ἀπὸ τέτοια ἐπιπόλαια κ' ἐξωγενῆ θεώρησή της.

Φυσικά, τρίβουν τὰ χέρια τους μόνο ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν τὴν κατάλυση κάθε μὴ πολιτικῆς παιδείας - ποὺ θέλουν στράτευση τῆς ζωῆς στὶς ὀργανωτικὲς ἰδέες τους. Γι' αὐτὸ κ' ἡ πολιτικὴ θεώρηση τῆς παιδείας πάει χεροπιαστὰ πάντα — καὶ στὸν τόπο μας τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἰδιαίτερα — μὲ τὴν ἀντίθεση πρὸς τὴν κλασσικὴ παιδεία.

Στὸ προηγούμενο τεῦχος ἀναδημοσιεύθηκαν κείμενά μου ἀπ' τὴν *Κριτικὴ τοῦ Μεταπολέμου* χωρὶς νὰ μοῦ σταλοῦν νὰ δῶ διορθώσεις τους ὁ ἴδιος μὲ ἀποτέλεσμα λάθη σὲ γραφὲς κρίσιμες, σὲ συλλαβισμοὺς ἄνω ποταμῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ λέξεις ὁλάκερες, ἔτσι ποὺ καὶ μισοαγράμματο τοῦ καιροῦ τούτου μ' ἐμφανίζουν καί, ποῦ καὶ ποῦ, δὲ βγαίνει καὶ νόημα – ὅπως, λογουχάρη, στὴ φράση (τῆς σελ. 7, στ.α',§4,1η γραμμή): *Ἂν «ἔγραφαν»* (!) , *κι ἂν «τρῶνε» κι ἂν «θὰ φᾶνε ἀκόμη»*, ἀντί: *Ἂν «ἔτρωγαν»*. (Γιατὶ φαντάσου καί... νάγραφαν οἱ τότε κλέφτες, τί...λογοτεχνία πιὰ θάχαμε!)

ΡΕΝΟΥ ΗΡΑΚΛΗ & ΣΤΑΝΤΗ
ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
Πλῆρες Corpus. Τόμοι 7. Σελίδες: 3820.

Τὸ καλύτερο δῶρο σὲ φίλους ποὺ διαβάζουν. Χαρίστε τὸ πιὸ νεοελληνικὸ πνευματικὸ ἔργο, ποὺ θὰ μείνῃ καὶ θὰ μορφώσῃ πολλὲς νεοελληνικὲς γενιές.

Ποιητική

Τόμοι 3, σελίδες 1746. Ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα, ὡς τὶς μέρες μας, ἀνθολογημένη ὅλη ἡ λόγια καὶ δημοτικὴ ποίηση τριῶν αἰώνων.

Διηγήματος

Τόμοι 4, σελίδες 2074. Διηγήματα 137, διηγηματογράφων 97, τὰ ἄριστα ἑνὸς αἰῶνα Διηγηματογραφίας μας, ὡς τὶς μέρες μας.

Εἶναι ἡ πιὸ ἀντικειμενικὴ κάτοψη τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἐντελῶς ἀνεπηρέαστη ἀπὸ ἰδέες, φανατισμούς, καὶ πολιτικὲς θέσεις ἢ παρατάξεις.

Ὁ τόμος: δρχ 3200 στὰ βιβλιοπωλεῖα, 2800 ταχυδρομικῶς, καὶ ἀπὸ Μηθύμνης 43 (πλατεῖα Ἀμερικῆς) διὰ χειρός. Ταχυδρομικὲς ἐπιταγές: Κυρίαν Βίαν Ρ. Ἀποστολίδη, Μηθύμνης 43, Ἀθῆναι 11252. Τηλέφωνα: 8646977 καὶ 8676053. Τὰ βιβλία στέλνονται πάντα ἀμέσως μετὰ τὴν εἰσπραξη σχετικῆς ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἢ ἐπὶ ταχυδρομικῇ ἀντικαταβολῇ.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΡΕΝΟΥ ΗΡΑΚΛΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ

ΑΝΘΥΛΗ. Μυθιστόρημα. Δρχ 400/320.
ΑΞΟΝΕΣ. 28 διηγήματα. Δρχ 400/320.
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΡΑ. 20 διηγήματα. Δρχ 400/320.
Η ΑΛΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ. Μυθιστορία σὲ διηγήματα. Δρχ 400/320.
ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΝΟΤΙΕΣ ΑΚΤΕΣ. 11 διηγήματα. Δρχ 400/320.
ΚΑΙΓΕ. 51 πεζὰ καὶ ποιητικά. Δρχ. 400/320.
ΚΑΜΜΕΝΑ ΦΡΕΝΑ. Διηγήματα καὶ ἄλλα. Δρχ 400/320.
ΚΑΤΗΓΟΡΩ. Γενικὴ κριτική. Δρχ 600/450.
ΚΛΕΙΔΙΑ. Ἕξη μονογραφίες: Κρόμβελ, Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, Κάφκα, Μπέρναρ Σῶ, Ὄππενχάιμερ, Πάστερνακ. Δρχ 400/320.
ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΟΥ. Γενικὴ κριτική. Δρχ 400/320.
Ο A_8. Νουβέλλα τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου, μὲ πραγματικὰ στοιχεῖα, τοῦ κύκλου τῆς «Πυραμίδας 67». Δρχ 300/240.
Ο ΓΡΑΣΑΔΟΡΟΣ καὶ ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΜΑΧ ΤΟΔ. Νουβέλλα κι ἀντιμυθιστόρημα. Δρχ 400/320.
ΟΙ ΕΞΑΓΓΕΛΟΙ, 20 πεζὰ καὶ ποιητικά. 400/320.
ΟΙ ΕΡΙΝΥΕΣ. 3 διηγήματα. Δρχ 300/240.
ΠΥΡΑΜΙΔΑ 67. Προσωπικὴ μαρτυρία τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου '47-'49. (Ἡ μοναδικὴ ἀντικειμενικὴ μαρτυρία τοῦ Ἐμφυλίου Δρχ 500/400.
ΣΤΗ ΓΕΜΙΣΗ ΤΟΥ ΦΕΓΓΑΡΙΟΥ. 23 διηγήματα. Δρχ 400/320.
ΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Γενικὴ κριτική. Δρχ. 2800/2000.
ΤΕΤΡΑΜΗΝΑ, (τεύχη 1-18, σελ.1284), ὅπου ὁ Ρένος ἔχει δημοσιεύσει ὅλα τὰ κείμενά του, ἀπὸ τὴν Ἀνοιξη τοῦ '74. Δρχ 2000/1500. Πανόδετα στάνταρ

JOHANN GUSTAV DROYSEN

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ. ΣΧΟΛΙΑ:
ΡΕΝΟΣ ΗΡΑΚΛΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΗ Κ' ΕΝΗΜΕΡΩΜΕΝΗ
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΜΑΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΕΓΚΥΡΟΤΕΡΑ
ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ Κ.Α. ΕΡΕΥΝΩΝ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ:
ΗΡΚΟ ΚΑΙ ΣΤΑΝΤΗ Ρ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ

ΑΘΗΝΑΙ
1988

2 ΤΟΜΟΙ, 864 ΣΕΛΙΔΕΣ, 1475 ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ,
4 ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ, 3 ΕΓΧΡΩΜΟΙ ΧΑΡΤΕΣ,
6 ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΔΕΝΤΡΑ, ΠΟΛΥΤΕΛΗΣ ΕΚΔΟΣΗ,
ΛΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ, ΔΕΡΜΑΤΙΝΟΣ ΤΙΤΛΟΣ.

ΜΙΑ ΠΟΛΥΤΕΛΗΣ ΕΚΔΟΣΗ -ΕΝΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΒΟΗΘΗΜΑ ΣΕ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΕΤΗ ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ: Όχι στην παθητική αφομοίωση — Ναί στη δημιουργική συμμετοχή

Η στροφή της Ελλάδας προς την Ευρωπαϊκή προοπτική οριστικοποιήθηκε πια στις μέρες μας κατά τρόπο σχεδόν μη αντιστρέψιμο, λίγα μόλις χρόνια πριν το πολυθρύλητο 1992. Όλες οι πολιτικές παρατάξεις, συμπεριλαμβανομένης και της Αριστεράς, είναι αποφασισμένες να ενταχθούν στις πολιτικές δυναμικές της Ενωμένης Ευρώπης του Μέλλοντος και να αναπτυχθούν ιδεολογικά και να διευρυνθούν κοινωνικά μέσα στα νέα ευρωπαϊκά πλαίσια.

Ο Ανατολισμός, η ιδεολογία δηλαδή που κηρύσσει την εθνική πορεία προς ανατολάς, ξεκινά από τις ομοσπονδιακές ελληνοτουρκικές απόψεις του Σουλιώτη-Νικολαΐδη στις αρχές του αιώνα μας (βλ. το βιβλίο του «Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως»), περνάει πλαγίως από την ουδετερόφιλη πολιτική του Κωνσταντίνου Α΄ Γλύξμπουργκ, εκφράζεται με κανταφικό και νασερικό τρόπο σε ορισμένες τριτοκοσμικές αντιλήψεις του ΠΑΣΟΚ και αποτυπώνεται θεωρητικά στις γνωστές τουρκόφιλες θεωρίες του καθηγητή Δ. Κιτσίκη.

Αυτού του είδους οι απόψεις βρίσκουν σήμερα απήχηση μόνο στην Βατικανοφοβία, Φραγκοφοβία και Λατινοφοβία ορισμένων παραεκκλησιαστικών οργανώσεων, που θυμίζουν —και κατάγονται άλλωστε από— τους Ανθενωτικούς του ύστερου Βυζαντίου, οι οποίοι προτιμούσαν «το σαρίκι του Σουλτάνου από την τιάρα του Πάπα», με αποτέλεσμα να υπονομεύσουν τη συμβολή της Δύσης στην αντίσταση της Κωνσταντινούπολης, που μόνη της αδυνατούσε πλέον να επιβιώσει.

Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν οι ηθικές προϋποθέσεις για τη μοιρολατρική αποδοχή, από το Λαό, της τουρκοκρατίας ως γεγονότος αναπόφευκτου και πάντως θείας προελεύσεως.

*

Συγκρίνοντας τις περιοχές που έζησαν κάτω από τουρκική κυριαρχία μ' αυτές που υπέστησαν φραγκο-αγγλο-ενετική κατοχή, μπορούμε εύκολα να δικαιώσουμε τους πολιτικούς εκείνους παράγοντες του ύστερου Βυζαντίου που υποστήριξαν —με κορυφαίο τον Βησσαρίωνα— μια δυτική πολιτική για το ελληνικό Βυζάντιο. (Αυτές οι πολιτικές δυνάμεις ενσωματώθηκαν τελικά, ύστερα από τη Σύνοδο της Φλωρεντίας, στη διαδικασία της ευρωπαϊκής Αναγέννησης, στην οποία συνέβαλαν πνευματικά, κυρίως με τη διδασκαλία του Γ. Γεμιστού ή Πλήθωνος).

Οι τουρκοκατακτημένες περιοχές ενσωματώθηκαν στο οθωμανικό σύστημα κυριαρχίας και απέκτησαν οθωμανικά χαρακτηριστικά στην πολιτική τους ζωή, στην κοινωνική τους συμπεριφορά και στην οικονομία: όλα αυτά τόσο εμπεριστατωμένα απέδειξε ο Δ. Δανιηλίδης στη «Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία» του (βλ. «Νέα Κοινωνιολογία» αρ. 1). Τα σημαντικότερα αρνητικά χαρακτηριστικά της σημερινής ελληνικής ζωής (ευνοιοκρατία, ρουσφετοκρατία, πελατεία, υποκρισία, φοροδιαφυγή, νεποτισμός, φορμαλισμός, ραγιαδισμός, αυθαιρεσία, αυταρχισμός, συμφεροντολογία, «λούφα», και όλα τα άλλα) οφείλονται στην τουρκοκρατία και είναι ακριβώς αυτά που κάνουν τη χώρα μας τόσο καθυστερημένη και υπανάπτυκτη έναντι της Δύσης.

Οι περιοχές, αντίθετα, που υπήχθησαν σε δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις, ανέπτυξαν σημαντικό λαϊκό πολιτισμό, γέννησαν κοινωνική αμφισβήτηση και ριζοσπαστισμό, καλλιέργησαν ευγενικές μορφές συμβίωσης και συναναστροφής και τελικά τροφοδότησαν το Έθνος με άξια τέκνα, από τον Γκρέκο έως τον Σολωμό και τον Κοραή. Τα Επτάνησα, οι Κυκλάδες, η Ενετοκρατούμενη Κρήτη είναι έξοχα παραδείγματα (παραπέμπω στους «Ξένους Ταξιδιώτες στην Ελλάδα» του Κυριάκου Σιμόπουλου).

Χωρίς αμφιβολία, η προσέγγιση της ευρωπαϊκής δομής είναι και ζήτημα αξιολόγησης: είναι καλύτερη η Ευρώπη από την «καθ' ημάς Ανατολή»; (κατά τη γνωστή φράση του Τραπεζούντος Χρύσανθου).

Στον Παγκόσμιο Χάρτη, σήμερα, η Ευρώπη είναι το μοναδικό μέρος που συνδυάζει αληθινή Δημοκρατία, σεβασμό των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ελευθερία, ευημερία και κουλτούρα. Υπάρχουν φυσικά και άλλες τέτοιες περιοχές: οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Ιαπωνία (και καμιά άλλη).

Ούτως ή άλλως, όμως, η Ευρώπη, κι αν δεν είναι το καλύτερο μέρος του κόσμου, είναι ένα από τα καλύτερα και πάντως το καλύτερο που έχουμε δίπλα μας. Οι επιλογές μας είναι περιορισμένες: (1) ένταξη στη δυναμική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, (2) προσέγγιση στη Μόσχα, μέσω των Βαλκανίων και (3) ανατολικομεσογειακή και μεσανατολική προοπτική με κεντρικό-απαραίτητο-μοχλό μια ελληνοτουρκική συμμαχία.

Από τις τρεις αυτές επιλογές μας, μόνο η πρώτη είναι ρεαλιστική: είναι άλλωστε η μόνη που μας οδηγεί κάπου. Οι άλλες δύο πάσχουν από ριζικές ανεπάρκειες. Και δεν χρειάζεται να αναπτύξουμε εδώ τους λόγους (ιστορικούς,

γεωπολιτικούς, πολιτιστικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, ανθρωπολογικούς, ψυχολογικούς και πολιτικούς) που είναι σε όλους γνωστοί. Αρκεί να επισημάνουμε ότι η εξωτερική πολιτική της οκταετίας του ΠΑΣΟΚ (1981-1989) απέδειξε (α) ότι η προσπάθεια να ανευρεθούν άλλοι χώροι εξωτερικής ανάπτυξης της Ελλάδας (προς Μέση Ανατολή με μια φιλοαραβική πολιτική, προς Μεσόγειο, προς Βαλκάνια και προς Τουρκία, μέσω Νταβός) ουσιαστικά ναυάγησαν και (β) ότι τελικά ούτε θέλουμε ούτε πρέπει να φύγουμε από την ΕΟΚ.

Αλλά και αν ακόμη και οι άλλες εναλλακτικές λύσεις ήταν εφικτές και δεν ήταν μπλοκαρισμένες εκ των προτέρων από το διεθνές πλέγμα συμμαχιών και ισορροπιών δυνάμεων, το οποίο ούτως ή άλλως αδυνατούμε να διασπάσουμε, ας δούμε αν θα ήταν συμφέρουσες: δεν είναι πάντα προτιμότερο να συνασπιζόμαστε με έθνη πιο ισχυρά; πιο πλούσια και πιο ανεπτυγμένα πολιτιστικά και πνευματικά από μας;

*

«Ανήκωμεν εις την Δύσιν», λοιπόν; Όχι, αναμφισβήτητα όχι. Ίσως βέβαια το 1979, που εκφράσθηκε το γνωστό δόγμα από τον τότε Πρωθυπουργό, να έπρεπε να τονισθεί με έμφαση αυτή η —περίπου— νομοτελειακή επιλογή. Τώρα όμως έχουν περάσει δέκα χρόνια και πρέπει να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε στα σοβαρά τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πολιτικής της χώρας μας.

Στο σύνολό της, η Δεξιά θεώρησε αρκετό να εντάξει την Ελλάδα στη χορεία των ευρωπαϊκών κρατών, ώστε η χώρα μας να υποχρεωθεί να μεταποιηθεί σε Ευρώπη, ή ημιευρώπη, έστω και με το ζόρι. Εκεί ελλοχεύει ένας ύψιστος κίνδυνος: να αποικιοποιηθεί η Ελλάδα από τη Δύση, κίνδυνος που άλλωστε έχει αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα (βλ. στοιχεία στην «Καθημερινή» της 28/5/89, για την αγορά των Ελληνικών Βιομηχανιών από το πολυεθνικό και ευρωπαϊκό κεφάλαιο, βλ. επίσης «ΠΟΝΤΙΚΙ», επανειλημμένες δημοσιεύσεις, για την αγορά της ελληνικής γης από Ευρωπαίους).

Το «ανήκομεν εις την Δύσιν» της Δεξιάς σημαίνει παθητική αποδοχή, μοιρολατρική ενατένιση του μέλλοντος, σύμπλεγμα κατωτερότητας, αποποίηση της πνευματικής μας αυτονομίας και παραίτηση από τη διεκδίκηση της εθνικής μας ταυτότητας. Αυτή άλλωστε υπήρξε και η μέχρι σήμερα πολιτεία της συντηρητικής παράταξης στην ΕΟΚ: «πρόθυμη», παραπληρωματική, «ναι σε όλα», κατωτερική, υποτελής, με ελάχιστες φωτεινές εξαιρέσεις, όπως αυτή του καθηγητή Ευρυγένη ο οποίος έδωσε το στίγμα του αντιφασισμού στη γεννώμενη ευρωπαϊκή ταυτότητα, με την περίφημη έκθεσή του.

Η σοσιαλιστική πλευρά, για την οποία αναφερθήκαμε πιο πριν, έχει κι αυτή να επιδείξει, μέσα στην παλινωδία της, την προβολή του ενιαίου κοινωνικού χώρου, που αποτελεί καινοτομία και αναμφισβήτητη πρωτοτυπία.

Τι θα ήταν δυνατόν να κάνει η Ελλάδα, στην σημερινή συγκυρία;

Βρισκόμαστε σήμερα σε μια μοναδική —σε χιλιετηρίδες— περίσταση δημιουργίας ενός νέου υπερεθνικού οργανισμού, όχι με πολεμική κατάκτηση ή με ενώσεις βασιλικών οίκων, αλλά με μια σταδιακή, στέρεα και προπαντός συνειδητή και εκούσια πολιτική διαδικασία, δημοκρατική και ευρεία. Τη νέα αυτή οντότητα την αποτελούν Έθνη που στο παρελθόν υπήρξαν —τα περισσότερα απ' αυτά— αυτοκρατορίες με παγκόσμια εμβέλεια, και που διατηρούν και σήμερα παγκόσμιο κύρος και πνευματική ακτινοβολία.

Η Ελλάδα, λοιπόν, θα μπορούσε να συμβάλει, προτείνοντας νέες διαστάσεις στην ενωμένη Ευρώπη, διαστάσεις όχι κατ' ανάγκην αντίθετες σ' αυτές που ήδη της δίδονται, αλλά οπωσδήποτε εμπλουτιστικές, πρωτότυπες και νέες.

Μια τέτοια νέα διάσταση θα ήταν η διεύρυνση της Κοινότητας προς τη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία, καθώς και προς την Ανατολική Ευρώπη. Η διεύρυνση αυτή θα καθιστούσε τη θέση της Ελλάδας κεντρική σε έναν τέτοιο πολυμερή διάλογο, αφού ως έθνος είμαστε πλησιέστερα γεωγραφικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά προς τις χώρες αυτές και μπορούμε ευκολότερα να παίξουμε με επιτυχία το ρόλο του διαμεσολαβητή.

Επίσης η Ελλάδα θα μπορούσε να αναλάβει το ρόλο του πολιτικού και πολιτιστικού συνδέσμου της Ευρώπης με τις χώρες της Μεσογείου, καθώς και του Πρωτοπόρου στη χάραξη μιας ευρωπαϊκής πολιτικής στον Τρίτο Κόσμο.

Αυτές είναι λίγες μόνον ιδέες, που μπορούν να αποτελέσουν μαζί με άλλες, το υπόβαθρο μιας δικής μας συμβολής στη διαμόρφωση της ενιαίας Ευρώπης. **Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι μια ελληνοκεντρική σύλληψη της εθνικής μας ταυτότητας, που θα μας επιτρέψει να έχουμε άποψη και να μην είμαστε απλώς φερέφωνα ή μόνιμοι αντιρρησίες — επίσης μια ολοκληρωμένη ελληνική παιδεία, που θα μας καταστήσει πνευματικά ισοδύναμους με τους Ευρωπαίους εταίρους μας, αφού οικονομικά και πολιτικά υπερτερούμε, λόγω μεγέθους, αναγκαστικά.**

Είναι, έτσι λοιπόν, αυτή μια μεγάλη ευκαιρία να χτίσουμε κι εμείς το σπίτι που θα κατοικήσουμε, ώστε να είναι φτιαγμένο και στα δικά μας μέτρα. Τουλάχιστον ας δώσουμε προσοχή στα δωμάτια του ισογείου, όπου θα κατοικήσουμε εμείς, γιατί αυτά —όσο κι αν δεν έχουν τη θέα των μεγάλων οριζόντων, της νέας τεχνολογίας και του διαστήματος— αποτελούν μολοταύτα την είσοδο και τους χώρους υποδομής κάθε ανθρώπινου κτίσματος.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΑΡΤΖΕΤΑΚΗΣ: μια ελληνοκεντρική προεδρία

Η αδυναμία επικοινωνίας του Προέδρου της Δεύτερης Ελληνικής Δημοκρατίας Χρήστου Σαρτζετάκη με το σύνολο του πολιτικού φάσματος δεν οφείλεται απλώς στο αρνητικό «ίματζ» του Ανωτάτου Άρχοντος ή σε μερικούς κακούς πολιτικούς συμβούλους.

Το αίτιο είναι κατά τη γνώμη μας βαθύτερο: είναι η ιδεολογική διαφοροποίηση του Προέδρου, μέσα σ' ένα κλίμα εθνικής παρακμής.

Μαθητής του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ο Χρήστος Σαρτζετάκης έχει αφομοιώσει βαθιά τις δύο συντεταγμέ-

νες της νεοελληνικής υπόστασης: την αρχαιοελληνική και την χριστιανορθόδοξη. Οι τοποθετήσεις του στα διάφορα θέματα εμπνέονται από την παιδεία του αυτή, αφορούν άλλωστε υπαρξιακά ζητήματα του έθνους μας και οριοθετούνται σοφότατα από τις περιορισμένες αρμοδιότητες του Προέδρου μιας Πρωθυπουργικής Δημοκρατίας. Έτσι, ο Πρόεδρος Σαρτζετάκης κήδεται της εθνικής μας ταυτότητας, της ελληνικής γλώσσας, της γεννητικότητας και των παραδοσιακών αξιών. Αντί όμως να τύχει της θετικής ανταπόκρισης της λεγόμενης «συντηρητικής» παράταξης, παρατηρούμε ότι οι εφημερίδες της δεξιάς τον ειρωνεύονται για την φιλορθοδοξία του («Καθημερινή», 28/6/89) ή τον κατηγορούν ότι θέλει να υποβιβάσει την γυναίκα σε παραγωγό τέκνων.

Άλλωστε, η σχολαστική τήρηση των συνταγματικών διαδικασιών δεν θα έπρεπε να ενοχλεί: είται ένας δικαστής που επαγρυπνεί για την ακριβή λειτουργία του Πολιτεύματος, κι αυτό θα έπρεπε να δημιουργεί ασφάλεια σ' ένα λαό που υπέφερε τόσο συχνά από τις συνεχείς συνταγματικές παραβιάσεις.

Ο Πρόεδρος Σαρτζετάκης υπήρξε **κατ' ουσίαν υπερκομματικός,** με αποτέλεσμα να δεχθεί επικρίσεις και από τις δυό μεγάλες παρατάξεις, που θα τον ήθελαν βέβαια όργανό τους ή πολιτειακό τους προστάτη. Ίσως είναι ο μόνος, μετά τον Παύλο Κουντουριώτη, Πρόεδρος του Ελληνικού Κράτους που δεν χαρίσθηκε σε κανένα και γι' αυτό του αξίζει κάθε τιμή.

Ίσως θα άξιζε τα Κόμματα να ανανεώσουν τη θητεία του σημερινού Προέδρου. Πράγματι, όμως, κανένα Κόμμα δεν ευνοήθηκε απ' αυτόν —κι έτσι μπορεί, γι' αυτό ακριβώς το λόγο, να τον θυσιάσουν σε άλλους υπολογισμούς μικροπολιτικής σκοπιμότητας. Στην περίπτωση αποχωρήσεως του κ. Χρήστου Σαρτζετάκη από την Προεδρία, μετά την εκπνοή της θητείας του, θα άξιζε ο σημερινός Πρόεδρος να ασχοληθεί δημιουργικά με το πνεύμα. Κι εκεί θα είχε να προσφέρει σπουδαίο έργο.

Ο Μ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ: πρωθυπουργός της Ελλάδος

Ο επιτυχημένος Κυβερνήτης μιας μεγάλης, πλούσιας και πνευματικής Πολιτείας, ο Μιχαήλ Δουκάκης, δεν έχει βέβαια την εμπειρία της πραγματικότητας της ελληνικής πολιτικής ζωής. Είναι όμως αυτό μειονέκτημα, ή μήπως είναι πλεονέκτημα;

Αφού οι εγχώριοι πολιτικοί μας αναπαράγουν το κλειστό τους σύστημα, αναπαράγοντας συγχρόνως την νεοελληνική αθλιότητα, μήπως θα έπρεπε να απευθυνθούμε σε κάποιον που —Έλληνας και στην ψυχή και στο γένος— θα μπορούσε να κυβερνήσει την χώρα μας, στεκόμενος έξω απ' όλα αυτά, **πάνω απ' όλα αυτά,** για να διοικήσει χωρίς συμφέροντα, χωρίς εύνοιες, χωρίς απωθημένα, χωρίς μεροληψία και χωρίς δεσμεύσεις; Μήπως θα έπρεπε να επαναλάβουμε —για άλλη μια φορά— τη μόνη ευφυή διέξοδο που εξεύρε το ελληνικό πολιτικό σύστημα, για να βγαίνει από τα αδιέξοδά του: η πρόσκληση προς τον Ιωάννη Καποδίστρια, τον Όθωνα, τον Γεώργιο Γλύξμπουργκ και τον Ελευθέριο Βενιζέλο έδωσαν —ασχέτως τού αν και ποιες απ' αυτές τις πρωτοβουλίες είχαν αίσιο τέλος— νέα πνοή στο βαλκάνιο τέλμα μας.

Ο Μιχαήλ Δουκάκης είναι παγκοσμίως γνωστός, έστω κι αν δεν εξελέγη τελικά Πρόεδρος της ισχυρότερης χώρας του κόσμου. Διοικεί μια Πολιτεία μεγαλύτερη και πολυπληθέστερη από την χειμαζόμενη χώρα μας. Έχει σπουδαίες διασυνδέσεις με παράγοντες της διεθνούς πολιτικής. Μπορεί να ασκήσει πολιτική εμβελείας, έστω και επικεφαλής μιας μικρής χώρας, συνομιλώντας σαν ίσος προς ίσο με τους ηγέτες του πλανήτη μας, ακόμα και με τον Αμερικανό Πρόεδρο, αφού παρά λίγο να ήταν... ο ίδιος. Ξέρει να εξασκήσει, στο εσωτερικό, μια ορθολογική πολιτική οικονομικού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού. Γνωρίζει καλά τη σημασία της Παιδείας: η Βοστώνη, η πρωτεύουσα της Πολιτείας που ηγείται, της Μασσαχουσέτης, είναι μια από τις πέντε σπουδαιότερες πανεπιστημιουπόλεις τους κόσμου. Μπορεί να πατάξει τη σήψη και τη διαφθορά και να εισαγάγει νέους δυτικούς ρυθμούς ζωής και να φέρει την χώρα μας σε επαφή με τη νέα τεχνολογία. Τέλος, γνωρίζει **τί είναι ελληνικό και τί αξίζει να διατηρηθεί απ' αυτό** σε μια σύγχρονη δομή του ελληνικού κράτους, γιατί είναι ομογενής, απ' αυτούς που συνδύασαν μια ελληνική συνείδηση με μια δημιουργική αφομοίωση στις δομές της χώρας όπου μετανάστευσαν.

Είναι, με δυό λόγια, ο Μιχαήλ Δουκάκης, κατάλληλος για να φέρει την Ελλάδα στον Εικοστό Αιώνα και στις πραγματικότητές του.

Θα είχαν άραγε οι εδώ πολιτικές δυνάμεις τη γενναιότητα να παραδεχθούν την ανεπάρκειά τους, με τον ανδρισμό που οι κοτζαμπάσηδες του 1830 και ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος του 1910 κάλεσαν τον Καποδίστρια και τον Βενιζέλο; Θα είχαν οι σύγχρονοι κοτζαμπάσηδες της νεοελληνικής μας αθλιότητας, την εσωτερική δύναμη έστω και να διανοηθούν μια τέτοια διέξοδο;

ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ RUSCHDIE: Ένα Σημειωτικό Περιστατικό

του Βασίλη Λεμπούκα

(Το άρθρο αυτό είναι το πρώτο σειράς άρθρων που σκοπό έχουν αφενός να σχολιάσουν την εσωτερική και διεθνή επικαιρότητα, αφετέρου να παρουσιάσουν στους αναγνώστες της «ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ» τις βασικές αρχές και εφαρμογές μιας σχετικά νέας επιστήμης, της Σημειολογίας. Ο αρθρογράφος συντάσσει αυτή την περίοδο τη μεταπτυχιακή εργασία του πάνω στην εικονική σημειολογία και τους άμεσους δεσμούς της με το κοινωνικό σύνολο. Ξεκινάμε λοιπόν αυτή τη σειρά μ' ένα ζήτημα που απασχόλησε και απασχολεί ακόμη τη διεθνή επικαιρότητα. Στα επόμενα τεύχη, θ' ακολουθήσουν μεταφράσεις έργων κατακυρωμένων σημειολόγων καθώς και σχόλια «καθημερινών» γεγονότων. Ευχόμαστε η προσπάθεια αυτή να βρει ανταπόκριση και κριτική εκ μέρους των αναγνωστών μας).

Κοντεύουν σχεδόν 6 μήνες από την ημέρα που ο ιμάμης Χομεϊνί δίκασε και καταδίκασε στην πυρά το βιβλίο του Σάλμαν Ρούσντι «Σατανικοί στίχοι» (ο τίτλος του πρωτότυπου είναι «Σατανικά Εδάφια») και το συγγραφέα του στο θάνατο. Η πράξη αυτή έγινε δεκτή απ' τη διεθνή κοινότητα μ' αντιδράσεις άκρως αντιφατικές. Ο μεν δυτικός, υπερ-αναπτυγμένος κόσμος καταδίκασε στο σύνολό του την απόπειρα δολοφονίας και διά μέσου αυτής τη θρησκευτική εμπάθεια. Απ' την άλλη μεριά η μουσουλμανική παγκόσμια κοινότητα επικρότησε το γεγονός σαν δίκαιη απάντηση σε μία πράξη βλασφημίας. Βλέπουμε να εξελίσσεται μπροστά στα μάτια μας το ίδιο σενάριο διχασμού αντιλήψεων, ιδεολογιών και νοοτροπιών που χωρίζουν τις προαναφερόμενες κοινότητες τουλάχιστον απ' τα τέλη της δεκαετίας του '50 (εποχή γενικής τριτοκοσμικής ενσυνείδησης και ανεξαρτησίας), αν όχι από πολύ παλιότερα.

Μέσα σ' αυτό το διάστημα, τα μαζικά μέσα επικοινωνίας πρόβαλαν μ' ιδιαίτερο ενθουσιασμό όλες τις πτυχές της υπόθεσης Ρούσντι, προς μεγάλη χαρά του ιμάμη και των μουλάδων του και προς δυστυχία του συγγραφέα, που ακόμα «τρέχει», με την προστασία των μυστικών αγγλικών υπηρεσιών. Πριν από λίγες δεκαετίες ακόμη, η υπόθεση αυτή θα προκαλούσε πιθανότατα τα ειρωνικά μειδιάματα των περισσότερων Δυτικοευρωπαίων αναγνωστών ή τηλεθεατών, και με την προϋπόθεση ότι θα έφτανε ως τα «πολιτιστικά» των εφημερίδων. Όμως, πολλά έχουν αλλάξει τα τελευταία χρόνια και η πρόσφατη καταδίκη του βιβλίου δεν αποτελεί παρά την κορυφή ενός παγόβουνου που δυστυχώς δεν παύει ν' αναπτύσσεται. Θα θέλαμε να ξεκινήσουμε την ανάλυση της υπόθεσης Ρούσντι επισημαίνοντας ότι το κύριο επίκεντρό της είναι μέσα στον πολιτικό χώρο και λιγότερο στον ευρύτερο ιδεολογικό (όπου εντάσσουμε και τη θρησκεία, όποια κι αν είναι αυτή). Είμαστε λοιπόν μάρτυρες μιας κίνησης που ουσιαστικά επιβεβαιώνει τον αγώνα επιβίωσης ενός κράτους (Ιράν) και ενός κόσμου (μουσουλμανικού). Ας πάμε όμως ακόμη πιο μακριά. Μιλήσαμε για το πολιτικό σκέλος της καταδίκης του βιβλίου και του συγγραφέα, θέτοντάς το ως κύρια υπόθεση της ανάλυσης. Ό,τι μπορεί να ειπωθεί γύρω απ' το γεγονός και λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της Περσίας καθώς και τις σχέσεις της με την Ευρώπη, αποτελούν κατά κάποιο τρόπο μια προσέγγιση πρώτου βαθμού του γεγονότος. Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, η θρησκευτική εμπάθεια είναι πρωταρχικά ένα πολιτικό συμβάν. Υπάρχει όμως και μια δευτεροβάθμια ανάλυση του γεγονότος, που δίνει τη δυνατότητα να εξετάσουμε όχι πλέον αυτό καθ' αυτό, αλλά τις προεκτάσεις του που αγγίζουν όλους τους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας. Αναφερόμαστε σ' αυτό το σημείο στην υπόθεση Ρούσντι όχι πλέον ως ιστορικό-πολιτικό «γίγνεσθαι», αλλά σαν **πληροφορία** που διοχετεύεται με τον ίδιο τρόπο μ' οποιαδήποτε άλλη απ' τα κανάλια των ΜΜΕ. Ας συνοψίσουμε τα χαρακτηριστικά της. Πολύ γρήγορα, οι λόγοι που προκάλεσαν την καταδίκη του συγγραφέα ξεχάστηκαν (ή παραλείφθηκαν) προς χάριν του γεγονός αυτού καθ' αυτού. Είδαμε και ακούσαμε αμέτρητα σχόλια, συχνά πανομοιότυπα γύρω απ' το θέμα, χωρίς καμία βαθύτερη ανάλυσή του και τούτο είναι, νομίζουμε, αντιπροσωπευτικό δείγμα των καιρών: το αιτιατό παίρνει μια παράλογη διάσταση, απομονώνεται απ' τα δεσμά του αίτιου, περιπλανάται στους οπτικούς και λεκτικούς πλεονασμούς των ΜΜΕ. Η υπόθεση Ρούσντι ακολούθησε τον ίδιο δρόμο. Εφεξής, τα «Σατανικά Εδάφια» είναι νεκρό γράμμα, σταγόνα σ' έναν ωκεανό γεγονότων σημαντικών ή ασήμαντων μέσα στον οποίο εφημερίδες και τηλεόραση ψαρεύουν την ανύποπτη περιέργειά μας. Το πολιτικό γεγονός στην Περσία έγινε δεκτό και καταγράφηκε ες αεί ως **σημειωτικό περιστατικό** στη Δύση. Απ' το πολιτικό αδιέξοδο και το κοινωνικό δράμα μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας, κατασκευάστηκε και παρουσιάστηκε μια πληροφορία, μερική και δυσνόητη. Τι κρατήσαμε, τι αφομοιώσαμε απ' το γεγονός εκτός από μια συνάρτηση αλληλοαναφορών που μόνο κριτήριο έχουν την πρόκληση έκπληξης και τελικά τη διασκέδαση της περιέργειάς μας; Ας αναρωτηθεί ο αναγνώστης τι περισσότερο γνωρίζει γύρω απ' το Χομεϊνικό Ιράν ή τη μουσουλμανική ένωση. Τίποτε περισ-

σότερο απ' ό,τι πριν, με μόνη ίσως διαφορά ότι οι υποψίες του γύρω απ' τη σατανικότητα του ιμάμη είναι (ακόμα μια φορά) επιβεβαιωμένες. Παράξενη και ιδιόμορφη μεταμόρφωση της αλήθειας και της πραγματικότητας, η πληροφορία της καταδίκης του Ρούσντι μας εξέπληξε, μας αγανάκτησε ή μας διασκέδασε (εξαρτάται απ' τις θρησκευτικές μας πεποιθήσεις), και τα επόμενα δευτερόλεπτα ξεχάστηκε, αντικαθιστώμενη είτε από κάποια διαφήμιση (η επόμενη πληροφορία) είτε απ' το κλείσιμο του δέκτη ή της εφημερίδας. Πηγή φλυαρίας παρά σκέψης λοιπόν το γεγονός ως πληροφορία. Είναι δίκαιο όμως να μιλάμε για πολιτική υπόσταση της «πληροφορίας» Ρούσντι; Προσέξτε το σχόλιο του Ουμπέρτο Εκο γύρω απ' την αθλητική φλυαρία, και συγκρίνετε τους τρόπους προβολής του γεγονότος που μας αφορά μ' αυτό του ποδόσφαιρου:

> *«Αυτή η φλυαρία είναι επομένως μια παρωδία της πολιτικής συζήτησης. Αλλά, καθώς σ' αυτή τη παρωδία μειώνονται και πειθαρχούνται όλες οι δυνάμεις που διαθέτει ο πολίτης για την πολιτική συζήτηση, αυτή η φλυαρία γίνεται το υποκατάστατο της πολιτικής συζήτησης και μάλιστα σε τέτοιο σημείο που καταντάει να γίνει η ίδια πολιτική συζήτηση»*[1].

Παρατηρούμε ότι σ' ένα δεύτερο βαθμό ανάλυσης καταργούνται μαζί με τα στενά πολιτικά σύνορα του γεγονότος και τα ίδια τα χρακτηριστικά που το ορίζουν ως «πολιτικό». Μ' άλλα λόγια, παρουσιάζοντας την καταδίκη του Ρούσντι σαν συμβάν απομονωμένο απ' το άμεσο πλαίσιό του (εξισλαμισμός του κράτους, οικονομικές δυσκολίες στο μεταπολεμικό Ιράν, διεθνής απομόνωση, κλπ.), ουσιαστικά το απογυμνώνουμε, το α-πολιτικοποιούμε. Μόνο που η α-πολιτικοποίηση είναι (κι αυτή) πολιτική πράξη. Το γεγονός έγινε περιστατικό, τοποθετημένο ανάμεσα σ' ένα πλήθος άλλων ανεξάρτητων προς αυτό. Ακόμα, είναι περιστατικό (άρα φευγαλέο) επειδή ακριβώς επαναλαμβάνεται αδιάλειπτα από τηλεόραση και εφημερίδες, πλουτίζεται με λεπτομέρειες που χωρίς να διευκρινίζεται με ποιο τρόπο το αφορούν, καταντούν να γίνονται περιττές. Έτσι, η πληροφορία παίρνει μιά υπερ-διάσταση, γίνεται έναυσμα για φλυαρία απ' όλους, είτε είναι ευσυνείδητοι πολίτες, είτε αποχαυνωμένοι καταναλωτές σκανδάλων. Στην παγκόσμια κοινότητα της πληροφόρησης, οι πάλαι ποτέ ιερές ιδέες της διεθνοποίησης (της επανάστασης, της εργατικής συνείδησης, και αυτού ακόμα του ισλαμισμού) έχουν πια εγκλεισθεί σε λεκτικά ή οπτικά κλισέ αλληλοδιαδεχόμενα το ένα το άλλο. Γιατί στην πραγματικότητα, μέσα απ' τα κανάλια πληροφόρησης διοχετεύονται **περιστατικά** και όχι γεγονότα. Υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής στη διαφήμιση της Coca-Cola, στο βαρύθυμο βλέμμα του ιμάμη, στο τηλεοπτικό κουίζ της Κυριακής: η υπερ-προβολή του γεγονότος, μάλλον ενός τμήματος του γεγονότος, μ' ιδιαίτερη εμμονή στις θεαματικές πτυχές του. Κι η υπερ-προβολή της πραγματικότητας δημιουργεί αναπόφευκτα την υπερβολή και αυτή με τη σειρά της την (παρα)πληροφόρηση. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και ο πολιτικός πυρήνας της καταδίκης του Ρούσντι: **στην απολιτικοποίησή του διαμέσου της υπερπληροφόρησης**. Εξάλλου, μ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο οι σύγχρονες κοινωνίες δημιουργούν αυτό που ο Eco ονόμασε σημειακές συναρτήσεις, ή πιο απλά, σημεία. Πρόκειται για ενότητες πληροφοριών που όταν υπερ-προβάλλονται συστηματικά, δημιουργούν και διαιωνίζουν τον πλεονασμό. Η σημειοποίηση[2] της πληροφορίας και τελικά της ίδιας της αντίληψης της πραγματικότητας, δρα εις βάρος του πολιτικού, χωρίς όμως και να το αποκλείει απ' την αντίληψη. Θα λέγαμε πιο σωστά ότι το ουδετεροποιεί, αργά αλλά σταθερά. Ο παρατηρητικός αναγνώστης θα έχει σίγουρα κάνει την παρακάτω καθημερινή εμπειρία. Σχεδόν όλες οι εφημερίδες καταφεύγουν σε πηχυαίους πρωτοσέλιδους τίτλους προκειμένου ν' αποσπάσουν την προσοχή του αναγνώστη. Μόνο που από κάποιο όριο και μετά η πρόθεση του εκδότη γίνεται αντίφαση: γνωρίζοντας ότι οι υπερ-τίτλοι μονοπωλούν καθημερινά ένα σημαντικό τμήμα της πρώτης σελίδας, ο αναγνώστης παύει να ενδιαφέρεται (ή τουλάχιστο να εκπλήσσεται) απ' τη «σούπερ-είδηση», ώσπου τελικά το ενδιαφέρον του συνθλίβεται κάτω από τη δυσβάστακτη **υπερ-προβολή** της. Το τίμημα είναι βαρύτατο, όχι βέβαια για το κανάλι της πληροφόρησης (εφημερίδα, TV, κλπ.) αλλά για το κοινωνικό σύνολο στο οποίο απευθύνεται. Η πραγματικότητα, εξ ολοκλήρου αναδιαρθρωμένη, παύει, απλά, να είναι πραγματικότητα και γίνεται σημείο, δηλαδή στοιχείο μιας άλυτης συνάρτησης πληροφοριών.

Υπερθεματίζοντας, θα θέλαμε να θίξουμε το ερώτημα: είναι η μελλοντική κοινωνία ένα απλό θέατρο όπου καθημερινά θα εξελίσσονται σημειωτικά σενάρια; Έχουμε λίγα στοιχεία που μας αφήνουν κάποια αισιοδοξία. Για χώρες όπως η Ελλάδα, η απάντηση φαίνεται να είναι δύσκολη, όχι βέβαια γιατί τα ΜΜΕ δρουν εδώ διαφορετικά, αλλά γιατί άλλοι παράγοντες φαίνεται να επηρεάζουν το μελλοντικό κοινωνικό μας πρότυπο. Μιλώ για τον έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα της κοινωνικο-πολιτικής μας ζωής, που μπορεί (και πρέπει) να εκμεταλλευτεί ως ισορροποιητικό στοιχείο απέναντι στην αποπολιτικοποιημένη κοινωνία του αύριο. Γιατί, προϋπόθεση για την παραγωγή και τη θεσμοποίηση των σημείων, είναι η έλλειψη ιδεολογικού υπόβαθρου, ζήτημα που θα θίξουμε στο επόμενο τεύχος.

---

1. Ουμπέρτο Εκο: «Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή», ΠΑΙΔΕΙΑ, Αθήνα, 1985, σελ. 97.
2. Πρόκειται για νεολογισμό που μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε το πλημμύρισμα των ΜΜΕ απ' τα σημεία.

ΚΙΝΟΥΜΕΝΑ ΣΧΕΔΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

*του Κώστα Αντωνίου**

Τα περιοδικά κόμικς αποτελούν κατά κύριο λόγο ένα κοινωνικό φαινόμενο. Είναι σημαντικά γιατί σχεδόν κάθε άτομο έρχεται σε επαφή με το περιεχόμενό τους σε μια περίοδο της ζωής του που η φαντασία του συνεχώς ανακαλύπτει, δημιουργεί και αναπτύσσει σε πρωτόγνωρους ορίζοντες. Είναι, γι' αυτό το λόγο, απαραίτητο όσο και αναγκαίο ν' αναγνωρίσουμε ότι τα κόμικς πρέπει να έχουν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση συμπεριφοράς και κοινωνικών αξιών των παιδιών.

Αναλύοντας κανείς τις ιστορίες των κόμικς θα πρέπει να λάβει υπόψη του τη στενή σχέση μεταξύ μορφών διασκέδασης και ιδεολογίας, όπως και τη σχέση μεταξύ της κοινωνικής συγκρότησης των πραγμάτων και του μυθολογικού περιεχόμενου οποιασδήποτε λογοτεχνικής μορφής. Ακόμη δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς το γεγονός πως η επικοινωνία των κόμικς βασίζεται σε «συμβολικές μορφές», όχι απλά αντίγραφα, συγκεκριμένων τύπων συμπεριφοράς, τρόπων αντίληψης και ιδεολογικής σκέψης. Παρά το όνομά τους, τα περιοδικά κόμικς δεν είναι καθόλου αστεία και ακόμη κι εκείνα που θεωρούνται χιουμοριστικά, παρουσιάζουν συχνά περιεχόμενο που κάθε άλλο παρά γέλιο αποφέρει. Πρέπει επίσης να γίνει κατανοητό πως τα περιοδικά κόμικς εκφράζουν πάνω απ' όλα τα οικονομικά συμφέροντα των εκδοτικών οίκων που τα παράγουν, και κανένα απ' αυτά τα περιοδικά δεν τυχαίνει να είναι αντίθετο με τον τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού κατεστημένου μέσα στο οποίο οι ίδιοι αυτοί εκδότες γνωρίζουν εμπορική επιτυχία και οικονομική ευημερία. Όπως σημειώνει η Dixon, «δεν είναι αναγκαστικά απαραίτητο, όπως συχνά εκπαιδευτικοί ή γονείς υποστηρίζουν, να πει κανείς πως τα κόμικς είναι βλαβερά.... η οποιαδήποτε μορφή μαζικής επικοινωνίας δεν είναι στην ουσία της ωφέλιμη ή βλαβερή... εκείνο που έχει σημασία είναι ο σκοπός για τον οποίο η μορφή αυτή επικοινωνίας χρησιμοποιείται» (Dixon 1978, σ. 52-53).

Κάθε ανάλυση ωστόσο ενός κοινωνικού φαινομένου, όπως αυτού των κόμικς, απαιτεί μια στοιχειώδη αναφορά σε μια σειρά από γενικότερα θέματα θεωρητικής συζήτησης και εμπειρικής γνώσης. Γι' αυτό το λόγο, μια συζήτηση για το περιεχόμενο μιας μορφής μαζικής επικοινωνίας είναι απαραίτητο να λάβει υπόψη, το σκοπό και την οργάνωση των μέσων μαζικής επικοινωνίας, το φαινόμενο της «λαϊκής κουλτούρας» (popular culture) σαν προϊόν της μαζικής επικοινωνίας, τις πιθανές επιδράσεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην κοινωνική συμπεριφορά, την ανάπτυξη και τον τρόπο λειτουργίας της βιομηχανίας των κόμικς, και τελικά τις ιδεολογικές μορφές της συνολικής κουλτούρας των κόμικς περιοδικών.

Δομή και Οργάνωση των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΕΕ)

Η μαζική επικοινωνία έχει χαρακτηριστεί σαν μια ιδιαίτερη μορφή επικοινωνίας, μια ατέλειωτη διαδικασία συνεχούς ανταλλαγής μηνυμάτων. Μερικά από τα λειτουργικά χαρακτηριστικά γνωρίσματά της αποτελούν η φύση του ακροατηρίου-δέκτη, η καθαυτή εμπειρία προϊόν της διαδικασίας επικοινωνίας, όπως και ο πομπός του μηνύματος. Για οποιαδήποτε μορφή επικοινωνίας πρέπει να ικανοποιούνται ορισμένες συνθήκες. Ο δέκτης και ο πομπός πρέπει να έχουν κάποιο κοινό υπόβαθρο αναφοράς εμπειριών. Ένα βασικό χαρακτηριστικό στη διαδικασία της επικοινωνίας αποτελεί η ερμηνεία της πληροφορίας με βάση την προηγούμενη εμπειρία.

Η συλλογή, διανομή και επεξήγηση πληροφοριών/μηνυμάτων, σχετικά με τα γεγονότα στο περιβάλλον μας, όπως και η αναπαραγωγή των κοινωνικών αξιών και ηθών, συχνά έχει ειπωθεί πως αποτελούν το βασικό σκοπό λειτουργίας των ΜΕΕ. Η περίπλοκη μορφή των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των ΜΕΕ και των καταναλωτών έχουν στρέψει το ενδιαφέρον κοινωνικών επιστημόνων στο φαινόμενο της «λαϊκής κουλτούρας», σαν υπεύθυνο παράγοντα για τη δημιουργία ενός συμβιβασμένου κοινωνικού ακροατηρίου. Έχει υποστηριχτεί, γι' αυτό το λόγο, πως ο πλουραλισμός της μαζικής κουλτούρας αποτελεί κάποια μορφή κοινωνικής ανταπόδωσης, από τη μεριά του συστήματος, για την οικονομική εκμετάλλευση

* Ο Κώστας Αντωνίου γεννήθηκε το 1963 στη Λάρισα και εκπονεί διδακτορική διατριβή Κοινωνιολογίας στο Cardiff.

του ατόμου στο χώρο της εργασίας (DeFleur & Ball-Rockeach, 1975). Όπως γράφει ο Smythe (1977), η μαζική κοινωνία και κουλτούρα αποτελούν μια απαραίτητη προϋπόθεση του καπιταλιστικού συστήματος, ενώ ο ελεύθερος χρόνος και ο χώρος της διασκέδασης αποτελούν την ουσιαστική διαδικασία δημιουργίας του προϊόντος «ανθρώπινος καταναλωτής». Η κάθε άλλο παρά προβληματική φύση της μαζικής κουλτούρας, χαρακτηρίζεται επίσης από μια παραποίηση της πραγματικότητας, έλλειψη ανθρωπισμού, προκαθορισμένων σχέσεων και στερεοτύπων, όπως και από μια πρόθεση διαμόρφωσης του καταναλωτικού κοινού προς μια κατεύθυνση συμβιβασμού και κοινωνικής αποδοχής μέσα από περιορισμένης έκτασης κριτικής ανάλυσης.

Η σπουδαιότητά τους έγκειται στο γεγονός πως προσφέρουν ένα αριθμό κωδικοποιημένων πληροφοριών για τις απόψεις, τις αξίες και τις πρακτικές της καθημερινής ζωής της κουλτούρας μέσα από την οποία δημιουργήθηκαν. Προσφέρουν μορφές σκέψης, γνώσης και κοινωνικής συνείδησης. Όπως έχει επίσης υποδειχτεί κι από άλλες μελέτες (Acosta, 1973: Dorfman & Mattelart, 1971), τα περιοδικά κόμικς χαρακτηρίζονται από ένα διπλό επίπεδο λειτουργίας και οργάνωσης **(ιδεολογικό-οικονομικό)** και έχουν σαν στόχο την κοινωνική δικαίωση και διαιώνιση του καπιταλιστικού συστήματος, πιο ιδιαίτερα, των οικονομικών, πολιτικών και μιλιταριστικών ενδιαφερόντων του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού.

Η ταχεία ανάπτυξη των ΜΜΕ και η δυναμική επίδρασή τους σε διάφορους τομείς της ζωής μας, έχουν οδηγήσει πολλούς ερευνητές ν' αναρωτηθούν για τις σκοπιμότητες που πραγματικά τα ΜΜΕ εξυπηρετούν στα διάφορα κοινωνικά συστήματα. Έχει ειπωθεί πως ο τρόπος λειτουργίας των ΜΜΕ είναι υπεύθυνος για συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτικές επιπτώσεις σε εθνικό ή σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι αναγκαία, γι' αυτό το λόγο, μια ανάλυση της δομής και οργάνωσης των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας όπως και των αμφιλεγόμενων επιδράσεών τους στον αθρώπινο παράγοντα.

Οικονομικά και ιδεολογικά στοιχεία χαρακτηρίζουν τις λειτουργικές διαδικασίες στη δομή και οργάνωση των ΜΜΕ. Δύο κύρια χαρακτηριστικά εξηγούν το οικονομικό επίπεδο λειτουργίας των ΜΜΕ: **βιομηχανοποίηση** (industrialization) και **διεθνοποίηση** (internationalization) (Golding, 1974). Στο ιδεολογικό επίπεδο, οι διάφορες θεωρήσεις έχουν καταλήξει σε μερικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα· σκοπός των μηνυμάτων και πληροφοριών που μεταδίδονται από τις διάφορες μορφές των ΜΜΕ είναι: η διατήρηση του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος παραγωγής· η συντήρηση της οικονομικής δομής και της κοινωνικής τάξης· η ενίσχυση ατομικιστικών και ατομικών απόψεων για το ρόλο του κοινωνικού συστήματος, και η μείωση της κριτικής ικανότητας του καταναλωτή θεατή (International General, 1981).

Οι απόψεις για τις επιδράσεις των ΜΜΕ είναι τόσο διαφοροποιημένες όσο και αμφισβητήσιμες. Ερευνητές έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους σε «πολιτικές επιδράσεις», αναφερόμενοι σε, παρακινούμενες από τα μέσα επικοινωνίας, αλλαγές στην πολιτική σκέψη και τοποθέτηση των ατόμων της κοινωνίας. Μια από τις σημαντικότερες επιρροές αυτού του τύπου συνδέεται με την **«τάση διαφυγής»** που προσφέρει το υλικό των ΜΜΕ και που διαμορφώνει και ενισχύει μια κατάσταση **«κοινωνικής απάθειας»** από πλευράς του ακροατηρίου/κοινού (Lazarsfeld & Merton, 1948). Τα μηνύματα των ΜΜΕ έχουν επίσης χαρακτηριστεί σαν προπαγανδιστικά, στην περίπτωση εκείνη που τα διάφορα ΜΜΕ περιορίζουν, κατά κάποιο τρόπο, την «ελευθερία εκλογής» του κοινού. Ο Kelman (1961) έχει διακρίνει τρεις βασικές διαδικασίες στα πλαίσια ενός **«μοντέλου κοινωνικής επίδρασης»: συμμόρφωση** (compliance), **ταύτιση** (indentification) και **αποδοχή** (acceptance). Κριτικές αναλύσεις στον τομέα της μαζικής επικοινωνίας έχουν ασχοληθεί με τον έλεγχο και την παραγωγή των μυνημάτων των ΜΜΕ, όπως και με το περιεχόμενό τους, στα εκφραστικά πλαίσια μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας που υποστηρίζει και υποστηρίζεται από την ταξικά-κυρίαρχη κοινωνική ομάδα. Τα διάφορα προτεινόμενα μοντέλα επίδρασης των ΜΜΕ, υποστηρίζουν πως: τα ΜΜΕ διαμορφώνουν το ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον του κοινού (McCombs, 1981)· τα ΜΜΕ χαρακτηρίζονται από μια μονοπωλιακή φύση σχετικά με την κοινωνική συγκρότηση της πραγματικότητας (Noelle-Neumann, 1974· 1980)· τα ΜΜΕ έχουν τη δυνατότητα να ενισχύσουν την πολιτική και οικονομική δομή των κατά βάση ταξικών καπιταλιστικών συστημάτων (Tichenor, 1982)· διαπιστώνεται επίσης, πως τα άτομα μιας κοινωνίας εξαρτούνται όλο και περισσότερο από τα ΜΜΕ για πληροφόρηση και κοινωνική κατεύθυνση σχετικά με το ευρύτερο παγκόσμιο κοινωνικό σύνολο. (Ball-Rockeach & DeFleur 1976· 1982)

Η θεωρητική συζήτηση για τον **ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα των ΜΜΕ** έχει σαν κεντρικό πυρήνα τις διαδικασίες εκείνες στις οποίες η ιδιοκτησία, η διανομή ή το περιεχόμενο των σύγχρονων ΜΜΕ, βασίζεται για να δημιουργήσει, διατηρήσει και να επεκτείνει συστήματα κυραρχίας και εξάρτησης σε παγκόσμια κλίμακα. Έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση έχουν δείξει τη μονοδρομική φύση της ροής του διεθνούς προϊόντος των ΜΜΕ (από τις Η.Π.Α. προς τον υπόλοιπο κόσμο), όπως και τη συγκριτικά μικρή πηγή παραγωγής επιδράσεων από τα ΜΜΕ (Boyd-Barrett, 1977), ο συνδυασμός των οποίων οδηγεί στο θέμα της **«πολιτισμικής διείσδυσης»**. Το ερευνητικό ενδιαφέρον έχει επίσης στραφεί σε διεθνείς φορείς/πράκτορες που κυριαρχούν και ελέγχουν την παγκόσμια δομή και ροή των επικοινωνιών (Schiller, 1969· 1971· Mattelart, 1979). Η θέση για τον ιμπεριαλισμό των ΜΜΕ, που βασίζεται στο **«μοντέλο κοινωνικής εξάρτησης»** (Fejes, 1981), υποστηρίζει πως υπανάπτυκτες ή υπό ανάπτυξη χώρες, βρίσκονται σε μια θέση υποταγής απέναντι στο παγκόσμιο οικονομικό και πολιτικό σύστημα, καθώς και η ανάπτυξή τους βασίζεται πρωταρχικά στις ανάγκες και προθέσεις των αναπτυγμένων χωρών.

Ανάλογη θέση μ' αυτή είναι αυτή του **«πολιτισμικού ιμπεριαλισμού»** των ΜΜΕ. Υποστηρίζει πως αυθεντικές και παραδοσιακές μορφές κουλτούρας σε διάφορα μέρη του κόσμου καταστρέφονται και εξαφανίζονται από το αδιάκριτο ξεπούλημα τεράστιων ποσοτήτων προϊόντων που έχουν τη βάση τους στον εμπορικό χαρακτήρα των ΜΜΕ, κυρίως τις Η.Π.Α. Ο Tunstall (1977) υποστηρίζει καθαρά πως **τα ΜΜΕ δεν είναι τίποτα άλλο παρά εμπόριο, πολιτική και ιδεολογία,** και πως τα αμερικάνικα ΜΜΕ δημιουργήθηκαν από, και συνεπώς αντανακλούν, τα πιστεύω της αμερικάνικης πολιτικής ιστορίας.

Η Βιομηχανία των Κόμικς

Η βιομηχανία των κόμικς αποτελεί τμήμα του αμερικάνικου δικτύου ΜΜΕ. Μια προσεκτική ανάλυση του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της προβάλλει καθαρά το γεγονός πως η βιομηχανία των κόμικς αποτελεί το ***«τμήμα διαφήμισης»*** *ενός ισχυρού συμπλέγματος πολυεθνικών εταιρειών και των συμφερόντων τους, του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου. Τα κόμικς, μαζί με άλλες μορφές μαζικής επικοινωνίας, δημιουργήθηκαν σαν μια υποκατάστατη μορφή της αυθεντικής λαϊκής παράδοσης και κουλτούρας, και εξελίχθηκαν σε ένα αυτο-διαιωνιζόμενο θεσμό, ένα αναπόσπαστο κομμάτι του αμερικάνικου τρόπου ζωής. Τα περιοδικά κόμικς αντανακλούν αμερικάνικα αρχέτυπα, αλλά ίσως σπουδαιότερα, προωθούν και διαφημίζουν συγκεκριμένα οικονομικά ενδιαφέροντα. Γι' αυτό το λόγο η βιομηχανία των κόμικς αποτελεί μια αρκετά επικερδή, οικονομική επιχείρηση. Συχνά, οι χαρακτήρες των κόμικς χρησιμοποιούνται σαν πράκτορες προώθησης προϊόντων της οικονομικής και ιδεολογικής αγοράς της Αγγλο-Αμερικάνικης κουλτούρας.*

Η βιομηχανία των κόμικς άλλωστε γεννήθηκε στην Αμερική και αργότερα εξαπλώθηκε στην άλλη μεριά του Ατλαντικού, στη Μ. Βρετανία και την υπόλοιπη Ευρώπη. Η ανάπτυξη των κόμικς, σαν μια μορφή του μαζικού τύ-

που, συνδέεται καθαρά με τη γενικότερη οικονομική και πολιτισμική επέκταση της ελεύθερης αγοράς της αμερικάνικης οικονομίας· είναι πάντα σύμφωνη με βασικές στρατηγικές ανάγκες των εκδοτικών ενδιαφερόντων. Γι' αυτό το λόγο, τα κόμικς δημιουργήθηκαν κάτω από «καθορισμένα όρια προτίμησης», έτσι ώστε να κατακτήσουν ένα ευρύ και ανειδίκευτο αναγνωστικό κοινό. Αρκετά συχνά συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες διέθεσαν τα κίνητρα για τη βιομηχανία των κόμικς ν' απαντήσει με καινούργιες παραγωγές. Και δεν είναι υπερβολή όταν η τεράστια ανάπτυξη της βιομηχανίας των κόμικς οδήγησε στον χαρακτηρισμό της σαν «ο προμηθευτής οπίου σ' ένα έθνος ναρκομανών».

Η λογοκρισία όποτε κατά καιρούς επαναβιώνει, κατευθύνεται και ελέγχεται από την ίδια τη βιομηχανία των κόμικς, και τελικά παίρνει τη μορφή αυτο-άμυνας. Αντικατοπτρίζει τις ποικίλες προσπάθεις της βιομηχανίας να προσαρμοστεί στις νέες αιτήσεις της καταναλωτικής αγοράς. Ο Κώδικας της Αμερικάνικης Ένωσης Περιοδικών Κόμικς (CMAA Code) (Πίνακας 1) όπως και η μετέπειτα ευρωπαϊκή του μετάφραση και προσαρμογή αποτελούν σημαντικές ανακατατάξεις στην πολιτική εκλογής αποφάσεων σχετικά με την παραγωγή των κόμικς, και αντανακλούν το γεγονός πως τα κόμικς περιοδικά εκφράζουν, και λειτουργούν σύμφωνα με, τα οικονομικά ενδιαφέροντα των εκδοτικών οίκων.

Η Ευρωπαϊκή βιομηχανία των κόμικς αναπτύχθηκε σε μεταγενέστερο στάδιο, με τη Μ. Βρετανία, Γαλλία, και Βέλγιο τις κύριες πηγές παραγωγής κόμικς. Ο λόγος γι' αυτή την καθυστέρηση οφείλεται στα σημαντικά οικονομικά ελλείμματα που δημιούργησε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, και που περιόρισε έτσι τη διάθεση πόρων για την παραγωγή των κόμικς. Ταυτόχρονα, αυτή η κατάσταση, ωφέλησε την εξαγωγή Αμερικάνικων κόμικς με τη μορφή ευρωπαϊκών επανεκδόσεων. Παρ' όλα αυτά, η δομή και η οργάνωση, όπως και το καθαυτό περιεχόμενο των κόμικς, ακολούθησαν μοντέλα παρόμοια μ' εκείνα των αμερικάνικων πολυεθνικών επιχειρήσεων που είχαν και έχουν στον έλεγχό τους την παραγωγή των κόμικς, όπως και το παγκόσμιο δίκτυο διασκέδασης και πληροφόρησης. Αυτός ο πολυεθνικός τρόπος λειτουργίας, ιδεολογικής και οικονομικής διαμόρφωσης ξένων αγορών, μέσα από τα ΜΜΕ, δημιουργεί οπωσδήποτε κοινωνικούς και πολιτικούς προβληματισμούς για την «αυτόνομη και ανεξάρτητη» ανάπτυξη αυτών των αγορών, όπως και σε θέματα διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας και χαρακτήρα.

Οι πολύμορφες σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα στις διάφορες βιομηχανίες παραγωγής μαζικής διασκέδασης αποτελούν την καλύτερη απόδειξη για την ύπαρξη και τη δομή των ενδιαφερόντων των τεραστίων πολυεθνικών επιχειρήσεων ελέγχου, των οποίων τα προϊόντα προωθούνται με τον πιο αθώο και «αστείο» τρόπο μέσα από τα κόμικς. Οι διαφημίσεις, σ' αυτά τα περιοδικά, επίσης δικαιολογούν τον εμπορικό, τόσο άμεσο όσο και έμμεσο, χαρακτήρα τους. Μια σειρά από κοινωνικές ομάδες οικονομικών ενδιαφερόντων, που λειτουργούν ανεξάρτητα από το πολυεθνικό δίκτυο των ΜΜΕ, βρίσκει ελεύθερο χώρο διαφήμισης, προώθησης και κοινωνικής αναγνώρισης στα πλαίσια των λειτουργικών αρχών των περιοδικών κόμικς. Σε ενέργεια βρίσκεται επίσης και η «επιστημονική» προώθηση για την αναγνώριση των κόμικς από διάφορες ομάδες «εμπειρογνωμόνων για την άμυνα» των ενδιαφερόντων της βιομηχανίας των κόμικς.

Τόσο, λοιπόν, οι διάφοροι οργανισμοί όσο και η βιομηχανία παραγωγής κόμικς συνδέονται με το γεγονός της Αμερικάνικης ιδιοκτησίας και ελέγχου σε οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο. Η ανάλυση περιεχομένου των παιδικών περιοδικών κόμικς, που έγινε για τους σκοπούς μιας ευρύτερης έρευνας, προσπαθεί να προσφέρει την εμπειρική απόδειξη πως τα θέματα τα οποία διαπραγματεύεται το περιεχόμενο των κόμικς αντανακλούν αξίες και θέσεις της κυρίαρχης αγγλο-αμερικάνικης καπιταλιστικής δομής. Το ενδιαφέρον στράφηκε στην ανάλυση του μηνύματος και την προέλευσή του. Τα αποτελέσματα μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως η κουλτούρα των παιδικών κόμικς αποτελεί μια μορφή σύγχρονης νεο-αποικιακής προσπάθειας που αποβλέπει στη διαμόρφωση και εκμετάλλευση της ανθρώπινης συνείδησης, και γι' αυτό το λόγο, μπορούν να χαρακτηρισθούν σαν ***δυναμικοί «πολιτισμικοί εισβολείς».***

Έρευνες που έχουν γίνει κατά καιρούς έχουν υποδείξει πως τα περιοδικά κόμικς, στην πλειοψηφία τους, έχουν τη σφραγίδα της αμερικάνικης πολιτισμικής παράδοσης και προβάλλουν αμερικάνικες αξίες και ήθη (Berger, 1971· Kasen, 1979· 1980). Έχει επίσης υποστηριχτεί πως τα κόμικς προωθούν μια κατάσταση ιδεολογικής νομιμοποίησης συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτικών πραγματικοτήτων σύμφωνων με αμερικάνικες ιμπεριαλιστικές και καπιταλιστικές διαθέσεις (Παντελίδου-Μαλούτα, 1984). Ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι διαθέσεις εκφράζονται από την κουλτούρα των κόμικς, και ιδιαίτερα τις εκδόσεις του Disney, αποτέλεσε τον κεντρικό πυρήνα της μελέτης των Dorfman και Matterlat (1971). Οι παραπάνω αναφέρουν πως μια εξαιρετικά περίπλοκη και εγκληματική κατάσταση δημιουργείται, όταν η κοινή ιδεολογία των κόμικς επιβάλλεται σε μη-καπιταλιστικές υπό-ανά-

CODE OF THE COMICS MAGAZINE ASSOCIATION OF AMERICA INC

Adopted on October 26, 1954, the enforcement of this Code is the basis for the comic magazine industry's program of self-regulation.

CODE FOR EDITORIAL MATTER

General Standards Part A

1) Crimes shall never be presented in such a way as to create sympathy for the criminal, to promote distrust of the forces of law and justice, or to inspire others with a desire to imitate criminals.
2) No comics shall explicitly present the unique details and methods of a crime.
3) Policemen, judges, government officials and respected institutions shall never be presented in such a way as to create disrespect for established authority.
4) If crime is depicted it shall be as a sordid and unpleasant activity.
5) Criminals shall not be presented so as to be rendered glamorous or to occupy a position which creates a desire for emulation.
6) In every instance good shall triumph over evil and the criminal punished for his misdeeds.
7) Scenes of excessive violence shall be prohibited. Scenes of brutal torture, excessive and unnecessary knife and gun play, physical agony, gory and gruesome crime shall be eliminated.
8) No unique or unusual methods of concealing weapons shall be shown.
9) Instances of law enforcement officers dying as a result of a criminal's activities should be discouraged.
10) The crime of kidnapping shall never be portrayed in any detail, nor shall any profit accrue to the abductor or kidnapper. The criminal or the kidnapper must be punished in every case.
11) The letters of the word "crime" on a comics magazine cover shall never be appreciably greater in dimension than the other words contained in the title. The word "crime" shall never appear alone on a cover.
12) Restraint in the use of the word "crime" in titles or sub-titles shall be exercised.

General Standards Part B

1) No comic magazine shall use the word horror or terror in its title.
2) All scenes of horror, excessive bloodshed, gory or gruesome crimes, depravity, lust, sadism, masochism shall not be permitted.
3) All lurid, unsavory, gruesome illustrations shall be eliminated.
4) Inclusion of stories dealing with evil shall be used or shall be published only where the intent is to illustrate a moral issue and in no case shall evil be presented alluringly nor so as to injure the sensibilities of the reader.
5) Scenes dealing with, or instruments associated with walking dead, torture, vampires and vampirism, ghouls, cannibalism and werewolfism are prohibited.

General Standards Part C

All elements or techniques not specifically mentioned herein, but which are contrary to the spirit and intent of the Code, and are considered violations of good taste or decency, shall be prohibited.

Dialogue

1) Profanity, obscenity, smut, vulgarity, or words or symbols which have acquired undesirable meanings are forbidden.
2) Special precautions to avoid references to physical afflictions or deformities shall be taken.
3) Although slang and colloquialisms are acceptable, excessive use should be discouraged and wherever possible good grammar shall be employed.

Religion

1) Ridicule or attack on any religious or racial group is never permissible.

Costume

1) Nudity in any form is prohibited, as is indecent or undue exposure.
2) Suggestive and salacious illustration or suggestive posture is unacceptable.
3) All characters shall be depicted in dress reasonably acceptable to society.
4) Females shall be drawn realistically without exaggeration of any physical qualities.

NOTE: It should be recognized that all prohibitions dealing with costume, dialogue or artwork applies as specifically to the cover of a comic magazine as they do to the contents.

Marriage and Sex

1) Divorce shall not be treated humorously nor represented as desirable.
2) Illicit sex relations are neither to be hinted at or portrayed. Violent love scenes as well as sexual abnormalities are unacceptable.
3) Respect for parents, the moral code, and for honorable behavior shall be fostered. A sympathetic understanding of the problems of love is not a license for morbid distortion.
4) The treatment of love-romance stories shall emphasize the value of the home and the sanctity of marriage.
5) Passion or romantic interest shall never be treated in such a way as to stimulate the lower and baser emotions.
6) Seduction and rape shall never be shown or suggested.
7) Sex perversion or any inference to same is strictly forbidden.

CODE FOR ADVERTISING MATTER

These regulations are applicable to all magazines published by members of the Comics Magazine Association of America Inc. Good taste shall be the guiding principle in the acceptance of advertising.
1) Liquor and tobacco advertising is not acceptable.
2) Advertisement of sex or sex instruction books are unacceptable.
3) The sale of picture postcards, "pin-ups," "art studies," or any other reproduction of nude or semi-nude figures is prohibited.
4) Advertising for the sale of knives, concealable weapons, or realistic gun facsimiles is prohibited.
5) Advertising for the sale of fireworks is prohibited.
6) Advertising dealing with the sale of gambling equipment or printed matter dealing with gambling shall not be accepted.
7) Nudity with meretricious purpose and salacious postures shall not be permitted in the advertising of any product; clothed figures shall never be presented in such a way as to be offensive or contrary to good taste or morals.
8) To the best of his ability, each publisher shall ascertain that all statements made in advertisements conform to fact and avoid misrepresentation.
9) Advertisement of medical, health, or toiletry products of questionable nature are to be rejected. Advertisements for medical, health or toiletry products endorsed by the American Medical Association, or the American Dental Association, shall be deemed acceptable if they conform with all other conditions of the Advertising Code.

COMICS MAGAZINE ASSOCIATION OF AMERICA, INC.
300 PARK AVENUE SOUTH NEW YORK, N. Y. 10010

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ο Κώδικας της Αμερικάνικης Ένωσης Κόμικς Περιοδικών. (Reitberger & Fuchs, 1972:248).

πτυξη ή υπανάπτυκτες χώρες αγνοώντας τις τεράστιες κοινωνικές διαφορές μεταξύ των ονειρικών επιδιώξεων των παραγωγών κόμικς, και των πραγματικών αναγκών των χωρών αυτών. Η παραπάνω μελέτη αποτέλεσε και το βασικό κίνητρο για μια ανάλυση περιεχομένου των παιδικών κόμικς που κυκλοφορούν στην Ελληνική αγορά.

Ανάλυση περιεχομένου των παιδικών κόμικς

Συγκεκριμένα κοινωνικο-οικονομικά και ιστορικά γεγονότα δεν επέτρεψαν την ανάπτυξη μιας τοπικής βιομηχανίας παραγωγής κόμικς στον ελληνικό χώρο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη συνεχή εισαγωγή και κοινωνική αναγνώριση ξένων περιοδικών κόμικς, που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Ένα δείγμα πενήντα (50) διαφορετικών τίτλων παιδικών κόμικς συλλέχτηκε με συγκεκριμένα κριτήρια για μια ανάλυση περιεχομένου ουσιαστικά διαγνωστικής και περιγραφικής μορφής (Πίνακας 2). Σύμφωνα με τους σκοπούς της ευρύτερης έρευνας χρησιμοποιήθηκε ένας συνδυασμός ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων.

Η ποιοτική μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει εμφανή στοιχεία συγκεκριμένων κοινωνικο-πολιτικών και ιστορικών θεμάτων, όπως και υπονοούμενα θέματα «πολιτισμικής προπαγάνδας», σε σχέση με το γενικό πολιτισμικό σύστημα της αγγλο-αμερικάνικης κουλτούρας. Στη χαρακτηριστική ιδεολογική εικόνα της κοινωνίας που απεικονίζουν τα περιοδικά κόμικς διακρίνονται ουσιαστικά γνωρίσματα της κοινωνικής δομής και οργάνωσης των δυτικών καπιταλιστικών κοι-

ΘΕΜΑ		ΤΙΤΛΟΙ
1	ΠΟΛΕΜΟΣ	ΠΟΛΕΜΟΣ, ΕΦΟΔΟΣ, ΜΑΧΗ, ΤΑΝΚΣ, ΚΡΑΝΟΣ, ΔΡΑΣΗ
2	ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΦΥΣΗ	ΤΑΡΖΑΝ, ΜΙΣΤΕΡ ΝΟ, ΙΝΤΙΑΝΑ ΤΖΟΟΥΝΣ
3	ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ	ΚΟΝΑΝ Ο ΒΑΡΒΑΡΟΣ
4	ΑΓΡΙΑ ΔΥΣΗ	ΟΜΠΡΑΞ, ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ, ΜΙΚΡΟΣ ΙΠΠΟΤΗΣ, ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ
5	ΜΙΓΜΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΣ	ΜΠΛΕΚ, ΑΓΟΡΙ, ΣΚΟΡΠΙΟΣ, ΤΡΟΥΕΝΟ, SUPER ΑΓΟΡΙ
6	ΤΡΟΜΟΣ	ΓΚΡΑΝ ΓΚΙΝΙΟΛ, ΛΥΚΑΝΘΡΩΠΟΣ
7	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ SUPER-ΗΡΩΕΣ	ΣΠΑ·Ι·ΝΤΕΡ ΜΑΝ, ΚΑΠΤΑΙΝ CAMELOT 3000, ΠΛΑΝΗΤΗΣ, ΚΡΟΝΟΣ, ΕΞΩΓΗ·Ι·ΝΟΣ
8	ΑΣΤΕΙΑ	ΜΑ·Ι·ΤΥ ΜΑΟΥΣ, ΠΙΝΟΚΙΟ, ΜΠΑΓΚΣ ΜΠΑΝΥ, ΦΑΣΟΛΑΣ, ΤΙΡΑΜΟΛΑ, ΜΑΓΙΑ Η ΜΕΛΙΣΣΑ, ΓΚΟΥΝΤΗ, ΤΣΙΚΟ, ΒΑΒΟΥΡΑ, ΤΟΜ ΤΖΕΡΡΥ, ΧΟΝΔΡΟΣ ΛΙΓΝΟΣ, ΣΕΡΑΦΙΝΟ, ΑΝΤΙΡΙΞ, ΣΥΜΦΩΝΙΞ
9	ΗΡΩ·Ι·ΚΕΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ	ΛΟΥΚΥ ΛΟΥΚ, ΑΣΤΕΡΙΞ, ΣΑΜΜΥ ΤΕΝ ΤΕΝ, ΜΙΚΥ ΜΑΟΥΣ, ΠΟΠΑ·Υ·
10	ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ	ΠΑΤΤΥ, ΚΑΝΤΥ ΚΑΝΤΥ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ, ΜΑΝΙΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Κατάλογος των παιδικών κόμικς που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση περιεχομένου. Οι επτά πρώτες κατηγορίες θεμάτων ταξινομήθηκαν σαν κόμικς περιπέτειας, οι δύο επόμενες σαν χιούμορ και η τελευταία σαν κόμικς κοινωνικού ενδιαφέροντος (Αντωνίου, 1986:68).

νωνιών. Όπως έχει ειπωθεί τα κόμικς αποτελούν ένα κατ' εξοχή αμερικάνικο ιδίωμα (Vera & Leslie, 1979). Παρουσιάζουν στους αναγνώστες τους τον τρόπο ζωής της κοινωνίας που τα παράγει και για την οποία παράγονται.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης δείχνουν πως κάθε μια από τις τρεις κατηγορίες κόμικς (περιπέτεια, χιούμορ και κοινωνικού ενδιαφέροντος) παρουσιάζει ένα ξεχωριστό μοντέλο κοινωνικοποίησης, με χαρακτηριστικά διαφορετικές ιδέες και απόψεις, και που απευθύνεται σε συγκεκριμένη ηλικία ή φύλο. Σε γενικές γραμμές το μοντέλο κοινωνικοποίησης που παρουσιάζεται μέσα απ' όλα τα παιδικά κόμικς περιέχει βασικά στερεότυπα συντηρητικών κοινωνικών αξιών ενός κοινωνικού συστήματος έντονα αυταρχικής και πειθαρχικής μορφής. Τα παιδικά κόμικς που απευθύνονται σε αγόρια δίνουν περισσότερο έμφαση σε θέματα δύναμης, καταστροφής και πολέμου, και ακόμη περισσότερο έμφαση σε πολιτικά και εθνικά θέματα. Μόδα, κουτσομπολιό, ασχολίες του νοικοκυριού και έντονες ρομαντικές διαθέσεις είναι τα αγαπημένα θέματα των κόμικς που απευθύνονται σε κορίτσια.

Σημαντικές ιδεολογικές μορφές παρουσιάζονται στα παιδικά κόμικς που απευθύνονται σε αγόρια. Στα πλαίσια της γενικότερης διαδικασίας κοινωνικής διαμόρφωσης στερεοτύπων μέσα στον κόσμο των κόμικς, συγκεκριμένοι θεσμοί, όπως το status-quo της κυρίαρχης κοινωνικής δομής ή η ιδέα της οικογένειας, προβάλλονται και ενισχύονται. Η κυρίαρχη κοινωνική δομή ποτέ δεν αποτελεί θέμα προβληματισμού και ποτέ δεν της ασκείται κριτική, ενώ, ταυτόχρονα, συγκεκριμένες έννοιες της καπιταλιστικής ιδεολογίας μυθοποιούνται. Επίσης, οι ιδέες και οι αξίες που εκφράζονται μέσα απ' αυτό το γενικό σύστημα κοινωνικών απεικονίσεων, αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μεσο-αστικής κοινωνίας και του συστήματος των πολιτισμικών αξιών και παραδόσεών της, και σε πολλές περιπτώσεις, το σύστημα αυτό δεν είναι άλλο από το βασικό κοινωνικό σύστημα των Η.Π.Α.

Ένα από τα θέματα που χαρακτηρίζει τα παιδικά κόμικς είναι η αρνητική απεικόνιση ατόμων με κάποια πνευματική ή φυσική αναπηρία, γεγονός που πιθανώς εξηγείται από την προτίμηση των κόμικς στην απεικόνιση ιδεωδών προτύπων αρρενωπότητας ή θηλυκότητας. Διακρίνεται επίσης μια γενική στάση εναντίον της μόρφωσης-/εκπαίδευσης, και που εκφράζεται με τη μορφή αποφυγής δύσκολων προβλημάτων ή προσπαθειών, όπως και με τη γελοιοποίηση ατόμων που έχουν κάποια ανώτερη εκπαίδευση. Σχετική μ' αυτή τη στάση είναι και ένα πρότυπο συμπεριφοράς που απορρίπτει την επιστημονική γνώση χάρη προκαταλήψεων και μύθων· παράλληλα, θέματα πολιτικού και κοινωνικού προβληματισμού παρουσιάζονται από μια καθαρά συντηρητική πλευρά, ενώ ταυτόχρονα καταπιέζονται οποιαδήποτε προοδευτικά εναλλακτικά πρότυπα επίλυσής τους. Η γενική εικόνα της κουλτούρας των κόμικς φαίνεται ν' αντανακλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συστήματος αξιών και μοντέλου σκέψης της δυτικής καπιταλιστικής κοινωνικής δομής, ιδιαίτερα το μεσο-αστικό χαρακτήρα της αμερικάνικης κοινωνίας.

Η παρουσία κοινωνικών και πολιτικών ιδεών στα παιδικά κόμικς δίνεται πιο παραστατικά στην περίπτωση των θεμάτων εκείνων που διαπραγματεύονται διάφορες ιστορικές εποχές της αγγλο-αμερικάνικης κοινωνικο-οικονομικής και ιστορικής ανάπτυξης. Θέματα, όπως η κατάκτηση της Δύσης, διείσδυση του Τρίτου Κόσμου, υπερβολική εξύψωση της υπερτερότητας του λευκού αγγλοσαξονικού κόσμου αποτελούν τα καλύτερα παραδείγματα της αγγλο-αμερικανικής φύσης του περιεχομένου των κόμικς και οπωσδήποτε επιβεβαιώνουν ουσιαστικά τη διαπίστωση πως τα παιδικά κόμικς αποτελούν μια περίπτωση πολιτισμικής προπαγάνδας και διαμόρφωσης στερεοτύπων. Τα περισσότερα από τα θέματα αυτά είναι αντανακλάσεις συγκεκριμένων αμερικάνικων ιμπεριαλιστικών και καπιταλιστικών ιδεών, που εκφράζονται σε διάφορες ιστορικές περιόδους της αμερικάνικης ιστορίας: ιμπεριαλιστικές και επεκτατικές αντιλήψεις, σαφής εξύμνηση της αγγλο-σαξονικής ανωτερότητας, τριτοκοσμική εισβολή και πολιτική διεθνούς φιλανθρωπίας. Στο σύνολό τους, όλες αυτές οι ιδέες αποτελούν ένα μάθημα αγγλο-αμερικάνικου ιμπεριαλισμού, αλλά σπουδαιότερα, αντανακλούν τη σύγχρονη μορφή του, της αποικιοποίησης ξένων πολιτισμικών και ιδεολογικών συστημάτων, που αναπόφευκτα οδηγούνται σε διάφορες μορφές και σχέσεις οικονομικής

και πολιτικής εξάρτησης (Εικόνες 1 & 2).

Η ανάλυση του ρατσιστικού σεξιστικού και βίαιου χαρακτήρα των παιδικών κόμικς έγινε χρησιμοποιώντας τη ποσοτική μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου. Για οποιαδήποτε εθνική μειονότητα τα κόμικς παρουσιάζουν και προωθούν μια κατάσταση διαμόρφωσης αρνητικών στερεοτύπων. Γυναίκες και κορίτσια είναι επίσης στόχος ενός συστήματος διαμόρφωσης στερεοτύπων που χαρακτηρίζονται από τη συντηρητικότητα στις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων, καθώς τοποθετεί τις γυναίκες σ' ένα υπόδουλο και κατώτερο κοινωνικό ρόλο, σε σχέση μ' εκείνο των ανδρών (σεξισμός). Το θέμα της βίας είναι κυρίαρχο σ' αυτά τα κόμικς και προβάλλει όλα τα υλικά μέσα με

ΕΙΚΟΝΑ 1: Ο Αμερικάνος διακανονιστής των πολιτικών υποθέσεων (Μπλεκ).

ΕΙΚΟΝΑ 2: Πολιτικά θέματα στα παιδικά κόμικς και μονομερής προβολή πιθανής επίλυσής τους (Ποπάϋ).

τα οποία θα ήταν δυνατό να εκφράσει κανείς με πιο ρεαλιστικό τρόπο αυτές τις επιθετικές και αντικοινωνικές μορφές συμπεριφοράς στον πραγματικό κοινωνικό χώρο. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης, του ρατσισμού, σεξισμού και βίας των παιδικών κόμικς, παρουσιάζονται συνοπτικά στον Πίνακα 3.

Το γεγονός πως η διαμόρφωση ρατσιστικών στερεοτύπων στα παιδικά κόμικς στρέφεται, κυρίως, προς τους Ερυθρόδερμους Ινδιάνους της Αμερικής ή τους Μαύρους, ενισχύει την άποψη πως τα περιοδικά αυτά εκφράζουν συγκεκριμένους αγγλο-αμερικάνικους λαϊκούς μύθους και παραδόσεις, με τη μορφή ρατσιστικών στερεοτύπων (Εικόνα 3). Επιπλέον, το ρατσιστικό περιεχόμενο των κό-

ΕΙΚΟΝΑ 3: Ρατσισμός στα παιδικά κόμικς (Τεν Τεν).

μικς είναι αντανάκλαση της ιστορικής γέννησης και ανάπτυξής του στα κοινωνικο-οικονομικά και πολιτιστικά πλαίσια του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου. Η ανάπτυξη ρατσιστικών θέσεων θα μπορούσε να εντοπιστεί στις αποικιακές και επεκτατικές προθέσεις του βρετανικού και αμερικάνικου ιμπεριαλισμού.

Έρευνες σχετικά με τις επιδράσεις της διαμόρφωσης ρατσιστικών στερεοτύπων έχουν αποδείξει πως μακροπρόθεσμες επιδράσεις στην κοινωνική συμπεριφορά εξαρτούνται από τη συχνότητα ενίσχυσής τους από το συνολικό κοινωνικό περιβάλλον. Το κυρίαρχο σύστημα των

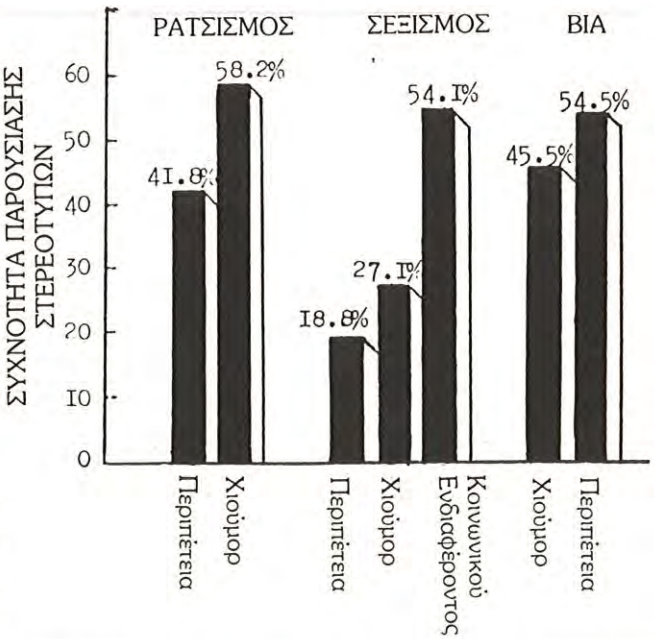

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Συνολική ποσότητα στερεοτύπων ρατσισμού, σεξισμού και βίας στα παιδικά κόμικς.

αμερικάνικων ΜΜΕ τροφοδοτεί αυτή ακριβώς τη συνεχή ενίσχυση ρατσιστικών στερεοτύπων, καταπιέζοντας κοινωνικές μειονότητες, γεγονός άλλωστε που αποτελεί και καθημερινή πραγματικότητα της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας. Τα ΜΜΕ συνεισφέρουν με τον τρόπο τους στη συνεχή νομιμοποίηση μιας κάλπικης συνείδησης, στη διαμόρφωση μιάς εγκληματικής κατάστασης ενάντια σε βασικές αρχές κοινωνικής υπευθυνότητας και ελευθερίας, και σε όφελος εκείνων που ελέγχουν και εκμεταλλεύονται τη ζωή μας.

Τα παιδικά κόμικς για κορίτσια παρουσιάζουν και τοποθετούν τις αναγνώστριές τους σε ιδεολογικά ασυνάρτητες θέσεις προσφέροντάς τους μια σειρά από πρακτικές καθημερινότητας και που σε τελική ανάλυση οδηγούν στην αποδοχή κατώτερων κοινωνικών ρόλων μιας άνισης κοινωνικής δομής. Τα κόμικς για κορίτσια παρουσιάζουν μια εικόνα της γυναίκας όπως οι άντρες θα ήθελαν να είναι, παρουσιάζοντας τις γυναίκες επιπόλαιες, γοητευτικές, γεμάτες μητρική στοργή και τοποθετημένες στις δουλειές του σπιτιού. Αυτή η εικόνα θηλυκότητας ωστόσο, διαιωνίζει το χαμηλό κοινωνικό κατεστημένο των γυναικών και τις τοποθετεί σε δευτερεύοντες και κατώτερους κοινωνικούς ρόλους. Σύγχρονες αναλύσεις του σεξιστικού περιεχομένου της λογοτεχνίας των κόμικς, έχουν υποστηρίξει πως τα περιοδικά κόμικς παράγουν ιδέες που εκφράζονται στα πλαίσια ενός κοινωνικού μοντέλου συντήρησης και συμβιβασμού. Επιπλέον, τα κόμικς δεν παρουσιάζουν παραποιημένη ή προκατειλημμένη εικόνα της πραγματικότητας, αλλά μάλλον πως η εικόνα του κόσμου που προσφέρουν είναι αληθινή (Walkerdine, 1984).

Η ανάλυση των «ελληνικών» κόμικς για παιδιά παρουσιάζει καθαρά το σεξιστικό χαρακτήρα τους· τα κόμικς αυτά προσφέρουν οδηγίες ως προς τον τρόπο με τον οποίο τα νεαρά κορίτσια θα πρέπει να προετοιμαστούν κατάλληλα ώστε να είναι ικανά «ν' αποκτήσουν και να κρατήσουν τον άντρα». Η υπόθεση πως διαφορές της προσωπικότητας των δύο φύλων λειτουργεί σαν κυρίαρχη παράμετρος στη διαμόρφωση καταναλωτικών ομάδων (Carter, 1984), δικαιολογείται από την παρουσία στις ιστορίες των κόμικς, μιας σειρά από βιομηχανίες δημιουργίας «ειδώλων» (όπως μόδα, μουσική κ.λπ.). Τα περιοδικά κόμικς προσφέρουν στο θηλυκό αναγνωστικό κοινό τους, βασικά ετερόφυλες πρακτικές, δίνοντας έμφαση σε θέματα, όπως ρομαντισμός, προσωπική και οικιακή ζωή, μόδα και ομορφιά, και ποπ μουσική (Εικόνα 4). Αναπαράγουν,

ΕΙΚΟΝΑ 4: Ρομαντισμός στα παιδικά κόμικς (Πάττυ).

μ' αυτό τον τρόπο και νομιμοποιούν παραδοσιακούς και δευτερεύοντες κοινωνικούς ρόλους για τις γυναίκες (McRobbie, 1982). Κανένα από τα κόμικς της ανάλυσής μας δεν αποτελεί εξαίρεση αυτής της παραδοσιακής προσφοράς συμβιβασμού και συντηρητισμού. Επιπλέον, τα κόμικς με τις ενσωματωμένες σεξιστικές τους θέσεις, αποτελούν δυναμική αναπαράσταση του συνολικού κοινωνικού συστήματος σεξισμού που χαρακτηρίζει την οργάνωση του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου.

Η βία, ακόμα, αποτελεί ένα από τα πιο αγαπημένα θέματα των παιδικών κόμικς. Ερευνητές έχουν υποδείξει πως η συνοχή των θέσεων και αξιών που εκφράζονται μέσα από το βίαιο περιεχόμενο των κόμικς, όπως και τα συσχετιζόμενα ΜΜΕ, είναι αρκετή για να χαρακτηρίσει τη συνολική ιδεολογική μορφή τους σαν απαράμιλλης συγγένειας με το συνολικό σύστημα της φασιστικής ιδεολογίας. Η μεγάλη ποσότητα βίας, που εντοπίστηκε από την ανάλυση των κόμικς, δείχνει επίσης τη διαφοροποιημένη αντιπροσώπευση βίας στα δύο διαφορετικά είδη κόμικς: χιούμορ και περιπέτειας. Και τα δυο, ωστόσο, διδάσκουν το μάθημα «ο δυνατός υποτάσσει τον αδύνατο», και επίσης καθορίζουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και το πιθανό αποτέλεσμα του ν' ανήκεις στους δυνατούς ή τους αδύνατους. Το βίαιο περιεχόμενο των κόμικς (Εικόνα 5)

ΕΙΚΟΝΑ 5: Βία στα παιδικά κόμικς (Κόναν ο Βάρβαρος).

αποδεικνύει πως τα «κόμικς» (comics= κωμικά), έχουν πολύ λίγη ή καθόλου σχέση με το γέλιο ή τη διασκέδαση, και, επιπλέον, οδηγεί στο συμπέρασμα πως πιθανές προθέσεις μπορεί να είναι υπεύθυνες γι' αυτή τη «σύμπτωση». Όπως έδειξε η ανάλυση των κόμικς, πιθανές προθέσεις των κόμικς να επιβάλλουν μια μιλιταριστική άποψη του κοινωνικού συστήματος μπορούν να εντοπισθούν.

Οι επιδράσεις, ωστόσο, της βίας των κόμικς στην κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, ή γενικότερα της βίας

που προβάλλεται από τα ΜΜΕ στη συνολική ανθρώπινη συμπεριφορά, παραμένει επίμαχο θέμα. Μια από τις πιο δημοφιλείς απόψεις, για τις επιδράσεις των ΜΜΕ, είναι αυτή που υποστηρίζει πως τα ΜΜΕ λειτουργούν σαν τμήμα ενός συνολικού συστήματος ενίσχυσης και συγκεντροποίησης επιρροών, τα αποτελέσματα των οποίων έχουν συσσωρευτικό χαρακτήρα, και, παρουσιάζονται αφοσιωμένες στην ανθρώπινη συμπεριφορά μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα (Tan & Scruggs, 1980· Balson, 1975· 1984). Αν και συγκεκριμένα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα στην έρευνα της βίας των ΜΜΕ δημιουργούν αμφιβολίες για την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων (Gunter, 1986) η βία των κόμικς προβάλλει σαν διαχωριστικός παράγοντας της παιδικής συνείδησης, σε σχέση με την αντικειμενική εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας, σε αντιφατικά και αντίθετα μοντέλα κοινωνικού χαρακτήρα και τρόπου ζωής.

Τα παιδικά κόμικς προσφέρουν προ-διαμορφωμένα μοντέλα ηρώων και στην ουσία απαιτούν από το κοινό τους να ταυτιστούν μ' αυτά και τις πλαστές πραγματικότητες που αντιπροσωπεύουν. Δημιουργούν ένα φανταστικό χώρο ονείρων και μύθων που «κατά σύμπτωση» συσχετίζεται χαρακτηριστικά με το αμερικάνικο κοινωνικό μοντέλο ζωής. Επιπλέον, τα παιδικά κόμικς δημιουργούν πόθους και επιθυμίες στα παιδιά σχετικά με την ρευστοποίηση αυτού του χώρου φαντασίας στην πραγματική ζωή· τελικά, προπαρασκευάζουν το κατάλληλο ιδεολογικό επίπεδο αποδοχής ενός σύγχρονου κοινωνικού συστήματος συμπεριφοράς και αξιών που ταιριάζει καλύτερα σ' αυτό το φανταστικό κόσμο των ιστοριών των κόμικς.

Επισημαίνοντας το γεγονός πως το συνολικό δίκτυο των ΜΜΕ, η δομή και οργάνωση της βιομηχανίας των κόμικς, και τελικά η κουλτούρα των κόμικς, πως όλα είναι υπό έλεγχο ή στενή σχέση με αερικάνικες αξίες και θέσεις, σίγουρα δημιουργεί κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά προβλήματα. Ο σκοπός της έρευνας των παιδικών κόμικς που κυκλοφορούν στην Ελληνική αγορά ήταν να προσφέρει την **εμπειρική απόδειξη της πολιτισμικής διείσδυσης,** σε λειτουργία, μέσα από τα παιδικά κόμικς, στο γενικότερο πολιτισμικό σύστημα της χώρας μας. Τα αποτελέσματα μας οδηγούν να υποστηρίξουμε ανεπιφύλακτα, πως **τα παιδικά περιοδικά κόμικς αποτελούν μια κατάσταση πολιτισμικής διείσδυσης και διαμόρφωσης στερεοτύπων σε όφελος των αγγλο-αμερικάνικων ενδιαφερόντων εκμετάλλευσης και διαμόρφωσης της κοινωνικής συμπεριφοράς και συνείδησης των αναγνωστών τους.**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Acosta L. (1973). Mass media and imperialist ideology, in Mattelart, A. & Siegelaub, S. (Eds). **Communication and Class Struggle 2: Liberation, Socialism.** New York: International General.

* Andoniou, C. (1986). Cultural Propaganda and Stereotyping Through Children's Comics: An Investigation of Children's Comic Book Literature in Greece. **Unpublished MEd Thesis.** University College, Cardiff.

Ball-Rockeach, S.J. & De Fleur, M.L. (1976). A dependency model of media effects. **Communication Research 3.** p.1.

Belson, W.A. (1975). **Juvenile Theft: The Casual Factors.** London: Harper Row.

Belson, W.A. (1984). **Television Violence and the Adolescent Boy.** London: Saxon House.

Berger, A. (1971). Comics and culture. **Journal of Popular Culture T.** pp. 164-177.

Carter, E. (1984). Alice in the consumer wonderland: West German case studies in gender and consumer culture, in McRobbie, A. & Nava, M. (Eds). **Gender and Generation.** London: Macmillan.

De Fleur , M.S. & Ball-Rockeach, S.J. (1975). **Theories of Mass Communication.** New York: David McKay.

Dixon, B. (1978). **Catching Them Young 2: Political Ideas in Children's Fiction.** London: Pluto Press.

Dorfman, A & Mattelart, A. (1971). **How To Read Donald Duck: Imperialist Ideology in the Disney Comics.** New York: International General.

Fejes, F. (1981): Mass imperialism: an assessment. **Media, Culture and Society 3.** pp. 281-289.

Golding, P. (1974). **The Mass Media.** New York: Longman.

Gunter, B. (1980): Plenty of evidence, very little proof. **The Listener.** 23. January. pp. 7-9.

International General (1981). Final paper of International Seminar on "El Papel sociopolitico de los medios de communications collectiva para la sociedad de cambio en America Latina". La Catalina Costa Rica, in Mattelart & Siegelaub (Eds).

Kasen, J.H. (1979). Exploring collective symbols. **Pacific Sociological Review 22.** pp. 348-381.

Kasen, J.H. (1980). Whither the self-man? Comic culture and the crisis of legitimation in the U.S. **Social Problems 28.** pp. 131-148.

Kelman, H.C. (1961). Processes of open change. **Public Opinion Quarterly 25.** pp. 57-78.

Lazarsfeld, P.F. & Merton, R.K. (1948). Mass communication, popular taste and organised social action, in Bryson, L. (Ed). **The Communication of Ideas.** New York: Harper & Bros.

Lovibond, S.H. (1967). The effect of media stressing crime and violence upon children's attitudes. **Social Problems 15.** pp. 91-100.

Matterlart, A. (1976). **Multinationales et Systèmes de Communication Les Appareils Idéologiques de l' Impérialisme.** Paris: Editions Anthropos.

Mattelart, A. (1979). **Multinational Corporations and the Control of Culture.** Atlantic Highlands: Humanities Press.

McCombs, M.E. (1981). The agenda setting approach, in Nimmo, D.D. & Sanders, K.H. (Eds). **Handbook of Political Communication.** Beverly Hills: Sage.

McRobbie A. (1982). Jackie: An ideology of adolescent femininity, in Waites, B., Bennett, T. & Martin, G. (Eds). **Popular Culture: Past and Present.** London: Croom Helm & Open University Press.

Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence: a theory of public opinion. **Journal of Communication 24.**

Noelle-Neumann, E. (1980). Mass media and social change in developed societies, in Wilholt, G.C. & Bock, H. (Eds). **Mass Communication Review Yearbook 1.** Beverly Hills: Sage.

* *Αντωνίου, Κ.*

* Pantelidou-Malouta, M. (1984). The contribution of comics to the political socialization of children. **Diabazo 94.** pp. 41-47. Athens.

Reitberger, R. & Fuchs, W. (1972). **Comics: An Anatomy of a Mass Medium.** London: Studio Vesta.

Schiller, H.I. (1969). **Mass Communications and American Empire.** New York: A.M. Kelly.

Smythe, D. (1977). Communications: blindspot of Western Marxism. **Canadian Journal of Political an Social Theory 1.** pp. 1-27.

Tan, A.S. & Scruggs, K.J. (1980). Does exposure to comic violence lead to aggression to children? **Journalism Quarterly 57.** pp. 579-583.

Tichenor, P.J. (1982). Status, communication and social evolution of the knowledge gap hypothesis. **Masscommunication 10.**

Tunstall, J.C. (1977). **The Media Are American: Anglo-American Media in the World.** London: Constable.

Vera, H. & Leslie, G.R. (1979). The world of Disney: Notes on the American family from a sociology of knowledge perspective. **Sociological Symposium 28.** pp. 71-86.

Walkerdine, V. (1984). Some day my prince will come: Young girls and the preparation fon adolescent sexuality, in McRobbie & Nava (Eds).

* *Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1984). Η συμβολή των κόμικς στην πολιτική κοινωνικοποίηση των παιδιών.* ***ΔΙΑΒΑΖΩ 94.*** *σσ. 41-47.*

Comics και Εγκληματική Συμπεριφορά

*του Χρ. Τσουραμάνη**

Α. Η επικοινωνιακή λειτουργία

1. Κάθε επικοινωνία ξεκινάει με μια ιδέα, η οποία αποτελεί και το ερέθισμα για την πραγματοποίησή της. Το πρόσωπο από το οποίο προέρχεται η ιδέα αυτή, τη χρησιμοποιεί για τη διαμόρφωση του μηνύματος, το οποίο συνιστά το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Το μήνυμα περνά μέσα από διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν την επικοινωνία. Οι παράγοντες αυτοί έχουν σχέση με τα προσωπικά χαρακτηριστικά τόσο εκείνου που στέλνει το μήνυμα —πομπού — όσο και εκείνου που το λαμβάνει —δέκτη. Η ικανότητα του πρώτου στο να κωδικοποιεί κατάλληλα το μήνυμα και οι αντίστοιχες ικανότητες του δεύτερου στην επιλογή των μηνυμάτων που τον ενδιαφέρουν αφενός και στην ορθή αποκωδικοποίησή τους αφετέρου, συντελούν σε μεγάλο βαθμό στην πραγματοποίηση της επικοινωνιακής λειτουργίας.

2. Ο επικοινωνιακός δίαυλος όπως παρατηρείται (Καρμοκόλιας 1981) είναι το μέσο, η οδός απ' όπου διέρχεται το μήνυμα του πομπού προκειμένου να φτάσει στο δέκτη. Τα επικοινωνιακά μέσα, ανάλογα με το αισθητήριο όργανο του δέκτη που επηρεάζουν μπορεί να είναι: οπτικά (τύπος, βιβλία), ακουστικά (ραδιόφωνο) και οπτικοακουστικά (TV, κινηματογράφος).

3. Από τη στιγμή που το μήνυμα στάλθηκε με το κατάλληλο για την περίπτωσή του μέσο, ο δέκτης το λαμβάνει, το ερμηνεύει (αποκωδικοποιεί) και στέλνει την απάντησή του (feedback) στην πηγή του μηνύματος (πομπό). Η λήψη της απάντησης μπορεί να αποτελέσει το ερέθισμα για την αποστολή νέου μηνύματος, οπότε η επικοινωνία συνεχίζεται με την εναλλαγή των ρόλων πομπού και δέκτη. Σε διαφορετική περίπτωση σταματάει γιατί θεωρείται ολοκληρωμένη.

4. Κάθε μορφή επικοινωνίας για να πραγματοποιηθεί χρειάζονται απαραίτητα τρία στοιχεία, τα οποία συνδέονται στενά μεταξύ τους. Τα στοιχεία αυτά είναι: α. το περιεχόμενο (contents) β. η μέθοδος (process) και γ. το πλαίσιο (context).

5. Το περιεχόμενο της επικοινωνίας είναι το μήνυμα που διαβιβάζεται από τον πομπό στο δέκτη (το «τι»). Η μέθοδος είναι τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την αποστολή του μηνύματος (το «πώς»). Τα μέσα αυτά μπορεί να είναι λεκτικά ή μη, γραπτά, με σύμβολα κτλ. Τέλος, το πλαίσιο αφο-

* *Ο Χρ. Τσουραμάνης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1949. Είναι πτυχιούχος της Νομ. Σχ. του Παν/μίου Αθηνών (Τμ. Νομικό και Τμ. Δημ. Δικ. και Πολιτικών Επιστημών) και Διδάκτορας Εγκληματολογίας της Νομικής Σχ. του Δημ. Παν/μίου Θράκης. Ασκεί το επάγγελμα του Δικηγόρου και είναι Συνεργάτης του Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής της Νομ. Σχ. του Δ.Π.Θ. Έχει τιμηθεί με έπαινο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων.*

ρά το περιβάλλον — τόπο, χρόνο κτλ. — μέσα στο οποίο συντελείται η λειτουργία της επικοινωνίας.

6. Σε κάθε επικοινωνία το μήνυμα που στέλνεται από τον πομπό μπορεί να ερμηνεύεται (αποκωδικοποιείται από το δέκτη με διαφορετικό τρόπο από εκείνο τον οποίο αναμένει ο αποστολέας του. Όπως παρατηρείται (Καρμοκόλιας, 1981):

> *«Να φανταστούμε μια δημόσια διάλεξη όπου ένας αριθμός ατόμων παρακολουθεί τον ομιλητή. Ο ίδιος ομιλητής μπορεί να προσληφθεί κατά τόσους διαφορετικούς τρόπους όσα και τα άτομα που τον παρακολουθούν. Το ίδιο συμβαίνει με κάθε ερέθισμα. Να αναλογιστούμε τώρα ότι τα ερεθίσματα που ένα συνηθισμένο άτομο δέχεται καθημερινά είναι τόσα πολλά ώστε, λόγω της επενέργειας της εκλεκτικής πρόσληψης, να δημιουργείται μια εντελώς ιδιωτική αντίληψη για τον κόσμο και τα αντικείμενα που υπάρχουν γύρω από το άτομο. Είναι σαν όλα τα εκτός του ατόμου αντικείμενα να βλέπονται από έναν ιδιωτικό φακό».*

7. Το αποστελλόμενο μήνυμα, λοιπόν, περνάει μέσα από ένα φίλτρο που είναι διαφορετικό σε κάθε δέκτη και το οποίο αποτελείται από τους παράγοντες εκείνους που θα συμβάλλουν στην αποκωδικοποίησή του. Η μέθοδος (το μέσο) διαβίβασης του μηνύματος, λόγω του αυξημένου κύρους που ενδεχόμενα διαθέτει (π.χ. τα Μ.Μ.Ε.), όπως και το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται η επικοινωνιακή λειτουργία είναι δύο ακόμα παράγοντες που δεν θα πρέπει να θεωρηθούν σε καμία περίπτωση αμελητέοι όσον αφορά την ερμηνεία/αποκωδικοποίηση ενός μηνύματος από το δέκτη του.

Β. Τα Comics, στην επικοινωνιακή λειτουργία

1. Τα Comics δηλ. τα εικονογραφημένα έντυπα, που έχουν υποτυπώδη κείμενα με κεφαλαία γράμματα μέσα στα πλαίσια της εικόνας τους και τα οποία περιγράφουν διάφορες ιστορίες, αποτελούν μέσα μετάδοσης μηνυμάτων. (Αναγνωστόπουλος - Δελώνης 1984, Κολιοδήμος 1982, Antoniou 1986).

2. Η ανάπτυξή τους τα τελευταία 60-70 χρόνια τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη υπήρξε αλματώδης. Όπως παρατηρείται σχετικά (Μαρτινίδης 1982):

> *«... η περίοδος 1945-1965 ή 1970 συνιστά τη χρυσή εποχή των ευρωπαϊκών "κόμικς", ενώ λίγο πιο πριν, τα χρόνια 1935-1945 ή 1950 στάθηκαν η χρυσή εποχή των αμερικάνικων "κόμικς".*
> *... Πριν από αυτές τις χρυσές εποχές τα "κόμικς" παρουσίαζαν ένα σχετικά περιορισμένο θεματολόγιο, με ιστορίες που σατίριζαν προπάντων την οικογενειακή ζωή ή με λαϊκίζουσες εικονογραφήσεις των μεγάλων γεγονότων της επικαιρότητας (όπως ερωτικά δράματα, εγκλήματα, πολιτικές κρίσεις κ.ά.). Μέσα και στη συνέχεια αυτών των χρυσών εποχών αρχίζει κι εξακολουθεί ως τις μέρες μας κάτι σαν έκρηξη, θεματολογική όσο και στυλιστική: Εμφανίζονται περιοδικά underground κι ένα πλήθος από "κόμικς" για ενήλικες με μια ατέλειωτη ποικιλία θεμάτων (σχετικών με περιθωριακές κοινότητες, σεξουαλικότητα, βία, ναρκωτικά, οικολογία, μελλοντικές κοινωνίες, κοινωνικές διαφορές, υπεράνθρωπα όντα, κ.ο.κ.), που ζωγραφίζονται είτε με ρεαλισμό είτε με γελοιογραφική αφαίρεση κι αντιμετωπίζονται εξίσου με συμπάθεια κι απόρριψη».*

3. Τοποθετώντας τα Comics στην επικοινωνιακή λειτουργία, ως επικοινωνιακά μέσα / διαύλους, τα ζητούμενα όσον αφορά το ρόλο που διαδραματίζουν σ' αυτήν είναι:

α) η ανάλυση του περιεχομένου του μηνύματος που μεταφέρουν.

β) η διαπίστωση της ταυτότητας του πομπού / πηγής του μηνύματος αυτού.

γ) η αποκωδικοποίηση του μηνύματος από τους λήπτες του (το αναγνωστικό κοινό τους) και

δ) η απάντηση (feedback) αυτών των τελευταίων σ' αυτό.

4. Το περιεχόμενο του μηνύματος που μεταφέρεται από τα Comics αναφέρεται, συνήθως, σε διάφορα κοινωνικά θέματα όπως π.χ. το έγκλημα, ο πόλεμος, η θέση των δύο φύλων σε μια κοινωνία, ο έρωτας, οι οικογενειακές σχέσεις κτλ. Η αναφορά είναι έμμεση και άλλοτε είναι σαφής, άλλοτε περιπλεγμένη. Και στις δύο περιπτώσεις όμως θα πρέπει να γίνει η επισήμανση των στοιχείων εκείνων που προσδιορίζουν το αληθινό της νόημα.

5. Η διαπίστωση της ταυτότητας του πομπού του μηνύματος μπορεί να φανερώσει το σκοπό που επιδιώκεται με το μήνυμα αυτό. Ο σκοπός αυτός εξυπηρετεί προφανώς τα συμφέροντα του πομπού, ο οποίος ενεργώντας προς την κατεύθυνση αυτή κωδικοποιεί κατάλληλα το αποστελλόμενο μήνυμα. Έτσι π.χ. εάν ο σκοπός του καπιταλιστή πομπού είναι η διαιώνιση του καπιταλιστικού συστήματος, ανάλογα διαμορφώνει / κωδικοποιεί τα μηνύματα που στέλνει. (Ματλάρ - Ντορφμάν, 1982).

6. Το αναγνωστικό κοινό των Comics ποικίλει. Σ' αυτό ανήκουν τόσο παιδιά όσο και μεγάλοι. Εξάλλου σε καθένα από αυτά τα κοινά απευθύνεται και διαφορετικό είδος Comics. Άλλοι επομένως, είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την αποκωδικοποίηση των μεταφερομένων μηνυμάτων στους μεγάλους και άλλοι στα παιδιά. Το ποιοι θα είναι σε κάθε περίπτωση οι παράγοντες αυτοί θα εξαρτηθεί από τις ειδικότερες συνθήκες καθεμιάς περίπτωσης. Έτσι, δεν μπορούμε με απόλυτη βεβαιότητα να προδικάσουμε το πώς κάποιος θα αποκωδικοποιήσει ένα μήνυμα που περιέχεται στα Comics —και γενικά σε κάθε ΜΜΕ— επειδή εμείς το αποκωδικοποιήσαμε με ένα συγκεκριμένο τρόπο, δεδομένου ότι και σε μας επενέργησαν κάποιοι παράγοντες, πιθανότατα διαφορετικοί από εκείνους άλλων δεκτών. Το να πούμε, λοιπόν, πως το περιεχόμενο του μηνύματος του Α ή Β Comic είναι βλαβερό για τα παιδιά, επειδή εμείς το κρίναμε σαν τέτοιο, δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στην πραγματικότητα, εφόσον τίποτα σχεδόν δεν μας λέει ότι ταυτίζεται η κρίση μας με εκείνη των συγκεκριμένων παιδιών.

7. Η απάντηση (feedback) των δεκτών (αναγνωστικών κοινών) των μηνυμάτων των Comics θα εξαρτηθεί:

α) από την αποκωδικοποίηση τους, η οποία είτε θα γίνει όπως τη θέλει ο πομπός/πηγή τους, είτε θα γίνει με τρόπο που αυτός δεν προέβλεψε. Στη δεύτερη περίπτωση άλλο θα είναι το περιεχόμενο του μηνύματος που στάλθηκε και άλλο το περιεχόμενο του μηνύματος που λήφθηκε τελικά.

β) από το ενδιαφέρον και τις δυνατότητες που υπάρχουν για να δοθεί μια οποιαδήποτε απάντηση. Και τα δύο αυτά εξαρτώνται, φυσικά, από τη σχετική ευκαιρία —η οποία δεν είναι πάντοτε δεδομένη—που θα παρουσιαστεί στο δέκτη του μηνύματος και η οποία για να θεωρηθεί ως η ανεξάρτητη μεταβλητή της συγκεκριμένης συμπεριφοράς του δεν θα πρέπει να απέχει χρονικά πολύ από τότε που λήφθηκε και ερμηνεύτηκε / αποκωδικοποιήθηκε το συγκεκριμένο μήνυμα. Έτσι, θα είναι μάλλον απίθανο να αποδώσουμε τις κλοπές ενός ατόμου ηλικίας 18 χρονών μόνο στις αστυνομικές ιστορίες των Comics που διάβαζε μέχρι να γίνει 15 χρόνων. Εδώ, είναι προφανές πως άλλοι σημαντικότεροι και κυρίως, πιο πρόσφατοι παράγοντες, επέδρασαν στην παραβατική του συμπεριφορά.

8. Με βάση τα παραπάνω θα πρέπει να συμπεράνουμε πως προτού να μιλήσουμε για την οποιαδήποτε επίδραση —καλή ή κακή— που είναι δυνατό να ασκήσουν τα Comics στο αναγνωστικό τους κοινό, ιδίως στα άτομα μικρής ηλικίας, που λόγω της ανωριμότητάς τους επηρεάζονται περισσότερο, θα πρέπει να διερευνήσουμε το πλαίσιο που περιλαμβάνει τα ζητήματα (§3) που ήδη θίξαμε. Διαφορετικά τα οποιαδήποτε συμπεράσματα θα κινδυνεύουν να θεωρηθούν αυθαίρετα και φυσικά αντιεπιστημονικά.

Γ. Το κοινωνικό φαινόμενο του εγκλήματος μέσα από τις σελίδες των Comics

1. Μεταξύ των διαφόρων θεμάτων που προβάλλονται μέσα από τις σελίδες των Comics, είτε αυτά απευθύνονται σε μεγάλους είτε και σε μικρούς, είναι και το έγκλημα.

2. Οι εγκληματικές πράξεις μέσα στις φανταστικές κοινωνίες που παρουσιάζονται στα Comics, αποδοκιμάζονται από το νόμο που υπάρχει σ' αυτές, εκείνοι δε που τις κάνουν μπαίνουν στο περιθώριο των κοινωνιών αυτών, με τρόπο ανάλογο με αυτόν που συμβαίνει και στις πραγματικές κοινωνίες. Οι διώκτες των ατόμων αυτών, περιβάλλονται μάλιστα με ιδιαίτερη αίγλη σε κάθε ιστορία Comics και θεωρούνται σαν οι βασικοί ήρωες, σαν κάποια δηλ. πρότυπα για μίμηση και όχι για αποφυγή.

3. Τα βασικά ζητήματα που μπορεί να απασχολήσουν κάποιον που διερευνά το φαινόμενο του εγκλήματος, όπως αυτό παρουσιάζεται μέσα από τις σελίδες των Comics, είναι:

α) η ανάλυση του περιεχομένου του κωδικοποιημένου μηνύματος που αυτά μεταφέρουν παρουσιάζοντας τις διάφορες εγκληματικές πράξεις στο αναγνωστικό τους κοινό.

β) η απάντηση του κοινού αυτού στο μήνυμα που έλαβε και αποκωδικοποίησε, με το δικό του φυσικά τρόπο. Ειδικότερα δε ενδιαφέρει, αν η απάντηση αυτή (feedback) αποτέλεσε το βασικό ή μη ερέθισμα για τη μίμηση ανάλογης συμπεριφοράς.

4. Με το πρώτο από τα ζητήματα αυτά ασχοληθήκαμε σε προηγούμενη ερευνητική μας προσπάθεια. (Τσουραμάνης 1987). Πιο συγκεκριμένα εκεί, αναλύοντας το περιεχόμενο αστυνομικών ιστοριών παιδικών Comics, είδαμε με ποιο τρόπο το φαινόμενο του εγκλήματος (πράξη) και οι πρωταγωνιστές του (δράστης-θύμα) παρουσιάζονταν μέσα από αυτά. Ακόμη κάναμε με βάση τις παραπάνω περιγραφές και κάποιες υποθέσεις για το πώς θα μπορούσαν να αποκωδικοποιηθούν / ερμηνευθούν από τους μικρούς αναγνώστες τους τα μηνύματα που περνούσαν και τα οποία θα μπορούσαν να διαμορφώσουν τις μελλοντικές στάσεις και απόψεις τους για το έγκλημα και τους πρωταγωνιστές του.

5. Στην παρούσα ερευνητική μας προσπάθεια ο σκοπός μας τροποποιείται και διευρύνεται. Έτσι, θα ασχοληθούμε:

α) με την εξέταση του περιεχομένου, (Berger 1982), όπως ειδικότερα θα την προσδιορίσουμε στη συνέχεια, ποικίλων ιστοριών Comics, που περιγράφουν εγκλήματα και τα οποία απευθύνονται σε αναγνωστικό κοινό παιδιών ηλικίας 12-17 χρονών. Εδώ, θα χρησιμοποιήσουμε στοιχεία δικής μας έρευνας και

β) με την απάντηση (feedback) που έδωσε αντίστοιχο περίπου κοινό που είχε ή δεν είχε παραβεί το νόμο. Μας ενδιαφέρει δηλ. να δούμε αν τα άτομα αυτά ήσαν ή δεν ήσαν αναγνώστες Comics, για να διαπιστώσουμε εάν και κατά πόσο η συμπεριφορά τους είχε επηρεαστεί από αυτά. Στην προκειμένη περίπτωση θα στηριχτούμε κυρίως σε δεδομένα ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στην αλλοδαπή, εξαιτίας της μη πραγματοποίησης συστηματικής ανάλογης έρευνας στη χώρα μας.

Δ. Έρευνα: Ανάλυση του περιεχομένου ιστοριών Comics που περιγράφουν εγκλήματα.

Γενικά

1. Πατρίδα των Comics όπως είδαμε είναι οι Η.Π.Α. Οι Αμερικανοί ήταν μάλιστα εκείνοι, οι οποίοι διετύπωσαν την άποψη ότι οι ιστορίες των Comics που περιέγραφαν εγκλή-

ματα θα πρέπει να ακολουθούν κάποιους κανόνες. Η τήρηση των κανόνων αυτών θα απέβλεπε στην προστασία του αναγνωστικού κοινού από τις ενδεχόμενες παρενέργειες που θα μπορούσαν να έχουν σ' αυτούς, αυτά που διάβαζαν.

2. Οι κανόνες αυτοί αποτέλεσαν το πρώτο τμήμα των γενικών κατευθύνσεων του κώδικα (Code), που εξέδωσε η Comics Magazine Association of America, Inc. - C.M.AA.- (Wood 1983) στις 26 Οκτωβρίου 1954 και ο οποίος ισχύει αναλλοίωτος μέχρι σήμερα.

3. Επειδή τα ερευνητέα ζητήματά μας όσον αφορά το περιεχόμενο των ιστοριών Comics που εξετάσαμε, στηρίζονται κατά κύριο λόγο στους κανόνες που έθεσε ο κώδικας αυτός, στη συνέχεια τους παραθέτουμε σε ελεύθερη δική μας μετάφραση:

4. «1) Τα εγκλήματα δεν θα παρουσιάζονται ποτέ με τρόπο που να δημιουργούν συμπάθεια για τον εγκληματία, δισπιστία για τις διωκτικές αρχές ή επιθυμία στους αναγνώστες τους για μίμηση των εγκληματιών.

2) Κανένα Comic δεν θα πρέπει να παρουσιάζει τις λεπτομέρειες και τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για την τέλεση ενός εγκλήματος.

3) Αστυνομικοί, δικαστές, κυβερνητικοί υπάλληλοι και γενικά άτομα που ασκούν εξουσία, δεν θα πρέπει ποτέ να παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο που να δημιουργείται ανυποληψία για τις κατεστημένες αρχές.

4) Εάν περιγράφεται κάποιο έγκλημα, η περιγραφή του θα δίνεται με μελανά χρώματα (ως ανεπιθύμητη δραστηριότητα).

5) Οι εγκληματίες δεν θα πρέπει να παρουσιάζονται ως αξιοσέβαστα πρόσωπα ή ως κατέχοντα μια ζηλευτή κοινωνικά θέση.

6) Σε κάθε περίπτωση το καλό θα νικάει το κακό και ο εγκληματίας θα τιμωρείται για τις πράξεις του.

7) Σκηνές υπερβολικής βίας απαγορεύονται. Σκηνές σκληρών βασανιστηρίων, υπερβολικής και μη αναγκαίας χρήσης όπλων, σκηνές όπου το θύμα υποφέρει ή παρουσιάζονται εγκλήματα σφαγών (με αίμα) δεν θα πρέπει να υπάρχουν καθόλου.

8) Δεν θα πρέπει να παρουσιάζονται εξειδικευμένοι ή ασυνήθιστοι τρόποι απόκρυψης όπλων.

9) Περιπτώσεις παρουσίασης φόνου αστυνομικών από εγκληματίες θα πρέπει να αποφεύγονται.

10) Το έγκλημα της απαγωγής δεν θα πρέπει ποτέ να περιγράφεται με λεπτομέρειες, ούτε θα πρέπει να φαίνεται ότι οι δράστες του πήραν λύτρα, σε κάθε δε περίπτωση αυτοί οι τελευταίοι θα πρέπει να τιμωρούνται.

11) Τα γράμματα της λέξης «έγκλημα» στο εξώφυλλο ενός Comic δεν θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις από τις υπόλοιπες λέξεις του τίτλου. Η λέξη «έγκλημα» δεν θα πρέπει ποτέ να είναι μόνη της σε εξώφυλλο.

12) Θα πρέπει να αποφεύγεται η χρήση της λέξης «έγκλημα» τόσο στους τίτλους όσο και στους υπό-τιτλους μιας ιστορίας.

β. Μεθοδολογία

1. Η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου (Krippendorff 1980, Weber 1985, McNeill 1985, Φίλιας και συν. 1977) ήταν η μέθοδος που χρησιμοποιήσαμε στην έρευνά μας.

2. Η ιστορία Comics στην οποία, ανεξάρτητα από το κεντρικό θέμα της —αστυνομικό, γουέστερν, πολεμικό κτλ.— γινόταν περιγραφή κάποιου ή κάποιων εγκλημάτων, αποτέλεσε την μονάδα ανάλυσής μας.

3. Η επιλογή του δείγματος των Comics τα οποία εξετάσαμε έγινε ως εξής: Είχαμε από καιρού παρατηρήσει ότι σε παραθεριστικές περιοχές στα καταστήματα που πουλούσαν περιοδικά και εφημερίδες υπήρχε μεγάλη ποικιλία Comics, τέτοια που εμείς προσωπικά σε αντίστοιχα καταστήματα πόλεων δεν είχαμε συναντήσει. Την επιλογή ορισμένων από αυτά στη συγκεκριμένη περίπτωση που ο πληθυσμός τους ήταν ιδιαίτερα ευρύς τη θεωρήσαμε ως την πλέον ενδεδειγμένη για την όσο το δυνατόν καλύτερη αντιπροσωπευτικότητα του δείγματός μας. Έτσι, στην παραθεριστική περιοχή Δήλεσι του Ν. Βοιωτίας, όπου βρεθήκαμε το καλοκαίρι του 1988 από ένα τέτοιο κατάστημα και με την βοήθεια δύο παιδιών, ηλικίας 13 και 15 χρονών αντίστοιχα, επιλέξαμε μια σειρά από 13 τίτλους Comics που τους ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή. Τα Comics αυτά ήταν τα εξής: «Μικρός Ιππότης», «Η κατάκτηση της Δύσης», «Τζόννυ Λόγκαν», «Φαντομάς», «Μίστερ Νο», «Σκορπιός», «Τρουένο», «Ιντιάνα Τζόουνς», «Περιπέτεια», «Σπάϊντερ Μαν», «Οι 4 φανταστικοί», «Κρόνος», και «Σούπερ Μάρβελ». Στη συνέχεια διαβάζοντας τις διάφορες ιστορίες που περιέχονταν σ' αυτά κρατήσαμε για ανάλυση τις πρώτες 25 που συναντήσαμε και στις οποίες γινόταν περιγραφή εγκλημάτων. (Brown, Curtis 1987).

4. Το δείγμα μας, λοιπόν, με βάση το κεντρικό θέμα κάθε ιστορίας στην οποία περιγράφονταν εγκλήματα, διαμορφώθηκε όπως το δείχνει ο παρακάτω Πίνακας Ι.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
Κεντρικό θέμα ιστοριών του δείγματος

Κεντρ. Θέμα	Ιστορίες	
	Α	%
ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟ	10	40
ΓΟΥΕΣΤΕΡΝ	5	20
ΔΙΑΣΤΗΜΙΚΟ	3	12
ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΟ (με υπέρ-ήρωες)	3	12
ΚΩΜΩΔΙΑ	1	4
ΝΑΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ	1	4
ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ	1	4
ΕΞΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ	1	4
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

5. Με την ανάλυση του περιεχομένου των 25 αυτών ιστοριών του δείγματός μας επιδιώχτηκε η αποκωδικοποίηση με τα δικά μας μέτρα και σταθμά του μηνύματος που μετέφεραν τα συγκεκριμένα Comics στους αναγνώστες τους και το οποίο αφορούσε το κοινωνικό φαινόμενο του εγκλήματος. Το εάν η δική μας αποκωδικοποίηση / ερμηνεία θα συνέπιπτε με την αντίστοιχη των οποιωνδήποτε άλλων αναγνωστών είναι κάτι το οποίο εμείς, λόγω αντικειμενικών δυσχερειών, δεν ερευνήσαμε, πιστεύουμε, όμως, πως θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο μιας άλλης αυτοτελούς μελέτης.

6. Όπως θα δούμε παρακάτω τα ζητήματα που ερευνήσαμε στηρίχτηκαν κατά κύριο λόγο στους κανόνες του κώδικα της Comics Magazine Association of America Inc., που αναφέραμε πιο πάνω και γιατί τους θεωρήσαμε ως ιδιαίτερα σημαντικούς ως κατευθυντήριες γραμμές για την επωφελή μετάδοση μηνυμάτων για το έγκλημα αλλά και γιατί τα Comics του δείγματός μας αποτελούσαν μεταφράσεις αντίστοιχων αμερικανικών.

γ. Αποτελέσματα.

1. Το πρώτο θέμα που εξετάσαμε ήταν η παρουσία βίας και το εάν αυτή η βία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί απλή (=κάποιες μικροσυμπλοκές, απειλή με όπλα κτλ.) ή υπερβολική (=βασανιστήρια, σφαγές, αίμα κτλ.) (Βλ. σχετ. 7ο κανόνα της C.M.A.A.).

2. Οι Πίνακες 2 και 3 που ακολουθούν δίνουν τα αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Σκηνές βίας

Σκ. βίας	Ιστορίες	
	A	%
ΝΑΙ	25	100
ΟΧΙ	—	—
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Χαρακτηρισμός της βίας

Χαρακτηρισμός	Ιστορίες	
	A	%
ΑΠΛΗ	18	72
ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΗ	7	28
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

3. Από τα στοιχεία αυτά παρατηρούμε πως στο σύνολο των ιστοριών μας υπάρχουν σκηνές βίας και πως στην πλειονότητά τους (18 ιστ./72%) ακολουθείται ο 7ος κανόνας της C.M.A.A. Και το ποσοστό, όμως, (28%) που απομένει για την «υπερβολική» βία δεν θα πρέπει να θεωρηθεί αμελητέο.

4. Εύλογο, φυσικά, είναι Comics στα οποία περιγράφονται εγκλήματα να παρουσιάζεται βία, εφόσον, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα περισσότερα από αυτά την έχουν ως βασικό στοιχείο τους.

5. Τα εγκλήματα που παρουσιάζονται στις ιστορίες του δείγματός μας τα χωρίσαμε σε δύο κατηγορίες: σε εκείνα που παρουσιάζονταν στις εικόνες των Comics (=περιγραφόμενα) και σε εκείνα που απλά αναφέρονταν ότι διαπράχτηκαν χωρίς να γίνεται και αντίστοιχη παρουσίασή τους (=αναφερόμενα). Ο Πίνακας 4 που ακολουθεί μας δείχνει τα αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Παρουσιαζόμενα εγκλήματα

Προυσ. εγκλήματα	Ιστορίες	
	A	%
«ΠΕΡΙΓΡΑΦΟΜΕΝΑ»	220	95,6
«ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ»	10	4,4
ΣΥΝΟΛΟ	230	100.0

6. Ο αριθμός αυτός των εγκλημάτων είναι πραγματικά ιδιαίτερα μεγάλος αν ληφθεί υπόψη ότι στις 5-6 ώρες που χρειάζεται για να διαβάσει κανείς αυτές τις 25 ιστορίες «εκτυλίσσονται» μπροστά του τόσα εγκλήματα. Αν, όμως, ληφθεί υπόψη ένα άλλο συγκριτικό στοιχείο δηλ. το ότι οι 25 αυτές ιστορίες παρουσιάστηκαν σε 4.386 εικόνες, από τις οποίες μόνο στις 745 περιγράφονται ή αναφέρονται εγκλήματα (1 εικόνα σε κάθε 5,96 εικόνες) η προηγούμενη εντύπωση μετριάζεται κάπως. Επιτείνεται, όμως και πάλι, αν ληφθεί υπόψη ότι σε κάθε σελίδα υπάρχουν 4-6 εικόνες οπότε φαίνεται πως σε κάθε σελίδα περιγράφεται ή αναφέρεται ένα τουλάχιστον έγκλημα.

7. Ποιά ήσαν τα περιγραφόμενα 220 εγκλήματα; Απάντηση δίνει ο επόμενος Πίνακας 5.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
Είδη περιγραφομένων εγκλημάτων

Είδη	Εγκλήματα	
	A	%
ΦΟΝΟΙ	86	39,1
ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ-ΣΩΜ. ΒΛΑΒΕΣ	51	23,2
ΑΠΕΙΛΕΣ	25	11,4
ΛΗΣΤΕΙΕΣ	10	4,6
ΚΛΟΠΕΣ	10	4,6
ΦΘΟΡΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	10	4,6
ΑΠΑΓΩΓΕΣ	6	2,7
ΕΚΒΙΑΣΜΟΙ	4	1,8
ΑΠΟΔΡΑΣΕΙΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ	4	1,8
ΕΜΠΡΗΣΜΟΙ	3	1,4
ΖΩΟΚΛΟΠΕΣ	3	1,4
ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ	2	0,9
ΒΙΑΣΜΟΙ	2	0,9
ΠΕΙΡΑΤΕΙΕΣ	1	0,4
ΜΟΝΟΜΑΧΙΕΣ	1	0,4
ΑΠΑΤΕΣ	1	0,4
ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ	1	0,4
ΣΥΝΟΛΟ	220	100.0

8. Τα παραπάνω εγκλήματα παρουσιάζονταν ολοκληρωμένα (=τετελεσμένα) εκτός από 40 που ήταν σε απόπειρα και τα οποία αφορούσαν 34 από τους 86 φόνους, 4 από τις 10 ληστείες και τους 2 συνολικά βιασμούς.

9. Από τα στοιχεία του Πίνακα 5 βλέπουμε πως η υπεροχή των φόνων και των επιθέσεων-σωμ. βλαβών —δύο εγκλημάτων που χαρακτηρίζονται από βία— ήταν ιδιαίτερα καταφανής απέναντι στα άλλα περιγραφόμενα εγκλήματα. Γενικά, όμως, τα εγκλήματα βίας —τα δύο προηγούμενα, οι ληστείες, οι απαγωγές οι εκβιασμοί, οι βιασμοί, και οι

μονομαχίες— είχαν μια σαφή υπεροχή έναντι των περιουσιακών καθαρά εγκλημάτων —των κλοπών, των ζωοκλοπών, των εμπρησμών, των πειρατειών, των ναρκωτικών και των απατών— ενώ ήταν ασήμαντη η παρουσία ενός σεξουαλικού ετγκλήματος —του βιασμού— το οποίο περιέχει και βία και το οποίο παρουσιαζόταν μόνο δύο φορές και αυτές σε απόπειρα. Το «πάνελ» συμπληρωνόταν από δύο ακόμη εγκλήματα δηλ. οι αποδράσεις κρατουμένων και η κατασκοπεία με μικρό σχετικά ποσοστό συμμετοχής το πρώτο και ελάχιστο το δεύτερο.

10. Το συμπέρασμά μας από τα παραπάνω συμπίπτει και επιβεβαιώνει αυτό που διαπιστώσαμε στον Πίνακα 2, δηλ. ότι η βία αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο των ιστοριών του δείγματος μας εφόσον από καμία σχεδόν από αυτές δεν έλειπε κάποιο έγκλημα που να γινόταν χωρίς αυτήν.

12. Όσον αφορά τα «αναφερόμενα» απλώς εγκλήματα, όπως βλέπουμε στον επόμενο Πίνακα 6 και σ' αυτά υπερείχε η βία —φόνοι και ληστείες αποτελούσαν το 80% από αυτά— ενώ και οι παραβάσεις για τα ναρκωτικά κατείχαν συγκριτικά μια μη αμελητέα θέση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Είδη «αναφερομένων» εγκλημάτων

Είδη	Εγκλήματα	
	A	%
ΦΟΝΟΙ	5	50
ΛΗΣΤΕΙΕΣ	3	30
ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ	2	20
ΣΥΝΟΛΟ	10	100

13. Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει για την υπεροχή του φόνου σ' όλα τα παραπάνω εγκλήματα. Η υπεροχή αυτή είναι εύλογη γιατί ο φόνος είναι το κατ' εξοχήν «έγκλημα», το οποίο αναμφισβήτητα σε κάθε περίπτωση εντυπωσιάζει και προκαλεί το ενδιαφέρον κάθε αναγνώστη οποιουδήποτε εντύπου. Επόμενο είναι λοιπόν, και ο δημιουργός κάθε «εγκληματικού» Comic να θεωρεί και να προβάλλει το φόνο ως το κύριο έγκλημα με το οποίο θα εντυπωσιάζει το κοινό του.

14. Σε καθεμιά από τις ιστορίες του δείγματός μας, μια εγκληματική πράξη τη θεωρήσαμε σαν «κύρια/κεντρική» γιατί υπήρχαν και οι περισσότερες λεπτομέρειες στην περιγραφή της και γύρω από αυτήν πλεκόταν συνήθως ο καμβάς όλης της ιστορίας. Στη συνέχεια, λοιπόν, θα ασχοληθούμε με αυτό το «κεντρικό» έγκλημα κάθε ιστορίας.

15. Ο Πίνακας 7 μας δίνει την ταυτότητα αυτών των «κεντρικών» εγκλημάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Το «κεντρικό» έγκλημα των ιστοριών

«Κεντρικό» Ε.	Ιστορίες	
	A	%
ΦΟΝΟΣ	9	36
ΛΗΣΤΕΙΑ	4	16
ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ	3	12
ΑΠΑΓΩΓΗ	2	8
ΑΠΕΙΛΗ	2	8
ΖΩΟΚΛΟΠΗ	1	4
ΠΕΙΡΑΤΕΙΑ	1	4
ΕΚΒΙΑΣΜΟΣ	1	4
ΑΠΑΤΗ	1	4
ΒΙΑΣΜΟΣ	1	4
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

16. Τα περισσότερα «κεντρικά» εγλήματα, όπως βλέπουμε, ήταν οι φόνοι (ποσ. 36%) και ακολουθούσαν με σημαντική διαφορά οι ληστείες (σε 4 ιστορίες / ποσ. 16%). Σημειώνουμε την παντελή απουσία, βέβαια, των κλοπών και γενικά τη μειωμένη συμμετοχή των περιουσιακών εγκλημάτων. Τα εγκλήματα βίας (κυρίως φόνος, ληστεία παρουσιάζονταν στις μισές και πλέον ιστορίες δηλ. σε 13 / ποσ. 52%) υπερείχαν και στη συγκεκριμένη περίπτωση, πράγμα που γινόταν α) για λόγους εντυπωσιασμού των αναγνωστών και β) γιατί γι' αυτούς ήταν ευκολότερο να κατανοήσουν λόγω της συνήθως μικρής τους ηλικίας, τέτοια εγκλήματα «χοντρά» και καθημερινά παρά κάποια άλλα που είναι περίπλοκα και εξειδικευμένα όπως π.χ. μια απάτη, ένας εκβιασμός κτλ.

17. Πού αναφέρεται το είδος των «κεντρικών» εγκλημάτων στις ιστορίες που εξετάσαμε; Το θέμα αυτό έχει σημασία για τη διαπίστωση της προσπάθειας για εντυπωσιασμό των αναγνωστών. Ακόμα σχετίζεται με την τήρηση των κανόνων 11 και 12 της C.M.A.A Με τον επόμενο Πίνακα 8 παίρνουμε απάντηση στο ερώτημα που θέσαμε.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
Σημείο αναφοράς του χαρακτηρισμού του «κεντρικού» εγκλήματος

Σημ. αναφ.	Ιστορίες	
	A	%
ΤΙΤΛΟΣ	2	8
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ	—	—
ΤΙΤΛΟΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ	—	—
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	16	64
ΣΕ ΟΛΑ	—	—
ΣΕ ΚΑΝΕΝΑ	7	28
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

18. Από τα στοιχεία του Πίνακα αυτού βλέπουμε πως δεν επιδιώκεται εντυπωσιασμός των αναγνωστών με την αναφορά σε εμφανές σημείο —τίτλο υπότιτλο— του χαρακτηρισμού του «κεντρικού» εγκλήματος, κάτι που αν συνέβαινε θα σήμαινε και μια πλάγια παράβαση των κανόνων 11 και 12 της C.M.A.A.

19. Η παραβίαση των κανόνων αυτών δεν είναι, όμως, ούτε ευθεία. Ο επόμενος Πίνακας 9 το αποδεικνύει.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9
Σημεία ανάφοράς των σελίδων «έγκλημα», «εγκληματίας»

Σημ. αναφ.	Ιστορίες	
	A	%
ΤΙΤΛΟΣ	1	4
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ	—	—
ΤΙΤΛΟΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ	—	—
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	24	96
ΣΕ ΟΛΑ	—	—
ΣΕ ΚΑΝΕΝΑ	—	—
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

20. Το περιγραφόμενο «κεντρικό» έγκλημα παρουσιαζόταν σαν δικαιολογημένο ή σαν αδικαιολόγητο από την όλη πλοκή της ιστορίας; Ο κανόνας 4 της C.M.A.A. μας λέει ότι κάθε περιγραφόμενο έγκλημα θα πρέπει να παρουσιάζεται σαν μια ανεπιθύμητη δραστηριότητα (=αδικαιολόγητο). Ο Πίνακας 10 δείχνει το εάν ακολουθήθηκε η οδηγία αυτή στις ιστορίες του δείγματός μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
Αιτιολόγηση «κεντρικού» εγκλήματος

«Κεντρικό» Ε	Ιστορίες	
	A	%
ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ	7	28
ΑΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΟ	18	72
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

21. Από τα παραπάνω στοιχεία παράβαση του κανόνα 4 της C.M.A.A. δεν διαπιστώνεται στις περισσότερες (18 ποσ. 72%) από τις ιστορίες του δείγματός μας. Σ' αυτές το «κεντρικό» έγκλημα παρουσιαζόταν στις πραγματικές του διαστάσεις δηλ. σαν μια κοινωνικά επιβλαβής πράξη και υπογραμμιζόταν παράλληλα ο καταστρεπτικός για τις κοινωνικές σχέσεις αντικοινωνικός του χαρακτήρας.

22. Ο επόμενος Πίνακας 11 μας δείχνει το εάν το «κεντρικό» έγκλημα παρουσιαζόταν ή όχι στους αναγνώστες των Comics με κάθε λεπτομέρεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11
Παρουσίαση λεπτομερειών «κεντρικού» εγκλήματος

«Κεντρικό» Ε	Ιστορίες	
	A	%
ΜΕ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ	21	84
ΧΩΡΙΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ	4	16
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

23. Εδώ διαπιστώνουμε την παράβαση του κανόνα 2 της C.M.A.A., δεδομένου ότι στην πλειονότητα (21 ιστ. /ποσ. 84%) των ιστοριών του δείγματός μας, η περιγραφή των μεθόδων τέλεσης του «κεντρικού» εγκλήματος γινόταν με κάθε λεπτομέρεια. Με τον τρόπο αυτό ο δημιουργός του Comic επεδίωκε να προσελκύσει όσο γινόταν πιο πολύ το ενδιαφέρον των αναγνωστών του κάνοντας την ιστορία του συναρπαστική με τη λεπτομερειακή αφήγηση κάθε πτυχής του βασικού του θέματος.

24. Πώς παρουσιάζεται ο δράστης του κύριου εγκλήματος στις ιστορίες του δείγματός μας; Δίνεται μια θετική (=παράδειγμα προς μίμηση) ή μια αρνητική (=παράδειγμα προς αποφυγή) εικόνα του; Την απάντηση δίνει ο επόμενος Πίνακας 12.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12
«Εικόνα» του δράστη του «κεντρικού» εγκλήματος

«Εικόνα» δράστη	Ιστορίες	
	A	%
ΘΕΤΙΚΗ	—	—
ΑΡΝΗΤΙΚΗ	25	100
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

25. Σε καμία ιστορία, καθώς βλέπουμε, η συνολική «εικόνα» —εμφάνιση, συμπεριφορά κτλ.— του δράστη του κεντρικού εγκλήματος δεν δόθηκε με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να αποτελεί ένα θετικό πρότυπο μίμησης. Ο δράστης παρουσιαζόταν, συνήθως, ως ένα περιθωριακό άτομο που περιφρονούσε και καταπατούσε βάναυσα τους κανόνες συμβίωσης της κοινωνίας στην οποία ανήκε. Οι ενέργειές του ήταν τέτοιες που εύλογα θα έπρεπε να προκαλούσαν την αγανάκτηση του αναγνώστη γι' αυτές. Οι παραπάνω θέσεις είναι συνεπείς με τις επιταγές των κανόνων 1 και 5 της C.M.A.A.

26. Η τύχη του δράστη του «κεντρικού» εγκλήματος, σύμφωνα με τη γενικότερη επιταγή του δεύτερου σκέλους του κανόνα 6 της C.M.A.A. που λέει ότι: «...ο εγκληματίας θα τιμωρείται για τις πράξεις του» φαίνεται στον επόμενο Πίνακα 13.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13
Τύχη δραστών «κεντρικού» εγκλήματος

Τύχη	Ιστορίες	
	A	%
Ο ΔΡ. ΤΙΜΩΡΕΙΤΑΙ	15	60
Ο ΔΡ. ΔΕΝ ΤΙΜΩΡΕΙΤΑΙ	2	8
ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ	8	32
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

27. Στις περισσότερες, λοιπόν περιπτώσεις (15 ιστ. / 60%) ο δράστης δεν αποφεύγει την τιμωρία —οδηγείται στις φυλακές, συνήθως, χωρίς δίκη, ποτέ δεν εκτελείται μετά από δικαστική απόφαση, υπάρχει, όμως πιθανότητα να χάσει τη ζωή του μετά από μονομαχία του με τον εκπρόσωπο του νόμου κτλ.—. Και εκεί που δεν αναφέρεται τίποτα σχετικό με την τύχη του (8 ιστ. ποσ. 32%) μάλλον υπονοείται η τιμωρία του παρά η αποφυγή της. Με τα στοιχεία αυτά διαπιστώνουμε, λοιπόν, κι εδώ την υπακοή των δημιουργών των Comics στον παραπάνω κανόνα.

28. Στη συνέχεια φεύγουμε από την εξέταση του «κεντρικού» εγκλήματος και προχωρούμε στην εξέταση ζητημάτων που αφορούσαν το σύνολο των παρουσιαζόμενων στις ιστορίες μας εγκλημάτων. Τα ζητήματα αυτά είναι και γενικότερου ενδιαφέροντος και υπάρχουν επαρκή στοιχεία γι' αυτά σε όλες τις ιστορίες.

29. Το πρώτο από τα ζητήματα αυτά είναι η χρήση κάθε είδους όπλου (μαχαιριών, πιστολιών, ντουφεκιών, μυτερών οργάνων κτλ.) στα παρουσιαζόμενα εγκλήματα. Παρουσιάστηκε τέτοια χρήση; Ποιος την έκανε πρώτος; Οι επόμενοι Πίνακες 14 και 15 απαντούν στα ερωτήματα αυτά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14
Χρήση όπλων

Χρ. όπλων	Ιστορίες	
	A	%
ΝΑΙ	23	92
ΟΧΙ	2	8
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

ΠΙΝΑΚΑΣ 15
Ποιος χρησιμοποίησε πρώτος όπλα;

Χρ. πρώτος	Ιστορίες	
	A	%
Ο/ΟΙ ΕΓΚΛ/ΤΙΕΣ	17	68
ΤΟ/ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ	1	4
Ο/ΟΙ ΗΡΩΕΣ	7	28
Ο ΕΚΠΡ. ΝΟΜΟΥ	—	—
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

30. Η χρήση όπλων στις ιστορίες του δείγματός μας βλέπουμε πως ήταν ευρύτατα διαδεδομένη (23 ιστ. ποσ. 92%). Ο αριθμός των παρουσιαζόμενων εγκλημάτων βίας την προδικάζει, φυσικά. Και το ότι οι κακοί (οι εγκληματίες) είναι εκείνοι που θα τα χρησιμοποιήσουν πρώτοι (17 ιστ. ποσ. 68%) είναι κάτι που κατά κόρον προβάλλεται. Εδώ, δεν φαίνεται καμία παράβαση κανόνα της C.M.A.A. δεδομένου ότι και ο κανόνας 8 αναφέρεται μόνο στην «απόκρυψη» όπλων, θέμα που δεν περιγράφεται καθόλου στις ιστορίες που μελετήσαμε.

31. Ο επόμενος Πίνακας 16 αναφέρεται στην τήρηση ή μη του κανόνα 9 της C.M.A.A. (παρουσίαση φόνου αστυνομικών).

ΠΙΝΑΚΑΣ 16
Παρουσίαση φόνου αστυνομικών

Παρουσίαση φόνου	Ιστορίες	
	A	%
ΝΑΙ	5	20
ΟΧΙ	20	80
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

32. Στις πιο πολλές, λοιπόν, ιστορίες (20 ποσ. 80%) δεν παρουσιαζόταν φόνος αστυνομικού από τους εγκληματίες. Με τον τρόπο αυτό δεν δημιουργήθηκε δυσπιστία για τις διωκτικές αρχές (Κανόνας 1 της C.M.A.A.) ενώ παράλληλα ενισχύθηκε το αίσθημα εμπιστοσύνης σ' αυτές. Ο αστυνομικός είναι, εξάλλου, συνήθως ο εκπρόσωπος του νόμου αλλά σε αρκετές περιπτώσεις και ο κεντρικός ήρωας της ιστορίας, πράγμα που ενισχύει τη θέση του και καθιστά σχεδόν βέβαια —διαφορετικά θα διακοπεί η συνέχεια της ιστορίας και σε επόμενο Comics— την τελική επιβίωσή του.

33. Ολοκληρώνοντας την ανάλυση του περιεχομένου των ιστοριών του δείγματός μας, προσπαθήσαμε με τη δική μας αντίληψη, να βγάλουμε το βασικό τους «δίδαγμα», τον νικητή δηλ. της μάχης του «καλού» με το «κακό» που είδαμε κυρίως να τις απασχολεί. Τα αποτελέσματα φαίνονται στον τελευταίο μας Πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17
«Δίδαγμα» ιστοριών

«Δίδαγμα»	Ιστορίες	
	A	%
«ΤΟ ΚΑΛΟ ΝΙΚΑΕΙ ΤΟ ΚΑΚΟ»	21	84
«ΤΟ ΚΑΚΟ ΝΙΚΑΕΙ ΤΟ ΚΑΛΟ»	1	4
ΔΕΝ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ	3	12
ΣΥΝΟΛΟ	25	100

34. Ο αριθμός των ιστοριών που θεωρήσαμε ότι το ηθικό τους δίδαγμα αφορούσε τη νίκη του «καλού» πάνω στο «κακό» ήταν πολύ μεγαλύτερος από τον αντίστοιχό του που αφορούσε τις ιστορίες από τις οποίες προέκυπτε το ακριβώς αντίθετο δίδαγμα (21 ιστ., ποσ. 84% έναντι 1 ιστ. ποσ. 4%). Με βάση την προσωπική μας κρίση, λοιπόν, διαπιστώσαμε πως το πρώτο σκέλος του κανόνα 6 της C.M.A.A. («Σε κάθε περίπτωση το καλό θα νικάει το κακό...») ακολουθήθηκε από τους συγγραφείς των ιστοριών Comics του δείγματός μας, σχεδόν στο σύνολό τους.

δ. Συμπεράσματα

1. Αν θέλουμε να συνοψίσουμε τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση που κάναμε παραπάνω, θα πρέπει να πούμε πως στις 25 ιστορίες Comics του δείγματός μας διαπιστώσαμε:

α. την ύπαρξη πολλής βίας, η οποία, όμως, δεν ήταν στο μεγαλύτερο μέρος της υπερβολική.

β. την παρουσίαση πολλών εγκλημάτων (230). Από αυτά τα περισσότερα (220) περιγράφονταν και ήταν κυρίως εγκλήματα βίας (φόνοι, επιθέσεις).

γ. ότι το συνηθισμένο «κεντρικό» (=κύριο) έγκλημα ήταν ο φόνος και ακολουθούσε η ληστεία.

δ. ότι σημείο αναφοράς του χαρακτηρισμού του «κεντρικού» εγκλήματος ήταν το περιεχόμενο της ιστορίας, η περιγραφή του ήταν λεπτομερειακή και παρουσιαζόταν σαν αδικαιολόγητο (=άδικο) από τις περιστάσεις.

ε. ότι η εικόνα του δράστη του «κεντρικού» εγκλήματος ήταν αρνητική (=άτομο περιθωριακό), στο τέλος δε της ιστορίας σπάνια απέφευγε την τσιμπίδα του νόμου.

στ. ότι σημείο αναφοράς των λέξεων «έγκλημα» - «εγκληματίας», ήταν και πάλι το περιεχόμενο της ιστορίας.

ζ. ότι χρήση όπλων γινόταν στις περισσότερες ιστορίες, συνήθως δε τα χρησιμοποιούσε πρώτος ο/οι εγκληματίας/ες.

η. ότι φόνοι αστυνομικών δεν παρουσιάζονταν συνήθως, και τέλος

θ. ότι, κατά την κρίση μας, το «δίδαγμα» των ιστοριών ήταν πως «το καλό νικάει το κακό» στις πιο πολλές περιπτώσεις.

2. Από την ανάπτυξη και το σχολιασμό των Πινάκων που μας έδωσαν τα αποτελέσματα αυτά, διαπιστώσαμε ακόμα πως οι περισσότερες και οι βασικότερες αρχές που έθεταν οι κανόνες δεοντολογίας της C.M.A.A. για τα Comics δεν είχαν παραβιασθεί στις ιστορίες του δείγματός μας.

3. Στο κωδικοποιημένο μήνυμα, λοιπόν, που μεταφέρεται μέσω των Comics που εξετάσαμε, το φαινόμενο του εγκλήματος, παρουσιάζεται —μάλλον— κατά κοινωνικά αποδεκτό τρόπο (=αποδοκιμάζεται), πράγμα που πιστεύουμε πως ισχύει σε κάθε ανάλογη περίπτωση Comics. Το ζήτημα είναι πώς συνήθως, αποκωδικοποιείται ένα τέτοιο μήνυμα, από το κοινό (=ανήλικα παιδιά) στο οποίο, συνήθως, απευθύνεται. Τα όσα διαβάζουν, λοιπόν, οι αναγνώστες των Comics αυτών, επηρεάζουν την ενδεχόμενη εγκληματική τους συμπεριφορά;

Στο ερώτημα αυτό θα απαντήσουμε στη συνέχεια της ανάπτυξης του θέματός μας.

Ε. Εγκληματική συμπεριφορά και Comics

1. Προτού να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αν τα Comics επηρεάζουν την εγκληματική συμπεριφορά των αναγνωστών τους, θα πρέπει να απαντηθεί το ερώτημα **αν τα Comics επηρεάζουν γενικά τη συμπεριφορά εκείνων που τα διαβάζουν.**

2. Σχετικές έρευνες που έχουν γίνει προς αυτή την κατεύθυνση κατέληξαν στο συμπέρασμα πως τα Comics επηρεάζουν λίγο ή καθόλου τη συμπεριφορά του κοινού τους. Έτσι μια τέτοια έρευνα που έγινε στα σχολεία της περιοχής Farmingdale της Νέας Υόρκης από την Florence Heisler (1947), δεν διεπίστωσε καμία σχέση ανάμεσα στην απόδοση που είχαν στο σχολείο τα παιδιά που εξέτασε και στο εάν αυτά διάβαζαν ή όχι Comics. Ανάλογα αποτελέσματα προέκυψαν και από παρόμοια έρευνα που έγινε από τρεις μεταπτυχιακούς σπουδαστές του Stanford University στην περιοχή του San Francisco Bay, όπου διαπιστώθηκε πως το διάβασμα των Comics επηρέαζε πολύ λίγο ή καθόλου τη συμπεριφορά των ανήλικων αναγνωστών τους (1947).

3. Οι έρευνες αυτές δεν διεπίστωσαν, βέβαια, την ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στο διάβασμα των Comics και στη συμπεριφορά των αναγνωστών τους είναι, όμως, αρκετά παλιές και με τις σημερινές εξελίξεις στην εμφάνιση και στη διάδοση των βιβλίων αυτών η αξία τους περιορίζεται. Εξάλλου τα δείγματα ανηλίκων που χρησιμοποίησαν οι ερευνητές, όπως βλέπουμε στη μεθοδολογία τους, στη μεν πρώτη έρευνα ήσαν μικρά στη δε δεύτερη η επιλογή τους στηρίχτηκε σε καθαρά υποκειμενικά κριτήρια.

4. Τι γίνεται, όμως, με την εγκληματική συμπεριφορά; Οι ανήλικοι εγκληματίες διάβαζαν Comics; Υπάρχει σχέση ανάμεσα στην εγκληματική συμπεριφορά τους και σ' αυτά; Απάντηση στα ερωτήματα αυτά δίνεται από σχετική έρευνα που πραγματοποίησε ο Thomas Ford Hoult στο Los Angeles (1949).

5. Ο ερευνητής συνέκρινε τις απαντήσεις που έδωσαν σε ένα ερωτηματολόγιο που αφορούσε το θέμα του, δύο ομάδες παραβατικών και μη παραβατικών ανηλίκων, ηλικίας 10-17 χρονών, με τα ίδια περίπου δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά. Κάθε ομάδα είχε αποτελεστεί από 235 άτομα. Τα 235 άτομα της πρώτης ομάδας είχαν συλληφθεί κατηγορούμενα για κάποια αξιόποινη πράξη ενώ τα δεύτερα δεν είχαν καμία απολύτως επαφή με τη δικαιοσύνη.

6. Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των στοιχείων της ερευνας, περιελάμβανε τις εξής ερωτήσεις:

α. Πόσο χρονών είσαι;
β. Είσαι αγόρι ή κορίτσι;
γ. Διαβάζεις Comics;
δ. Πόσα Comics διαβάζεις κάθε εβδομάδα;
ε. Ποια από τα επόμενα Comics διαβάζεις όταν μπορείς; (Ακολουθούσε ένας κατάλογος από 30 από τα πιο δημοφιλή Comics).
στ. Υπάρχουν κι άλλα, εκτός από τα παραπάνω Comics, που σου αρέσουν;
ζ. Ποιο είναι το αγαπημένο σου Comic;

7. Τα διάφορα Comics ανάλογα με το περιεχόμενο των ιστοριών τους κατατάχθηκαν στις ακόλουθες επτά κατηγορίες:

α. Ιστορίες εγκλημάτων.
β. Ιστορίες βίας και αίματος.
γ. Ιστορίες με υπερ-ήρωες.
δ. Ιστορίες ζούγκλας.
ε. Ιστορίες γουέστερν.
στ. Ιστορίες ερωτικές.
ζ. Ιστορίες κινουμένων σχεδίων με ζώα.

8. Για λόγους αποτελεσματικότερης ανάλυσης των σχετικών ευρημάτων, οι πρώτες τρεις από τις κατηγορίες αυτές χαρακτηρίστηκαν σαν «βλαβερές», οι επόμενες δύο σαν «προβληματικές» και οι δύο τελευταίες σαν «αβλαβείς».

9. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, σε γενικές γραμμές, τα ακόλουθα:

α) οι παραβατικοί ανήλικοι ανέφεραν ότι είχαν διαβάσει συνολικά 2.853 «βλαβερά» και «προβληματικά» Comics ενώ οι μη παραβατικοί 1.786 Comics που ανήκαν σ' αυτές τις κατηγορίες.

β) Οι παραβατικοί ανήλικοι, είχαν διαβάσει 762 Comics με «ιστορίες εγκλημάτων», 331 με «ιστορίες βίας και αίματος» και 1024 με «ιστορίες με υπερ-ήρωες». Οι μη παραβατικοί δήλωσαν πως είχαν διαβάσει 491, 153 και 742 αντίστοιχες ιστορίες.

γ) Οι παραβατικοί ανήλικοι είχαν διαβάσει και τα περισσότερα Comics της δεύτερης μεγάλης κατηγορίας, αυτής δηλ. που χαρακτηρίστηκε σαν «προβληματική». Έτσι είχαν διαβάσει 219 Comics με «ιστορίες ζούγκλας» έναντι 133 των μη παραβατικών και 517 «ιστορίες γουέστερν» έναντι 267 που είχαν διαβάσει οι μη-παραβατικοί ανήλικοι.

δ) Τα Comics της τρίτης μεγάλης κατηγορίας τα διάβαζαν, όπως διαπιστώθηκε, σχεδόν εξίσου και οι δύο κατηγορίες των ανηλίκων αυτών. Έτσι, είχαμε: «ερωτικές ιστορίες»: 281 παραβ. και 197 μη-παραβ. «κινούμενα σχέδια ζώων»: 466 παραβ. και 454 μη-παραβατικοί.

10. Με βάση τα παραπάνω αποτελέσματα ο Hoult, κατέληξε στο συμπέρασμα πως ενώ οι παραβατικοί και μη-παραβατικοί ανήλικοι διαβάζουν τον ίδιο αριθμό «αβλαβών» Comics, οι πρώτοι διάβαζαν πολύ περισσότερα «βλαβερά» και «προβληματικά» Comics από τους δεύτερους.

11. Σχολιάζοντας το παραπάνω συμπέρασμα ο Hoult παρατηρεί τελικά:

> *«Πιστεύεται εδώ και πολύ καιρό ότι είναι πολύ πιθανό το ότι οι ανήλικοι παραβάτες αναζήτησαν κινηματογραφικές ταινίες και βιβλία με ιστορίες εγκλημάτων και βίας μόνο αφότου έγιναν παραβάτες, πράγμα που δείχνει πως πιο πριν είχαν ασήμαντα επηρεασθεί από αυτά. Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι οι νεαροί παραβάτες παρακολουθούσαν συστηματικά ταινίες με ιστορίες εγκλημάτων πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι μη παραβάτες (Blumer, Hauser 1933), πράγμα που διαπιστώσαμε και στην παρούσα έρευνα όσον αφορά τις ιστορίες Comics. Παρότι δεν μπορούμε να πούμε με απόλυτη βεβαιότητα πως υπάρχει στη συγκεκριμένη περίπτωση κάποια αιτιώδης σχέση (Σ.τ.μ. ανάμεσα στα Comics και στην παραβατική συμπεριφορά) θα πρέπει αναμφίβολα να δεχτούμε πως υπάρχει κάποια σχέση, για τον πλήρη εντοπισμό της οποίας θα χρειαστεί να γίνουν κι άλλες πιο προσεκτικές έρευνες».*

12. Όπως βλέπουμε από την έρευνα αυτή η ύπαρξη της σχέσης εγκληματικής συμπεριφοράς και Comics δεν αμφισβητείται, δεν επιβεβαιώνεται, όμως, και απόλυτα εφόσον ζητείται η διεξαγωγή και άλλων παρόμοιων —και πιο προσεκτικών!— ερευνητικών προσπαθειών, που θα συμφωνήσουν ή θα απορρίψουν τα αποτελέσματά της.

13. Στοιχεία για το εάν και κατά πόσο διαβάζουν Comics ανήλικα άτομα με παραβατική συμπεριφορά στη χώρα μας έχουμε από την έρευνα που έγινε από τον Τομέα Ποινικών Επιστημών της Νομ. Σχ. του Παν/μίου Αθηνών και τη Γ.Γ.Α. η οποία πραγματοποιήθηκε από επιστημονική ομάδα με επικεφαλής τον Αναπληρωτή Καθηγητή Ν. Κουράκη (1988).

14. Σε ερώτηση σχετικά με το είδος των εξωσχολικών βιβλίων που διαβάζουν, που απευθύνθηκε στο δείγμα των 319 Hooligans που έδωσαν συνέντευξη, ποσοστό 33% από αυτούς είπαν πως διάβαζαν αθλητικά περιοδικά, 15,8% μουσικά περιοδικά, 16,4% Comics, 8,3% πορνοπεριοδικά και 5,8% βιβλία κοινωνικοπολιτικού περιεχομένου.

15. Το ποσοστό αυτών που διάβαζαν Comics —δεν γινόταν, φυσικά, διάκριση τι είδους, ήταν αυτά— στην παραπάνω έρευνα δεν είναι αμελητέο, δεν μπορεί όμως, να θεωρηθεί και ως η βασική ανεξάρτητη μεταβλητή της παραβατικής συμπεριφοράς τους, η οποία στην προκειμένη περίπτωση είχε σχέση με τη βία που παρατηρείται στους διάφορους αθλητικούς αγώνες. Παρόλα αυτά αν ήταν γνωστό το είδος των Comics που διάβαζαν οι νεαροί Hooligans θα μπορούσε, ίσως, να φανεί το εάν και κατά πόσο η αντιαθλητική συμπεριφορά τους είχε επηρεασθεί **και** από αυτά.

16. Από τα ερευνητικά δεδομένα που αναπτύξαμε μέχρις εδώ θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πως υπάρχει πράγματι σχέση ανάμεσα στα Comics και στην εγκληματική συμπεριφορά των ανήλικων ατόμων. Θα συμφωνήσουμε, όμως, με τον Hoult πως για την απόλυτη επιβεβαίωση ή και για μια ενδεχόμενη απόρριψη της σχέσης αυτής θα πρέπει να πραγματοποιηθούν κι άλλες μελέτες, που θα λάβουν υπόψη τους —προσθέτουμε κι εμείς— και το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνται οι νεαροί παραβάτες καθώς και τους διάφορους άλλους παράγοντες της κοινωνικοποίησής τους.

στ. Σαν επίλογος

1. Το εάν πράγματι υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στα Comics και στο αναγνωστικό τους κοινό, τέτοια που να καθορίζει αποφασιστικά το κάθε είδος συμπεριφοράς αυτού του τελευταίου, είναι κάτι που θα μπορούσε να διευκρινιστεί αν λαμβάνονταν υπόψη δύο, κατά τη γνώμη μας, βασικοί παράγοντες:

α) το πόσο επηρεάζει γενικά ο έντυπος λόγος —και τα Comics σ' αυτόν ανήκουν— τα ανήλικα άτομα, σε σχέση με τα υπόλοιπα μέσα επικοινωνίας και

β) το πώς ο δέκτης ενός μηνύματος προχωρεί στην αποκωδικοποίησή του.

2. Για τον πρώτο από τους παράγοντες αυτούς η Patricia M. Greenfield (1988), παρατηρεί σχετικά τα ακόλουθα, με τα οποία συμφωνούμε:

> *«Περισσότερο από το ίδιο το μέσο επικοινωνίας, είναι το κοινωνικό περιβάλλον κι η χρησιμοποίηση του μέσου πάνω στον τρόπο που σκέφτονται τα παιδιά. Ο έντυπος λόγος από μόνος του είναι ένα μέσο διαβίβασης πληροφοριών. Δεν είναι, όμως, σύνολο ικανοτήτων σκέψης υψηλού επιπέδου. Είναι, σε σχέση με την τηλεόραση, λιγότερο αποτελεσματικός τρόπος μετάδοσης πληροφοριών, σε γενικές γραμμές. Η τηλεόραση διαθέτει τις οπτικές εικόνες που γίνονται πιο εύκολα κατανοητές κι ο κόσμος τις θυμάται πιο εύκολα απ' ό,τι τις λέξεις».*

3. Στη σημερινή εποχή, λοιπόν, που είναι εποχή των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας / μεταφοράς μηνυμάτων, η σημασία κάθε άλλου μέσου —επομένως και του έντυπου λόγου— είναι αισθητά υποβαθμισμένη. Πιο εύκολα θα μπορούσαμε, ίσως, να μιλήσουμε για την άμεση επίδραση της TV παρά των οποιωνδήποτε βιβλίων —επομένως και των Comics— στη συμπεριφορά των ανήλικων — και για το λόγο αυτό εύκολα επηρεαζομένων — ατόμων (Palmer-Dorr 1980).

4. Ο δεύτερος παράγοντας αφορά τη μέθοδο / τρόπο που χρησιμοποιεί ένα νεαρό —στην περίπτωσή μας— άτομο για να αποκωδικοποιεί τα μηνύματα που μεταβιβάζονται σ' αυτό. Αυτές οι μέθοδοι/τρόποι σχετίζονται με το κοινωνικό περιβάλλον —οικογενειακό, σχολικό, συνομηλίκων— μέσα στο οποίο αυτό κοινωνικοποιείται καθώς και με τις ειδικότερες αντιληπτικές του ικανότητες. Έτσι, κάθε άτομο με βάση τα παραπάνω, ερμηνεύει με το δικό του τρόπο τα μηνύματα που λαμβάνει, πράγμα που επηρεάζει και το εάν θα δώσει —αλλά και το ποια θα είναι— η απάντηση σ' αυτά.

5. Θα ήταν λοιπόν, υπερβολικό να υποθέσουμε πως άτομα που ζουν, συνήθως, κάτω από διαφορετικές συνθήκες, απαντούν με τον ίδιο α ή β τρόπο στα μηνύματα που δέχονται και από τα Comics. Κατά τη γνώμη μας χρειάζεται πολύ ερευνητική δουλειά ακόμη για να πούμε με απόλυτη βεβαιότητα πως η ανάγνωση του οποιουδήποτε Comic απετέλεσε την αποφασιστική ανεξάρτητη μεταβλητή στην εξαρτημένη μεταβλητή απάντηση της οποιασδήποτε —και της εγκληματικής επομένως— συμπεριφοράς ενός ατόμου. Κάθε άλλη άποψη μας βρίσκει αντίθετους γιατί τη θεωρούμε αντιεπιστημονική, εφόσον, μάλιστα, δεν αποδεικνύεται και με δεδομένα εμπειρικής έρευνας. □

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναγνωστόπουλος Β.Δ. - Δελώνης Α. (1984) Παιδική λογοτεχνία και σχολείο, Αθήνα.

Antoniou C. (1986), Cultural Propaganda and Stereotyping Through Children's Comics, unpublished Magister in Education dissert., University College, Cardiff.

Berger A.A. (1982), Media Analysis Techiques, London, Sage.

Blumer H. Hauser P.M., (1933), Movies, Delinquency, and Crime, New York: The Macmillan Company.

Brown S.E. - Curtis J.H. (1987), Fundamentals of Criminal Justice Research, Cincinnati Ohio Anderson.

Greenfield P.M (1988), Μέσα ενημέρωσης και παιδί, μτφρ. Σ. Σταυροπούλου, Αθήνα, Κουτσουμπός, σελ. 104.

Hoult T.F. (1949), Comic Books and Juvenile delinquency, Sociology and Social Research 33, pp 279-284.

Heisler F. (1947), A Comparison of Comic Book and Non - Comic Book Readers of the Elementary School, Journal of Educational Research, 40: 458-64.

Καρμοκόλιας Δ. (1981), Κοινωνικές επικοινωνίες: Μια διακλαδική προσέγγιση, Επιθ. Κοιν. Επιστ., σσ. 92-101.

Κολιοδήμος Δ. (1982), Τα Κόμικς, Αθήνα, Αιγόκερως.

Κουράκης Ν., (1988), Έκθεση για τη βία στα ελληνικά γήπεδα -Πορίσματα από επτά ειδικότερες έρευνες και γενικά συμπεράσματα, Άτυπη διάσκεψη Υπουργών Αθλητισμού των χωρών του Σ.τ.Ε., Αθήνα, σσ. 30-31.

Krippendorff K., (1980), Contents Analysis - An Introduction to its Methodology, London, Sage.

Μαρτινίδης Π., (1982), Συνηγορία της παραλογοτεχνίας, Αθήνα, Πολύτροπο, σ. 50.

Ματλάρ Α. - Ντορφμάν Α. (1982), Ντόναλντ ο Απατεώνας, μτφρ. Α. Ζηκοπούλου - Ν. Τσαούλα Αθήνα, Ύψιλον.

Mc Neill P., (1985), Research Methods, London N.Y. Tavistock.

Palmer G.L. - Dorr A., (1980), Children and the Faces of Television: Teaching, Violence, Selling, New York, Academic Press.

Τσουραμάνης Χ., (1987), Το έγκλημα σε παιδικά Comics, Έγκλημα και Κοινωνία, 4: 180-186., Αθήνα.

Φίλιας & συν., (1977), Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των Κοινωνικών ερευνών, Αθήνα, Gutenberg, σ. 194-212.

Weber R.P., (1985), Basic contents analysis, London, Sage.

Wood D.N., (1983), Mass Media and the individual, New York: West Publishing Co.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

*του Περικλή Ν. Λύτρα**

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια κριτική επισκόπηση και παρατίθενται ορισμένες, αρκετά επίκαιρες, θέσεις που αφορούν ένα σχετικά νέο κοινωνικό θεσμό, γύρω από τον οποίο επικρατεί ακόμη μια εκτεταμένη σύγχυση και κρίση. Η σύγχυση και η κρίση αυτή γύρω από το σύγχρονο αναπτυγμένο τουρισμό εκφράζεται μέσα από μια σειρά διασυνδέσεων του κοινωνικού αυτού φαινομένου στο πολιτικό, οικονομικό, πολιτιστικό και διεθνολογικό επίπεδο.

Η πρόσφατη ελληνική και διεθνής πρακτική της επέκτασης του τουριστικού φαινομένου θέτει επί τάπητος τις ιδιομορφίες του, την κοινωνικο-ψυχολογική του προοπτική και τη μεγιστοποίηση της οικονομικής του πλευράς για κάθε εθνική κοινωνία του πλανήτη μας.

Ιδιαίτερη θέση στο παρόν άρθρο κατέχουν η σχέση τουρισμού και πολιτικής, τουρισμού και κοινωνικής ψυχολογίας και τουρισμού με το σχεδιασμό της οικονομίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Τρεις παράμετροι του σύγχρονου τουρισμού

Α) Το πέρασμα στον επιστημονικό τουρισμό

Στα πλαίσια της μακρόχρονης εξελικτικής πορείας του ο τουρισμός αρχικά αποτέλεσε, σε ό,τι αφορά τη μελέτη του, μια τεχνική που είχε σαν κύρια χαρακτηριστικά της γνωρίσματα τον εμπειρισμό, τον αυτοσχεδιασμό και το τυχαίο[1]. Ομως από τη χρονική στιγμή που ο τουρισμός πραγματοποίησε μία τόσο εντυπωσιακή και αλματώδη αύξηση (ποιοτικού αλλά και ποσοτικού περιεχομένου) δεν ήταν δυνατό, παρά να επιδράσει σημαντικά σε πολλούς τομείς της κοινωνίας, με κύριο αποτέλεσμα να γίνει αντικείμενο επιστημονικής ενασχόλησης.

Έτσι η μετατροπή του τουρισμού σ' έναν πολύπλοκο και πολυσύνθετο κοινωνικό θεσμό της αναπτυγμένης κοινωνίας, οδήγησε δειλά στην αρχή και σαν χιονοστιβάδα στη συνέχεια στην ανάπτυξη ξεχωριστών επιστημονικών κλάδων, που αν και ξεκινούν από διαφορετική ερευνητική αφετηρία εξετάζουν το τουριστικό φαινόμενο με στόχο, την κατανόηση και ερμηνεία του αρχικά και την ανάλυσή του στη συνέχεια.[2]

Η πολυεπιστημονική ανάλυση στις ημέρες μας απηχεί το εύρος του τουριστικού θεσμού και δεν είναι τυχαίο, ότι σήμερα κλάδοι όπως: η τουριστική οικονομική, η τουριστική κοινωνιολογία, η τουριστική ψυχολογία, το τουριστικό δίκαιο, η τουριστική ιστορία, η τουριστική πολιτική, κλπ. διδάσκονται σε όλο τον κόσμο.

Οπως δεν είναι συμπτωματικό επίσης, ότι παράλληλα με την επιστημονική ενασχόληση στο χώρο του τουρισμού έχουν αναπτυχθεί και ορισμένες τεχνικές, όπως το τουριστικό μάρκετινγκ, η τουριστική διαφήμιση, το τουριστικό μάνατζμεντ, οι τουριστικές δημόσιες σχέσεις, κλπ., που συμβάλλουν σημαντικά στην ερμηνεία του.

Επισημαίνεται εξάλλου ότι πολλοί από τους προηγούμενους αναφερθέντες κλάδους και τεχνικές αναπτύχθηκαν, στα πλαίσια των νέων δεδομένων που προέκυψαν μεταπολεμικά και κυρίως στην τελευταία εικοσαετία (όπως η αναγκαιότητα απάμβλυνσης των πολλαπλών ψυχοσωματικών επιβαρύνσεων των κατοίκων των μεγαλουπόλεων, των αστικών κέντρων και των βιομηχανικών περιοχών, όπως οι εκτεταμένες οικολογικές καταστροφές, η αύξηση των περιβαλλοντικών μολύνσεων, η έξαρση της τρομοκρατίας και τόσα άλλα. Από αυτά και μόνο καταφαίνεται η αναγκαιότητα επιστημονικής ενασχόλησης με τον τουρισμό, την οποία παρουσιάζουμε στον πίνακα Νο Ι.[3]

Β) Ο ρόλος του τουρισμού από οικονομική άποψη.

Η σχέση τουρισμού και οικονομικού σχεδιασμού για ένα κράτος ή για την ιδιωτική πρωτοβουλία είναι και η πλέον

* Ο Δρ. Περικλής Ν. Λύτρας σπούδασε Πολιτική Κοινωνιολογία και Εφαρμοσμένη Πειραματική Ψυχολογία στο Παρίσι. Είναι Ειδικός Επιστήμονας του Πανεπιστημίου Κρήτης (Φιλοσοφική Σχολή, τμήμα Φιλοσοφικών & Κοινωνικών Σπουδών) και Αντιπρόεδρος της Ένωσης Συγγραφέων & Δημοσιογράφων Τουρισμού Ελλάδος.

γνωστή τόσο στον επιστήμονα όσο και στον αμύητο, διότι αποτελεί την κυριότερη συγκριτικά με τις λοιπές εκφάνσεις του τουρισμού. Ίσως να οφείλεται, στο ότι η έννοια της προσφοράς και της ζήτησης καθώς και η οργάνωση των μέσων ικανοποίησης των τουριστικών «αναγκών» προδίδει την οικονομική διάσταση του φαινομένου άμεσα.

Και είναι γεγονός, ότι σε πολλές χώρες κυρίως μεταπολεμικά ο τουρισμός των αλλοδαπών αποτέλεσε ιδιαίτερα σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό μέλημα των κυβερνήσεων, που μετά τη θεσμοθέτηση των «πληρωμένων διακοπών» από το 1962 και μετά συνοδεύθηκε από μία διαρκώς αυξανόμενη κρατική παρέμβαση τόσο στις χώρες της Δύσης όσο και σ' αυτές της Ανατολής. Στα πλαίσια αυτά ακριβώς κινήθηκε και η Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όπου «η κρατική παρέμβαση για τη ρύθμιση του τουρισμού αλλοδαπών στη χώρα παίρνει πλέον τη μορφή πολιτικής, της τουριστικής πολιτικής και αυτή συγκαταλέγεται στις κύριες λειτουργίες του ελληνικού μεταπολεμικού κράτους, αφού ο τουρισμός αντιμετωπίζεται ως ένας από τους βασικούς και παραγωγικούς τομείς της εθνικής οικονομίας»[4].

Αυτή ακριβώς την οικονομική σπουδαιότητα κατανοεί και η Παγκόσμια Διάσκεψη Τουρισμού, που πραγματοποιήθηκε στη Μανίλα των Φιλιππίνων από 21/10 έως 10/10/1980 με τη συμμετοχή 107 αντιπροσωπειών κρατών και 91 αντιπροσωπειών παρατηρητών, με σκοπό να διερευνήσει την πραγματική φύση του τουρισμού σε όλες του τις μορφές και το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει στον πλανήτη μας, η οποία διαπίστωσε:
«Το μερίδιο που εκπροσωπεί ο τουρισμός στην εθνική οικονομία και στο διεθνές εμπόριο τον καθιστά σημαντικό παράγοντα της παγκόσμιας ανάπτυξης. Ο σταθερός αποφασιστικός ρόλος του στην εθνική οικονομική δραστηριότητα, στις διεθνείς συναλλαγές και εξασφάλιση του ισοζυγίου πληρωμών τον καθιστά ως μία από τις κυριότερες δραστηριότητες της παγκόσμιας οικονομίας».

Γίνεται φανερή λοιπόν και ενόψη των όσων θα αναφερθούν στη συνέχεια, η προεξάρχουσα οικονομική προοπτική του σύγχρονου τουριστικού θεσμού.

Γ) Η έμφαση στην έννοια του «ελεύθερου χρόνου»

Η ραγδαία μεταπολεμική ανάπτυξη του τουρισμού δεν θα είχε πιθανά συντελεστεί αν δεν μεσολαβούσαν οι ακόλουθες διαφοροποιήσεις, σχετικά με τα ισχύοντα πριν από τον πόλεμο:
— η αλματώδης τεχνολογική ανάπτυξη που εκμηδένισε τις αποστάσεις,
— οι κατακτήσεις των εργαζομένων, η επέκταση των κοινωνικών παροχών και η νομοθετική κατοχύρωση των διακοπών,
— η υποβάθμιση της «ποιότητας ζωής» και η συσσώρευση ποικίλων κοινωνικών και ψυχολογικών παθήσεων (λ.χ. άγχος, αλλοτρίωση, καθιστική ζωή, μόλυνση, κακή διατροφή, κλπ.).[5]

Παρ' όλα αυτά βασικό σημείο αναφοράς για την άσκηση της τουριστικής διεργασίας παραμένει η ύπαρξη, αλλά και η διάθεση ελεύθερου χρόνου, γεγονός που παρά τις όποιες βελτιώσεις φαίνεται ότι εξακολουθεί να μαστίζει τη σύγχρονη κοινωνία. Η αναγκαιότητα του ελεύθερου χρόνου και των διακοπών, είχε ήδη επισημανθεί από τα Ηνωμένα Έθνη στην «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» από το 1948, όπου αναφέρεται:
«Κάθε άτομο έχει δικαίωμα ανάπαυσης και σχόλης και λογικού περιορισμού της διάρκειας της εργασίας καθώς και περιοδικής άδειας μετά αποδοχών»[6].

Παράλληλα η Διακήρυξη της Μανίλας πιστοποιούσε 32 χρόνια αργότερα, ότι:
«Η ανάπτυξη του τουρισμού είναι συνδεδεμένη με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των εθνών και μπορεί να καταστεί δυνατή μόνο εάν ο άνθρωπος έχει πρόσβαση στη δημιουργική ανάπαυση και στις διακοπές και μόνο αν απολαμβάνει την ελευθερία του να ταξιδεύει μέσα στο πλαίσιο του ελεύθερου χρόνου και της ανάπαυσης, της οποίας υπογραμμίζεται ο βαθιά ανθρώπινος χαρακτήρας»[7].

Ι) Τουρισμός και Πολιτική: μία αναπόφευκτη εμπλοκή

Ι.α. Η τουριστική πολιτική

Κάθε φορά που ο τουρισμός αντιμετωπίζεται σαν ένας από τους κύριους και παραγωγικούς τομείς μιας εθνικής οικονομίας, είναι δεδομένη η ανάγκη σχεδιασμού του που εμφανίζεται με τη μορφή μιας συγκεκριμένης πολιτικής από το μέρος της εκτελεστικής εξουσίας. Μιας πολιτικής που καθορίζει το θεσμικό και λειτουργικό πλαίσιο ανάπτυξης της δραστηριότητας, που οριοθετεί τις αρμοδιότητες του κράτους και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στο χώρο αυτό

Πίνακας: Σχεδιάγραμμα συνολικής δραστηριότητας του τουριστικού φαινομένου, που αφορά την όλη τουριστική υποδομή (ανθρώπινη και τεχνολογική).

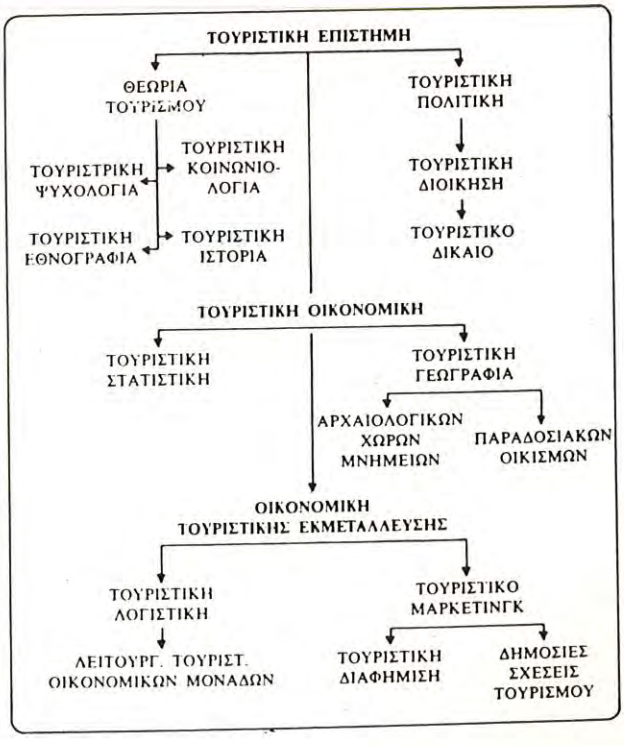

και που αναλύει το παρόν, ενώ σχεδιάζει το μέλλον.

Η τουριστική πολιτική —στην πλειοψηφία των περιπτώσεων— αποτελεί απόρροια αφενός μεν της υπάρχουσας υλικοτεχνικής και έμψυχης υποδομής και αφετέρου των συναλλαγματικών στόχων που έχουν τεθεί. Το παράδειγμα της αύξησης του τουριστικού ρεύματος προς Ελλάδα 160 φορές, από το 1950 μέχρι το 1987 φανερώνει τα δύο προαναφερόμενα θέματα[8].

Το περιεχόμενο της εκάστοστε τουριστικής πολιτικής σχετίζεται άμεσα με την όλη οικονομική ανάπτυξη, τις ιδεολογικές επιλογές, τις δυνατότητες του «σέρβις» και την αποδοχή των επιλογών της εκτελεστικής εξουσίας από τους ενδιαφερόμενους του κλάδου (επιχειρηματικό κόσμο και τουριστικούς επαγγελματίες).

Ι.β. Εθνοκεντρισμός και στερεότυπα

Το ζήτημα των εθνοκεντρικών κατευθύνσεων στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνίας, που αποτελεί παράλληλα σημείο αναφοράς στην Πολιτική Κοινωνιολογία και στην Πολιτική Ψυχολογία[9], σχετίζεται άμεσα και με το τουριστικό φαινόμενο. Στο βαθμό και στο μέτρο που η «εχθρότητα και η προκατάληψη»[10] μεταξύ κάποιων κρατών συχνά επηρεάζει την τουριστική διεργασία σε μεγάλο βαθμό. Και βέβαια ο τουρισμός αποτελεί έναν ιδιαίτερα εύθραυστο κοινωνικό θεσμό αναφορικά με τις διεθνείς κρίσεις και κυρίως τις συρράξεις, που αποτελούν ουσιαστική καταστροφή[11].

Ταυτόχρονα ο τουρισμός υπόκειται στις ιδιαίτερα σημαντικές επικοινωνιακές δυνατότητες του καιρού μας — που έχουν μεταβάλλει μέσω της δορυφορικής τηλεόρασης τον πλανήτη σε ένα «μεγάλο χωριό»— και στο στερεοτυπικό πέρασμα μηνυμάτων, τα οποία σε τελευταία ανάλυση αποτελούν «μια καθαρά υποκειμενική, ανεπαρκώς τεκμηριωμένη και απόλυτα ανακριβή εικόνα μιας κατάστασης ή μιας διαδικασίας ή σχέσης που μπορεί να έχει ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων για τον εαυτό τους ή για τους άλλους ανθρώπους»[12].

Πρόκειται για θέματα που οριοθετούν στην εποχή μας σε μεγάλο βαθμό τη διεθνή τουριστική ανάπτυξη και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αφορούν ιδιαίτερα τη σύγχρονη πολιτική.

Ι.γ. Ο ρόλος της τρομοκρατίας

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, ότι η αύξηση των τρομοκρατικών ενεργειών σε διεθνή κλίμακα δεν ήταν δυνατό να μην επιδράσει στο διεθνή τουρισμό, τη στιγμή που συχνά ανύποπτοι τουρίστες αποτελούν στόχο ανάλογων περιστατικών. Αεροπορικές πτήσεις, αεροδρόμια, κρουαζιερόπλοια, κλπ. συγκαταλέγονται ανάμεσα στους συνήθεις στόχους της διεθνούς τρομοκρατίας, που παρά τις εκφρασμένες αντιθέσεις της διεθνούς κοινότητας αποτελούν δραστηριότητες σχετιζόμενες άμεσα με την πολιτική. Η λύση πολιτικών διαφορών, εθνικο-απελευθερωτικών επιδιώξεων, κλπ. μέσα από την τουριστική διεργασία αποτελεί ουσιώδες πολιτικό πρόβλημα της σύγχρονης διεθνούς κοινότητας, του οποίου η λύση θα συμβάλλει στην παραπέρα ανάπτυξη του τουρισμού.

Ι.δ. Ειρήνη, ύφεση και συνεργασία των λαών.

Το σλόγκαν του διεθνούς έτους τουρισμού του 1967 — χρονιά της δικτατορίας για την Ελλάδα— φαίνεται ότι σήμερα αποτελεί το ζητούμενο της διεθνούς κοινωνίας της εποχής μας ολοένα και περισσότερο.

Και παρά τις όποιες αντιθέσεις έχουν εκφραστεί, σχετικά με το κατά πόσο είναι σε θέση ο τουρισμός να συμβάλλει στην εμπέδωση της ειρήνης[13] — είναι πέρα από κάθε αμφιβολία δεδομένο, ότι η —μέσα από τον τουρισμό— συνεργασία των λαών αποτελεί ήδη πραγματικότητα που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Στο πνεύμα αυτό κινείται και η Διακήρυξη της Μανίλας που τονίζει[14]: «Σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις και την επιδίωξη της ειρήνης που βασίζεται στη δικαιοσύνη και το σεβασμό των ατομικών και εθνικών προσδοκιών, ο τουρισμός προβάλλει ως ένας θετικός και μόνιμος παράγοντας για την προαγωγή αμοιβαίας γνώσης και κατανόησης και ως μία βάση για την επίτευξη ενός καλύτερου επιπέδου σεβασμού και εμπιστοσύνης μεταξύ όλων των λαών του κόσμου».

Στις «Συστάσεις της Παγκόσμιας Διάσκεψης Τουρισμού» του 1980 επίσης, η Παγκόσμια Διάσκεψη κάλεσε «όλα τα έθνη και τις κυβερνήσεις να διαφυλάξουν την ειρήνη, να σταματήσουν τον ανταγωνισμό των όπλων και να προάγουν την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των εθνών».

Η πολιτική υφή του προβλήματος της παγκόσμιας ειρήνης σε σχέση με τον τουρισμό, οριοθετεί ταυτόχρονα και το εύρος του νεοσύστατου και μαζικού αυτού κοινωνικού θεσμού.

2) Τουρισμός και Κοινωνία: οι θετικές επιδράσεις

2.α. Από τον τουρισμό της «ελίτ» στο μαζικό τουρισμό

Αντιμετωπίζοντας τον τουρισμό σαν κοινωνικό φαινόμενο, που καθορίζεται από τη μετακίνηση του ατόμου από τον τόπο μόνιμης κατοικίας και διαμονής του σε κάποιον άλλο, είναι προφανές ότι πρόκειται για δραστηριότητα παλιά όσο και ο άνθρωπος. Από τη δραστηριότητα αυτή μέχρι το «μεταβατικό στάδιο» —όπως αποκαλεί ο Μ. Λογοθέτης [15] την περίοδο του μεσοπολέμου— με την εμφάνιση του «αριστοκρατικού τουρισμού», ο τουρισμός αποτελούσε δραστηριότητα μιας κοινωνικο-οικονομικής ελίτ.

Ο τουρισμός όμως στη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως όσο πλησιάζουμε την εποχή μας, έχει εξελιχθεί σαν μια μαζική ενασχόληση του σύγχρονου ατόμου, που παρά τις εγγενείς οικονομικές δυσχέρειες απευθύνεται στο σύνολο των κοινωνικών τάξεων. Η διαφοροποίηση αυτή, το πέρασμα από τον ελιτίστικο στο μαζικό τουρισμό δηλαδή, που είναι απόρροια της θεσμοθέτησης των πληρωμένων διακοπών από τη Συνθήκη της Ρώμης το 1962, αφορά ιδιαίτερα την έννοια της κοινωνικής στρωμάτωσης καθώς και των τυπολογιών κοινωνικής στρωμάτωσης στον τουρισμό[16] και είναι σημαντική για την κοινωνιολογία.

2.β. Οι επιρροές στην κοινωνική ζωή

Στην πορεία εμφάνισης του τουριστικού φαινομένου με τη μαζική του μορφή μια σειρά σημαντικών επιρροών για τη σύγχρονη κοινωνία έγινε πλέον ορατή, ωθώντας σε μια νέα προβληματική αναφορικά με τις επιδράσεις του θεσμού, που οι κυριότερες μπορούν να συνοψισθούν στις ακόλουθες:

Ι) Η ώθηση για δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, γεγονός που συμβάλλει ουσιαστικά στη μείωση του σύγχρονου και διεθνούς κοινωνικού προβλήματος της ανεργίας και μάλιστα με αποκεντρωτική προοπτική,

ΙΙ) Η κάλυψη ιδιαίτερα σημαντικού μέρους του συναλλαγματικού ελλείμματος, ειδικά σε χώρες με προβλήματα

στο ισοζύγιο πληρωμών τους (όπως λ.χ. για την Ελλάδα, όπου το τουριστικό συνάλλαγμα μετά τη συρρίκνωση του μεταναστευτικού και τη μείωση του ναυτιλιακού συναλλάγματος αποτελεί ουσιώδη «άδηλο πόρο» της ελληνικής οικονομίας,

III) Η συμβολή του στην αύξηση του εισοδήματος σε ατομικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο εξαιτίας των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων του στην ελληνική οικονομία, προωθώντας την καλύτερη ανακατανομή του εισοδήματος ανάμεσα στα αστικά κέντρα και στην περιφέρεια και συνακόλουθα την περιφερειακή ανάπτυξη[17].

IV) Η βελτίωση και ενίσχυση του εισοδήματος ορισμένων κοινωνικών και επαγγελματικών κατηγοριών σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές (όπως λ.χ. με την ανάπτυξη των «αγροτο-τουριστικών συνεταιρισμών»[18].

V) Η υποβοήθηση των χαμηλόμισθων κοινωνικών τάξεων με τη δημιουργία εξειδικευμένων θεσμών όπως ο «κοινωνικός τουρισμός»[19] ή η επέκταση των κοινωνικών παροχών με τον «τουρισμό αναπήρων» ή «μειονεκτικών ατόμων», που πλέον αποτελούν διεθνή πρακτική.

VI) Η ευεργετική επίδραση στο κοινωνικο-ψυχολογικό επίπεδο για το σύγχρονο άνθρωπο που μαστίζεται από την καθημερινότητα, τη ρουτίνα, το στρες, το άγχος, την έλλειψη κοινωνικών επαφών, την καθιστική ζωή και ένα πλήθος ακόμα ψυχολογικών επιβαρύνσεων, στις οποίες ο τουρισμός προσφέρει απάμβλυνση.

VII) Η προσφορά της αναγκαίας και επιτακτικής ικανοποίησης της ανάγκης για ξεκούραση από τον κάματο της 11μηνης εργασίας και η δυνατότητα εξεύρεσης νέων μορφών ενασχόλησης, ψυχαγωγίας, κλπ.

3) Τουρισμός και Κοινωνία: οι αρνητικές επιπτώσεις

Πέρα από τις θετικές επιδράσεις του τουριστικού θεσμού στη σύγχρονη κοινωνία —που συνοπτικά παρουσιάστηκαν προηγουμένως— υπάρχουν και οι αρνητικές επιπτώσεις του φαινομένου, οι οποίες δεν πρέπει να θεωρηθούν υποδεέστερες. Από αυτές, αναφέρονται στη συνέχεια και πάλι με τρόπο συνοπτικό οι κυριότερες:

I. Η παρατηρούμενη αύξηση των τιμών γης στις αναπτυσσόμενες τουριστικές περιοχές, που πέρα από όλα τα άλλα ωθεί στην αναζήτηση του εύκολου κέρδους, στην απότομη ανακατανομή του εισοδήματος, στη μεταβολή (ποσοτική και ποιοτική) στην παροχή υπηρεσιών, δηλαδή του τριτογενούς τομέα της παραγωγής.

II. Η δημογραφική διαφοροποίηση και η αλλοίωση της σύνθεσης του πληθυσμού στις υπό ανάπτυξη περιοχές, που συχνά μετατρέπονται μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα σε κορεσμένες περιοχές, σε υδροκεφαλικά κέντρα μέσα στην περιφέρεια, κλπ.

III. Συνακόλουθα η συχνά παρατηρούμενη άναρχη πολεοδομική - αρχιτεκτονική δόμηση αποτελεί ουσιώδη παράγοντα καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος, επιφέροντας σοβαρές οικολογικές επιπτώσεις στο γήινο, θαλάσσινο, υδάτινο και εναέριο περιβάλλον[20].

IV. Η αλλοτρίωση του πληθυσμού στους κύριους μαζικούς τουριστικούς προορισμούς, η εύλογη μεταστροφή των προσδιοριστικών παραγόντων διαμόρφωσης της προσωπικότητας, οι ενδο-οικογενειακές ψυχολογικές επιδράσεις από την τουριστική ανάπτυξη, οι επιρροές πάνω στα τοπικά ήθη και έθιμα, κ.ά.

V. Οι επιδράσεις πάνω στη σεξουαλική συμπεριφορά γενικά και ειδικότερα τα τελευταία χρόνια λόγω της μάστιγας του AIDS — που έχει ήδη αρχίσει να καταστρέφει κύριους τουριστικούς προορισμούς[21] — που επιφέρει ουσιώδεις διαφοροποιήσεις στα θέματα της σεξουαλικότητας και των διαπροσωπικών σχέσεων.

VI. Οι παρουσιαζόμενες ισχυρές κοινωνικο-ψυχολογικές επιπτώσεις στη ζωή των μη ασχολούμενων κατοίκων με τον τουρισμό στις αναπτυγμένες τουριστικές περιοχές, που έχουν ήδη αρχίσει να γίνονται αντικείμενο ενδιαφέροντος της κοινωνικής έρευνας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Μπροστά στην πρόκληση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς του 1992, που για τον τουριστικό χώρο σημαίνει την πλήρη απελευθέρωση στη διακίνηση κεφαλαίου, στην εργασία και στις υπηρεσίες, προβλέπονται σημαντικές ανακατατάξεις διότι:

— οδηγείται προς μια αναπόδραστη μεγέθυνση,

— προσφέρεται ως χώρος εντονότατου ανταγωνισμού Ελλήνων και ξένων,

— έχει τις προϋποθέσεις ανταγωνισμού και μεταξύ των ξένων επιχειρήσεων του διεθνούς τουριστικού κεφαλαίου[22].

Στα πλαίσια αυτά η κατανόηση του πραγματικού ρόλου που διαδραματίζει ο μαζικός αυτός κοινωνικός θεσμός στην κοινωνία του καιρού μας, ενέχει ιδιάζουσα σημασία τόσο στο επιστημονικό επίπεδο, όσο και στο πρακτικό ώστε οι λαμβανόμενες αποφάσεις, να έχουν ορθολογικό χαρακτήρα.

Κύριος στόχος της διττής αυτής προσπάθειας είναι η προώθηση του ελληνικού και διεθνούς τουρισμού, εξαιρώντας όμως τις γνωστές πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του που συμβάλλουν αρνητικά στη γενικότερη κοινωνική συμβίωση και διαβίωση. Προς την επίτευξη του στόχου αυτού,

πιθανά ο ρόλος της ***Κοινωνιολογίας και της Κοινωνικής Ψυχολογίας*** μπορεί να καταστεί απαραίτητος όσο και θεμελιώδης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Καλφιώτη Στ., «Εισαγωγή εις την θεωρίαν του τουρισμού», Θ. Π. Τυροβολάς, β΄ έκδοση, Αθήνα, 1976, σε. 17-18.
2. Άρθρο με τίτλο Επιστημονικός Τουρισμός, περιοδικό Τουριστική Ζωή, όργανο της Ε.Δ. & Σ.Τ.Ε., Νο ΙΙ, Άνοιξη-Φθιν. 1987, σελ. 3.
3. Ο πίνακας από το βιβλίο του Περ. Ν. Λύτρα, «Τουριστική Κοινωνιολογία», INTERBOOKS, Αθήνα, 1987, σελ. 69.
4. Ζαχαράτου Γ.Α., άρθρο με τίτλο «Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα» στο βιβλίο «Η Ελλάδα προς το 2000», συλλογικό έργο, Παπαζήσης — Ίδρυμα FRIEDRICH EBERT, Αθήνα, 1988, σελ. 273.
5. Λύτρα Περ. Ν., «Τουριστική Ψυχολογία», INTERBOOKS, Αθήνα, 1988, σελ. 65-75.
6. Το κείμενο υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) στις 10/12/1948.
7. Λύτρα Περ. Ν., «Τουριστική Ανάπτυξη: υποδομή, εκπαίδευση, περιβάλλον», Παπαζήσης, Αθήνα, 1983, Παράρτημα όπου παρατίθεται η Διακήρυξη της Μανίλας του 1980, άρθρο Ι, σελ. 242.
8. Το πέρασμα δηλαδή από τις 50.000 αφίξεις του 1950 στις 7.890.000.α του 1987.
9. Λύτρα Π.Ν., «Τουριστική Ψυχολογία», όπου πριν, σελ. 219-224.
10. Τερλεξή Π., «Ο αυταρχικός άνθρωπος: ψυχολογική και κοινωνική βάση της πολιτικής συμπεριφοράς», Παπαζήσης, β΄ έκδοση, Αθήνα, 1977, σελ. 37-44.
11. Το παράδειγμα του 1974 με την ελληνο-τουρκική κρίση για την Κύπρο είναι ενδεικτικό, αφού οι αφίξεις έπεσαν στα επίπεδα του 1955.
12. Τερλεξή Π., «Πολιτικοί Προσανατολισμοί και Κοινωνική Αλλαγή», Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1975, σελ. 231-232.
13. Λύτρα Περ. Ν., «Τουριστική Κοινωνιολογία», όπου πριν, σελ. 128-130.
14. Όπου πριν, άρθρο 13, σελ. 245.
15. Λογοθέτη Μ., «Τουριστική Πολιτική», Παπαζήσης, Αθήνα, 1982, σελ. 17.
16. Λύτρα Π.Ν., «Τουριστική Κοινωνιολογία», όπου πριν σελ. 88-103.
17. Ζαχαράτου Γ.Α., όπου πριν, σελ. 274-275.
18. Δροσοπούλου Σ.Α., «Αγροτο-τουριστικοί Συνεταιρισμοί: Ελλάδα — Ε.Ο.Κ. νομικό και κοινωνικό πλαίσιο», INTERBOOKS, Αθήνα, 1989.
19. Λύτρα Π.Ν., «Τουριστική Ψυχολογία», όπου πριν, σελ. 185-197 και στο βιβλίο των LANGUAR R. και RAYNOUARD Y. "LE TOYRISME SOCIAL", P.U.F., σειρά "QUE SAIS - JE?", No 1725, PARIS, 1978.
20. Τσαλουχίδη Γ., «Αναπτυξιακός Τουρισμός», Θεσ/νίκη, 1988, σελ. 85-91.
21. Άρθρο με τίτλο «AIDS στην Αϊτή», περιοδικό Κλίκ, Νο 7, Οκτ. '87 και Λύτρα Π.Ν., «Τουριστική Ψυχολογία», όπου πριν, σελ. 201-209.
22. Ζαχαράτου Γ.Α., όπου πριν, σελ. 285-287.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Επισημαίνεται ότι η τουριστική βιβλιογραφία επιστημονικού χαρακτήρα τόσο διεθνώς, όσο και κυρίως στην Ελλάδα είναι σχετικά περιορισμένη. Πέρα από τα αναφερόμενα στις βιβλιογραφικές παραπομπές του άρθρου, ο αναγνώστης μπορεί ακόμα να συμβουλευθεί για το θέμα:

Στα ελληνικά:

— Αιγινήτου Ν.Κ., «Γενικαί Αρχαί Τουριστικής Επιστήμης», Αθήναι, 1929.
— Ευθυμιάτου-Πουλάκου Α., «Στοιχεία Τουριστικής Νομοθεσίας», Σάκκουλας, Αθήνα, 1987.
— Ελληνική Εταιρεία Οικονομικών Επιστημών, «Ο Ελληνικός Τουρισμός», Ε., Β.Ε. Ρόδου, Ρόδος, 1975.
— Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, «Τουρισμός '85: ανάπτυξη, συμμετοχή, ποιότητα ζωής», Ε.Ο.Τ., Αθήνα, 1985.
— Σταύρου Σ.Π., «Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα 1969-82», Ε.Ο.Τ. Αθήνα, 1984.

Στα αγγλικά:

— Burkart A.J. και Medlik S., "Tourism: Past, Present and Future", Heinemman, London, 1976.
— Erbes, R., "International Tourism and the Economy of Developing Countries", Paris, O.E.C.D., D.C., 1973.
— Leiper N., "The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist and Tourist Industry", Annals of Tourism Research, No 6 (6), 1979.
— Sessa Al., "Tourism as a Factor of Progress in the Economy of Developing Countries", 1974.
— Van Hove N., "Tourism and Employment", in Tourism Management, No 3 (2), 1981.

Στα γαλλικά:

— Duchet R., "Le Tourisme", Paris, 1949.
— Dumazedier J., "Vers une Civilisation du Loisir?", Seuil, Paris, 1962.
— Fourastie J., "Des Loisirs: Pour Quoi Faire?", Casterman, Paris, 1970.
— Lanquar R., "Sociologie du Tourisme et des Voyages", P.U.F./Que Sais-Je?" No 2213, France, 1985.
— Lanquar R., "Le Tourisme International", P.U.F./Que Sais-Je?, No 194, France, 1981.
— Sue R., "Le Loisir", P.U.F/Que Sais-Je?, No 1871, France, 1983.

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ:
Το περιοδικό των νέων ιδεών

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η Έννοια της Κοινωνικής Δράσεως Κατά τον Μαξ Βέμπερ

της Χριστίνας Π. Στρατηγοπούλου
Κοινωνιολόγου του Δικαίου (B.A., M.A. Soc. Sc)

Η διανοητική και θεωρητική στάση του Βέμπερ μπορεί να χαρακτηριστεί πρωτότυπη με διανοητική πολυπλοκότητα. Όπως φαίνεται από το έργο του, αντιτάχθηκε στις «ολιστικές τάσεις»[1] και επέμεινε στη σημασία της φύσης της δράσης ως μονάδα κοινωνιολογικής ανάλυσης. Αντιτάχθηκε στην άποψη πως η πράξη του ανθρώπου ορίζεται σαν ακούσια. Ανέπτυξε θεωρία βασίζοντας την αντίληψή του στην κεντρική σπουδαιότητα του νοήματος που χαρακτηρίζει την απλή πράξη του ατόμου, και που την κάνει να διαφέρει από την κοινωνική του δράση στην κοινωνία.

Προσεγγίζοντας περισσότερο τη μελέτη του Κοινωνιολόγου περί κοινωνικής δράσεως, καλό είναι να σημειωθεί πως το αρχικό του ενδιαφέρον ήταν να αποφύγει να τυποποιήσει τη σκέψη του επί τη βάσει ευρείας ποικιλίας συγκριτικού ιστορικού υλικού κατά ανιστορικό τρόπο, αλλά μάλλον ήταν σκοπός του να συνθέσει και να καθιερώσει ένα θεωρητικό σύστημα με το οποίο προσπάθησε να δώσει μια πιο ασφαλή θεμελίωση για την κοινωνιολογία και την ιστορία, «καθορίζοντας το νόημα των ιδεών και αρχών που τότε ήταν ευρέως διαδεδομένες»[2]. Σ' αυτή τη διάσταση του κοινωνιολογικού του ενδιαφέροντος, η πρώτη αξιοσημείωτη έννοια ήταν η σχετική με την «Οικονομία» και «Κοινωνία». Ο Βέμπερ υπογράμμισε τις συνθήκες και το σημαντικό αποτέλεσμα της οικονομικής συμπεριφοράς. Βέβαια, μπορεί να απέβλεπε στην οικονομική συμπεριφορά, μα το αντιπροσωπευτικό και κεντρικό του σημείο ήταν ο διαχωρισμός κατηγοριών για την ανάλυση της δράσης. Φαίνεται, εξάλλου, πως πολλές φορές οι άνθρωποι δρουν ασυνείδητα, συμμορφούμενοι με τις απαιτήσεις της κοινωνίας. Αλλά ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, υπάρχει συγκεκριμένη συνείδηση του νοήματος. Ιδιαίτερα: Ο Βέμπερ τόνισε «ότι αν και η δράση γενικώς στην κοινωνία χαρακτηρίζεται από σχεδόν ασυνείδητη συμμόρφωση, υπάρχει χωρίς άλλο μια υποτυπώδης συνείδηση του νοήματος ακόμα και σε μια τέτοια συμβατική συμπεριφορά»[3]. Σ' αυτό το σημείο, ο Βέμπερ διέκρινε τη διαφορά μεταξύ της ελάχιστης φορτισμένης με σημασία κυκλικής εννοίας της δράσεως και της νεοεισαγόμενης δράσεως (καινοτομίας). Το ενδιαφέρον του πρώτα από όλα ήταν να δημιουργήσει μια αντίληψη που αφορά τη συλλογικότητα με την έννοια της κοινωνικής συμπεριφοράς και όχι επί τη βάσει των δομών. Έτσι δεν μίλησε για «Οικονομία» (WIRTSCHAFT), μα ασχολήθηκε με τις οικονομικές δραστηριότητες (WIRTSCHAFTEN). Επίσης, δεν μίλησε για την «Κοινωνία» (GESELLSCHAFT), μα κυρίως επικέντρωσε την προσοχή του στη διαμόρφωση της κοινωνίας (VERGESELLSCHAFTUNG)[4].

Πρωτίστως, ο επιστήμων προσέγγισε τις σειρές δράσεων εκείνης της ομάδος που τα πρωταρχικά της συμφέροντα τοποθετούνται σε υλική βάση. Ασχολήθηκε με τις ενώσεις που βασίζονται σε σχέσεις αγοράς, επιχειρηματικές μεθόδους που βασίζονται σε λογιστικά πρότυπα, εμπορικές και οικονομικές επιχειρήσεις που βασίζονται στη λεία...[5] κ.λ.π. Με τον ορισμό που έδωσε ο ίδιος στις τάξεις, ήταν η τάξη που ανήκε στην κατηγορία της ομάδας που εξαρτάτο από τα υλικά συμφέροντα των ατόμων. Όπως ορίστηκε, οι άνθρωποι σ' αυτή την ομάδα είχαν μια γενική σχέση με την κατάσταση της αγοράς. Κατά δεύτερον, ο Βέμπερ υπογράμμισε τις διαδικασίες της ομάδος που χαρακτηρίζεται από αισθήματα συμπάθειας και σχέσεις συγγένειας. Σχετικά μ' αυτή την άποψη, επιβεβαίωσε πως εκτεταμένες ομάδες συγγένειας (SIPPEN), ομάδες κύρους (STANDE), κοινότητες αφωσιομένες στην αρχή του θείου, όλες ιδρύθηκαν επί τη βάσει των αμοιβαίων πιστεύω. Έτσι αποβλέπουν στο τι είναι έντιμο και τι είναι πρέπον. Αυτοί οι άνθρωποι ακολουθούν κοινό τρόπο ζωής ή τουλάχιστον κοινές αρχές που συμμορφώνουν ανάλογα τον τρόπο δράσης τους[6].

Τρίτον, ο Βέμπερ εξέτασε τις κοινωνικές σχέσεις που βασίζονταν στην άσκηση εξουσίας. Απέβλεπε στη διάκριση μεταξύ κοινωνίας και κράτους και ως εκ τούτου έδωσε σημασία σ' εκείνες τις ομάδες που βασίζονταν σε κοινά συμφέροντα συμπάθειας καθώς και σ' εκείνες που βασίζονταν σε ιεραρχικό επίπεδο. Στην προκειμένη περίπτωση, ομάδες του δεύτερου τύπου μοιράζονταν ένα κοινό πιστεύω που είχε να κάνει με τη νομιμότητα της τάξεως στην εξουσία[7].

Αναφέροντας την κοινωνική δράση και τους τύπους της, τα πιο ουσιώδη θέματα που θα ήταν καλό να ειπωθούν, είναι η ιδέα της κοινωνικής δράσεως σε συνάρτηση με την κοινωνική σχέση, τους τύπους και τους κώδικες προσανατολισμού της.

Η δράση είναι κοινωνική στην έκταση που βάσει του υποκειμενικού νοήματος που της επισυνάπτεται από

τα δρώντα άτομα, λαμβάνει υπ' όψιν την συμπεριφορά των άλλων και ως εκ τούτου προσανατολίζεται στην πορεία της...[8].

Επιβεβαίωσε μερικά σημαντικά χαρακτηριστικά στην ιδέα της κοινωνικής δράσεως:

1) Κοινωνική δράση που πιθανώς θα ήταν λανθασμένης ή υποχωρητικής (πειθαρχικής-ενδοτικής) φύσης χωρίς κάποια εμφανή ασυμφωνία κατά το παρελθόν, κατά το παρόν, το συγκεκριμένο πρόσωπο που δρα μπορεί να έχει αισθήματα εκδίκησης για μια άδικη επίθεση και για μια άδικη προσβλητική ενέργεια που έλαβε χώρα εις βάρος του κάπου από κάποιον άλλο στο παρελθόν ή το πρόσωπο που δρα μπορεί να αισθάνεται την ανάγκη να αμυνθεί και να προστατεύσει τον εαυτό του επί του παρόντος. Το πρόσωπο αυτό μετά την ενδεχόμενη βλάβη που έπαθε κάποτε θα επιθυμούσε να προστατεύσει τον εαυτό του από τις μέρες που πρόκειται να έλθουν. Οι άνθρωποι που ενεργούν γύρω από το συγκεκριμένο πρόσωπο μπορεί να μην είναι απαραίτητα αδελφοί του. Όμως θα πρέπει να είναι γνωστοί σ' αυτόν που δρα, λόγω της εργασίας που κάνουν μαζί ή λόγω της ιδιαίτερης φύσης των συναλλαγών που τους φέρνουν κοντά. Σε αυτή την περίπτωση, ο Βέμπερ πολύ σωστά σημασιοδοτεί το χρήμα ως παράγοντα αλληλεπίδρασης και σαν μεσολαβητή μεταξύ του δράστη και των άλλων[9].

2) Ο Βέμπερ εγείρει κάποιο σοβαρό θέμα που ηχεί σαν πιο σημαντικό από το πρώτο. Τονίζει πως η εμφανής (εκδηλη) πράξη είναι μη κοινωνική αν αφορά μόνο τους τρόπους μη-έμψυχων υποκειμένων. Τούτο σημαίνει, σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο, πως η προσωπική και η ατομική στάση κάνει την ιδέα της κοινωνικής δράσεως πιο σχηματοποιημένη και πιο συγκεκριμένη, μόνο αν υπάρχει εξοικείωση με τους τρόπους συμπεριφοράς των άλλων. Βάσει αυτής της περίπτωσης, η θρησκευτική συμπεριφορά δεν είναι κοινωνική αν περιορίζεται στα προσωπικά σύνορα κάποιου που διάγει έναν πολύ ξεχωριστό τρόπο ζωής. Τούτο είναι κατάλληλο και σε άλλους τομείς της ζωής, π.χ. στον οικονομικό. Έτσι: «πολύ γενικά και με τυπικούς όρους γίνεται κοινωνική η δράση στην έκταση που ο πραγματικός έλεγχος του ατόμου που δρα επί των οικονομικών αγαθών, τυχαίνει σεβασμού από τους άλλους»[10].

3) Ο ισχυρισμός εδώ είναι πως η καθημερινή επαφή με τους ανθρώπους μπορεί να μην έχει απαραίτητα κοινωνικό χαρακτήρα. Δηλαδή, η σύγκρουση δύο μοτοσυκλετών δεν έχει απαραίτητα κοινωνικό χαρακτήρα. Το ίδιο συμβαίνει και με τη σύγκρουση δύο αυτοκινήτων. Στην αρχή το συμβάν αυτό δεν έχει κοινωνική εικόνα, μα η πιθανή αποφυγή διαπληκτισμών είναι γεγονός που δεν μπορεί παρά να παραμείνει και να ανήκει στο χαρακτήρα της κοινωνικής δράσεως[11].

4) Η κοινωνική δράση είναι πολύ διαφορετική από τις ενέργειες που γίνονται από πολλά πρόσωπα ή από αυτούς που υφίστανται ισχυρή επίδραση άλλων ατόμων. Ο Βέμπερ αναφέρει την αντίδραση διαφόρων ατόμων που κατά την ώρα της βροχής ανοίγουν τις ομπρέλες τους. Αυτή δεν είναι δράση βασισμένη στον αμοιβαίο προσανατολισμό, αλλά μάλλον ένας τρόπος αντιμετώπισης της κοινής ανάγκης τους να προστατευτούν από τη βροχή[12].

Ως φαίνεται από τα παραπάνω, υπάρχουν περιπτώσεις που τα άτομα ενεργούν και αντιδρούν ως μέρη του πλήθους. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι τα άτομα βρίσκονται σε σχέση με το πλήθος, δημιουργώντας πάντα κάποιο νόημα σ' αυτή τη σχέση, αλλά πάντα υπάρχει κάποιο επίπεδο αλληλεπίδρασης. Επίσης, υπάρχει η περίπτωση όπου ένα πρόσωπο επηρεάζεται από ενέργειες των άλλων και πολλές φορές υιοθετεί τους κύριους τρόπους τους. Όμως αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως κοινωνική δράση. Απλά είναι ο τρόπος δράσεως που έχει σχηματιστεί από την παρατήρηση των εξωτερικών σημείων των άλλων. Η πράξη αυτή ορίζεται από τους άλλους και από αυτή την άποψη δεν έχει νόημα. Όμως, αν η πράξη θεωρηθεί παραδοσιακή και μπορεί ευσυνείδητα και κοινωνικά να σημασιοδοτηθεί, τότε διακρίνεται ουσιωδώς και κατά συνέπεια πολλοί θα προσπαθήσουν να τη μιμηθούν. Το περίεργο είναι πως εδώ η κατευθυντήρια διαδικασία προς τη συμπεριφορά των άλλων προσδιορίζει καθαρά και ολοκληρωτικά τις παρορμήσεις του ανθρώπου. Αλλά αυτό μπορεί να θεωρηθεί πως δεν είναι συχνά ευσυνείδητο και κατά αραιές περιπτώσεις πλήρως συνειδητό[13]. Με άλλα λόγια, αυτός που δρα μπορεί να επηρεάζεται από τους άλλους, μα η διαδικασία που δέχεται να ακολουθήσει δεν διακρίνεται εμπειρικά. Έτσι, το άτομο που δρα θα πρέπει να γνωρίζει και να μιμείται το ακριβές είδωλο της δράσεως αν δεν θέλει να τη θεωρήσει απρόσωπη.

Μιλώντας για τους τύπους της κοινωνικής δράσης, ο Βέμπερ καθορίζει τον πρώτο τρόπο ως ZWECK-λογικό (σκόπιμο-λογικό), που έχει να κάνει με συγκεκριμένη ενότητα προσωπικών στόχων που σχηματίζεται μέσω επιδιώξεων και προσδοκιών και αποκτά εξωτερικό αντίκτυπο για τα επιτυχή αποτελέσματα που θέτει στους δικούς του λογικούς σκοπούς αυτός που δρα. Τελικά, ως φαίνεται, εδώ ο Βέμπερ θέλει να δώσει πληρέστερα την έννοια της δράσης που καθοδηγείται ορθολογικά σε ένα σύστημα μη συνεχών ατομικών στόχων μόνο σε ότι αφορά την επιλογή των μέσων. Εκείνο, δε, που διαφαίνεται από τα γραπτά του Βέμπερ είναι να μη χαρακτηριστεί πως η πράξη έχει απόλυτες αξίες, αλλιώς φτάνει στα όρια της μη ορθολογικότητας. Ο δεύτερος τρόπος είναι γνωστός ως WERTRATIONATIONALITAT και έχει να κάνει με κάποια θρησκευτικά, ηθικά ή άλλα είδη συμπεριφοράς που είναι ανεξάρτητα (ή στέκουν) και δεν επηρεάζονται από τη δυνατή επιδίωξη εξωτερικής επιτυχίας. Ο τρίτος τρόπος τοποθετείται στην συγκινησιακή διάθεση και αισθήματα του ατόμου που δρα. Είναι γνωστός ως συγκινησιακός. Ο τέταρτος τρόπος έχει να κάνει με τον παραδοσιακό προσανατολισμό μέσω του εθιμικού χαρακτήρα της συστηματικής πρακτικής. Ο Βέμπερ φαίνεται να υιοθετεί κάποιο είδος σχηματικής κατεύθυνσης σ' όλους τους παραπάνω τρόπους. Η πειθαρχική και η λογική συμπεριφορά σημασιοδοτείται νοηματικά στο έργο του. Σε άλλες περιπτώσεις μιλάει για το είδος της δράσεως που δεν έχει νοηματική έμφαση και περιεχόμενο. Εδώ, αναφέρει την έκρηξη των συναισθηματικών ανησυχιών που δεν μπορεί να είναι πάντοτε λογική. Σαν παράδειγμα της συγκινησιακής φύσεως της δράσεως, ο Βέμπερ αναφέρει το ένστικτο της εκδίκησης ή την ευχαρίστηση της ικανοποίησης των αισθήσεων[14]. Εξάλλου, μπορεί το συγκεκριμένο πρόσωπο να αφιερώσει τον εαυτό του σ' ένα ιδανικό, και με αυτή την έννοια, η δράση — όπως χαρακτηρίζεται από τον κοινωνιολόγο — είναι λογικά προσανατολισμένη σε ατομικώς διακεκριμένα αντικείμενα (ZWECKRATIONAL), όταν η φύση και ο χαρακτήρας αυτών των αντικειμένων και τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη του σκοπού και τα μεταγενέστερα αποτελέσματα εί-

ναι επίσης λογικά, ή λαμβάνονταν επίσης ως λογικά. Κατά τη γνώμη του ως φαίνεται, όποιος και να είναι ο τύπος δράσεως μπορεί να είναι ουσιώδης στη βάση του αν λαμβάνεται σε μια απόλυτα εκτιμημένη θεώρηση. Έτσι θα είναι πάντοτε επιτυχής. Όμως η κατεύθυνση της δράσεως σε απόλυτες αξίες μπορεί να έχει διάφορους τρόπους σχέσης που αφορά τους προσωπικούς στόχους. Επειδή, δε, οι απόλυτες αξίες φαίνονται επιζήμιες στη βάση τους, ο Βέμπερ επιχειρεί μάλλον να υιοθετήσει την άποψη πως ο προσανατολισμός της δράσεως σε λογική βάση πρέπει να συνδεθεί με θεμελιώδεις αξίες, αλλιώς η κατευθυντήρια διαδικασία της δράσεως είναι περιορισμένη.

Σχετικά με την κοινωνική σχέση, ο κοινωνιολόγος τονίζει πως το είδος της συμπεριφοράς διακρίνεται σε νοηματικό περιεχόμενο των δράσεων[15]. Πράγματι, οι άνθρωποι λαμβάνουν υπόψη τους τις δράσεις των άλλων σε μια κατανοητή βάση. Έτσι, το σημαντικό σημείο είναι πως πρέπει — ακόμα και σε ελάχιστο βαθμό — να υπάρχει αμοιβαίος προσανατολισμός της δράσεως του καθενός. Αυτή η κοινωνική αλληλεπίδραση μπορεί να είναι εχθρικού, φιλικού ή νομιμόφρονος χαρακτήρα. Μπορεί να είναι οικονομικής, ερωτικής φύσεως κ.λ.π.

Άλλο κριτήριο σχετικό με αυτές τις καταγραφές είναι το «νόημα»[16] που αποδίδεται στα μέρη σε μια πραγματική περίσταση. Επειδή υπάρχουν ποικίλα είδη κοινωνικής οργάνωσης, για την αντιμετώπιση αυτής, η κοινωνική αλληλεπίδραση βασίζεται πάντα στην πρωτοβουλία που έχει υπάρξει ή που είναι πιθανό χαρακτηριστικό της δράσεως που σε κάποια χρονική στιγμή σημασιοδοτείται ουσιαστικά. Με αυτή την έννοια, μια κατάσταση δεν υπάρχει πλέον αν η κοινωνική δράση πάψει να υφίσταται. Στην καθημερινή ζωή υπάρχουν ιδέες που αναγνωρίζονται και κατανοούνται διαφορετικά από τον καθένα. Εδώ, ο Βέμπερ φαίνεται να δίνει την εικόνα πως η αμοιβαία ανταλλαγή προνομίων, φροντίδας, πίστης και αγάπης για την πατρίδα είναι νοήματα που ερμηνεύονται διαφορετικά στο βάθος από τους ανθρώπους. Επιπλέον, υπάρχουν περιπτώσεις που τα άτομα, μέσω αμοιβαίας συμβολής του νοήματος, μπορούν να εργαστούν από κοινού[17]. Έτσι, η αλληλεπίδραση φαίνεται να είναι αρμονική και να αντιστοιχεί στην προσδοκία της ομάδος που το νόημα που δίνει σε μια από τις παραπάνω ιδέες να μπορεί να γίνει κατανοητό εξίσου από τις άλλες ανθρώπινες ομάδες. Φυσικά, υπάρχουν πάντα και οι εξαιρέσεις όταν π.χ. η αμοιβαιότητα — στον τομέα της κοινωνικής, αμοιβαίας ανταλλαγής προνομίων — δεν μπορεί παρά να απορρίψει το ρεαλισμό της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Τούτο, μπορεί να οδηγήσει στην απουσία κοινωφελούς προσανατολισμού της δράσεως εκ μέρους των ομάδων-μερών.

Μια κοινωνική αλληλεπίδραση μπορεί να είναι προσωρινή. Ένα τέτοιο είδος μπορεί να επαναλαμβάνεται πάλι και πάλι και αυτό αναμένεται από τα άτομα να αναπτύσσουν το είδος. Ο Βέμπερ φαίνεται να υπογραμμίζει επίσης ότι μια συγκεκριμένη δράση συμβαίνει σύμφωνα με την ανταπόκριση του νου των ανθρώπων σε αυτή[18]. Αυτό σημαίνει πως κάθε μια από τις παραπάνω ιδέες — που έχουν ήδη αναλυθεί σε προηγούμενες παραγράφους — μπορεί να αποτελέσει το αντικείμενο σκέψης από τους ανθρώπους που παρατηρείται και κρίνεται από την προσωπική τους άποψη.

Σε άλλο σημείο, ο επιστήμων δίνει έμφαση στην ιδέα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης όταν συμφωνεί με την κοινή αποδοχή των ανθρώπων, όταν δηλαδή οι άνθρωποι έρχονται μαζί και δίνουν μελλοντικές υποσχέσεις... «είτε ο ένας προς τον άλλο, είτε προς τους τρίτους...»[19]. Σε τέτοιες περιπτώσεις που τα άτομα συνήθως ανήκουν σε μια ομάδα ή σε ένα κόμμα, περιμένουν φυσιολογικά από τους ανθρώπους που ανήκουν σε άλλο κόμμα να φέρουν σε πέρας τις υποσχέσεις που έχουν δώσει. Πέραν τούτου, υπάρχει η ισχυρή κατεύθυνση του καθήκοντος κάποιου να ενεργήσει κατά συμφωνημένο τρόπο προς τους άλλους.

Σχετικά με τους τρόπους προσανατολισμού της κοινωνικής δράσεως, ο Βέμπερ προσεγγίζει την περίπτωση που ένα προσωπικό, μη αντικειμενικό νόημα, ερμηνευόμενο από τους ίδιους τους δρώντες, μπορεί να ερμηνευτεί επίσης και να επαναληφθεί από διαφορετικούς δρώντες[20]. Εκείνο που μπορεί να τονιστεί εδώ είναι πως η κοινωνιολογική έρευνα είναι διαφορετική από την ιστορική, αφού επηρεάζει σε μεγάλη έκταση την ανθρώπινη μοίρα.

Σε άλλη σφαίρα, ο κοινωνιολόγος διακρίνει τις έννοιες "BRAUCH"[21] και "SITTE"[22]. Όπως διαφαίνεται από τα γραπτά του Βέμπερ, η πρώτη έννοια ερμηνεύεται ως «έθος» (USAGE) και αποκαλύπτει τον απαράλλακτο χαρακτήρα της κοινωνικής δράσεως. Ο δεύτερος υπαινίσσεται την πραγματική εφαρμογή του «έθους». Με άλλα λόγια, είναι η ακριβής επιτέλεση μιας εσώτερης κατάστασης. Αφ' ετέρου, υπάρχουν περιπτώσεις που ο ομοιόμορφος χαρακτήρας της δράσεως εξαρτάται από τις πιθανές ευκαιρίες που εμφανίζει μια συγκεκριμένη κατάσταση. Ως φαίνεται, ο επιστήμων δίνει έμφαση στην περίπτωση κατά την οποία οι

άνθρωποι επιτελούν τη δράση τους εμπειρικά σε μια πολύ μικρή και λογική βάση (ZWECKRATIONAL) και κατευθύνουν αυτή τη δράση προς τα άτομα που έχουν παρόμοια συμφέροντα.

Σε άλλο σημείο της συζήτησής του, ο κοινωνιολόγος υπονοεί πως η φύση του εθίμου δεν θεμελιώνεται πάνω στη δυνατότητα δικαιολόγησής του. Αυτό σημαίνει ότι αν εκτελεστεί από κάποιον δεν υπάρχει αναγκαιότητα αυστηρής συμμόρφωσης (δηλ. για το έθιμο δεν υπάρχει απόλυτη απαίτηση να εκπληρωθεί). Για να φαίνεται πιο έγκυρο το έθιμο, θα πρέπει να ακολουθήσει κάποια βαθμιαία πορεία. Ο Βέμπερ αναφέρεται στις καθημερινές συνήθεις ώρες που οι άνθρωποι παίρνουν το πρωινό τους. Κάτι τέτοιο δεν είναι υποχρεωτικό να γίνει, μα τα άτομα είναι συνηθισμένα να το κάνουν. Έτσι φαίνεται να είναι ένα υπόδειγμα της πολιτιστικής ανταπόκρισης[23]. Επίσης, ο κοινωνιολόγος επισημαίνει την περίπτωση που πολλές φορές τα δρώντα άτομα δεν βασίζουν αυτή τη συμπεριφορά σε παραδοσιακά ή σύγχρονα έθιμα, μα απλά στην προσωπική τους άποψη που φαίνεται φυσιολογική και που καθοδηγεί τους ανθρώπους να συμπεριφερθούν κατά συγκεκριμένο τρόπο.

Αυτό επαληθεύεται σε περιπτώσεις που λειτουργούν οι νόμοι της αγοράς ή γενικά στον οικονομικό τομέα που τα άτομα εμπορεύοντας τα προϊόντα τους, προσπαθούν να ικανοποιήσουν τους εαυτούς τους όσο καλύτερα γίνεται. Σε αυτή την περίπτωση, όπως επιβεβαιώνει ο Βέμπερ, αυτό το ίδιο το συμφέρον μπορεί να συγκριθεί με την πολιτική δράση που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν εξαναγκαστικά μέσα για την επιτυχία. Αυτό, δε, συμβαίνει στις περισσότερες όψεις της καθημερινής ζωής. Πρόκειται για μια κατάσταση εκλογίκευσης της πράξης που οι άνθρωποι δεν αγνοούν τα παλαιά πιστεύω τελείως μα αστόχαστα οδηγούν τους εαυτούς τους στη σημασία του ίδιου ενδιαφέροντος. Από αυτή την άποψη η εκλογίκευση παύει να υπάρχει και μπορεί να αποκαλύψει άλλες κατευθύνσεις, όπως η σκεπτικιστικά θεμελιωμένη λογικότητα[24]. Ο Βέμπερ τελικώς υπογραμμίζει πως μια δράση εθιμική μπορεί να φαίνεται σταθερή, αν το πρόσωπο που την υιοθετεί «υποβάλλεται σε μικρές και μεγάλες ενοχλήσεις και ταλαιπωρίες, αφού η πλειοψηφία των ατόμων που έρχεται σε επαφή συνεχίζει να υποστηρίζει το έθιμο και να συμμορφώνεται με αυτό»[25]. Κατά παρόμοιο τρόπο, στην περίπτωση του ανταγωνισμού, το πρόσωπο φαίνεται να μην οδηγεί τη δράση του προς τα συμφέροντα των άλλων και να τα αγνοεί. Αυτό οδηγεί σε αδιέξοδο το πρόσωπο που φέρεται έτσι.

Τελικώς, αναφορικά με την Κοινωνιολογία του Δικαίου, ο Βέμπερ φαίνεται να τονίζει πως αυτή ασχολείται κατά το πλείστον ή κατά ολοκληρία και μοναδικότητα με τις κοινωνικές πράξεις. Αν το άτομο δρα με ένα δεδομένο τρόπο, επειδή θεωρεί τον εαυτό του πως καθιερωμένα πρέπει να υπακούει στο συγκεκριμένο νόμο και πως πρέπει να σέβεται τη δεδομένη νόρμα, τότε η πράξη του κατευθύνεται από τους άλλους και αναγνωρίζεται μέσω της αναμενόμενης συμπεριφοράς των άλλων. Αν το άτομο δρα με ένα συγκεκριμένο τρόπο επειδή πιστεύει πως άλλα άτομα δεσμεύονται από ένα ειδικό νομικό κανόνα (ή υποχρεώνονται να υπακούουν ένα ειδικό νομικό κανόνα), οι στόχοι του, όποιοι και να είναι αυτοί, δίνουν βάρος στη νόμιμα - προσανατολισμένη συμπεριφορά των άλλων, κάνοντας έτσι τη δράση του κοινωνική. Αν όμως δρα χωρίς να δίνει σημασία στο τι οι άλλοι πιστεύουν ή κάνουν, αλλά μόνο γιατί πιστεύει πως ο κανόνας είναι ηθικά σωστός, η συμπεριφορά του είναι σκόπιμη, αλλά όχι νομο-προσανατολισμένη[26]. Ως φαίνεται λοιπόν, η Κοινωνιολογία του Δικαίου, αφορά τις κοινωνικές πράξεις, μα δεν επιχειρεί να εξηγήσει όλες τις πράξεις αυτού του είδους, αλλά μόνο ίσως εκείνες που η συμπεριφορά του δρώντος προσώπου σημαντικά επηρεάζεται από την κατεύθυνση στις νόρμες, εκείνες δηλαδή που ανήκουν στην έννομη τάξη.

Βάσει της παραπάνω σύντομης, σχετικά, εισήγησης, φαίνεται πως ο Μαξ Βέμπερ στην προσέγγισή του περί κοινωνικής δράσης παρουσιάζει ένα διευθετημένο και δομικό πλαίσιο σε θέματα Οικονομίας και Κοινωνίας. Όπως προαναφέρθηκε, είναι οι διαδικασίες που μια ομάδα σχηματίζεται βάσει υλικών συμφερόντων, οι διαδικασίες σχηματισμού ομάδας που βασίζονται σε αισθήματα συμπάθειας και σχέσεις συγγένειας και η ανάλυση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που βασίζονται στην άσκηση εξουσίας. Φαίνεται αξιόλογο πως ο κοινωνιολόγος δεν παρατήρησε την κοινωνική δράση υποκειμενικά, αλλά τήρησε την ενδιάμεση θέση, χρησιμοποιώντας ιστορικές αποδείξεις ως προς το χρηματισμό εννοιολογικών θέσεων - ιδεών. Η γενική του προσπάθεια ήταν να ψάξει πάνω στις κοινωνικές δραστηριότητες των ατόμων, δηλαδή ενέργειες που κατευθύνονται σε εκείνες των άλλων. Εξάλλου η Βεμπεριανή αντίληψη επικεντρώνει μάλλον το γεγονός πως η κοινωνία αποτελείται από άτομα και από ομάδες ανθρώπων που υποκινούνται από συμφέροντα και από αξίες που συχνότατα διατηρούν το στοιχείο της αντιμαχίας μεταξύ τους. Ο οικονομικός παράγων είναι βασικό στοιχείο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Μα η κύρια διαμορφωτική ισχύς απορρέει από την ατομική βούληση, από την ηθική συνείδηση και από τις ατομικές πρωτοβουλίες. Είναι πρωταρχικά αυτοί οι συντελεστές που διασφαλίζουν την εξισορρόπηση συμφερόντων, την κοινωνική συνοχή και το δημιουργικό έλεγχο. Ουσιαστικά η προσπάθεια εντοπίζεται στο να διακρίνει κανείς όσο πιο αντικειμενικά μπορεί τους ρόλους του ατόμου που δρα. Μα η έρευνα σ' αυτή τη βάση δεν απαλλάσσεται τελείως από υποκειμενικά στοιχεία.

Σε τελική ανάλυση, το επίκεντρο σημείο αυτής της εισήγησης μπορεί να θεωρηθεί ως η ενδοσκοπική μελέτη του Βέμπερ, πως το άτομο είναι φορέας συμπεριφοράς που ενέχει κάποιο νόημα σκόπιμων ατομικών δραστηριοτήτων. Το σημαντικό μήνυμα είναι πως η ατομική βούληση που οδηγεί στην πράξη δεν εκφράζεται αδέσμευτα, ούτε διαμορφώνεται και προσανατολίζεται ανεξάρτητα από την ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι καταξιώνεται η κοινωνική λειτουργικότητα ως προϋπόθεση αμοιβαίας επικοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Reinhard Bendix, "Max Weber", *Εγκυκλοπαίδεια Κοινωνικών Επιστημών, 16, σελ. 494, 1968.* Hans Speier, "Weber M.", *Εγκυκλοπαίδεια Κοινωνικών Επιστημών,* 15, σελ., 386, 1934.
2. Ibid., σελ., 498.

3. Ibid., σελ., 498.
4. Max Weber, *Economy and Society,* (Edited by Roth Guenther and Claus Wittich), University of California Press, 1978, Vol. II pp. 27, 28, 40.
5. Bendix., σελ., 498.
6. Roth Guenther and Claus Wittich: p. 255 in Vol. I., pp., 468-480 in Vol. I., and 1049-50, 1304-7 in Vol., II.
7. A. M. Henderson and Talcott Parsons, *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization,* A free press Paperback, 1964, p., 347n.
8. Ανάτυπο από το βιβλίο που αναφέρθηκε στην υποσημείωση (7). συγκεκριμένα: Part I., κεφ., 1-4, σελ., 88 και 112-23.
9. Ibid., p., 88.
10. Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele, Jesse R. Pitts, *Theories of Society* (Η.Π.Α. The Free Press of Glenol Inc/1961), Τόμος Ι., σελ., 174.
11. Ως ανωτέρω, σελ., 173-176., και Anthony T. Kronman, *Max Weber,* Edward Arnold, 1983, σελ., 27.
12. Talcott Parsons κ.ο.κ. (ως ανωτέρω), σελ., 174.
13. Talcott Parsons κ.ο.κ., σελ., 176. Also: Kronman, σελ., 27-28/and H.H. Gerth - C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology,* Routledge and Kegan Paul, 1985, σλ. 183.
14. Frank Parkin, *Max Weber,* Key Sociologists, Ellis Horwood Limited - Tavistock Publications, 1986., σελ., 67/Rolf Rogers, *Max Weber's Ideal Type Theory,* Philosophical Library Inc., 1968, σελ., 93./Reinhard Bendix, *Max Weber: An Inteliectual Portrait:* University of California Press, 1977., σελ., 262.
15. Talcott Parsons κ.λ.π., σελ., 173-182./Stanislav Andrenski, *Max Weber: on Capitalism, Bureaucracy and Religion - A Selection of Texts,* George Allen & Unwin, 1983, σελ., 7-10./A.M. Henderson & T. Parsons Σελ., 99.
16. Talcott Parsons κ.λ.π. σελ., 176./H.H. Gerth & C. Wright Millis: σελ., 58./ R. Guenther & Claus Wittich, Vol. I., σελ., 4-5, 57 και 63-74./M. Haralambos, *Sociology: Themes & Perspectives,* σελ. 279-285 και 465-467.
17. Alan Swingewood, *A Short History of Sociological Thought,* Macmillan Education, 1988., σελ. 143-144./A.T. Kronman, σελ. 4-43, 153-154./Michael Mann, *Macmillan Student Encyclopedia of Sociology,* σελ. 227. ,1984.
18. Robert Holton και Bryan S. Turnern, *Talcott Parsons of Economy and Society,* Routledge & Kegan Paul, 1986, σελ., 44-45, 150-151./Talcott Parsons: *On Institutions and Social Evolution,* The University of Chicago, Press, 1985, σελ., 307, 330./H.H. Gerth & C.W. Mills σελ., 55, 228/ T. Parsons κ.λ.π., σελ. 176-177.
19. Talcott Parsons κ.λ.π., σελ. 177.
20. Tony Bilton, Kevin Bonnett, Philip Jones, Michelle Stanworth, Ken Sheard, Andrew Webster, *Introductory Sociology,* Macmilian Press, 1985, σελ., 737-739./ R. Guenther & Claus Wittich, σελ., 22-23. (Vol. I).
21. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism,* Unwin Paperbacks, 1985, σελ. 27./ T. Parsons κ.λ.π., σελ. 177-178./ A.M. Henderson and T. Parsons, σελ. 121.
22. Ως Ανωτέρω, Αντίστοιχες σελίδες.
23. T. Parsons κ.λπ., σελ. 178-179./ Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought,* Harcourt Brace Jovanovich, Inc, 1977, σελ., 227-234.
24. T. Parsons κ.λ.π., σελ. 178-179./ Frank Parkin: σελ. 36-37.
25. T. Parsons κ.λ.π., σελ. 179.
26. Anthony Kronman, σελ. 78-92./ Donald G. Macrae, *Weber,* Fontana/Collins, 1982, σελ. 54./ A.M. Henderson and T. Parsons, σελ. 14, 116.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Andreski, Stanislav. *Max Weber: On Capitalism, Bureaucracy and Religion,* George Allen & Kegan Paul, 1983.
2. Bendix, Reinhard. *Max Weber: An Intellectual Portrait,* University of California Press, 1977.
3. Bilton, Tonh - Kevin Bonnett - Philip Jones - Michelle Stanworth - Ken Sheard - Andrew Webster. *Introductory Sociology,* Macmilian Press: 1985.
4. Coser A., Lewis. *Masters of Sociological Thought,* Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1977.
5. *Εγκυκλοπαίδεια των Κοινωνικών Επιστημών,* Δύο Εκδόσεις: 1934, 1968.
6. Gerth H., H. - C. Wright Mills. *From Max Weber: Essays in Sociology,* Routledge & Kegan Paul, 1985.
7. Guenther, Roth and Claus Wittich. *Max Weber: Economy and Society,* Two Volumes - University of California Press, 1978.
8. Haralambos, M. *Sociology: Themes and Perspectives,* Unwin Hyman, 1985.
9. Henderson, A.M. - Talcott Parsons. *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization,* The Free Press, 1964.
10. Holton J., Robert & Bryan S. Turner. *Talcott Parsons: on Economy and Society,* Routledge and Kegan Paul, 1986.
11. Kronman T., Anthony. *Max Weber: Jurists: Profiles in Legal Theory,* Edward Arnold, 1983.
12. Macrae G., Donald. *Weber,* Fontana/Collins, 1982.
13. Mann, Michael. *Macmillan Student Encyclopedia of Sociology,* Macmillan Press, 1984.
14. Mayhew H., Leon. *Talcott Parsons: On Institutions and Social Evolution,* The University of Chicago Press, 1985.
15. Parkin, Frank. *Max Weber,* Ellis Horwood Limited & Tavistock Publications, 1986.
16. Parsons, Talcott - Edward Shils - Kaspar D. Naegele - Jesse R. Pitts. *Theories of Society,* The Free Press of Clencol Inc., 1961, Two Volumes.
17. Rogers. Rolf. *Max Weber's Ideal Type,* Philosophical Library Inc., 1968.
18. Swingewood, Alan. *A Short History of Sociological Thought,* Macmillan Education, 1988.
19. Weber, Max. *The Protestand Ethic and the Spirit of Capitalism,* Unwin paperbacks, 1985.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η πολιτική ως είναι και ως δέον στον Κάρλ Σμιτ

«Σ' έναν καλό κόσμο μεταξύ καλών ανθρώπων κυριαρχεί φυσικά μόνο η ειρήνη και η αρμονία όλων με όλους και οι παπάδες και οι θεολόγοι είναι εδώ το ίδιο περιττοί όσο και οι πολιτικοί».

Καρλ Σμιτ[1]

Του Σπύρου Κουτρούλη

Η έκδοση του τόμου «Η έννοια του πολιτικού» του Καρλ Σμιτ και η συνακόλουθη δημοσίευση στα «Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας» ενός προσχεδίου του έργου, που δόθηκε στη δημοσιότητα με τη μορφή διαλέξεως ανατροφοδοτεί πρόσφατα ένα διαρκώς αυξανόμενο και ανανεούμενο ενδιαφέρον, συζητήσεις, προβληματισμούς και επάλληλες δημοσιεύσεις για το έργο και τη δράση του αμφιλεγόμενου πολιτειολόγου.

Κατ' αρχήν πρέπει να αναφέρουμε την αδικαιολόγητη καθυστέρηση της έκδοσης ενός κλασικού έργου για την πολιτική σκέψη, θύμα και αυτό όπως τόσα άλλα σημαντικά έργα μιας κρατικής πρακτικής που δεν ευνοεί τη μετάφραση ξένων έργων, αλλά και μιας προϊούσας εσωστρέφειας και ημιμάθειας του δογματοτραφούς περιορισμένου ελληνικού κοινού που αρέσκεται στην επιφανειακή ανάγνωση αναγνωσμάτων του συρμού, αλλά και μιας άλλοτε ενδόμυχης και άλλοτε μη αποκρυπτόμενης αποστροφής προς το συγκεκριμένο συγγραφέα που θεωρήθηκε ως υπηρέτης του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος.

Ο Κ. Σμιτ δεν είναι τυχαίος. Η παρουσία του μέσα στην πολιτική πρακτική και η παρεμβολή του στη θεωρητική αναζήτηση πυροδοτεί πολεμικές καταστάσεις, όπως πολεμικός είναι και ο ίδιος. Έχει την τύχη να μην μπορούμε να τον θέσουμε σε κάποιο ουδέτερο χώρο· θα επιλεχθεί ως φίλος ή ως εχθρός.

Κινδυνεύει η δημοκρατία από την εντρύφησή μας με τον Καρλ Σμιτ σήμερα; Μπορεί πιθανώς να ενισχυθεί ή να μεταπλαστεί από τη μελέτη και ενασχόληση του έργου του; Αυτά τα ερωτήματα επιδέχονται απάντηση, γιατί ο Σμιτ δεν αρκείται στην οριοθέτηση του πραγματικού, αλλά επιβάλλει τα πλαίσια του πρακτέου. Εισαγωγικά μπορούμε να πούμε ότι η ιδέα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας κινδυνεύει τόσο από τον Σμιτ όσο κινδυνεύει από την ανάγνωση του Hobbes, του Μακιαβέλι, του Μαρξ. Αυτό απλά σημαίνει ότι αν η δημοκρατία θέλει να αποφύγει τον Σμιτ, θα πρέπει συγχρόνως να αποφύγει ένα μεγάλο τμήμα της πολιτικής σκέψης, να αναιρέσει δηλαδή η ίδια τον εαυτό της.

Το πολιτικό κοινό που δεν ενδιαφέρεται να απασχοληθεί περιστασιακά και αποσπασματικά με το πραγματικό, και επιθυμεί να διεισδύσει γόνιμα και πολύπλευρα στην πολιτική θεωρία, στερήθηκε ουσιαστικώς την πρωτότυπη επαφή με το έργο του Σμιτ. Παρότι προσέλκυσε το ενδιαφέρον συνταγματολόγων κυρίως (Θ. Τσάτσος, Αλ. Σβώλος, Γ. Δασκαλάκης, Αρ. Μάνεσης, Δημ. Τσάτσος) παρέμεινε και παραμένει εκτός της πανεπιστημιακής εκπαιδεύσεως.

Οι αντιρρήσεις που μπορούν να διατυπωθούν για το περιεχόμενο του έργου του Καρλ Σμιτ, τον τρόπο που ερμηνεύει την άρθρωση κρατικού-κοινωνικού, τις προεκτάσεις που έλαβαν ή και επέβαλαν οι απόψεις του για να στηρίξουν και να δικαιώσουν πολιτικές πρακτικές, δεν αναιρούν τη σημασία και δεν περιορίζουν τις διαστάσεις που έχει για τα πνευματικά μας πράγματα η αυθεντική παρουσία του.

Το έργο του Κ. Σμιτ αποπνέει ένα βαθύ και διαπεραστικό μυστικισμό, μια πηγαία αναφορά στην ύπαρξη, που θα τον ορίσει ως σημείο συνάντησης για τις βολονταριστικές κινήσεις που στοχεύουν να δώσουν στην πολιτική πράξη το στοιχείο του Απόλυτου, είτε αυτές είναι ακροδεξιές καταστάσεις του μεσοπολέμου, είτε αυτές είναι αριστερίστικες οργανώσεις που ξεπήδησαν από την επαναστατική ατμόσφαιρα του Μαΐου του 1968. Το αριστερίστικο με μαοϊκές κυρίως καταβολές νέο κοινό του Σμιτ θα του δώσει τη νέα νομιμότητα που αναζητούσε.

Ο λόγος του Καρλ Σμιτ υπερβαίνει περίτεχνα γλωσσικά παιχνίδια, δεν θυσιάζει τη σαφήνεια σε μια ναρκισιστική περιπλάνηση σε μια χειμαρρώδη σειρά φράσεων και ιδιόμορφων λέξεων που συνδέονται με τέτοιο τρόπο ώστε να συγκροτείται ένα νόημα κοινότυπο ή αιωρούμενο. Έχουμε να κάνουμε με ένα λόγο λιτό, περιεκτικό, ειλικρινή, πυρετώδη. Οι ανθρωπολογικές προϋποθέσεις της πολιτικής θεωρίας του κ. Σμιτ τον συνδέουν με το ρεύμα που διαμόρφωσε ο Μακιαβέλι, ο Hobbes, ο Spinoza. Αποδέχεται με κοινό τρόπο την ελλειπτικότητα του ανθρώπου, τη μη καλή του φύση, τη διαρκή κατάσταση διακινδύνευσης που τον διαπερνά.

Ποια είναι η έννοια του πολιτικού; Ποιος είναι ο κυρίαρχος του πολιτικού; Σε αυτά τα ερωτήματα απαντά ο Κ. Σμιτ. Οι απαντήσεις που διατυπώνει θα τον εμπλέξουν σε άλλα ερωτήματα. Ποια είναι η μορφή της άρθρωσης κράτους κοινωνίας; Πως διαμορφώνεται το ολοκληρωτικό κράτος; Πως η πολιτική τάξη χρησιμοποιεί το Δίκαιο; Υπάρχει μια θεωρία του φιλελευθερισμού για το κράτος; Ο τρόπος που θέτονται τα ερωτήματα προεικάζουν τις απαντήσεις.

Ας μιλήσουμε για πολιτική

Ο Σμιτ αποσυνδέει το πολιτικό από το κρατικό εφόσον το κρατικό προϋποθέτει το πολιτικό και στη συνέχεια ανα-

ζητεί νέες δυνατότητες ορισμού του πολιτικού. Αυτές τις δυνατότητες θα τις δει να αποκαλύπτονται και να μορφοποιούνται από την πολεμικού χαρακτήρα και υπαρξιακού βάθους διάκριση ανάμεσα στον εχθρό και στο φίλο. Όπου η διάκριση αυτή γίνεται η κυρίαρχη ώστε να απορροφήσει ή να εκτοπίσει κάθε άλλη, το πολιτικό οριοθετεί τις διαστάσεις του. Οι έννοιες εχθρός-φίλος δεν συγκεκριμενοποιούνται από κάποιο περιεχόμενο αυστηρά προσδιορισμένο. Κάθε πλευρά και κάθε αντίθεση του κοινωνικού όταν γίνεται κυρίαρχη, ώστε κάθε άλλη αντίθεση να ανάγεται και να αναφέρεται σ' αυτήν καθορίζει το πολιτικό. Όταν το οικονομικό επιλεχθεί ως το πεδίο της σύγκρουσης, ώστε κάθε άλλη αντίθεση αναφέρεται ή ενσωματώνεται σ' αυτή, καθορίζει το πολιτικό. Γράφει ο Σμιτ: «Επίσης μια «τάξη» με το μαρξιστικό νόημα της λέξης παύει να είναι κάτι το καθαρά οικονομικό και γίνεται ένα πολιτικό μέγεθος, όταν φτάσει σ' αυτό το αποφασιστικό σημείο, δηλαδή όταν πάρει στα σοβαρά τον ταξικό «αγώνα» και μεταχειρίζεται τον

Καρλ Σμιτ: Σφράγισε με το έργο του την πολιτική θεωρία στον αιώνα μας

ταξικό εχθρό ως πραγματικό εχθρό και τον καταπολεμά, είτε ως κράτος εναντίον κράτους, είτε ως εμφύλιο πόλεμο εντός του κράτους. Η πραγματική σύγκρουση διαδραματίζεται κατόπιν τούτου αναγκαστικά όχι πλέον σύμφωνα με τους οικονομικούς νόμους, αλλά έχει —πλην των μεθόδων σύγκρουσης με το στενότατο τεχνικό νόημα — και τις δικές της πολιτικές αναγκαιότητες και προσανατολισμούς, συμμαχίες, συμβιβασμούς κ.ο.κ»[2].

Ο Κ. Σμιτ θεωρεί το σημερινό κράτος ως ολοκληρωτικό από αδυναμία και όχι από ένα εσωτερικό πάθος[3]. Το κράτος παύει να έχει την προνομιακή του πρόσβαση στην επικάλυψη του πολιτικού. Με αυτό το κράτος καταργείται το θρησκευτικό, το πολιτιστικό, το οικονομικό, το νομικό, το επιστημονικό ως αντιθέσεις στο πολιτικό, τω ιδιωτικό με το δημόσιο ενσωματώνονται σε μία ενότητα, οι κοινωνικές κατηγορίες παράλληλα επεμβαίνουν και απορρυθμίζουν την κρατική οντότητα. Το κράτος με αυτού του είδους τις μεταπλάσεις που δέχεται διαφέρει ουσιαστικά από το κράτος του 18ου αιώνα που δεν αναγνώριζε «καμιά κοινωνία σαν αντίπαλο», καθώς και από το γερμανικό κράτος που μπορεί να ονομαστεί ως καθολικό, και ίστανται σαν διακριτική εξουσία υπεράνω της κοινωνίας. Το ολοκληρωτικό κράτος καινοτομεί και αναπροσδιορίζει τη θέση της οικονομίας «θέτει τέλος στο αξίωμα της ελεύθερης κράτους (μη πολιτικής) οικονομίας και του ελεύθερου οικονομίας κράτους». Το ολοκληρωτικό κράτος συναιρεί την κοινωνία στο κράτος σύμφωνα με τον Rudolf Smend[4]. Η αντίληψη αυτή αντιτίθεται στις φιλελεύθερες θεωρίες κατά τις οποίες το κράτος διαλύεται μέσα στην κοινωνία. Η φιλελεύθερη θεωρία ακολουθεί τα παρακάτω βήματα: η αγαθότητα του ανθρώπου θεμελιώνει την αγαθότητα του κοινωνικού και την παθολογία του κρατικού, ώστε να διατυπώσει ο Θωμάς Παίην με έναν κλασικό τρόπο για τη φιλελεύθερη αντίληψη «η κοινωνία είναι το αποτέλεσμα των ορθολογικά διευθετημένων αναγκών μας, το κράτος είναι το αποτέλεσμα των ελαττωμάτων μας»[5].

Στην «έννοια του πολιτικού» το ενδιαφέρον του Κ. Σμιτ που εκτυλίσσεται για το κράτος, τη διαπλοκή κράτους-κοινωνίας δεν λαμβάνει χαρακτήρα άμεσο και συστηματικό, δεν εντάσσεται σε μία πορεία που στοχεύει να αρθρώσει, μία θεωρία για το κράτος. Η αναφορά στα προβλήματα των αντιλήψεων για το κράτος διατυπώνεται στο βαθμό που εμπλέκεται στην θεμελίωση του πολιτικού ως έννοιας που δεν εξαντλείται στο κρατικό. Αναζητεί εκτός της κρατικής οντότητας τις κατηγορίες εκείνες που θα προσδιορίσουν την έννοια του πολιτικού. Την κατηγορία αυτή την συναντά τελικά στην αντίθεση Φίλος-Εχθρός. Όμως καταγίνεται σαφές ότι η συμπτωματική του ενασχόληση με τη θεωρία του Κράτους έχει ως αποτέλεσμα τη σχηματοποίηση με ευκρινή τρόπο ορισμένων προτάσεων:

— Το ρήγμα που χωρίζει τον Καρλ Σμιτ με το φιλελευθερισμό διευρύνεται, ώστε να του προσάπτεται ως ενδεχόμενο που τείνει να μεταπλαστεί σε βεβαιότητα, ότι η έννοια Εχθρός εντοπίζεται γι' αυτόν στα πολύ συγκεκριμένα όρια που λαμβάνει ο φιλελευθερισμός. Η αντίθεση προς το φιλελευθερισμό είναι κατ' αρχήν μεθοδολογική. Εκεί που ο φιλελευθερισμός βλέπει το ατομικό, ο Σμιτ διαφεύγει για να δει το ολικό. Ο εχθρός του δεν είναι ο ατομικός εχθρός, η σχέση αντιπαλότητας δεν είναι η σχέση ενός ιδιώτη προς άλλο, αλλά η αντιπαράθεση που διαλαμβάνει σύνολο έναντι συνόλου. Στη συνέχεια η διαφορά του με το φιλελευθερισμό επεκτείνεται στις τεχνικές διευθετήσεις ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος. Το κράτος, πέρα από το να είναι ένας συνεταιρισμός είναι η κυρίαρχη προσδιοριστική πολιτική ενότητα.

— Το κράτος του είναι ολοκληρωτικό από ενέργεια, αναλαμβάνει ρόλο διαπαιδαγωγικό ως προς την κοινωνία. Οι μάζες ευρίσκονται σε μια διαρκή κίνηση συμμετοχής. Οποιεσδήποτε συγκρίσεις με το «ηθικό κράτος» του Τζεντίλε είναι βάσιμες και θεμιτές. Τα κοινωνικά συμφέροντα εκδιώκονται από το κράτος, το οποίο επεμβαίνει με μονοσήμαντο τρόπο στην κοινωνία. Ο Σμιτ οδηγείται σ' ένα κράτος υπέρ-ταξικό όχι από την οδό της ταξικής ουδετερότητας του φιλελευθερισμού, αλλά με την υπερκέραση των κοινωνικών δυνάμεων από αυτό. Η αντιπροσωπευτική λειτουργία του φιλελεύθερου κράτους υποκαθίσταται από την άμεση σχέση λαού και ηγέτη δια της θεσμοποίησης του δημοψηφίσματος ως κυρίαρχης κρατικής λειτουργίας που

διαχέει τη συμμετοχή του λαού στην απόφαση. Οι συσχετισμοί δυνάμεων κρυσταλλώνονται από την αποκλειστική δυνατότητα ο ηγέτης να θέτει και να διαμορφώνει πάντα το ερώτημα και ο λαός να δίνει πάντα την απάντηση.

Ο Σμιτ δεν περιορίζεται στην περιγραφή του κράτους όπως σχηματοποιήθηκε κύρια στις αρχές του 20ού αιώνα αλλά επιτάσσει τις αποχρώσεις του δέοντος όπως ξεπηδούν από αυτή την απόπειρα ανίχνευσης.

Ο εχθρός

Η ρευστή και αμορφοποίητη αντίληψη για τον εχθρό είναι αποτέλεσμα όχι μιας ορθολογικά δομημένης σκέψης, αλλά μιας υπαρξιακής κατάστασης. Η έντονη αντίθεσή του προς το φιλελευθερισμό, παρά προς το μαρξισμό, η δηλητηριώδης γραφή και η ασυγκράτητη ορμή του όταν αναφέρεται στο φιλελευθερισμό, μπορεί να δείχνουν την επιλογή που έχει κάνει ως προς τον ιδιωτικό του «εχθρό» κύρια, αλλά δεν φωτίζει τον τρόπο που συγκροτείται η έννοια του Εχθρού σε όλη την ευρύτητά της.

Ο εχθρός δεν είναι ο ιδιωτικός αντίπαλος αλλά η δημόσια κατηγορία που τίθεται έναντι άλλης. Επιλέγει για να καταδείξει τη διαφορά και να εντοπίσει επακριβώς το πλαίσιο που λαμβάνει η έννοια την αρχαιοελληνική λέξη πολέμιος παρά εχθρός. «Εχθρός δεν είναι μόνο μία τουλάχιστον ενδεχομένως δηλαδή κατά μία πραγματική δυνατότητα, μαχόμενη ολότητα ανθρώπων η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια άλλη ακριβώς ολότητα»[6].

Αυτό που έχει σημασία είναι να εντοπιστεί ότι ο Σμιτ δεν αποδίδει στη σχέση Εχθρός-Φίλος έναν απλά αντιθετικό χαρακτήρα, αλλά τη χρωματίζει με μία έντονη πολεμική διάσταση που παρέχει τη δυνατότητα, εκκινώντας από το παραπάνω σχήμα, να καταφύγουμε στη χρήση βίας και στη φυσική θανάτωση ως μια αδήριτη αναγκαιότητα. «Όπως η λέξη Εχθρός, έτσι και η λέξη σύγκρουση πρέπει να νοηθεί με το νόημα της υπαρξιακής της πρωτογένειας. Δεν σημαίνει τον ανταγωνισμό, ούτε την καθαρά «πνευματική» σύγκρουση του διαλόγου, ούτε τη συμβολική «πάλη», την οποία διεξάγει πάντα κατά κάποιο τρόπο κάθε άνθρωπος επειδή όπως έχουν τα πράγματα όλη η ανθρώπινη ζωή είναι ένας «αγώνας» και κάθε άνθρωπος ένας «αγωνιστής». Οι έννοιες Φίλος, Εχθρός και Σύγκρουση παίρνουν το πραγματικό τους νόημα δια της διαρκούς αναφοράς τους ιδίως στην πραγματική δυνατότητα της φυσικής θανάτωσης. Ο πόλεμος είναι συνέπεια της εχθρότητας. Δεν χρειάζεται να είναι κάτι το καθημερινό, το κανονικό, ούτε επίσης χρειάζεται να το αισθάνεται κανείς ως κάτι το ιδεώδες ή το ευκταίο, πρέπει όμως ωστόσο να παραμείνει υπαρκτός ως πραγματική δυνατότητα όσο έχει νόημα η έννοια του εχθρού»[7]. Ο Σμιτ αποπειράται να διαγράψει το πολιτικό ως συνάφειας με μια συγκεκριμένη δεοντολογία. Όποια τακτική δεν εντάσσεται στα όρια που θέτει η κατηγορία Εχθρός-Φίλος ξεφεύγει του πολιτικού και δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική σε σχέση με ένα σκοπό που έχει οριστεί. Οντολογικές και δεοντολογικές κατηγορίες συγχέονται με αυστηρό τρόπο. Μια κατάσταση υπερπολιτικοποίησης προκύπτει από την ένταση της ολοκληρωτικής αφομοίωσης τῆς αντίφασης εχθρός-φίλος από τη συνολική προσαρμογή του κοινωνικού σε αυτή τη σχέση. Η κατάσταση αυτή καταλήγει στη χρήση βίας ως του κύριου μέσου που εκδηλώνεται η πολιτική γιατί εξυπηρετεί αποτελεσματικότερα τους τιθέμενους στόχους. Μια πολιτικοποιημένη κοινωνία κατευθύνεται στην αιματηρή εμφύλια σύγκρουση, όπου η εσωτερική ειρήνευση δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά εκτός του συντάγματος με τη γενίκευση της βίας.

Όσο αυστηρή σημασία έχει το κριτήριο Φίλος-Εχθρός, όπως είδαμε στον επικαθορισμό των διαστάσεων του πολιτικού, τόσο ελαστικά τίθεται το πλαίσιο που ορίζει την έννοια Εχθρός. Αυτή η επιλογή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τον τεχνικό της εξουσίας, για το διαχειριστή του κράτους, γιατί του παρέχει την απεριόριστη δυνατότητα στην επιλογή του εχθρού, είτε είναι εσωτερικός, είτε ανήκει σε άλλη κρατική οντότητα. Το κράτος εκπροσωπεί τη νομιμότητα ώστε να έχει τη δυνατότητα να εκδιώκει τον εχθρό στο όνομα αυτής. Αντίθετα ο εχθρός του κράτους για να επενδυθεί αυτή την ιδιότητα πρέπει να τη δανειστεί από έναν ενδιαφερόμενο τρίτο.

Η εξουσία κατά Σμιτ, κατά τον Μάο, αλλά όχι μόνο από αυτούς, βρίσκεται στις κάννες των όπλων. Η καταδίκη της πολιτικής ως μιας αιματηρής κατάστασης απορρέει από τον ηθικισμό του Διαφωτισμού, ο οποίος μέσα από την γκιλοτίνα αναδύεται για να κηρύξει τον οριστικό ενταφιασμό της βίας, ως μέσο πολιτικής δράσης, την πίστη στη γραμμική πρόοδο, στη μη αναστρέψιμη πορεία προς την ηθική τελείωση του ανθρώπου. Αν είχε μια πλουσιότερη φιλοσοφική παιδεία ο Σμιτ θα αναγνώριζε σε αυτή τη μορφή που έλαβε ο διαφωτισμός τη μετεξέλιξη του πνεύματος του δυτικού χριστιανισμού. Η μη χρήση βίας υποκαθίσταται από την οικονομική ισχύ ως μέσο κοινωνικής πειθάρχησης. Όποιος δεν πειθαναγκάζεται μέσα σε ορισμένα πλαίσια καταδικάζεται στην ανέχεια. Η διαδικασία είναι περιπλοκότερη από την αμεσότητα που συνεπάγεται η ανοικτή χρήση βίας.

Η ανάλυση του Σμιτ εφαρμόστηκε με επιτυχία όταν πρωτοδιατυπώθηκε, σήμερα δεν αντέχει στην κριτική, φαντάζει ανεπίκαιρη και μετέωρη.

Το κράτος του είναι ένα κράτος, παρότι ισχυρό, ανελαστικό το οποίο δύναται να κινδυνεύσει από κάθε παρέλκυση, τείνει δε να μεταλλάξει σε δύναμη αντίδρασης οποιαδήποτε τάση διαφοροποίησης. «Τον αιρετικό δεν πρέπει να τον ανέχεται κανείς στο κράτος ακόμα και τότε, όταν είναι ειρηνικός (pacifique) γιατί άνθρωποι όπως οι αιρετικοί δεν μπορούν να είναι ειρηνικοί»[8].

Το μοντέρνο κράτος απόλυτα ελαστικό, αφομοιώνει την αρνητικότητα με τον ίδιο τρόπο που το φίδι αγκαλιάζει το θύμα για να το εξοντώσει. Κρατούμε την πρώτη επισήμανση του Σμιτ για το συγκρουσιακό χαρακτήρα της διάστασης εχθρός-φίλος ως λόγου που θέτει το πολιτικό. Στο δεύτερο σκέλος για τη χρήση της βίας, της βιολογικής εξόντωσης, ως θεμελιώδους πολιτικής πρακτικής, ως μορφή που συνιστά την ένταση της πολιτικοποίησης του κοινωνικού χώρου, ως τρόπου εσωτερικής ειρήνευσης, υποκαθίσταται από το θάνατο που επιβάλλει η μη δημοσιότητα, η συνωμοσία της σιωπής. Ο έλεγχος στους διαύλους επικοινωνίας αλλά και στην αποκρυστάλλωση των υποσυστημάτων που διαμορφώνουν τις αξίες που εγκολπώνεται ο κοινωνικός χώρος, καθορίζουν την πολιτική του αποκλεισμού για τις τάσεις που τείνουν να παρεκκλίνουν, σαν μια στρατηγική αποτελεσματικότερη από οποιαδήποτε πρακτική που χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν είτε αυτή ήταν η ανοιχτή χρήση βίας, είτε η εκτόπιση, είτε η κατάσχεση περιουσίας, είτε ο εκπατρισμός. Άτομο ή συλλογικότητες που

δεν καταφάσκουν ενεργά στην κρατούσα πολιτιστική ιδεολογία θεωρείται αυτοδίκαια ως ανορθολογική ύπαρξη με αντικοινωνικό τρόπο ζωής που η κρατική καταδίκη δικαιώνεται από την πλειονότητα. Το Μοντέρνο κράτος, ο Νέος Λεβιάθαν, το κράτος του αποκλεισμού, συνδυάζει με ιστορικά πρωτόγνωρο τρόπο την εσωτερική ειρήνευση, με τον εξανδραποδισμό του εχθρού, την ιδεολογία του Διαφωτισμού με τη δυτικοχριστιανική ηθική που θέτει την ανεκτικότητα με τέτοιο τρόπο που η αρνητικότητα αφομοιώνεται σε ταυτότητες, που την καταστέλλουν. Το μοντέρνο κράτος παραμένει ρεαλιστικό και πολιτικό, ώστε να μη διαφεύγει από τη σχέση Εχθρός - Φίλος γιατί όπως γράφει ο Σμιτ η παραίτηση της κρατικής οντότητας από τη σύνταξη του διαχωρισμού Εχθρός - Φίλος συνιστά την παραχώρηση του θεμελιώδους κρατικού δικαιώματος σε τρίτο ο οποίος αναλαμβάνει να καθορίσει αυτός για την κρατική οντότητα που παραιτήθηκε από τη σύνταξη της διάκρισης αυτής[9]».

Το μοντέρνο κράτος μακριά από του να αποτελεί πρόοδο βαδίζει στην τροχιά της βαρβαρότητας, αφήνει όμως να σχηματιστούν κάποιοι οριζοντες ελπίδας, από τη συστολή της χρήσης της βίας. Διότι είναι αυτή αποκρουστική και καταδικαστέα για στόχους ελλειπτικούς και αμφισβητήσιμους που θέτει ο άνθρωπος ή είναι δήθεν θεόσταλτοι και δεν μπορούν να δικαιολογήσουν την απαξίωση του ανθρώπου.

Ο κυρίαρχος — Η άρνηση του πλουραλισμού

Το κράτος δεν είναι ένας συνεταιρισμός που τοποθετείται ισοδύναμα ανάμεσα σε άλλες ενώσεις θρησκευτικού ή οικονομικού χαρακτήρα, όπως υποστηρίζει η πλουραλιστική θεωρία του Laski, αλλά κατά τον Σμιτ είναι η καθοριστική πολιτική ενότητα. Αυτό δεν υπονοεί μια μαγική παντοδυναμία του κράτους αλλά τη θεμελιώδη δυνατότητα να καθορίζει με τρόπο διαυγή και κρυστάλλινο τη σχέση Εχθρός - Φίλος. Όταν άλλες ενώσεις θρησκευτικού ή κομματικού χαρακτήρα εκτρέπουν το κράτος από αυτή την επιλογή αναλαμβάνουν όχι μόνο να διεκπεραιώσουν αυτό το ρόλο αλλά να παράσχουν στους πολίτες προστασία. Γιατί η νομιμότητα και η ορθολογικότητα, κατά τον Σμιτ, έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα, να σφραγίσει τη σχέση κράτους-πολίτη ως σχέση πατρωνείας και υποταγής «δεν υπάρχει καμιά ιεραρχική τάξη καμιά ορθολογική νομιμοποίηση ή νομιμότητα χωρίς τη συνάρτηση προστασίας και υποταγής»[10].

Ο κυρίαρχος είναι αυτός που φωτίζει το φίλο και τον εχθρό με τον πλέον σαφή τρόπο, είναι επιφορτισμένος με την απόφαση του jus bellum, για την κήρυξη πολέμου, για την επιβολή της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, για την ανοικτή χρήση βίας και τη θυσία ανθρώπινων ζωών που αυτή συνεπάγεται. Η απόφαση και όχι το περιεχόμενο της απόφασης προσδίδει στον κυρίαρχο έναν υπαρξιακό χαρακτήρα.

Ο τρόπος που καθορίζεται ο κυρίαρχος είναι ο τρόπος που τίθεται η κρατική οντότητα. Η αντίληψη του Σμιτ για τη γενέθλια γη της εξουσίας τον θέτει σε μία διαδικασία προσέγγισης προς τον Max Weber, για τον οποίο το κράτος «είναι η κοινότητα εκείνη των ανθρώπων, που διεκδικεί (αποτελεσματικά) το μονοπώλιο στη νόμιμη χρήση της φυσικής μέσα στο έδαφος[11]». Για τον Weber όπως και για τον Σμιτ, η μονοπωλιακή δυνατότητα στη χρήση βίας, είναι ο παράγων κλειδί που επιτάσσει την κρατική οντότητα σαν την κυρίαρχη.

Ο Σμιτ διαβλέπει οποιαδήποτε μορφή έντασης της εσωτερικής πολιτικής να εξελίσσεται σε εμφύλια σύγκρουση. Ο Weber θεωρεί ότι η κατάσταση αντιπαράθεσης είναι μια κανονικότητα, η οποία δεν αναιρείται. Η ακατανίκητη γοητεία της δύναμης συντάσσει την ανακυκλούμενη σχέση εξουσιαστές-εξουσιαζόμενοι, ενσωματώνει τη διαρκή ρήξη όχι ως μια εμφύλια σύγκρουση αλλά ως την ουσία του πολιτικού παιχνιδιού. Η σχέση εξουσίας - εξουσιαζομένων μπορεί να μεταμορφώνεται, να δικαιώνεται είτε ως χαρισματική, είτε ως νόμιμη, αλλά παραμένει αμετάβλητη. Αυτές οι απόψεις του Weber υποστηρίζουν ένα ανοικτό πολιτικό σύστημα, που δεν επιτρέπουν την υποκατάσταση της εσωτερικής πολιτικής ως ασυμφιλίωτης αντίθεσης με μία ταυτότητα που δια ροπάλου και μαστιγίου ομοούσια αναιρεί τις αντιφάσεις και τα απροόπτα από την κοινωνική ολότητα.

Ο Σμιτ χαράσσει ένα ρήγμα ανάμεσα στην ηθική και την πολιτική. Στην αντιπαράθεσή του με το φιλελευθερισμό διαφαίνεται ότι η εμπλοκή της ηθικής και της πολιτικής συσκοτίζει τα όρια του πολιτικού, τείνει να αποπολιτικοποιήσει και να ουδετεροποιήσει κατηγορίες που συμμετέχουν του πολιτικού, τακτική που υπηρετεί όμως πολύ συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους.

Ο M. Weber σχηματοποιεί το διαχωρισμό μεταξύ ηθικής και πολιτικής αναφερόμενος στην ηθική των απολύτων σκοπών και στην ηθική της ευθύνης. Είναι σκέψεις που περιέχονται στην «Πολιτική ως επάγγελμα», που τονίζουν δε τι αποτελέσματα θα έχει η σύγχυση ανάμεσα στην πολιτική και ηθική. Αυτό που διαφαίνεται είναι η αντίθεση του M. Weber προς τη χριστιανική ηθική, η επαναφορά των αρχαίων θεών στη σύνταξη του τρόπου συμπεριφοράς, η επιλογή προς μια ζωή ηρωική, αξιοπρεπή, η υπαρξιακή κατάφαση προς τη σύγκρουση μ' ένα νόημα ευρύτερο από τα στενά πλαίσια της χρήσης βίας που προτιμά ο Σμιτ[12]. Αυτές οι αντιλήψεις θέτουν τους δύο στοχαστές, Weber και Σμιτ, σε μια τροχιά σύγκλισης αλλά και απόκλισης.

Η αναίρεση των αντιθέσεων και της εμφύλιας διαταραχής αποτελούν για τον Σμιτ την προϋπόθεση της νομιμότητας. Η ασφάλεια και η τάξη γίνονται κατεξοχήν προτεραιότητες της κρατικής νομιμότητας. «Το επίτευγμα ενός κανονικού κράτους συνίσταται όμως προ πάντων στην επίτευξη εντός του κράτους και της επικράτειάς του ολοκληρωτικής ειρήνευσης, «ησυχίας, ασφάλειας και τάξης» και έτσι στη δημιουργία της κανονικής κατάστασης, η οποία είναι η προϋπόθεση για να μπορούν να ισχύσουν οι κανόνες δικαίου, επειδή κάθε κανόνας προϋποθέτει μια κανονική κατάσταση και κανένας κανόνας δεν μπορεί να έχει ισχύ σε μια εντελώς έκρυθμη γι' αυτόν κατάσταση»[13].

Ο πλουραλισμός βρίσκει γόνιμο έδαφος σε διακρατικό χώρο, σε διεθνές επίπεδο, γιατί ο Σμιτ θεωρεί αδύνατο το σχηματισμό μιας πολιτικής ενότητας για το λόγο ότι δεν μπορεί να συνταχθεί η κατάταξη εχθρός-φίλος. Η ανθρωπότητα ως σύνολο δεν μπορεί να έχει εχθρούς, συνεπώς δεν μπορεί να μορφοποιηθεί ως πολιτική ενότητα. Ο πόλεμος που γίνεται στο όνομα των εχθρών της ανθρωπότητας, του τελευταίου πολέμου της γης, είναι ο πιο αδυσώπητος και αιματηρός γιατί μεταχειρίζεται τον Εχθρό ως απενταγμένο από την ανθρώπινη «κοινότητα» ως μη άνθρωπο. Ο Σμιτ δεν δικαιώνει συνεπώς την εξαφάνιση του εχθρού, ούτε την

αναίρεση της σχέσης εχθρός - φίλος δια του αποδεκατισμού μιας των συνισταμένων. Ο εχθρός θα πρέπει να πολεμηθεί, να κτυπηθεί, να υποταχθεί αλλά δεν θα πάψει να υπάρχει.

Κ. Σμιτ και Φιλελεύθερη θεωρία

Η κριτική, που ο Σμιτ αναπτύσσει απέναντι στο φιλελευθερισμό μας δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε, τον τρόπο και το βαθμό που απόψεις του εμβολίασαν το μαρξισμό[14].

Ο φιλελευθερισμός παρουσιάζεται κατ' αρχήν με ένα αρνητικό στοιχείο· στερείται μιας θετικής θεωρίας για το κράτος. Χρησιμοποιεί το ηθικό για να εντάξει το πολιτικό στο οικονομικό. Η συστολή του πολιτικού καθιστά το οικονομικό τη δεσπόζουσα παράμετρο.

Η αφελής ηθική αντίληψη του φιλελευθερισμού για την εγγενή αγαθότητα του ανθρώπου τον θέτει σε αντιπαράθεση με το σύνολο που ο Σμιτ ονομάζει «γνήσιες πολιτικές θεωρίες του Μακιαβέλι, του Hobbes, του Bossuet, του Pixte, του Ντε Μαιστρ, του Donosco Cortes, του Hegel».

Ο ατομικισμός του φιλελευθερισμού, τον αντιθέτει προς κάθε ένταξη σε συλλογική ταυτότητα και ο λόγος να αιωρείται ανάμεσα στην ηθική και την οικονομία, ανάμεσα στο πνεύμα και το εμπόριο, ανάμεσα στη μόρφωση και στην περιουσία. Υποστηρίζει ο Σμιτ σε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά σημεία ως προς τον τρόπο γραφής του και ως προς την εκτύλιξη της πολεμικής του προς το φιλελευθερισμό: «Ηθικό πάθος και υλιστική-οικονομική αντικειμενικότητα ενώνονται σε κάθε τυπικά φιλελεύθερη έκφραση και δίνουν σε κάθε πολιτική έννοια αλλαγμένη όψη. Έτσι η πολιτική έννοια του Αγώνα μετατρέπεται στη φιλελεύθερη σκέψη στη μεν οικονομική πλευρά σε ανταγωνισμό, στη δε άλλη την «πνευματική» πλευρά σε διάλογο. Το κράτος μεταμορφώνεται σε κοινωνία και μάλιστα στη μία, την ηθική-πνευματική πλευρά, σε μια ιδεολογική - ανθρωπιστική παράσταση για την «ανθρωπότητα»· στην άλλη πλευρά στην οικονομική-τεχνική ενότητα ενός ενιαίου παραγωγικού και συγκοινωνιακού συστήματος. Η στην κατάσταση του αγώνα δεδομένη, εντελώς αυτονόητη θέληση να αποκρουσθεί ο Εχθρός γίνεται ένα ορθολογικά κατασκευασμένο κοινωνικό ιδεώδες ή πρόγραμμα, μια τάση ή ένας οικονομικός υπολογισμός. Από τον πολιτικά ενωμένο λαό γίνεται, στη μια πλευρά ένα πολιτιστικά ενδιαφερόμενο κοινό, στην άλλη εν μέρει βιομηχανικό και εργασιακό προσωπικό, εν μέρει μάζα καταναλωτών. Η αρχή και η εξουσία γίνονται στον μεν πνευματικό πόλο προπαγάνδα και υποβολή των μαζών, στον δε οικονομικό έλεγχος»[15].

Η αποδιάρθρωση του πολιτικού από το οικονομικό, ακολουθείται από την απορρύθμιση των κρατικών οντοτήτων, ώστε δια της εκρίζωσης της πολλαπλότητας των πολιτισμών, να αναδυθεί το άτομο και στη συνέχεια να συγκροτηθεί η τεχνική εικόνα της ανθρωπότητας ως ενιαίας και αδιαμόρφωτης κατάστασης. Η πορεία που αρχίζει από τη χαρούμενη προοπτική του διαφωτισμού που προεικάζει τη συνεχή, απρόσκοπτη πρόοδο προς τον ύπατο σκοπό, προς το τέρμα της ιστορίας, χρωματίζεται από την επίθεση προς το κράτος και το πολιτικό, καταλήγει σ' «έναν οικονομικά θεμελιωμένο ιμπεριαλισμό που θα προσπαθήσει φυσικά να επιφέρει μια κατάσταση στη γη, κατά την οποία θα μπορεί να χρησιμοποιεί ανενόχλητα τα μέσα της οικονομικής ισχύος του, όπως αποκλεισμό από πιστώσεις, αποκλεισμό από πρώτες ύλες, καταστροφή ξένων νομισμάτων κ.ο.κ.»[16].

Η κριτική του Κ. Σμιτ προς το φιλελευθερισμό τον οδηγεί ακόμα πιο πέρα. Αντιπαρατίθεται με το νομικό θετικισμό του Κέλσεν ο οποίος ταυτίζει κράτος με κυρίαρχο σύστημα δικαίου και διαχωρίζει το πολιτικό είναι από το πολιτικό δέον. Αμφισβητεί την ικανότητα και την αποτελεσματικότητα της κοινοβουλευτικής παράδοσης να στηρίξει τη νομιμότητα. Η επανερμηνεία του συντάγματος της Βαϊμάρης, του επιτρέπει να θέσει την αρχή του αρχή του αρχηγού ως βάση της γερμανικής (μεσοπολεμικής) νομικο-πολιτικής πραγματικότητας.

Η ταυτότητα της επιχειρηματολογικής ανάμεσα στον Αλτουσέρ και στον Σμιτ, που προτάσσεται έναντι της φιλελεύθερης θεωρίας είναι εντυπωσιακή και γίνεται εντυπωσιακότερη αν αναλογιστούμε τις διαφορετικές αφετηρίες, και τους ξέχωρους δρόμους, που ακολούθησαν. Δύο πιθανότητες μπορεί να συμβαίνουν. Ο Αλτουσέρ διαβάζει τον Σμιτ και τον ενσωματώνει στη σκέψη. Ο Αλτουσέρ ακολουθώντας το στρουκτουραλιστικό μαρξισμό του, οδηγείται σε ίδιες ή παραπλήσιες απόψεις με τον Σμιτ. Η αυτούσια παράθεση των απόψεων καταδεικνύει εναργέστερα τη σύγκλιση Σμιτ και Αλτουσέρ. «Κι είναι αλήθεια ότι η αστική ιδεολογία είναι εκ βάθρων οικονομίστικη κι ότι ο καπιταλιστής αντιμετωπίζει τα πάντα από τη σκοπιά των εμπορευματικών σχέσεων, κι από τη σκοπιά των υλικών όρων (των εμπορευμάτων που είναι τα μέσα παραγωγής) οι οποίοι του επιτρέπουν να εκμεταλλεύεται εκείνο το πολύ ιδιαίτερο «εμπόρευμα», την εργατική δύναμη, άρα από τη σκοπιά των τεχνικών μεθόδων της εξαγωγής της υπεραξίας (που αποτελούν ένα σώμα με την καπιταλιστική οργάνωση και τον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας) από τη σκοπιά της τεχνολογίας της εκμετάλλευσης, της οικονομικής «απόδοσης» και ανάπτυξης από τη σκοπιά της καπιταλιστικής συσσώρευσης... Αλλά είναι ταυτόχρονα εξίσου αληθινό ότι η οργανική άλλη όψη, το απαραίτητο «κάλυμμα» και άλλοθι τούτου του οικονομικού είναι ο αστικός ανθρωπισμός ή φιλελευθερισμός, γιατί έχουν τις βάσεις τους στις υλικά αδιαχώριστες, από τον τρόπο λειτουργίας του Αστικού Δικαίου, κατηγορίες του αστικού Δικαίου και της νομικής ι-

δεολογίας: την ελευθερία του Προσώπου, δηλαδή την ελεύθερη διάθεση του εαυτού του, την ιδιοκτησία του εαυτού του, της θέλησής του και του σώματος (ο προλετάριος: πρόσωπο ελεύθερο να πουλήσει τον εαυτό του!) και των αγαθών του (η ιδιωτική ιδιοκτησία: η αληθινή που καταργεί όλες τις άλλες - η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής). Να ποια είναι η γενέθλια γη του ζεύγους οικονομισμός/ανθρωπισμός: ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής κι εκμετάλλευσης. Και να ποιος είναι ο δεσμός τους κι ο ακριβής τόπος όπου οι ιδεολογίες γίνονται ένα ζευγάρι! το αστικό Δίκαιο, που και τις καπιταλιστικές σχέσεις πραγματικά καθοσιώνει, και τροφοδοτεί με τις κατηγορίες του την ανθρωπιστική και φιλελεύθερη ιδεολογία, συμπεριλαμβανομένης και της αστικής φιλοσοφίας»[17].

Ο οικονομισμός, το αστικό δίκαιο, η φιλελεύθερη ανθρωπιστική ιδεολογία συγκαλύπτουν τις καπιταλιστικές εκμεταλλευτικές σχέσεις για τον Αλτουσέρ με τον ίδιο τρόπο που ο αστικός ανθρωπισμός διαλύει το πολιτικό μέσα στο οικονομικό για να αναπαράγει «εν μέρει βιομηχανικό και εργασιακό προσωπικό και εν μέρει μάζα καταναλωτών» για τον Σμιτ. Οι δύο στοχαστές ξεκινούν από διαφορετικές αφετηρίες, διατυπώνουν πανομοιότυπη επιχειρηματολογία, που κατευθύνεται έναντι του ίδιου Εχθρού: του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού[18].

Η μαρξιστική αριστερά, όταν συναντά τον Σμιτ, δεν βλέπει το στοχαστή που όπλισε με επιχειρήματα τη δράση του εθνικοσοσιαλισμού αλλά τον τεχνικό της εξουσίας που εγείρει τον εγγενή βολονταρισμό της, αποκαλύπτει το απαραίτητο προμηθεϊκό μεσσιανικό άλμα που θα αναιρέσει το προπατορικό αμάρτημα, δηλαδή τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Ιδιαίτερα, αυτοί που μιλούν για το τέλος του ανθρώπου, με έναν τρόπο διαφορετικό από αυτό, που ανήγγειλε ο Νίτσε και εκτοπίζουν το υποκείμενο από το ιστορικό γίγνεσθαι μυθοποιούν την αποτελεσματικότητα της άμεσης δράσης, καθιστάμενοι δεκτικοί ενός αδυσώπητου βολονταρισμού.

Τα κύρια εργαλεία που χρησιμοποίησε ο Κ. Σμιτ, με τα οποία εμπλούτισε την πολιτική θεωρία είναι: η διάκριση εχθρός - φίλος ως προσδιοριστικός παράγοντας του πολιτικού και η απόφαση για jus bellum ως πηγή του κυρίαρχου. Η διαρκής πολιτική κινητοποίηση του λαού, η αναγκαία αναφορά του προς το κράτος, θα ορίσουν τα πλαίσια της πολιτικής πρακτικής. Επισημαίνει την αμορφία που τείνει να λάβει ο πολιτισμός, μέσα στο παγκόσμιο χωνευτήρι και αναφέρει τι πρόκειται να επακολουθήσει. Κατανοεί όπως ο Χάιντεγκερ «ότι κάθε τι το ουσιαστικό και το μεγάλο γεννήθηκε μόνο από το γεγονός ότι ο άνθρωπος είχε μία πατρίδα και ήταν ριζωμένος σε μία παράδοση»[19].

Κάθε μελέτη πάνω στον Σμιτ θα είναι ανολοκλήρωτη όσο δεν συμπεριλαμβάνει το σύνολο του έργου του. Παρόλα αυτά η απροκατάληπτη και αυθεντική εντρύφηση στην «Έννοια του πολιτικού, πέρα από του να δώσει οριστικές απαντήσεις, θα θέσει ερωτήματα εκεί που υπάρχουν βεβαιότητες και θα αντιμετωπίσει το κράτος και την άρθρωση κράτους, κοινωνίας μέσα από ένα πρίσμα, που ούτε έχουμε φανταστεί, ούτε υποψιαστεί.

Παραπομπές

1. Η έννοια του πολιτικού σελ. 98
2. όπως πραγ. σελ.62
3. Αλ. Λαβράνου «Εισαγωγή» όπ. πρ. σελ. 26
4. «Η έννοια του πολιτικού» όπ. πρ. σελ. 42-43
5. όπ. πρ. σελ. 94
6. » » σελ. 50
7. » » σελ. 54-55
8. » » σελ. 74
9. » » σελ. 82
10. » » σελ. 80-81
11. «Η πολιτική ως επάγγελμα» σελ. 96-97
12. Μ. Κυπραίου «Εισαγωγή στο Μ. Weber» όπ. πρ. σελ. 65
13. «Η έννοια του πολιτικού» σελ. 72
14. Υπάρχουν διάφορες απόψεις στο χώρο της αριστεράς ως προς τον Σμιτ. Ο Μ. Ανθόπουλος στις Οτ.10 «Η θεωρία του παρτιζάνου και ο Σμιτ. Σημειώσεις για την πολιτική και τον πόλεμο», αποκαθαίρει τον Σμιτ από τις κατηγορίες περί εθνικοσοσιαλισμού, δείχνει το μέγεθος της επίδρασής του στη μαρξιστική και όχι μόνο πολιτική θεωρία, θεωρεί αναγκαία την ενίσχυση του μαρξισμού από την ανάγνωση του Σμιτ. Ο Γ. Μηλιός στις θέσεις τ. 25 «Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος» θεωρεί τον Σμιτ ότι ήρθε δεύτερος μετά τον Spinoza ως προς τις απόψεις που εκφράζει και τελικά πιστεύει ότι με κανένα τρόπο δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη μαρξιστική ανάλυση. Ο Θ. Λίποβατς παρουσιάζει ένα πλούσιο έργο για τον Σμιτ. Στο «Τεύχη πολιτικής οικονομίας» τ.3 αλλά και στο βιβλίο του «η απάρνηση του πολιτικού» προσεγγίζει τον Σμιτ διαμέσου της ψυχανάλυσης, ανατέμνει το σύνολο του έργου, εξετάζει τη σχέση με τον εθνικοσοσιαλισμό, αναφέρεται στο πού επέδρασε ο Σμιτ σε νεοαριστερούς όπως ο Μπέντζαμιν. Ακόμη στο άρθρο του «Αυταρχικό και ολοκληρωτικό κράτος στον Carl Schmitt» τοποθετεί τον Σμιτ και το έργο του στην εποχή του, δηλαδή μέχρι την πτώση του εθνικοσοσιαλισμού. Η ανάλυση της «έννοιας του πολιτικού» αποκαλύπτει τον πηγαίο βολονταρισμό του Σμιτ.
15. «Η έννοια του πολιτικού σελ. 108-109
16. ό.π. σελ. 118
17. «Απάντηση στο Τ. Λιούις» Λ. Αλτουσερ σελ. 113
18. Όταν διαβάζουμε τον Λ. Αλτουσέρ θα πρέπει να μην ξεφεύγει ο κυνικός δογματισμός του. Στο βιβλίο του «Θέσεις» σελ. 128 διαβάζουμε: «Θα μπορούσα να παραπέμψω στον Λένιν, που πρότεινε κι αυτός ανάμεσα σε τόσους άλλους, μια προκλητική θέση: «Η θεωρία του Μαρξ είναι παντοδύναμη γιατί είναι αληθινή» (δεν είναι αληθινή επειδή επαληθεύτηκε με τις επιτυχίες και τις αποτυχίες της, αλλά επειδή ακριβώς είναι αληθινή είναι γι' αυτό και επαληθεύσιμη με τις εποτυχίες και τις αποτυχίες της». Η à priori θεωρητική αποδοχή του μαρξισμού, ο αποκλεισμός του κριτηρίου της διαψευσιμότητας, αποτελεί μια ομολογία θεολογικής πίστης, παρά μία δυνατότητα πολιτικού λόγου, ώστε υπονομεύεται εξ αρχής η αξιοπιστία των επιχειρημάτων του Λ. Αλτουσέρ.
19. Μ. Χαϊντέγκερ: «Ένας στοχαστής στο σύγχρονο κόσμο» σελ. 82.

Βιβλιογραφία

1. *«Η έννοια του πολιτικού»* Εκδόσεις Κριτική
2. *«Η έννοια του πολιτικού»* Τεύχη πολιτικής οικονομίας Τ2.
3. *Θ. Λίποβατς: Η απάρνηση του πολιτικού.*
4. *Θ. Λίποβατς:* Αυταρχικό και ολοκληρωτικό κράτος στον Κ. Σμιτ «Σύγχρονα θέματα» Τ. 34
5. *Θ. Λίποβατς:* Η πνευματική θέση του Κ. Σμιτ και η «έννοια του πολιτικού» τεύχη πολιτικής οικονομίας τ 3.
6. *Μ. Ανθόπουλος:* «Η θεωρία του παρτιζάνου και Κ. Σμιτ. Σημειώσεις για την πολιτική και τον πόλεμο» Θέσεις τ. 10.
7. *Γ. Μηλιός:* Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος και Κ. Σμιτ». Θέσεις τ. 25.
8. *Γ. Σταμάτης:* «Για την ποιότητα της ελληνικής μετάφρασης» «Η έννοια του Πολιτικού» Θέσεις τ. 25.
9. *Λ. Αλτουσέρ:* Θέσεις
10. *Λ. Αλτουσέρ:* Απάντηση στον Τ. Λιούις.
11. *Μ. Βέμπερ:* «Η πολιτική ως επάγγελμα».
12. *Μ. Χάιντεγκερ:* «Ένας στοχαστής στο σύγχρονο κόσμο».
13. *Φ. Χάγεκ:* Οι δρόμοι προς τη δουλεία.

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΗΠΑ-ΕΣΣΔ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΤΟΥΣ

του Γιάννη Σ. Σακιώτη

■ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ

«Πολιτική είναι η τέχνη του εφικτού», έγραψε ο Αριστοτέλης πριν δύο χιλιετηρίδες. Και η πορεία της ανθρωπότητας έδειξε πως ο μεγάλος φιλόσοφος είχε μάλλον δίκιο: Όσες φορές οι επαναστάσεις δεν καταπνίγηκαν, λειτούργησαν στη λογική της συνεχούς προσπάθειας για την επίτευξη, τελικά, στόχων ορατών κι εφαρμόσιμων. Κάθε πρωτοποριακός και ριζοσπαστικός πειραματισμός, αντίθετα, αντέστρεψε τη δύναμη της ιδεολογίας και συχνά οδήγησε σε πισωγύρισμα.

Αυτή η ρήση του Αριστοτέλη, νομίζω, ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να εξετάσουμε την προσέγγιση ΗΠΑ και ΕΣΣΔ και στον τομέα των πολιτιστικών σχέσεων, που παρά την ονομασία του δεν παύει να είναι, πρωτίστως, πολιτικής φύσης.

Ο όρος πολιτιστικές σχέσεις θα μπορούσε να περικλείει οτιδήποτε αφορά την κοινωνική ζωή. Με την εξαίρεση δηλαδή της οικονομίας και της υψηλής πολιτικής, η οποία ενίοτε παραμένει σε πλαίσια δύσβατα και μυστικοπαθή, αφορά σχεδόν όλο το υπόλοιπο πεδίο της κοινωνίας: το πολιτισμικό.

Ας οροθετήσουμε την έννοια «πολιτιστικές σχέσεις», λοιπόν, ως το πλαίσιο που περιλαμβάνει κατ' αρχήν την εικόνα ενός πολιτισμού προς το εξωτερικό του περιβάλλον, τις μεθοδεύσεις που ακολουθεί προκειμένου να γνωστοποιήσει τις αξίες του έξω από τα όρια του, καθώς και την προσπάθεια να αφομοιώσει, χωρίς επικίνδυνες ταλαντεύσεις, τα στοιχεία κάθε άλλου πολιτισμού που εισέρχονται στο πεδίο του.

Οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ, οι στρατιωτικές υπερδυνάμεις της εποχής μας ενσαρκώνουν, καλύτερα από κάθε τι, την αέναη διαδικασία σύγκρουσης ανάμεσα σ' αυτά που αυτο-ορίζονται ως «καλό», το διαρκή ανταγωνισμό για το ποιος είναι καλύτερος, την εμβολιμαία επιθετικότητα που αποζητά επίμονα την πνευματική και ηθική καταρράκωση του «εχθρού».

Θα μπορούσε βέβαια να εγείρει κανείς αντιρρήσεις: Αντιπαράθεση ναι, αλλά σε ποιο επίπεδο; Ή μήπως οι λαοί έχουν διαφορετική γνώμη; Κανείς δεν θα είχε αντίρρηση για το διαχωρισμό κρατικής πολιτικής — κοινής γνώμης. Όμως, εκτός από ελάχιστες ευαισθητοποιημένες ομάδες, όπως οι επιστήμονες, οι διανοούμενοι και οι καλλιτέχνες, κάθε λαός, στο σύνολό του, αποκτά τα ερεθίσματα, τις γνώσεις, τις αξίες που ο πολιτισμός — τον οποίο διαχειρίζεται το κράτος — του δίνει.

Ακόμα κι αν αμφισβητήσει μερικούς κρίκους της αλυσίδας, στην πραγματικότητα κάθε λαός παραμένει δέσμιος των αξιών του, μέτοχος παθητικός ενός κατευθυνόμενου παιχνιδιού που βασίζεται σε μισές αλήθειες.

■ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: ΜΑΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΙ ΑΠΟΜΟΝΩΤΙΣΜΟΣ

Ο διάσημος Σοβιετικός σκηνοθέτης Αντρέι Κοντσαλόφσκι που ζει με την οικογένεια του στο Παρίσι, έχοντας πάρει άδεια από τη σοβιετική κυβέρνηση, και ο οποίος έχει εργαστεί για πολύ καιρό στις ΗΠΑ λέει:

> *«Η αμερικανική λαϊκή κουλτούρα είναι καταστροφική. Εκείνοι που υποφέρουν περισσότερο είναι οι ίδιοι οι Αμερικανοί. Για παράδειγμα το πρόβλημα της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ είναι τραγικό. Τα παιδιά μασάνε τσίχλα και παρακολουθούν ατέλειωτες ποσότητες από σκουπίδια».*

Στα λόγια αυτά μπορούμε να συνοψίσουμε την πολιτιστική πραγματικότητα σήμερα στις ΗΠΑ. Πολιτισμός χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, χωρίς ρίζες, δημιουργηθήκε από την εκτεταμένη βιομηχανοποίηση και μπορεί ανεπιφύλακτα να οριστεί ως καταναλωτικός. Οι ποικίλες εθνικές ομάδες που συσσωματώθηκαν στον κορμό της αμερικάνικης κοινωνίας δεν μπόρεσαν να επιβάλουν κάποια στοιχεία-αυτόνομα των πολιτισμών τους· αντίθετα κάθε κοινότητα κράτησε, μερικά μόνο, και μέσα στο δικό της κύκλο, κάποια στοιχεία, τα οποία με την πάροδο του χρόνου εξαφανίζονταν μέσα στη δίνη του "AMERICAN DREAM", σ' έναν πολιτισμό που βασιζόταν στην κατανάλωση.

Αν και οι ΗΠΑ έχουν συνεχή και σπουδαία παράδοση πολιτισμού, μεγάλους συγγραφείς, μουσικούς, κινηματογραφιστές, ο καταναλωτισμός υπήρξε το σημείο αιχμής της σχηματιζόμενης αμερικάνικης κοινωνίας και ο δούρειος ίππος για τους άλλους πολιτισμούς, μια ιδεολογία επίσημη, την οποία θα προάσπιζε με κάθε τρόπο ο μέσος Αμερικανός πολίτης, πανικόβλητος μπροστά στον — ουσιαστικά ανύπαρκτο — επισυρόμενο κίνδυνο του σοβιετικού κομμουνισμού.

Απ' την άλλη μεριά η ΕΣΣΔ, ένα κράτος επίσης πολυεθνοτικό, ακολούθησε μια εντελώς διαφορετική πορεία. Πολύ σημαντικός εδώ, υπήρξε ο ρόλος της κυριαρχούσας ομάδας των Ρώσων. Η πληθυσμιακή και πολιτισμική υπεροχή, που έχει να επιδείξει μια λαμπρή παράδοση, λειτούργησε καταλυτικά για τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες της ΕΣΣΔ. Ο

ρωσικός πολιτισμός, που άνθισε το 19ο αι., αναδεικνύοντας μέγιστους συνθέτες, ποιητές, συγγραφείς και ζωγράφους, κυριαρχούμενος από ένα πνεύμα μεταιχμιακό, με πολύ έντονη τη φιλοσοφία της Ανατολής και την παρουσία της Ορθοδοξίας, αφομοίωσε πολλά στοιχεία που μεταφέρθηκαν σ' αυτόν από τη δύση και δημιούργησε το δικό του, αυτόνομο πρόσωπο, το πρόσωπο ενός πολιτισμού δυναμικού που με τη σειρά του επηρέασε άλλους πολιτισμούς, τόσο της δυτικής όσο και της ανατολικής Ευρώπης.

Η βιομηχανική επανάσταση στην ΕΣΣΔ, αντίθετα με τις ΗΠΑ, εξεβιάστηκε· δεν έγινε λόγω της ανάγκης ύπαρξης μιας νέας αστικής τάξης πέρα των ευγενών, ούτε χάρη στην εξέλιξη της τεχνολογίας. Ξεκίνησε με μεγάλη καθυστέρηση, ουσιαστικά με την επανάσταση του 1917, καθώς πρόβαλλε έντονη η ανάγκη εκσυγχρονισμού της αχανούς χώρας. Η εκβιομηχάνιση αυτή, υπό την επίβλεψη του κράτους, δεν έφερε τα αποτελέσματα της αμερικάνικης εκβιομηχάνισης· φαινόμενα υπερπαραγωγής ή υπερκατανάλωσης δεν υπήρξαν. Έτσι ο πολιτισμός της ΕΣΣΔ ελάχιστα επηρεάστηκε, τουλάχιστο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50 από το πνεύμα του βιομηχανικού πολιτισμού και της καταναλωσιομανίας.

Εκτός από την καθοδήγηση του κόμματος (ΚΚΣΕ), σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας των Σοβιετικών έπαιξε η πολιτική του απομονωτισμού που ακολούθησε ο Στάλιν, όταν για περισσότερο από τρεις δεκαετίες οι πόρτες του έξω κόσμου παρέμειναν κλειστές για τους Σοβιετικούς πολίτες και κατά συνέπεια ο καταναλωτικός πολιτισμός που εκφραζόταν, κυρίως από τις ΗΠΑ, δεν έγινε γνωστός ούτε ως εικόνα στην ΕΣΣΔ.

Η αντιπαράθεση ΗΠΑ-ΕΣΣΔ στον πολιτικο-ιδεολογικό τομέα κατά τις δεκαετίες '20 και '30, και στο στρατιωτικοοικονομικό μεταπολεμικά είναι βέβαια ο κύριος λόγος που η ΕΣΣΔ οδηγήθηκε σ' αυτό τον απομονωτισμό. Τα αποτελέσματα αυτού του απομονωτισμού ήταν πολύ άσχημα για την εικόνα που σχημάτισε ο Αμερικανός ή ο Σοβιετικός πολίτης για την κοινωνία της ΕΣΣΔ ή των ΗΠΑ αντίστοιχα. Η έντεχνη παραπληροφόρηση κι από τις δύο πλευρές, η συνεχής προπαγάνδα εκατέρωθεν, όπως κι ο ψυχρός πόλεμος συντέλεσαν σημαντικά προς την κατεύθυνση αυτή. Έτσι ο μέσος Σοβιετικός πολίτης, περισσότερο στις δεκαετίες '60 και '70 και λιγότερο σήμερα, γνώριζε για τις ΗΠΑ μόνο όσα μάθαινε από τα ΜΜΕ της χώρας του. Η εικόνα ήταν ολότελα αρνητική: Οι ΗΠΑ ταυτίζονταν με μια κοινωνία του άκρατου ατομικισμού, των οικονομικών ανισοτήτων, του ρατσισμού, της εγκληματικότητας, της πορνογραφίας και των ναρκωτικών.

Την ίδια στιγμή η εικόνα που λάμβανε ο μέσος Αμερικάνος, μέσω της τηλεόρασης και του Τύπου, για την ΕΣΣΔ ήταν: η χώρα των γκούλαγκ, της απουσίας ατομικών ελευθεριών και πολιτικών δικαιωμάτων, της οικονομικής εξαθλίωσης, της καθυστέρησης και της συνεχούς καταπίεσης.

Έτσι, το 1980 ένας ανταποκριτής της WASHINGTON POST, που επί χρόνια εργάστηκε στη Μόσχα, παραδεχόταν πως «οι Αμερικάνοι γνωρίζουν για την ΕΣΣΔ μόνο ότι κακό υπάρχει γι' αυτήν». Και είναι αλήθεια πως οι Αμερικάνοι αγνοούν σχεδόν τα πάντα για την σοβιετική πραγματικότητα. Ακόμα και την πρόσφατη ιστορία της. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση στελέχους του STATE DEPARTMENT, που σε δημόσια εμφάνιση υποστήριξε πως ο ιδρυτής της ΕΣΣΔ ήταν ο τσάρος Νικόλαος...

Παράλληλα όμως, οι Αμερικάνοι, αγνοούν και μια σειρά επιτευγμάτων του σοβιετικού κράτους στους τομείς της υγείας, της παιδείας, της πρόνοιας, της εξασφάλισης στέγης κ.ά.

Σήμερα, είναι γενικά παραδεκτό, πως ο απομονωτισμός μιας υπερδύναμης μόνο αρνητικά αποτελέσματα μπορεί να έχει για την ίδια, αλλά και για όλο τον κόσμο. Η άνθιση των πολιτιστικών ανταλλαγών τις στιγμές της ύφεσης έδειξαν πως η συμβίωση δεν είναι μόνο εφικτή αλλά, κυρίως, απαραίτητη.

■ ΥΦΕΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ

Λίγο μετά το θάνατο του Στάλιν και την άνοδο του Χρουτσώφ στην εξουσία η εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ άλλαξε άρδην. Το δόγμα του απομονωτισμού αντικαταστάθηκε από το δόγμα της ειρηνικής συνύπαρξης.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50 οι πολιτιστικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτες με εξαίρεση μια αναλαμπή προς τα τέλη της δεκαετίας του '30, όταν ο πρόεδρος Ρούσβελτ είχε υπογράψει μια ευρεία συμφωνία πολιτιστικών ανταλλαγών με τον Στάλιν. Τη συμφωνία αυτή και τα όποια ευεργετικά αποτελέσματα θα μπορούσε να έχει σταμάτησε ο Β' Π.Π.

Έτσι το 1956, πια, έχουμε τη συμφωνία Χρουτσώφ-Αϊζενχάουερ για ανταλλαγή επιστημόνων και πληροφοριών. Η συμφωνία αυτή ανοίγει πραγματικά τους ορίζοντες για την πραγματική γνωριμία των δύο λαών. Αμερικάνικα συγκροτήματα τζαζ και ροκ επισκέπτονται την ΕΣΣΔ κάνοντας ευρύτερα γνωστό το είδος της μουσικής τους εκεί. Επίσης στην ΕΣΣΔ κυκλοφορούν πολλές μεταφράσεις δόκιμων Αμερικανών πεζογράφων όπως των Σκοτ Φιτζέραλντ, Χένρυ Τζαίημς, Ουίλιαμ Φώκνερ, Τζακ Λόντον, Μαρκ Τουαίν.

Η ΕΣΣΔ στέλνει στην Αμερική τα περίφημα Μπολσόι και τη συμφωνική ορχήστρα της Μόσχας. Πραγματικά κοινή είναι και η διαπίστωση Σοβιετικών και Αμερικανών, πως η δεκαετία του '60 χαρακτηρίζεται από μια άνθιση των πολιτιστικών ανταλλαγών μεταξύ των δύο κρατών. Καθώς όμως οι σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων περνούν πάλι από την ένταση, δεν μένει παρά να περιμένουν τη νέα συμφωνία μεταξύ Νίξον-Μπρέζνιεφ το 1972, που αφορούσε τις επιστημονικές και τεχνολογικές ανταλλαγές. Παρά όμως το ενθαρρυντικό στοιχείο της συμφωνίας, οι πολιτιστικές ανταλλαγές, σύμφωνα με την αυτοκριτική των Αμερικανών, παραμένουν σε πολύ χαμηλό επίπεδο για πολλά ακόμη χρόνια.

Ωστόσο ο Χρουτσώφ και το δόγμα της ειρηνικής συνύπαρξης οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου κλίματος. Ο ίδιος δεν έκρυψε το θαυμασμό του για τη γεύση της Κόκα-Κόλα και έδειξε να ανέχεται — όχι με ιδιαίτερη δυσαρέσκεια — τη μουσική του Έλβις Πρίσλεϋ, σε μια περιοδεία του στις ΗΠΑ.

Το θετικό κλίμα ανέτρεψαν οι αυτομολήσεις Σοβιετικών (χορευτών κυρίως) στη Δύση και κυρίως στις ΗΠΑ καθώς και η — εκ μέρους των ιθυνόντων — διαπίστωση πως η αντίθετη κουλτούρα αλώνει τη νεολαία της ΕΣΣΔ. Παρόμοιες, όμως, ανησυχίες υπήρξαν και από την πλευρά των Αμερικανών. Ο δημοκρατικός Μπένυ Γκούντμαν δήλωνε το 1962: «Χάνουμε τη νεολαία». Ωστόσο αυτή η απεγνωσμένη φωνή ενός πολιτικού δεν είχε να κάνει τόσο με το «άνοιγμα» των ΗΠΑ προς την ΕΣΣΔ, όσο με την εκ των έσω αμφισβήτηση της αμερικάνικης κοινωνίας και του αμερικανικού τρόπου ζωής από την ίδια τη νεολαία της. Η αμφισβήτηση αυτή που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του '60, κορυφώ-

θηκε το 1968 με το τεράστιο κύμα διαμαρτυρίας που υψώθηκε ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ. Οι κατηγορίες βέβαια έπεσαν κατευθείαν στην ΕΣΣΔ και την — στην πραγματικότητα — ισχυή προπαγάνδα της στο εσωτερικό των ΗΠΑ.

Τη δεκαετία του '70 το θετικό κλίμα επανήλθε. Μια σειρά από παραστάσεις μπαλέτων, συμφωνικών ορχηστρών, συγκροτημάτων τζαζ στην ΕΣΣΔ, καθώς και η μετάφραση πολλών Αμερικανών ποιητών στα ρωσικά, συνετέλεσαν στο να αρχίσουν να διαπιστώνουν οι Σοβιετικοί πως οι ΗΠΑ δεν ήταν μια πολιτιστική έρημος.

Ο Ρώσος ποιητής Γιεφτουσένκο το 1976, σε μια κριτική που έκανε στην «Ιζβέστια», τόνισε πως οι Αμερικανοί ποιητές με το έργο τους αντιστέκονται στη μαζική κουλτούρα, την εμπορευματοποίηση και τη φτηνή διαφήμιση αυτού που αποκαλείται αμερικάνικος τρόπος ζωής.

Όμως παρά τις όποιες προόδους η καχυποψία παραμένει η κυριότερη παράμετρος στο επίπεδο των πολιτιστικών σχέσεων. Ενδεικτικό της αντίληψης της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ και του τρόπου αντιμετώπισης του όλου θέματος, είναι το περιστατικό που αναφέρει ο ίδιος ποιητής σε άρθρο του στο περιοδικό "TIME": «Το 1966 στην ΕΣΣΔ έγινε η δίκη του Αντρέι Σινιάφσκι και του Γιούλι Ντανιέλ, συγγραφέων που τα βιβλία τους εκδόθηκαν στη Δύση με ψευδώνυμα. Κάποιος αποκάλυψε τα αληθινά τους ονόματα· συνελήφθησαν αμέσως μετά από εντολή της KGB. Ήμουν τότε απ' αυτούς που διαμαρτυρήθηκαν έντονα.

«Σύντομα, μετά από αυτή τη δίκη, βρέθηκα σε μια περιοδεία στις ΗΠΑ, καλεσμένος στο διαμέρισμα του γερουσιαστή Ρόμπερτ Κέννεντυ στο Μανχάτταν. Κάποια στιγμή, προς μεγάλη μου έκπληξη, με κάλεσε στην τουαλέτα, άνοιξε το ντους και μου μίλησε χαμηλόφωνα: «Θέλω να σας πω ότι τα ονόματα των Σινιάφσκι και Ντανιέλ δόθηκαν στους πράκτορές σας από πράκτορές μας». Εξεπλάγην! Τον ρώτησα γιατί το είχαν κάνει αυτό. Χαμογέλασε με την αφέλεια μου: «Γιατί οι άνθρωποί μας θέλησαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση· έτσι οι άνθρωποί σας τσίμπησαν το δόλωμα. Λόγω του Βιετνάμ χρειαζόμασταν μια προπαγάνδα υπολογίσιμη που να μπορεί να αποπροσανατολίσει την κοινή γνώμη».

Από την παράθεση αυτής της μαρτυρίας γίνεται φανερό πως οι Αμερικανοί χρησιμοποιούσαν το θέμα πολιτιστικές σχέσεις - ανθρώπινα δικαιώματα ως ένα κρυφό χαρτί στην εξωτερική τους πολιτική. Σ' ένα βαθμό το ίδιο ισχύει και για τους Σοβιετικούς, αυτό αφορά όμως την ίδια τους την κοινωνία. Η αποκήρυξη και το κυνηγητό συγγραφέων όπως ο Πάστερνακ κι ο Σολτζενίτσιν τη δεκαετία του '60, δείχνει το πόσο ευάλωτη αισθάνεται αυτή η κοινωνία, η οποία περιχαρακωμένη στα ιδεολογικά της οχυρά αγωνιά να διατηρήσει τους μύθους που έχει πλάσει για την ίδια και για την αμερικανική κοινωνία με την πρακτική του εκφοβισμού όσων αποζητούσαν περισσότερη ελευθερία σκέψης.

Η αμερικάνικη προπαγάνδα όμως, πολύ πιο εμβόλιμη και ισχυρή, εξαπλώνεται σ' όλο τον πλανήτη, κυρίως με κινηματογραφικές ταινίες που παρουσιάζουν τους Ρώσους ως αδίστακτους εγκληματίες και τους παρομοιάζουν με τους ναζί, αφήνοντας να εννοηθεί πως στον αντίποδα βρίσκονται οι ΗΠΑ, ένας «παράδεισος», στον οποίο, ήδη, όλοι οι αποχωρήσαντες από την ΕΣΣΔ Σοβιετικοί απολαμβάνουν την ευτυχία...

Όμως οι Σοβιετικοί που αυτομόλησαν στη Δύση κάθε άλλο παρά τον παράδεισο ανακάλυψαν. Ο κανόνας ήταν η απογοήτευση από τη νέα πατρίδα, καθώς γρήγορα ερχόταν η διαπίστωση πως στη Δύση όποιος δεν έχει χρήματα ή δεν μπορεί να τα εξασφαλίσει με κάποιο τρόπο — κι αυτό ισχύει κυρίως για τους καλλιτέχνες — είναι καταδικασμένος στην αφάνεια. Ο τρόπος ζωής είναι πολύ διαφορετικός και η προσαρμογή ιδιαίτερα δύσκολη. Χαρακτηριστικά ο Μπαρισνίκωφ, ο οποίος έχει αυτομολήσει στις ΗΠΑ εδώ και χρόνια, σε συνέντευξη του σε Αμερικανό δημοσιογράφο είχε δηλώσει πως δεν είχε καμιά επιθυμία να αφήσει την ΕΣΣΔ. Αντίθετα αν είχε από τις αρχές τη δυνατότητα να εργάζεται 2-3 μήνες το χρόνο στο εξωτερικό, με ξένους χορογράφους και συγκροτήματα, δεν θα είχε κανένα πρόβλημα να συνεχίσει να ζει στο Λένινγκραντ, όπου βέβαια είχε τους συγγενείς και τους φίλους του.

Η ύφεση της δεκαετίας του '70 πέρα από τις ανταλλαγές καλλιτεχνών, σήμανε μια περίοδο «ανοίγματος», κυρίως της ΕΣΣΔ, στον τουρισμό, τις επιστημονικές και φοιτητικές ανταλλαγές και την υποδοχή περισσότερων δημοσιογραφικών αποστολών.

Έτσι, σιγά-σιγά άρχισε ο ένας λαός να ανακαλύπτει τον άλλο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η ΕΣΣΔ, όντας πιο κλειστή κοινωνία, δέχτηκε μια διείσδυση του αμερικανικού πολιτισμού πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι περίμενε κανείς·, η σοβιετική νεολαία μη βρίσκοντας ανταπόκριση στο αίτημά της για περισσότερη κατανάλωση έστρεψε το ενδιαφέρον της από τη διεκδίκηση για περισσότερες ατομικές ελευθερίες προς μια μεγάλων διαστάσεων μαύρη αγορά καταναλωτικών προϊόντων της Δύσης. Ο ατομικισμός προτάχθηκε σαν ιδεολογία και το σύνθημα «αφήστε μας να εκπληρώσουμε τους προσωπικούς μας στόχους κι επιθυμίες», υπήρξε η σημαία της σοβιετικής νεολαίας.

Οι Αμερικανοί και Ευρωπαίοι τουρίστες, η μουσική της Αμερικής που ακούγεται από το VOICE OF AMERICA, έκανε γνωστό στη σοβιετική νεολαία έναν άλλο τρόπο ζωής που φαντάζει ευχάριστος και ξένοιαστος. Η κουλτούρα του Μάρλμπορο, της Κοκα-Κολα, του Πλαίυ-Μπόυ άλωσε από μέσα τη σοβιετική κοινωνία η οποία σύσσωμη άρχισε να εφευρίσκει τρόπους απόκτησης τέτοιων αγαθών.

Μια Ρωσίδα, η Ίρινα Μπραΐλόφσκυ λέει: «Είναι σαν να ζεις σε ένα μικρό δωμάτιο με τους ίδιους ανθρώπους, την ίδια άποψη και χωρίς επισκέπτες. Ξαφνικά ανοίγει ένα παράθυρο· βιάζεσαι λοιπόν να κοιτάξεις έξω ακόμα κι αν δεν σου αρέσει ό,τι υπάρχει στην άλλη πλευρά». Ο άνθρωπος από τη φύση του είναι ον κοινωνικό· είναι απολύτως φυσιολογικό, επομένως, να αντιδρά σε κάθε απόπειρα απομόνωσής του.

■ ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΓΙΑ ΠΟΙΟΤΗΤΑ, ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΓΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ

Το 1983, επί ηγεσίας Αντρόπωφ, ο Γιούρι Μπαραμπάς, Σοβιετικός αξιωματούχος υπεύθυνος για τις πολιτιστικές ανταλλαγές της κυβέρνησής του με τα άλλα κράτη, εξέφραζε σε άρθρο του στο σοβιετικό Τύπο τις θέσεις της κυβέρνησής του και ανέλυε την πορεία των πολιτιστικών σχέσεων ΕΣΣΔ-ΗΠΑ. Μεταξύ άλλων τόνιζε:

— Οι πολιτιστικές επαφές και η ανταλλαγή πολιτιστικών αξιών είναι ισχυρό και αποτελεσματικό μέσο για τη δημιουργία ατμόσφαιρας αμοιβαίας εμπιστοσύνης και κατανόησης.
— Όπως τόνισε κι ο Αντρόπωφ, οι πολιτιστικές σχέσεις κάθε κράτους εξαρτώνται από τους πολιτικούς στόχους.
— Η απομόνωση οποιουδήποτε λαού, και ιδιαίτερα στον πνευματικό τομέα, μπορεί να οδηγήσει στην πνευματική του πτώχευση.

— Μόνο η διαρκής επικοινωνία με τους πολιτισμούς των άλλων λαών, ο αμοιβαίος δημιουργικός πλουτισμός (με τη διατήρηση των λαϊκών παραδόσεων και ιδιομορφιών) εξασφαλίζει την καρποφόρα ανάπτυξη του κάθε πολιτισμού χωριστά, καθώς και του πανανθρώπινου πολιτισμού.
— Οι διεθνείς πολιτιστικές σχέσεις δεν πρέπει καθόλου να εξαρτώνται από προσωρινές και περιστασιακές σκοπιμότητες αλλά να στηρίζονται πάνω στο μόνιμο ενδιαφέρον των λαών για ειρηνική συνεργασία, για την ανάπτυξη της αμοιβαίας κατανόησης και εδραίωσης της εμπιστοσύνης. Σ' αυτό δεν πρέπει να είναι εμπόδιο οι διαφορές των κοινωνικών συστημάτων.
— Δυστυχώς οι ΗΠΑ στερούν από εκατομμύρια άτομα τη δυνατότητα να γνωριστούν με την κουλτούρα και την τέχνη κάθε χώρας.
— Στο δυτικό Τύπο υπάρχουν ισχυρισμοί πως η ΕΣΣΔ περιορίζει τις πολιτιστικές επαφές.
— Αλλά εμείς ενεργούμε σύμφωνα με τη νομοθεσία μας που απαγορεύει κάθε προπαγάνδα πολέμου, βίας, φυ-

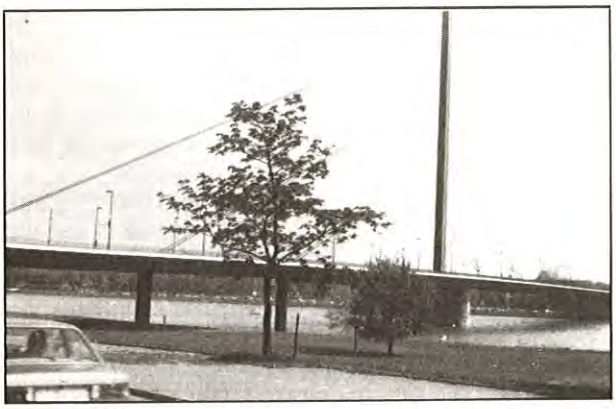

λετικής ή εθνικής εχθρότητας και πορνογραφίας που αποτελούν την προπαγάνδα της υποκουλτούρας.

Οι θέσεις αυτές αποτελούν ένα πραγματικά σημαντικό βήμα προς τη σύσφιξη των πολιτιστικών σχέσεων, που προετοίμασε η σύντομη αναμορφωτική θητεία του Γιούρι Αντρόπωφ. Πρόκειται για το αίτημα για ποιότητα, το οποίο εκφράστηκε κατ' αρχήν από τη σοβιετική κυβέρνηση και επιθυμούσε να παρακινήσει τις ΗΠΑ να προχωρήσουν σε μια πιο ειλικρινή πολιτική στον τομέα των πολιτιστικών σχέσεων.

Οι κατηγορίες κατά της κυβέρνησης των ΗΠΑ, που διατυπώνονται στις παραπάνω γραμμές δεν είναι ανυπόστατες, αφού η σοβιετική κουλτούρα δεν έχει γίνει παρά ελάχιστα γνωστή σ' αυτή τη χώρα. Ακόμα και ονόματα μορφών, όπως ο Αϊζενστάιν ή ο Μαγιακόφσκι είναι άγνωστα στον μέσης μόρφωσης Αμερικανό και πολύ περισσότερο τα έργα τους. Οι ΗΠΑ βλέπουν το θέμα πολιτιστικές ανταλλαγές μάλλον μονοσήμαντα· μια μονόδρομη μεταφορά πολιτισμικών μηνυμάτων και αξιών από την Αμερική προς την ΕΣΣΔ. Παρόλο που και οι Αμερικανοί ιθύνοντες ζητούν — και λαμβάνουν — ποιότητα στα προερχόμενα από την ΕΣΣΔ συγκροτήματα ή πρόσωπα, οι ίδιοι φαίνεται να επιθυμούν τη μεταφορά των αξιών του καταναλωτικού πολιτισμού, μέσω των MEDIA ή του κινηματογράφου και της εμπορικής μουσικής και μόνο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του χορευτικού θεάτρου του Χάρλεμ, το οποίο αναγκάστηκε να πάρει το δρόμο της επαιτείας στην αναζήτηση χορηγίας, ώστε να ταξιδεύσει το Μάϊο του 1988 στην ΕΣΣΔ, ενώ ο προϋπολογισμός των ΗΠΑ προέβλεπε σχετικό κονδύλι 2 εκ. δολλαρίων για αποστολή καλλιτεχνικών συγκροτημάτων στην ΕΣΣΔ, το οποίο ομως μέχρι τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου παρέμενε αδιάθετο...

Το αίτημα για ποιότητα στις ΗΠΑ, τελικά εκφράζεται μόνο από καλλιτέχνες και διανοούμενους. Άλλοτε σε τόνο υπερβολικό, όπως ο γνωστός σκηνοθέτης Ελία Καζάν δηλώνει:

«Σήμερα δεν μου λέει τίποτα αυτή η χώρα (η ΕΣΣΔ). Μάλλον με απωθεί. Είμαι αντίθετος στον τρόπο που φέρονται στους καλλιτέχνες».

Κι άλλοτε με ψυχραιμία, όπως του Αντρέι Κοντσαλόφσκι:

«Ταινίες ποιοτικές σαν του Πορατζάνωφ μπορεί να φτιάξει κανείς πιο εύκολα στην ΕΣΣΔ απ' ό,τι στις ΗΠΑ, γιατί ο κινηματογράφος στην Αμερική είναι βιομηχανία και στηρίζεται στο κέρδος, ενώ στην ΕΣΣΔ στηρίζεται στην ιδεολογία».

Το ίδιο αίτημα για ποιότητα εκφράζεται κι από τους Ρώσους διανοούμενους, όπως ο Γιεφτουσένκο, που ζητά πάντα με επιμονή την έκδοση έργων όπως ο «Δόκτωρ Ζιβάγκο», την ελευθερία έκφρασης του καλλιτέχνη σε οποιοδήποτε ρεύμα τέχνης επιθυμεί να εκφράζεται, την αναζήτηση της ποιότητας στην τέχνη.

Όμως στην πραγματικότητα ο μέσος Σοβιετικός, ακόμα κι ο καλλιτέχνης, κύριο αίτημα έχει τη δυνατότητα για περισσότερες και μεγαλύτερες ευκαιρίες για κατανάλωση. Ενδεικτικό είναι πώς οι μουσικοί των Μπολσόι διαθέτουν τα 20-25 δολλάρια που τους χορηγούνται καθημερινά, όταν βρίσκονται σε περιοδεία: Προτιμούν να διατρέφονται με κονσέρβες, που κουβαλούν μαζί τους από τη χώρα τους και να εξαντλούνται — σχεδόν — από την πείνα, προκειμένου να διαθέσουν τα χρήματα αυτά για την αγορά ρούχων στερεοφωνικών κλπ.

Είναι ολοφάνερο σήμερα πως οι Ρώσοι, όλο και περισσότερο εκφράζουν — πέρα από θαυμασμό — την επιθυμία τους να λειτουργήσουν στα πλαίσια του καταναλωτικού πολιτισμού, να αποδεχτούν τη μαζική κουλτούρα. Φαίνεται σαν ο σοσιαλισμός να μην τους απασχολεί πια...

Η ΠΕΡΕΣΤΡΟΙΚΑ. Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΟΥ 1985

Η εκλογή του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ στο αξίωμα του γ.γ. του ΚΚΣΕ σήμανε το χάραμα μιας νέας εποχής για την ΕΣΣΔ τόσο για τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ, αλλά και για τον υπόλοιπο κόσμο.

Η προσπάθεια της περεστρόικα, όπως τονίζουν σχεδόν όλοι οι Αμερικανοί δημοσιογράφοι που εργάζονται στη Μόσχα, δεν αφορά μόνο την ανασυγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό της σοβιετικής κοινωνίας· κυρίως αφορά τον αγώνα για εκδημοκρατικοποίηση του κόμματος και της σοβιετικής κοινωνίας. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια είμαστε συνεχείς μάρτυρες μιας διαδικασίας φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος της ΕΣΣΔ. Η αποφυλάκιση του νομπελίστα φυσικού Αντρέι Ζαχάρωφ ήταν το ξεκίνημα για την αποφυλάκιση και άλλων πολιτικών κρατουμένων, κυρίως διανοούμενων και καλλιτεχνών που είχαν παλιότερα διαφωνήσει. Όμως δεν ήταν μόνο αυτό. Έναϛ οργασμός πολιτιστικής δραστηριότητας κι ανάπτυξης ξεκίνησε: σειρά εκδόσεων, απαγορευμένων στο παρελθόν, πεζογραφήματα καθώς και εκθέσεις ζωγραφικής όπου κανείς βλέπει όλα τα στυλ και ρεύματα (ρεαλισμό, σουρρεαλισμό, αφηρημένη τέχνη, ποπ-αρτ). Ακόμα ο σοβιετικός κινηματογράφος παράγει φιλμ σκηνοθετών που παλιότερα θεωρούνταν «μαύρα πρόβατα».

Όπως σημειώνει ο Γιεφτουσένκο «αρχίζουμε να δείχνουμε πολιτική ωριμότητα. Αρχίζουμε να μαζεύουμε την πνευματική μας κληρονομιά. Οι σοβιετικές τέχνες βρίσκονται αυτή τη στιγμή σ' ένα πρώτο στάδιο μιας αναγέννησης κι όλη η κοινωνία ακολουθεί στην ίδια κατεύθυνση». Σήμερα το κυρίαρχο πρόβλημα που τίθεται είναι κατά πόσο έχει αναπτυχθεί η εμπιστοσύνη ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις. Οι μηχανισμοί προπαγάνδας, αν και δεν λειτουργούν όπως παλιότερα, συνεχίζουν να διαβάλλουν σε κάθε κράτος τον αντίπαλο. Ο Μ. Γκορμπατσώφ δείχνει τις καλές του προθέσεις για κλίμα εμπιστοσύνης εκτιμώντας πως: «ο εχθρός μας βλέπει καθαρά. Δεν φοβούνται την πυρηνική μας δύναμη. Δεν θα αρχίσουν τον πόλεμο αν η δημοκρατία αναπτύσσεται εδώ. Αν επιτύχουμε θα έχουμε κερδίσει». Αυτή η θέση δείχνει μια ειλικρινή διάθεση για καλυτέρευση των σχέσεων και ενδιαφέρεται για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στην ΕΣΣΔ. Εξάλλου, ο Μ. Γκορμπατσώφ εκτιμά τη σοβιετική διανόηση ως ανεκτίμητο πνευματικό κεφάλαιο της ΕΣΣΔ. Ο σκοπός της πολιτικής στη σφαίρα των διεθνών σχέσεων πρέπει να αναπροσανατολιστεί. Κανείς δεν πρέπει να επιδιώκει τον προσηλυτισμό του άλλου στην ιδεολογία του, σύμφωνα με τον γ.γ. του ΚΚΣΕ. Αυτό που χρειάζεται είναι η μόνιμη ειρήνη ώστε κάθε κράτος να αφοσιωθεί στην ανάπτυξη της κοινωνίας του, κι αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την ΕΣΣΔ. Αυτό το δέον που θέτει ο Γκορμπατσώφ, νομίζω πως ανταποκρίνεται στις ανησυχίες και στο όραμα των ανθρώπων για έναν πιο ειλικρινή, πιο βελτιωμένο κόσμο.

Στο πνεύμα της περεστρόικα υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1985 η τελευταία συμφωνία πολιτιστικών ανταλλαγών μεταξύ ΕΣΣΔ και ΗΠΑ. Μ' αυτή τη συμφωνία, την οποία εξεθείασε κι ο πρόεδρος Ρέγκαν χαρακτηρίζοντάς την απαραίτητη και ότι αποτελεί την πλατύτερη πολιτιστική ανταλλαγή μεταξύ των δύο λαών, που θα μπορούσε να βοηθήσει τη σοβιετική κοινωνία να γίνει πιο ανοιχτή, επιδιώχτηκε η άρση των εμποδίων για τη διεύρυνση των ανταλλαγών μεταξύ των δύο χωρών, οι οποίες είχαν διακοπεί από το 1979, λόγω της σοβιετικής επέμβασης στο Αφγανιστάν. Πράγματι απ' τη σύναψη της συμφωνίας αυτής μέχρι σήμερα οι Ρώσοι έχουν στείλει πολλά ξακουστά μπαλέτα, θιάσους, συμφωνικές ορχήστρες και σωρεία καλλιτεχνών στις ΗΠΑ. Αντίθετα ελάχιστα αμερικάνικα, χορευτικά και θεατρικά σχήματα έκαναν περιοδείες στην ΕΣΣΔ. Ο λόγος της μη-αποστολής αμερικανικών συγκροτημάτων στην ΕΣΣΔ οφείλεται στην οικονομική στενότητα που αντιμετωπίζουν τα ίδια, καθώς η κυβέρνηση των ΗΠΑ αρνείται με παιδαριώδεις δικαιολογίες να τους διαθέσει τα απαραίτητα — και προβλεπόμενα — κονδύλια. Συγκεκριμένα ο φίλος και σύμβουλος του προέδρου Ρέγκαν που εκλέχτηκε στην περίφημη USIA (UNITED STATES INFORMATION AGENCY) το 1981, παρά τις κατηγορίες εναντίον του πως ήταν αντίθετος στις πολιτιστικές ανταλλαγές, τον Ιανουάριο του 1986 παραπονέθηκε πως οι Αμερικανοί πληρώνουν διπλά για τις ανταλλαγές εξαιτίας των ακριβών εισιτηρίων των σοβιετικών παραστάσεων στις ΗΠΑ και επειδή οι Αμερικανοί επιδοτούν οι ίδιοι τα συγκροτήματα τους που επισκέπτονται την ΕΣΣΔ. Όμως η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Γιατί η τιμή των εισιτηρίων είναι υψηλή επειδή, απλά, αντιπροσωπεύει την τιμή του δολλαρίου. Εξάλλου οι Σοβιετικοί δεν έχουν πάρει ούτε ένα δολλάριο από την κυβέρνηση των ΗΠΑ, αφού τα επιδοτεί η ίδια η ΕΣΣΔ.

Ένα σημαντικό βήμα προς την ανάπτυξη των πολιτιστικών σχέσεων των δύο υπερδυνάμεων ήταν το FORUM της Μόσχας, το Φεβρουάριο του 1987, για ένα κόσμο χωρίς πυρηνικά. Σ' αυτό συμμετείχαν προσκεκλημένοι του Γκορμπατσώφ, πολλοί διανοούμενοι, καλλιτέχνες, επιστήμονες και επιχειρηματίες απ' όλο τον κόσμο. Σημαδιακή ήταν η παρουσία πολλών Αμερικανών όπως ο Νόρμαν Μαϊηλερ, ο Γκρέγκορυ Πεκ, ο Γκράχαμ Γκριν. Ακόμη συμμετείχε ο Κρις Κριστόφερσον ο οποίος λίγες εβδομάδες νωρίτερα κρατούσε συντροφιά στους Αμερικανούς τηλεθεατές, πρωταγωνιστώντας στο προπαγανδιστικό σήριαλ (14 ωρών) AMERIKA.

Η ταινία είχε καταγγελθεί ως αναμοχλεύουσα τα μίση, από την πρεσβεία της ΕΣΣΔ στην Ουάσιγκτον, αφού έδειχνε τις ΗΠΑ ως μια σοβιετοκρατούμενη land, όπου ομάδες Αμερικανών ανταρτών προσπαθούσαν να απελευθερώσουν τη χώρα.

Ο Γκορμπατσώφ μιλώντας στους προσκεκλημένους του FORUM, τους κάλεσε να συμμεριστούν την ανάγκη για μόνιμη ειρήνη, να προωθήσουν και να ενισχύσουν τον αγώνα για έναν καλύτερο πλανήτη, πιο ανθρώπινο, πιο ελεύθερο, πιο δημιουργικό, και πιο συνεργατικό, πέρα από τις όποιες διαφορές παράγουν τα κοινωνικά σύστημα.

■ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο J.F. KENEDY είχε κάποτε δηλώσει πως τα αληθινά σύνορα δεν είναι αυτά που χωρίζουν τα κράτη, αλλά αυτά που χωρίζουν τους ανθρώπους. Κι έχει απόλυτο δίκιο. Οι προσπάθειες όμως που απαιτούνται να γίνουν ακόμα είναι τεράστιες.

Στις σχέσεις ΕΣΣΔ-ΗΠΑ η μόνη λύση είναι να σταματήσει η προπαγάνδα που θέλει να παρουσιάζει τα πάντα από την κακή τους πλεύρα. Η μάχη επιβολής του ενός πολιτισμού στον άλλο είναι διαρκής. Όμως μόνο όταν οι δύο πολιτισμοί γνωριστούν καλύτερα, όταν εκτιμήσουν προτερήματα και μειονεκτήματα, όταν με κάθε ειλικρίνεια πραγματοποιήσουν την αυτοκριτική τους, τότε θα διαπιστώσουν ίσως πως πέρα από την επιβολή η αλληλοσυμπλήρωση, πως τελικά προέχει η δημιουργία ενός πολιτισμού παγκόσμιου που θα περικλείει όλα τα κράτη του κόσμου, ενός πολιτισμού που θα γίνει ο θεμέλιος λίθος για την παγκόσμια κοινωνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΒΙΒΛΙΑ

1. "Russia, broken idols, solemn dreams". David K. Shipler. 1983. New York Times Books.
2. "Foreign Policy and American people". Ch. O. Lerche. Prentice Hall. New Jersey 1967.
3. "Sovieticus. American Perceptions and Soviet Realities". St. F. Cohen. Penguin Books LTD. Canada 1985.
4. "Shared Destiny. Fifty years of Soviet-American Relations". M. Garrison-A. Gleason. Beacon Press. Boston 1985.
5. "Περεστρόικα" Μ. Γκορμπατσώφ. Εκδόσεις Α. Λιβάνη. Αθήνα 1987.

Β. ΑΡΘΡΑ

1. "Gorbachev talks through". Time, 5 Jan. 1987.
2. "A poet's view of Glasnost". Y. Yeftusenko. Time, 9 Feb. 1987.
3. "Something is happening here". M. Madelbloom. Time, 16 Feb. 1987.
4. "Following the party line". Time, 2 March 1987.
5. "Full Speed Ahead". Time, 2 March 1987.
6. "High Spirits. Dead Souls". M. Walsh. Time, 28 Mar. 1988.
7. "Wither Glasnost". M. Hunt. Dance Magazine, May 1988.
8. Συνέντευξη του Β. Καζάν στον Αχ. Κυριακίδη. Τέταρτο, Νοέμβριος 1986.
9. Συνέντευξη του Α. Κοντσαλόφσκι στον Ν.Φ. Μικελίδη. Τέταρτο, Δεκέμβριος 1986.
10. Αφιέρωμα στη σοβιετική λογοτεχνία. Διαβάζω, Νοέμβριος 1982.
11. «Η ρωσική λογοτεχνία και το ελληνικό κοινό». Γ. Ιωάννου. Διαβάζω, Νοέμβριος 1982.
12. «Άμυνα στην υποκουλτούρα». Γ. Μπαραμπάς. Ελληνοσοβιετικά Χρονικά, Ιούλιος 1983.

στήμονας δεν είναι η πρωτοκαθεδρία της ανθρώπινης ολοκλήρωσης: είναι σαν τέτοιος μόνο ο δείκτης ή η σημαδούρα σ' ένα φαύλο-κύκλο (ο κόσμος ο μικρός ο μέγας) που τείνει ασυμπτωτικά στην κοινωνική εξατομίκευση όλων αυτών που καλεί A POSTERIORI εξανθρωπισμένα υποκείμενά του. Αποστολή του είναι η διαπραγμάτευση και σύνταξη κατ' αρχήν γενικών ερμηνευτικών σχημάτων για το λόγο της χειραφέτησης της ουσίας επί του φαινομένου, κατά δεύτερον η αποκάλυψη (διαλεκτική) πραγματικών-συγκεκριμένων μέσω τυπικών-αφηρημένων, της πραξιακής υπόστασης του επιστητού (μεθοδολογικά και συστηματικά δοσμένων). Η επιστήμη της Κοινωνίας —όπως κάθε επιστήμη στον Αστικό μας κόσμο έστω κι αν δεν το επιδιώκει εκούσια— είναι κατά το πλείστον ένας εμπεριστατωμένος δογματικός λόγος. Ένα ιδεολογικό συμβόλαιο με το ακούσιο ψέμα (ουδέν εκών κακός), το μυστικισμό (η ασύνειδη λατρεία της άγνοιας), εν τέλει τον ηθικό φουτουρισμό (η συνειδητή φοβία για τη γνώση). Τουναντίον, η Κοινωνία της επιστήμης είναι η κοινωνία της ανθρώπινης χειραφέτησης, της ριζοσπαστικής επικοινωνίας, της αλήθειας: Ο επιστημονικός λόγος είναι το γνωσιοθεωρητικό περιεχόμενο του πραξιακού ανθρωπισμού. Το περιεχόμενο της διαλεκτικής αλήθειας. Η τραγική μορφή του προτσές εξανθρώπισης του είδους. Είναι γεγονός, όμως, ότι ο δογματισμός είναι αναπόφευκτος έως ενός σημείου: βιολογικά-εξελικτικά αποτελεί δείγμα ενός πεπερασμένου ανθρώπινου κόσμου. Κοινωνικά λειτουργεί, συνήθως, ως πρώτη ύλη για τις θεωρίες του σκοταδισμού και της στατικότητας. Ψυχολογικά κι αυτό κανείς δε δύναται να το αρνηθεί είναι η ίδια η εκδήλωση της επιβίωσης-διαβίωσης, εν γένει ένας έμφυτος μηχανισμός άμυνας σε κάθε τι δυναμικό του ίδιου του είδους. Η συγκυρία, η ιστορική στιγμή, είναι η στιγμή των πιο αδιάλλακτων δογματισμών. Παρόλα αυτά, το *μεθοδολογικό*

Αφιέρωμα

εργαλείο είναι η
εκάστοτε διαλεκ
κτόνωση μιας σι
πινος λόγος. Χε
είναι ο επιστάτης
γος που παράγει
λεγόμενα *επιστη*
είναι η συστατική
τι. Ακόμα και για
σματικά: ο ανθρ
«δόγμα» αυτή τη
σώμα της να κείτε
ιστορίας της, μό
διαρκώς το αμφισ

Το παρών αφ
χρέους. *Καλεσμέ*
δραση του σ' ένα
ανθρώπου, μου ε
σω με το στοιχε
και πικρός θάνα
ειρωνία ενός αξ
κατά το πλείστο
του: *αισιόδοξος-*
εν τη ερήμω, πά

ιντζάς

1979-1989

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΧΩΡΙΣ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ

Ποιος βιάστηκε να τον ξεχάσει;

ΝΙΚΟΣ Ο ΜΑΡΞΙΣΤΗΣ Θ ΑΘΗΝΑ—

Κάθε χειραφέτηση είναι επαναφ
Του ανθρώπινου κόσμου,
Των ανθρώπινων σχέσεων
Στον ίδιο τον άνθρωπο.

Καρλ Μ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Επιστήμη: ένα

Αν είναι εφικτό να ειπωθεί ότι υπάρχε
ανθρώπινος λόγος: όρος καθολικής νομιμ
κοινωνικού πράττειν, ως το πεδίο ολοκλή
στίκτου της κοινής νόησης ή ως χώρος κ
θυνσης της ατομικής πρακτικής εμπειρία
σπέρμα αμφισβήτησης στην ουσία κάθε επ
μένου, τούτος αν μη τι άλλο είναι ο λόγος
νης χειραφέτησης. Η κριτική εαυτού σ' όλο
γεθος· κριτική εκ του συστάδην στο σπήλαι
μας συνείδησης (SUPER-EGO). Η πάλη της
ριοθετείται στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο
σία εξανθρώπισης χωρίς Υποκείμενο και
η έλλειψη υποκειμένου και τελικής αιτίας
της ειδολογικής χειραφέτησης, ενσαρκώνε
της λύτρωσης και λυτρώνεται στο λόγο τη
PRAXIS και χειραφέτηση είναι ταυτόσημες
γεγονός της χειραφέτησης σαν διαδικασία
δεν συνίσταται σε μια αυστηρή υπέρβαση
εξωτερικών επιφάσεων της πρώτης αρχής·
λυτου ξεπεράσματος κάθε αλλότριου παρά
τομικής και συλλογικής στρεβλής ιστορικ
Η χειραφέτηση είναι ενίοτε διαλεκτική κ
με την ευρύτερη έννοια, ποιητική αποκάλ
θρώπινης τραγωδίας. Οι μύθοι του απόλυτ
πέρβασης είναι αντι-ποίησις αρχές: αντι-π
χειραφετικές εν γένει αντι-επιστημονικές
φόρμουλα της επιστήμης, του επιστημονικ
μολογείται στα διαλεκτικά όρια της εκάστ

οχίζουμε να δεί-
α μαζεύουμε την
ς τέχνες βρίσκο-
ι μιας αναγέννη-
ια κατεύθυνση».
ι είναι κατά πόσο
ις δύο υπερδυνά-
δεν λειτουργούν
υν σε κάθε κρά-
δείχνει τις καλές
τιμώντας πως: «ο
ται την πυρηνική
αν η δημοκρατία
με κερδίσει». Αυ-
για καλυτέρευση
αναβάθμιση της
Μ. Γκορμπατσώφ
ίμητο πνευματικό
ιτικής στη σφαίρα
σανατολιστεί. Κα-
υτισμό του άλλου
. του ΚΚΣΕ. Αυτό
τε κάθε κράτος να
του, κι αυτό ισχύει
που θέτει ο Γκορ-
στις ανησυχίες και
ειλικρινή, πιο βελ-

ιφηκε το Νοέμβριο
Πτικών ανταλλαγών
τμφωνία, την οποία
δετηρίζοντάς την α-
ερη πολιτιστική α-
μπορούσε να βοη-
ο ανοιχτή, επιδιώ-
ουνση των ανταλ-
είχαν διακοπεί α-
κής στο Αφγανι-
ρτειν, ως το πεδίο
νίας αυτής μέχρι
κκουστά μπαλέτα,
ειρίας ρεία καλλιτεχνών
ας κάθε επιστητού φαινο-
τι άλλο είναι ο λόγος της ανθρώπιν-
ό σ' όλο το δυνατό μέ-
ς στο σπήλαιο της ηθικής
ER-EGO). Η πάλη της χειραφέτησης
στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο ως διαδικα-
ρώπισης χωρίς Υποκείμενο και Τέλος. Αυτή η
ειμένου και τελικής αιτίας στη διαδικασία
ικής χειραφέτησης, ενσαρκώνεται στην πράξη
ωσης και λυτρώνεται στο λόγο της επιστήμης.
ις και χειραφέτηση είναι ταυτόσημες έννοιες. Το
ς χειραφέτησης σαν διαδικασία εξανθρώπισης
ίσταται σε μια αυστηρή υπέρβαση εσωτερικών κι
ών επιφάσεων της πρώτης αρχής· ήτοι ενός από-
ου ξεπεράσματος κάθε αλλότριου παράγωγου της α-
ής και συλλογικής στρεβλής ιστορικής συνείδησης.
χειραφέτηση είναι ενίοτε διαλεκτική και η διαλεκτική,
ην ευρύτερη έννοια, ποιητική αποκάλυψη μιας αν-
ινης τραγωδίας. Οι μύθοι του απόλυτου και της υ-
ρβασης είναι αντι-ποίησις αρχές: αντι-πραξιακές, αντι-
αφετικές εν γένει αντι-επιστημονικές. Η οριζουσα
μουλα της επιστήμης, του επιστημονικού λόγου, αρ-
λογείται στα διαλεκτικά όρια της εκάστοτε ανθρώπινης

πυρηνικά. Σ' αυτό συμμετείχαν προσκεκλημένοι του Γκορμπατσώφ, πολλοί διανοούμενοι, καλλιτέχνες, επιστήμονες και επιχειρηματίες απ' όλο τον κόσμο. Σημαδιακή ήταν η παρουσία πολλών Αμερικανών όπως ο Νόρμαν Μαϊηλερ, ο Γκρέγκορυ Πεκ, ο Γκράχαμ Γκρην. Ακόμη συμμετείχε ο Κρις Κριστόφερσον ο οποίος λίγες εβδομάδες νωρίτερα κρατούσε συντροφιά στους Αμερικανούς τηλεθεατές, πρωταγωνιστώντας στο προπαγανδιστικό σήριαλ (14 ωρών) AMERIKA.

Η ταινία είχε καταγγελθεί ως αναμοχλεύουσα τα μίση, από την πρεσβεία της ΕΣΣΔ στην Ουάσιγκτον, αφού έδειχνε τις ΗΠΑ ως μια σοβιετοκρατούμενη land, όπου ομάδες Αμερικανών ανταρτών προσπαθούσαν να απελευθερώσουν τη χώρα.

Ο Γκορμπατσώφ μιλώντας στους προσκεκλημένους του FORUM, τους κάλεσε να συμμεριστούν την ανάγκη για μόνιμη ειρήνη, να προωθήσουν και να ενισχύσουν τον αγώνα για έναν καλύτερο πλανήτη, πιο ανθρώπινο, πιο ελεύθερο, πιο δημιουργικό, και πιο συνεργατικό, πέρα από τις όποιες διαφορές παράγουν τα κοινωνικά σύστημα.

■ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο J.F. KENEDY είχε κάποτε δηλώσει πως τα αληθινά σύνορα δεν είναι αυτά που χωρίζουν τα κράτη, αλλά αυτά που χωρίζουν τους ανθρώπους. Κι έχει απόλυτο δίκιο. Οι προσπάθειες όμως που απαιτούνται να γίνουν ακόμα είναι τεράστιες.

Στις σχέσεις ΕΣΣΔ-ΗΠΑ η μόνη λύση είναι να σταματήσει η προπαγάνδα που θέλει να παρουσιάζει τα πάντα από την κακή τους πλεύρα. Η μάχη επιβολής του ενός πολιτισμού στον άλλο είναι διαρκής. Όμως μόνο όταν οι δύο πολιτισμοί γνωριστούν καλύτερα, όταν εκτιμήσουν προτερήματα και μειονεκτήματα, όταν με κάθε ειλικρίνεια πραγματοποιήσουν την αυτοκριτική τους, τότε θα διαπιστώσουν ίσως πως πέρα απ' τον ανταγωνισμό υπάρχει κι η συνεργασία, πέρα από την επιβολή η αλληλοσυμπλήρωση, πως τελικά προέχει η δημιουργία ενός πολιτισμού παγκόσμιου που θα περικλείει όλα τα κράτη του κόσμου, ενός πολιτισμού που θα γίνει ο θεμέλιος λίθος για την παγκόσμια κοινωνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

βίωσης της κοινωνίας του ανθρώπου, ζυγώνει εκάστοτε να εγκολπωθεί την ιστορική αξία της διαλεκτικής συνειδητοποίησης (η άρνηση του απόλυτου και της υπέρβασης). Η εγκοσμιοποίηση της επιστήμης είναι το επίσταμαι των εγκοσμίων. Κοντολογίς, η επιστήμη αρνείται να διαδραματίσει το ρόλο μιας Πολιτικής του επέκεινα. Γίνεται ο λόγος της απάρνησης των δογματικών ρήσεων, των αγοραίων σολιψισμών, των συντελεσμένων κοινωνικών φαταλισμών. Ο λόγος κάθε κοινωνικής μετάβασης ή εξανθρώπισης του είδους ανήκει ιστορικά στο λόγο της επιστήμης. Διάκριση ιδεολογίας και επιστήμης κατά κάποιον τρόπο δεν υπάρχει. Υπάρχει μόνο στο βαθμό που η ιδεολογία της κοινωνικής μετάβασης είναι η χυδαία διάκριση επιστήμης και χειραφέτησης. Ο γνώμονας τούτης της μετάβασης ή επαναφοράς όπως τη χαρακτηρίζει ο Μάρξ είναι το ιστορικό εύρος της επιστημονικότητας κάθε λόγου. Η μετουσιωσή του σε ρίζα της χειραφέτησης, της PRAXIS. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Πράξη (σκέψη και δράση) της ανθρώπινης χειραφέτησης σαν αντικειμενικής δραστηριότητας μοναδικά ειδοποιούς του είδους, γίγνεται σαφέστατα το σύνορο ή το πεδίο απόφανσης (διαλεκτική σημαίνει πρώτα από όλα ποτέ απεριόριστες επιστημονικές αλήθειες), ελέγχου της ανθρώπινης επιστήμης. Ο επι-

στήμονας δεν είναι η πρωτοκαθεδρία της ανθρώπινης ολοκλήρωσης: είναι σαν τέτοιος μόνο ο δείκτης ή η σημαδούρα σ' ένα φαύλο-κύκλο (ο κόσμος ο μικρός ο μέγας) που τείνει ασυμπτωτικά στην κοινωνική εξατομίκευση όλων αυτών που καλεί A POSTERIORI εξανθρωπισμένα υποκείμενά του. Αποστολή του είναι η διαπραγμάτευση και σύνταξη κατ' αρχήν γενικών ερμηνευτικών σχημάτων για το λόγο της χειραφέτησης της ουσίας επί του φαινομένου, κατά δεύτερον η αποκάλυψη (διαλεκτική) πραγματικών-συγκεκριμένων μέσω τυπικών-αφηρημένων, της πραξιακής υπόστασης του επιστητού (μεθοδολογικά και συστηματικά δοσμένων). Η επιστήμη της Κοινωνίας —όπως κάθε επιστήμη στον Αστικό μας κόσμο έστω κι αν δεν το επιδιώκει εκούσια— είναι κατά το πλείστον ένας εμπεριστατωμένος δογματικός λόγος. Ένα ιδεολογικό συμβόλαιο με το ακούσιο ψέμα (ουδέν εκών κακός), το μυστικισμό (η ασύνειδη λατρεία της άγνοιας), εν τέλει τον ηθικό φουτουρισμό (η συνειδητή φοβία για τη γνώση). Τουναντίον, η Κοινωνία της επιστήμης είναι η κοινωνία της ανθρώπινης χειραφέτησης, της ριζοσπαστικής επικοινωνίας, της αλήθειας: Ο επιστημονικός λόγος είναι το γνωσιοθεωρητικό περιεχόμενο του πραξιακού ανθρωπισμού. Το περιεχόμενο της διαλεκτικής αλήθειας. Η τραγική μορφή του προτσές εξανθρώπισης του είδους. Είναι γεγονός, όμως, ότι ο δογματισμός είναι αναπόφευκτος έως ενός σημείου: βιολογικά-εξελικτικά αποτελεί δείγμα ενός πεπερασμένου ανθρώπινου κόσμου. Κοινωνικά λειτουργεί, συνήθως, ως πρώτη ύλη για τις θεωρίες του σκοταδισμού και της στατικότητας. Ψυχολογικά κι αυτό κανείς δε δύναται να το αρνηθεί είναι η ίδια η εκδήλωση της επιβίωσης-διαβίωσης, εν γένει ένας έμφυτος μηχανισμός άμυνας σε κάθε τι δυναμικό του ίδιου του είδους. Η συγκυρία, η ιστορική στιγμή, είναι η στιγμή των πιο αδιάλλακτων δογματισμών. Παρόλα αυτά, το *μεθοδολογικό*

εργαλείο είναι η διαρκής επανάσταση της επιστήμης, το εκάστοτε διαλεκτικό τέλος (η ύφεση που εγκαθιδρύει η εκτόνωση μιας συγκυρίας) είναι ο ριζοσπαστικός ανθρώπινος λόγος. Χειραφετημένος στη νέα περίοδο ειρήνης είναι ο επιστάτης της αλήθειας. Ο επιστήμονας και ο λόγος που παράγει με τη διαρκή έκρηξη της επιστήμης: τα λεγόμενα *επιστημονικά ανοίγματα* συντελούν στο εξής: είναι η συστατική ανθρώπινη ηθική απόφαση για το κάθε τι. Ακόμα και για το θάνατο ή την αυτοκτονία. Συμπερασματικά: ο ανθρώπινος επιστημονικός λόγος, δέχεται το «δόγμα» αυτή την πνευματική σαβούρα που βρίσκει το σώμα της να κείτεται στις χρυσές σελίδες της ανθρώπινης ιστορίας της, μόνο στο βαθμό που ριζοσπαστικά και διαρκώς το αμφισβητεί, το *απορρίπτει.*

Το παρών αφιέρωμα είναι σαν τέτοιο όχι τιμής αλλά χρέους. *Καλεσμένος ο Νίκος Πουλαντζάς.* Το έργο και η δράση του σ' ένα συγκεκριμένο τομέα της επιστήμης του ανθρώπου, μου εμφύσησε όλο το θάρρος να τον προλογήσω με το στοιχειώδες παραπάνω σκεπτικό. Ο γρήγορος και πικρός θάνατός του, ίσως σηματοδοτεί την τραγική ειρωνία ενός αξιόλογου επιστήμονα, ο οποίος ξέροντας κατά το πλείστον —όντας συνεπής φορέας του έργου του: *αισιόδοξος*— τη λειτουργία του σαν *φωνή βοώντος εν τη ερήμω,* πάλεψε ειλικρινά και τίμια, όχι τόσο για την τίμια εκτίμηση κι αποτίμηση της επιστήμης ενός «δόγματος» για την ανθρώπινη κοινωνία: του Μαρξισμού, αλλά για τη μετουσίωση του επιστημονικού λόγου σε λόγο της αλήθειας. Σε ανθρώπινο λόγο. Εν γένει για την επικράτηση του «δόγματος» της ίδιας της επιστήμης ως ανθρώπινης χειραφέτησης. Η αυτοχειρία δεν είναι το τίμημά του, όπως θα έσπευσαν να μεταφράσουν πολλοί την «ανομολόγητη ύστατη πράξη του»: τούτο είναι μόνο —τις περισσότερες φορές— η δική μας αδυναμία ή φαιδρότητα να εκφραστούμε στα πεδία του ανθρώπινου λόγου. Διαλογιστείτε, ότι ο χαμός του ήταν για όλους εμάς μια *μείζονα ανοικτή αρχή* έστω και για μια *ελάσσονα ανθρώπινη τελείωση.* Τούτο διαισθάνομαι θα ήταν πάντα το πιο αγαπημένο του τίμημα...

Η αναγκαιότητα ενός τέτοιου αφιερώματος είναι η διακαής αναγκαιότητα επαφής μαζί του· η πάντα επίκαιρη παρουσία του (ή απουσία του) στις κοινωνικές δυνάμεις του *θεωρητικού κι αγωνιστικού Μαρξισμού.*

Σπύρος Μακρής

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

ΕΛΑΣΣΟΝ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΕΝΟΣ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΜΑΡΞΙΣΤΗ

21.9.1936: Αθήνα. Γεννιέται ο Νίκος Πουλαντζάς. Γιός του καθηγητή της Δικαστικής Γραφολογίας, Αριστείδη Πουλαντζά και της Αγγελικής Καριοφύλλη.

1953: Ο Ν. Πουλαντζάς αποκτά το μπακαλορεά του Γαλλικού Ινστιτούτου με Λίαν Καλώς, τόσο στις γενικές εξετάσεις (πρώτο μέρος πτυχίου) όσο και στις εξετάσεις Φιλοσοφίας (δεύτερο μέρος πτυχίου). Εξαιτίας μιας μορφωτικής συμφωνίας Ελλάδας-Γαλλίας —που επέτρεπε την ισοτιμία του BACCALAUREAT με το απολυτήριο Γυμνασίου— ο Νίκος εγγράφεται στη Νομική Σχολή. Όμως, είναι αξιοπρόσεκτο ότι του αρνήθηκαν την ισοτιμία αυτή, να μπει δηλ. άνευ εξετάσεων στο πρώτο έτος της Νομικής, με το φαιδρό δικαιολογητικό ότι οι καθηγητές της Γαλλικής Σχολής ήταν κομμουνιστές (π.χ. ο Οκτάβ Μερλιέ, ο Ροζέ Μιλλιέξ). Σε τούτη την κρίσιμη εφηβική ηλικία των 16-17 χρόνων, έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με το μαρξισμό. Ενδεικτικό του πάθους του για ελευθερία και μόρφωση είναι το γεγονός ότι ο Νίκος έδωσε τελικά εξετάσεις με επιτυχία στη Νομική παραγκωνίζοντας τον άχρηστο σκόπελο της ισοτιμίας. Όσον αφορά την πρώτη του επαφή με το μαρξισμό είκοσι χρόνια αργότερα, σε κάποια συνέντευξη, την περιγράφει ως εξής: «Με το μαρξισμό είναι θέμα προσωπικής ιστορίας, γιατί δεν είχα βγάλει μόνο το ελληνικό γυμνάσιο, είχα κάνει συγχρόνως και γαλλικές σπουδές, δηλαδή τελειώνοντας και το γαλλικό γυμνάσιο και το ελληνικό, έπαιρνα συγχρόνως και το μπακαλορεά από τη γαλλική σχολή. Και στο δίπλωμα που δίνονταν εδώ από τη Γαλλική Ακαδημία, τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, υπάρχει κι ένα μάθημα φιλοσοφίας που όπως ξέρουμε, έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία απ' όλα τα αντίστοιχα μαθήματα —νομίζω πως δεν υπάρχει ακόμα στο γυμνάσιο το ελληνικό αυτό το πράγμα. Μέσα εκεί λοιπόν... υπήρχαν ολόκληρες αναλύσεις πάνω στο τι είναι η μαρξιστική σχολή, η μαρξιστική σκέψη. Λοιπόν, από εκεί ήταν το πρώτο ένανσμα για να αρχίσω να δουλεύω για το μαρξισμό και κατόπιν, με την πολιτικοποίηση στο πανεπιστήμιο, ήρθε η μεγαλύτερη μελέτη».

1955: Παίρνει το απολυτήριο του Πειραματικού Γυμνασίου, ενώ είναι ήδη τριτοετής φοιτητής της Νομικής. Χαρακτηριστικό είναι, το πώς βλέπει, σε κείνες τις ελληνικές κοινωνικές συνθήκες του '53-'55 το μαρξισμό: «ο μαρξισμός ήταν σε ένα γκέτο φοβερό. Υπήρχε ο σταλινισμός μέσα στο μαρξισμό του παράνομου κόμματος, το γκέτο του μαρξισμού».

15.3.1957: Ο Ν. Πουλαντζάς ενεργό στέλεχος του φοιτητικού κινήματος διαδηλώνει με συμφοιτητές του για το Κυπριακό στους δρόμους της Αθήνας και δέχεται την αστυνομική βία: τα πρώτα ζωντανά μαθήματα πολιτικής επιστήμης, εφόσον μαθαίνει δια ζώσης τις αντιλαϊκές πραχτικές ενός αυταρχικού Παρά-Κράτους. Τον ίδιο χρόνο, αμφισβητώντας την κατεστημένη επιστημονική δομή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και τον αυταρχισμό της κυρίαρχης μαθησιακής ιδεολογίας, αναζητά μέσα απ' τον «πυρήνα μιας πλειάδας νέων επιστημόνων» δρόμους θεωρητικής έρευνας κι έκφρασης: «η ύπαρξις ενός π.χ. τριμηνιαίου εντύπου», οριοθετώντας τρόπον τινά τις σοβαρές ανάγκες της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων, για «ίδρυσιν επιστημονικών συλλόγων ερευνών θεωρητικών επιστημών», για επιστημονική πολυφωνία και διεπιστημονικότητα, για μελέτες «ανωτάτου επιστημονικού επιπέδου», εν γένει ήταν μια σοβαρή πρόταση απαλλαγής από μια «παρωχυμένη.... πανεπιστημιακή ελίτ»· από το σχολαστικισμό και τον έντονο αντιεπιστημονικό της επαρχιωτισμό.

21.12.1957: Παίρνει το πτυχίο του απ' τη Νομική Σχολή Αθηνών «αξιωθείς» του βαθμού Άριστα. Αρχές Φλεβάρη του '58 στρατεύεται στο Ναυτικό.

1960: Στις 22.4.1960 αποκτά άδεια ασκήσεως του δικηγορικού επαγγέλματος κι εγγράφεται στο Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών. Φεύγει στη Γερμανία: Μόναχο και Χαϊδελβέργη όπου για δύο εξάμηνα παρακολουθεί σεμιναριακά μαθήματα Γενικής Φιλοσοφίας και Φιλοσοφίας του Δικαίου. Αποτέλεσμα όλης της μέχρι τότε θεωρητικής ζύμωσης κι αναζήτησης, θα είναι η πρώτη του διατριβή για μεταπτυχιακό δίπλωμα: «Αναγέννηση του Φυσικού Δικαίου στη Γερμανία».

ΟΚΤΩΒΡΗΣ του 1961: Υποστηρίζει την παραπάνω μεταπτυχιακή του εργασία. Το '61 είναι από τις σημαντικότερες στιγμές της ζωής του, εφόσον ακολουθώντας τη μοίρα του μετανάστη —κοινή ειμαρμένη σε αρκετούς μέχρι τότε αξιόλογους έλληνες επιστήμονες— αναζητά τη γνώση, τον ριζοσπαστικό κοινωνικό προβληματισμό, εν γένει τη δύναμη της ανθρώπινης χειραφέτησης στο πολυδιανοουμενίστικο τότε Παρίσι (Ζαν Πωλ Σάρτρ, Μερλώ-Ποντύ κ.λ.π.).

1964: Από το '61 προετοιμάζει τη διδακτορική του διατριβή στη Σχολή Δικαίου κι Οικονομικών Επιστημών, στο πανεπιστήμιο του Παρισιού.

ΜΑΗΣ ΤΟΥ 1964: Υποστηρίζει τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο: «Η Φύση των Πραγμάτων και το Δίκαιο». Το εν λόγω ονομάζεται συγκεκριμένα DOCTORAT D' ETAT (ντοκτορά του Κράτους). Ήταν αναγνωρισμένο στην Ελλάδα του τότε και το πιο δύσκολο ντοκτορά στη Γαλλία. Το κλίμα του Παρισιού, διευρύνει την πρώτη του επαφή με το θεωρητικό Μαρξισμό: «η πρώτη μου επαφή με το μαρξισμό ήταν μόνο μέσα από τα ξένα συγγράμματα, τις ξένες συζητήσεις, δηλαδή τις πρώτες συζητήσεις που γίνονταν με τον Σάρτρ, τον Μερλώ-Ποντύ κ.λ.π. Και ήμουνα πολύ πιο επηρεασμένος από ένα μαρξισμό μέσα απ' τον Σάρτρ, παρά από το μαρξισμό τον ίδιο».

1964-'65: Δημοσιεύει —η δημοσίευση γίνεται από τις πανεπιστημιακές εκδόσεις του Παρισιού για την καλύτερη διατριβή— την παραπάνω διατριβή του με τον ίδιο τίτλο και υπότιτλο: «Δοκίμιο για τη Διαλεκτική του γεγονότος και της αξίας». Αργότερα, δημοσιεύονται οι «Σημειώσεις στη Φαινομενολογία και το Νομικό Υπαρξισμό». Τούτα τα χρόνια από το '61 έως το '64 είναι τα σημαντικότερα ίσως για όλη την υπόλοιπη πορεία της θεωρητικής ανάπτυξης κι εμβάθυνσης της σκέψης του. Ο ίδιος σε μια συνέντευξή του το '79 στο γαλλικό περιοδικό DIALECTIQUES σηματοδοτεί τους εξής επηρεασμούς: 1) τον υπαρξισμό της σχολής του Ζ.Π. Σάρτρ που ήδη αναφέραμε, 2) τον εγελιανό μαρξισμό των Γ. Λούκατς και Λ. Γκολντμαν. Κοινό στοιχείο και στις δύο σχολές σκέψης εκείνο τον καιρό, ήταν η ρητή θεωρητική επαγρύπνιση έναντι σε κάθε είδους δογματική μορφή (Σταλινικής) ορθοδοξίας. Αρχής γενομένης, το 20ο συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε. και η Χρουτσωφική ενεργοποίηση του ιστορικού προτσές της αποσταλινοποίησης. Ο Ν. Πουλαντζάς έως το τέρμα της ζωής του, έχοντας τούτες τις φωτισμένες βάσεις της ελίτ του Δυτικού Μαρξισμού, θα φτάσει με το τελευταίο έργο του «Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός», να αποκυρήξει σφοδρά με τη δική του πια ρητή θεωρητική παρέμβαση, το σοσιαλιστικό μοντέλο κάθε είδους Σταλινισμού: «Ο σοσιαλισμός ή θα είναι δημοκρατικός ή δεν θα υπάρξει...» Συγχρόνως, ξαναβρίσκει το μαρξισμό στο ογκώδες θεωρητικό ανάστημα του Α. Γκράμσι. Το σπουδαιότερο όμως γεγονός, καταλυτικό αλλά κι εξελικτικό σε όλη τη διάρκεια της επιστημονικής του έρευνας και προβληματικής, ήταν η συνεργασία του με τον μαρξιστή φιλόσοφο Λ. Αλτουσσέρ. Η Αλτουσσεριανή σχολή, έχοντας επίσης στις τάξεις της, κυρίως τον Μπαλιμπάρ και τον Μπετελέμ, ήταν το μεγάλο θεωρητικό γεγονός του πιο σύγχρονου Μαρξισμού. Ο ίδιος ο Πουλαντζάς, αναφερόμενος στο γεγονός αυτό, το '77 —όταν πια από πολύ καιρό πριν δεν ήταν δυνατό να μιλάει κανείς για σχολή— έλεγε τα εξής: «Υπήρχε αναμφισβήτητα μια κοινότητα και θεωρητική και πολιτική τότε, όταν ξεκινήσαμε τα πρώτα βιβλία μας. Βέβαια, αναφερθήκαμε στο παρελθόν· απ' τη μια πλευρά δηλ. υπήρχε ο κατεστημένος ας πούμε μαρξισμός με όλες τις σταλινικές επιβιώσεις, ο επίσημος μαρξισμός, ο οποίος, πρώτον, μας φαινότανε τρομερά μηχανικιστικός, οικονομιστικός, και δεύτερον, έδινε από πολιτική άποψη μια πολιτική την οποία κρίναμε δεξιά παρέκκλιση μέσα σε μια επαναστατική πολιτική. Δεν είναι τυχαίο ότι τα βιβλία μας δούλεψαν σαν αριστερή κριτική της επίσημης γραμμής των κομμουνιστικών κομμάτων τότε. Είμασταν τότε επηρεασμένοι από μια ανάγνωση του Κράτους που ήτανε ο ιστορικός μαρξισμός, δηλαδή η σχολή του Λούκατς, του Γκράμσι στη συνέχεια του Έγελου, η οποία ήτανε η μόνη σχολή υλοποιημένη στην Ιταλία που έδινε καινούργιες πιο συγκεκριμένες αναλύσεις στο θέμα της πολιτικής φιλοσοφίας κ.λ.π.». Συγχρόνως, από το '62 έως το '65 εργάζεται σαν επιτετραμμένος βοηθός στο Πανεπιστήμιο PANTHEON-SORBONNE, το μετανομαζόμενο αργότερα σε 1ο πανεπιστήμιο του Παρισιού.

4-15 ΜΑΗ 1966: Ο Ν. Πουλαντζάς έρχεται στην Αθήνα προσκαλεσμένος από το Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών για τη Β΄ Εβδομάδα Σύγχρονης Σκέψης. Με τις ομιλίες του: «Θέματα της μαρξιστικής αντίληψης περί Κράτους και Τάξεις και Κράτος», καθώς επίσης και με τη διαλεκτική συμμετοχή του στις σεμιναριακές συζητήσεις, κάνει ένα είδος προλόγου, για τα μετέπειτα *«επιστημονικά του ανοίγματα»* στο χώρο της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας, της αναζήτησης, της έρευνας. Ήδη, βασικό μέλος της Αλτουσσεριανής Σχολής, θα εκπονήσει με τις περαιτέρω θεωρητικές του παρουσίες, τα όρια τρόπον τινά μιας *τεράστιας μαρξιστικής συζήτησης* στις δεκαετίες του '70 και '80 κυρίως γύρω από το Κράτος και τις Κοινωνικές Τάξεις στο σύγχρονο Καπιταλισμό. Ειδικότερα η θεωρία του για το κεφαλαιοκρατικό Κράτος στην ιστορική περίοδο του κρατικού μονοπωλιακού καπιταλισμού θα αποτελέσει το αλφαβητάρι της θεωρητικής του μεγαλοφυΐας. Στις 6 Δεκέμβρη παντρεύεται με τη Γαλλίδα συγγραφέα Άνυ Λεκλέρκ, με την οποία θα αποκτήσει αργότερα μια κόρη την Αριάδνη.

ΦΛΕΒΑΡΗΣ ΤΟΥ 1968: Το Φλεβάρη του '68 διασπάται το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Στρατευμένος από καιρό σαν αγωνιστής και *οργανικός διανοούμενος* της προοδευτικής Αριστεράς, διαχωρίζει τις θέσεις του (ήδη πολύ πριν σαν μελετητής της πολιτικής επιστήμης) από το ορθόδοξο Κ.Κ.Ε., συντασσόμενος με το Γραφείο Εσωτερικού της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. Η σύμπλευσή του με την «ευρωκομμουνιστική» πτέρυγα της Ελληνικής Κομμουνιστικής Αριστεράς, θα παραμείνει μέχρι το θάνατό του ανοικτή, κριτική και ριζοσπαστική. Γενικότερα, στο ερώτημα κατά πόσο τον επηρέαζαν οι νεότερες πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, προσδιόριζε την απάντησή του ως εξής: «Οι πολιτικές λοιπόν συνθήκες στην Ελλάδα δεν επέδρασαν

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΕΛΤΙΟΝ

τοῦ ἔναντι παρὰ τῷ Νº 5966

ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΩ ΑΘΗΝΩΝ

Δικηγόρου κ. Νικολάου

Αριστ. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ

ἐγγεγραμμένου ὑπ' αὐξ. ἀρ. Μητρ. 10601

καὶ ἰσχῦον μέχρι τῆς 28 Φεβρουσρίου 1967

Ἀθῆναι τῇ 16 / 5 / 1966

ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΤΟΧΟΥ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο Ν. Πουλαντζάς παίρνει το πτυχίο της Νομικής Σχολής
Δεξιά: Η Δικηγορική ταυτότητα του Ν. Πουλαντζά.

τόσο στην επιστημολογική μου εξέλιξη, όσο κυρίως στην πολιτική μου θέση, που οπωσδήποτε συνδέεται άρρηκτα με τη θεωρητική».

ΜΑΗΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1968 — ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1969: Ο Ν. Πουλαντζάς περνάει δραστικά στους χώρους της διδασκαλίας και της έρευνας. Τούτο το διάστημα διδάσκει Κοινωνιολογία στο 8ο Πανεπιστήμιο του Παρισιού —γέννημα του Γαλλικού Μάη— τη γνωστή VINCENNES (Βενσέν). Το Μάη του '68 κυκλοφορεί το πρώτο του (δίτομο) βιβλίο: «Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις». Ο Αλαίν Τουραίν, σε άρθρο του στη γαλλική εφημερίδα Ματέν (δημοσιευμένο λίγο μετά το θάνατο του Νίκου) θυμίζει το γεγονός ότι το παραπάνω κλασικό έργο του, πρωτοπαρουσιάστηκε στην αυλή της Σορβόννης, όταν είχε καταληφθεί από τους νεολαίους φοιτητές, τις θρυλικές εκείνες στιγμές. Ήταν το έναυσμα μιας θεωρητικής του εμβέλειας που έμελλε να φτάσει στην Κίνα και τη Λατινική Αμερική. Μέχρι το '72, συν τοις άλλοις, εργάζεται ως υπεύθυνος Ερευνών στο Εθνικό Κέντρο επιστημονικών ερευνών της Γαλλίας.

1974: Από το '68 ως το '74 η ζωή του χαρακτηρίζεται από μια έντονη πολιτική στράτευση. Στέλεχος της Κομματικής Οργάνωσης Παρισιού του Κ.Κ.Ε.εσ γίνεται από τους βασικότερους συντελεστές της *Αριστερής* ομάδας του Κ.Κ.Ε.εσ «Αγώνας». Αρθρογραφεί με το ψευδώνυμο Ν. Σκυριανός και παίζει εκ των πραγμάτων σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ευρύτερης κοινωνικής ταυτότητας του Κ.Κ.Ε.εσ. Το '74 με την πτώση του Στρατιωτικού Καθεστώτος στην Ελλάδα, κυκλοφορούν στην ελληνική βιβλιογραφία (1975) δύο από τα πιο σημαντικά έργα του: 1) Φασισμός και Δικτατορία, 2) Η Κρίση των Δικτατοριών, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία. Η προσφορά του στη μαρξιστική αποκωδικοποίηση του φασιστικού φαινομένου, παραμένει ακόμα και σήμερα, στην Ελλάδα, δυστυχώς ανεκτίμητη. Ο δεσμός του με τον ευρύτερο πολιτικό χώρο της Ελλάδας ήταν πάντοτε δυναμικός και δραστήριος: μετά την πτώση της Χούντας, τις μέρες της κυβέρνησης των 70 ημερών του '74, έρχεται στην Αθήνα (κατά την περίοδο της δικτατορίας για αυτονόητους λόγους ήταν όχι μόνο φακελλομένος αλλά και επικυρηγμένος) με την ιδιότητά του σαν καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης, στα πλαίσια μιας ομάδας καθηγητών κι υφηγητών ξένων κι ελληνικών πανεπιστημίων, με σκοπό τη μελέτη της οργάνωσης και λειτουργίας των Α.Ε.Ι. στη χώρα μας. Η ειδική εισήγησή του με θέμα «Τη συμμετοχή του διδακτικού προσωπικού και των φοιτητών στα διοικητικά όργανα των Α.Ε.Ι.» είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο συγκεκριμενοποιούσε τις πολιτικές σχέσεις των *Υποκειμένων της Πανεπιστημιακής Κοινότητας*. Την ίδια χρονιά, αρχίζει τις παραδόσεις του στην Παρισινή μεταπτυχιακή -ερευνητική Σχολή Ανωτάτων Σπουδών στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θα εργαστεί στη σχολή στα πλαίσια του Τμήματος της Κοινωνιολογίας, σαν επιφορτισμένος σεμιναρίων και διαλέξεων: η θεματική του, οι εμβαθύνσεις, οι δοκιμές και οι επεξεργασίες γίνονται με βάση τη μαρξιστική θεώρηση του Κράτους, μέχρι τον Ιούνη του '79. Αυτό, γιατί θα γίνονταν τακτικός καθηγητής. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι στην περίοδο '67-'74 δίνει δήθεν πιστοποιητικά σπουδών στη Γαλλία σε έλληνες κυνηγημένους φοιτητές, στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από τους διωγμούς της Στρατιωτικής Χούντας.

1975-'78: Όλα τούτα τα χρόνια έρχεται στα ελληνικά πανεπιστήμια ως επισκέπτης καθηγητής —κυρίως στην Πάντειο Α.Σ.Π.Ε.— όπου ενημερώνει τρόπον τινά την πανεπιστημιακή κοινότητα της πατρίδας του, όσον αφορά το επίπεδο των θεωρητικών (του) ερευνών για το Κράτος και τις Κοινωνικές Τάξεις από την μαρξιστική σκοπιά. Το '76 όταν τίθεται από το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα στο 22ο συνέδριο υπό Γ.Γ.Ζ. Μαρσαί το ζήτημα της *Δικτατορίας του Προλεταριάτου* διαχωρίζει ρητά τις θέσεις του τόσο από τον Λ. Αλτουσσέρ όσο και από τον Ε. Μπαλιμπάρ. Ο ίδιος ένα χρόνο αργότερα θα πει: «Αυτή τη στιγμή δεν συμφωνώ πια καθόλου με τον Αλτουσσέρ και τον Μπαλιμπάρ, που υποστηρίζουν τη δικτατορία του προλεταριάτου και έχουμε έρθει σε σοβαρότατη πολιτικο-θεωρητική σύγκρουση». Τα δεδομένα της ιστορικής σοσιαλιστικής πορείας αφενός κι αφετέρου τα αποτελέσματα των διακαών ερευνών του μεταμορφώνονταν πια στο «καταστάλαγμα μιας γόνιμης σκέψης»: που άκουε στο όνομα Δημοκρατικός Σοσιαλισμός, και σήμαινε γι' αυτόν μια μετάβαση στο σοσιαλισμό στα χνάρια ενός δημοκρατικού δρόμου: αναβάθμιση των θεσμών της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και των πολιτικών ελευθεριών. Τον Απρίλη του '77 έρχεται στην Πάντειο Α.Σ.Π.Ε. για μια σειρά διαλέξεων ως φιλοξενούμενος καθηγητής. Για πρώτη φορά σε ελληνικό πανεπιστήμιο θα αναπτύξει και θα εκθέσει τις απόψεις του, για το πάντα επίκαιρο θέμα της *κατάτμησης της ενότητας των Κοινωνικών Επιστημών*. Το πρόσωπο και η καρδιά του Νίκου ήταν πάντοτε στραμμένα στον ανθρώπινο και κοινωνικό χώρο της Ελλάδας. Η ψυχολογία ενός διανοούμενου εμιγκρέ είναι από τα πιο ευαισθητοποιημένα μάτια της ερμητικής και ανήσυχης προσωπικότητάς του...

1979: Το Μάη ο Νίκος Πουλαντζάς πηγαίνει στη Στοκχόλμη καλεσμένος από το Λαϊκό Πανεπιστήμιο. Το θέμα της ομιλίας του είναι: «Σοσιαλισμός και Δημοκρατία».

25.5.1979: Ο καθηγητής της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. Θωμάς Κονιαβίτης —διδάσκοντας τότε Θεωρητική Κοινωνιολογία και Επιστημολογία στους μεταπτυχιούχους του πανεπιστημίου της UPPSALAA— θυμάται εκείνες τις στιγμές ως εξής: Το Ινστιτούτο Κοινωνιολογίας του πανεπιστημίου της UPPSALA μετά από πρόταση των μεταπτυχιούχων πρόσφερε στον Ν. Πουλαντζά μια ανοιχτή πρόσκληση για μια σειρά διαλέξεων στον κύκλο των μαθημάτων «Ο Μαρξισμός μετά τον Μάρξ». Το θέμα που προτάθηκε να παρουσιάσει ήταν η ατομική του εξέλιξη από το 1968 έως το 1979... Στις 25 Μαΐου αργά τη νύχτα, ώρα 12:30 τον συναντώ στα γραφεία του Κ.Κ.Ε. (εσωτερικού) στη Στοκχόλμη να απαντά σε ερωτήσεις των ελλήνων μεταναστών, εργατών και φοιτητών, που είχαν έρθει για να τον γνωρίσουν από κοντά. Δέχτηκε την πρόταση και συμφωνήσαμε να έρθει στην UPPSALA περίπου στα μέσα του Οκτώβρη. Δύο τηλεφωνικές συνομιλίες μας —τον Σεπτέμβριο, μεταβάλλουν την επιβεβαίωση του ερχομού— του σε αναβολή...».

3.10.1979: Ο Ν. Πουλαντζάς, πέφτοντας από τον 29ο όροφο της πολυκατοικίας στην Αβενύ ντ' Ιταλί του Παρισιού, κλείνει με τραγικό αλλά κι επικό τρόπο, τη σύντομη και συνάμα μείζονα ζωή του. Η απρόσμενη και τελεσίδικη σιγή που πρόσφερε στο ευρύτατο περιβάλλον του, θα εγείρει πάντοτε την αναγκαιότητα της ανθρώπινης πρώτα απ' όλα παρουσίας του...

9.10.1979: Κηδεύεται στο νεκροταφείο του Μονπαρνάς σκεπασμένος απ' την Ελληνική σημαία.

Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

αξέχαστος φίλος ή επενδεδυμένο συμφέρον;

"Hic Rhodus hic Saltus"

Πολύ λίγα έχω να γράψω, Νίκο Πουλαντζά, για σένα.
Ήσουνα όποιος ήσουνα, ό,τι ήσουνα, όπως ήσουνα για όλους. Ό,τι και να γίνει θα είσαι ο μονάκριβος όπως ήσουνα πάντα. Η φιλία σου, η ανθρωπιά σου εσύ ο ίδιος. Εκείνος, που ήσουνα, εκείνος που δεν θα μπορέσεις να είσαι πια. Ούτε για μένα, ούτε για κανένα. Εσύ ο ίδιος.
Ακόμα και για εκείνους που στηρίχτηκαν στην νόησή σου, για να γίνουν ερήμην σου, δήθεν σπουδαίοι. Και τώρα πια έχουν κάνει στροφή, λέει, στη σκέψη τους και δεν ασχολούνται με «αυτά». Τώρα έγινες και «αυτά» για εκείνους, τους ορισμένους κενόδοξους και δήθεν επώνυμους. Ξεχάστηκαν εύκολα, φαίνεται, οι εισαγωγές σου στα βιβλία τους, η απεριόριστη βοήθεια και συμπαράστασή σου στην συγγραφή των βιβλίων τους. Τότε παρακαλούσαν, τότε έσκυβαν, τώρα ξέχασαν και προσπερνούν.
Υπάρχουν όμως και οι νέοι που δεν σε γνώρισαν και προσπαθούν να σε γνωρίσουν από τα γραπτά σου. Υπάρχουν οι νέοι που σε αναγνωρίζουν. Οι νέοι που σε ψάχνουν για τα μηνύματα που τους έδωσες, για τα μηνύματα που ξέρουν να βρίσκουν ανάμεσα στα γραπτά που τους άφησες σαν αδιάψευστη κληρονομιά της ες αεί παρουσίας σου στον παγκόσμιο πνευματικό χώρο.
Θα υπάρχουν πάντα άνθρωποι με γερό μνημονικό. Και αυτοί θα θυμούνται και θα θυμίζουν και σε κείνους και σε όλους. Θα θυμούνται και θα θυμίζουν όλα αυτά που ξαφνικά στέρεψαν. Τη σκέψη σου, το γέλιο σου, την ύπαρξή σου. Δεν σκέφτηκαν ίσως τι σήμαινες για όλους εμάς, σαν άνθρωπος.
Θέλησες να τελειώσεις τη ζωή σου εκεί, και κανείς δεν σου αρνήθηκε αυτό το δικαίωμα. Μόνο που ξαφνικά μας άφησες ορφανούς.
Όλες οι φιλοσοφικές συζητήσεις, Νίκο Πουλαντζά, δεν θα μπορέσουν να σε αλλάξουν, όποιες διαστάσεις κι αν δώσουν στο θάνατό σου. Θα είσαι πάντα ο μοναδικός, είτε ζεις, είτε όχι. Κανείς δεν μπόρεσε, ούτε και θα μπορέσει να σε αντικαταστήσει, ή έστω και να σε υποκαταστήσει.
Ήσουν και θα είσαι πάντα, για μας όλους, ο άνθρωπος, ο φίλος.
Εις το επανιδείν ΝΙΚΟ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ.

Σ.Π.

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Ο Θεωρητικός της Μαρξιστικής Πολιτικής Θεωρίας

μια προσπάθεια συνολικής αντικειμενικής προσέγγισης

Είμαι της γενιάς των ανθρώπων που ήρθανε στο μαρξισμό μέσω των βιβλίων του Σάρτρ, κι αυτό νομίζω πως είναι το μεγαλύτερο κοινωνιολογικό φαινόμενο των τελευταίων ετών, δηλαδή ένας άνθρωπος που 'χε τεράστια επιρροή, μεταξύ άλλων, έφερε μια γενιά νέων διανοουμένων στο μαρξισμό μέσα απ' τον υπαρξισμό.

Νίκος Πουλαντζάς.

του Σπύρου Μακρή

I

α. **Ο Ν. Πουλαντζάς και ο μαρξισμός της Αλτουσσεριανής Σχολής:** Η μαρξιστική φιλοσοφική-θεωρητική και πολιτική Σχολή του Γάλλου μαρξιστή φιλοσόφου Λ. Αλτουσσέρ, δεν ήταν για το νέο- Πουλαντζά του Παρισιού μόνο μια ξεχωριστή διανοουμενίστικη εμπειρία στους κύκλους μιας πολύχρονης ιστορικής μαρξιστικής συζήτησης και πρακτικής διαπαιδαγώγησης· ήταν πολύ περισσότερο, το επίκαιρο φιλοσοφικό πλαίσιο —το πλαίσιο που πλάτυνε τη θεωρητική ρότα για όλα σχεδόν τα ρεύματα του σύγχρονου μαρξισμού— αναμόχλευσης συσσωρευμένων προβλημάτων στο εσωτερικό του θεωρητικού μαρξισμού. Το ξεκαθάρισμα των επηρεασμών του με τον υπαρξιστικοποιημένο μαρξισμό του Ζ.Π. Σάρτρ και η συνειδητή θεωρητική πρωτοβουλία για μια *συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης*. Ξέχωρα απ' την προσωπική του συμμετοχή στη δημιουργία της Αλτουσσεριανής Σχολής, στάθηκε ο ιστορικός δέκτης ανάλυσης ενός φαινομένου: της Κρίσης του Μαρξισμού, που έχοντας τις ρίζες του στην Λενινιστική και μετά-Λενινιστική πορεία της ΙΙ και ΙΙΙ Διεθνούς, αποκάλυπτε όλη την τραγικότητα της διαλεκτικής της απόφανσης στο Δυτικό Μαρξισμό της δεκαετίας του '60. Σε τούτο το προτσές θεωρητικής εκτόνωσης— που κορυφαίος του στάθηκε συνάμα στο χώρο της μαρξιστικής φιλοσοφίας ο Λ. Αλτουσσέρ— συνέτειναν εποικοδομητικά δύο ακόμη παράγοντες: 1) η ολοκλήρωση από το 1932 ενός πρώτου ρητού διαβάσματος του νεαρού-Μάρξ και η συγκομιδή ενός πρωτογενή Ανθρωπολογικού Μαρξισμού, 2) μετά το 20ό Συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε. και την Χρουτσωφική απαρχή της αποσταλινοποίησης, η ρητή αντιδογματική κριτική θεώρηση του επίσημου μαρξισμού, στο ιστορικό πρόσωπο του Σοβιετικού Υπαρκτού Σοσιαλισμού: του Σταλινικού Κρατισμού. Ο Ν. Πουλαντζάς ξαναδιαβάζοντας τον Μάρξ και τους κλασικούς υπό το δοκιμιακό πρίσμα της *επιστημολογικής τομής* του Λ. Αλτουσσέρ, συνειδητοποίησε ότι *η φιλοσοφία, σε τελική ανάλυση, είναι η πάλη των τάξεων στο χώρο της θεωρίας*. Φιλοσοφία σημαίνει πολιτική πραγμάτωση της ταξικής πρακτικής. Ακολουθώντας λοιπόν με κριτική συνέπεια το φιλοσοφικό μίτο της Αλτουσσεριανής σκέψης: ήτοι, τη συγκρότηση μιας γενικής μαρξιστικής επιστημολογίας στη ριζική τομή των εννοιών και της σχέσης των εννοιών, ανάμεσα στο νεαρό κι ώριμο Μάρξ (από τις περιγραφικές εκφράσεις στις επιστημονικές έννοιες), ανακάλυψε, ότι στο εσωτερικό του Μαρξισμού ανάμεσα στην κατάργηση της φιλοσοφίας και την πραγμάτωση της πολιτικής της απελευθέρωσης των κυριαρχούμενων κοινωνικών τάξεων, υπάρχει ένα *θεωρητικό κενό* όπου ο Λένιν μόλις πρόλαβε θεμελιακά να το μαζέψει και να το συστηματοποιήσει. Ένα κενό που στη σημερινή φάση του Ιμπεριαλισμού, αποτελεί τροχοπέδη σε κάθε στρατηγική ή τακτική ενέργεια των λαϊκών τάξεων κι ειδικότερα της πυρηνικής, εργατικής τάξης. Κι αυτό, διότι η συγκεκριμένη *έλλειψη* της μαρξιστικής θεωρίας εμπεριέχει σαν τέτοια τα καθοριστικά προβλήματα της Εξουσίας και του Κράτους.

Απ' αυτήν την άποψη ο Αλτουσσεριανός μαρξισμός ήταν καταλυτικός στο στοχασμό του Ν. Πουλαντζά, εφόσον ήταν, ίσως ο πρώτος θεωρητικός του μετά-Λενινιστικού Μαρξισμού ο οποίος συνειδητοποίησε ρητά την ιστορική ανάγκη μιας επιστημονικής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας. Η μαρξιστική θεωρία για το Πολιτικό Στοιχείο —που για τον Λένιν ήταν ο θεμέλιος λίθος του μαρξισμού— γίνηκε για τον Ν. Πουλαντζά, η δικιά του υπόθεση εργασίας, το επιστημονικό πλαίσιο των *θεωρητικών του ανοιγμάτων*, για ένα δομικό ξεπέρασμα της κρίσης του μαρξισμού. Αναγνωρίζοντας στη μαρξιστική φιλοσοφία του Λ. Αλτουσσέρ τα όρια συγκρότησης μιας μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας με επιστημονικές έννοιες, απ' το υλικό

της αντίστοιχης *περιοχικής δομής* του σύγχρονου Καπιταλιστικού Κράτους (στο στάδιο του κρατικομονωπολιακού καπιταλισμού), προχώρησε σε όλο σχεδόν το έργο του σε μια σαφή *θεωρητική συγκρότηση της επιστημονικής πολιτικής θεωρίας των κλασικών του Μαρξισμού.* Προσδίδοντας ιδιαίτερη θεωρητική έμφαση, στο φαινόμενο της σχετικής αυτονομίας του Αστικού Καπιταλιστικού Κράτους ως μόνιμου χαρακτηριστικού του γνωρίσματος σε όλη τη μέχρι τώρα *τυπολογική ουσιαστική* ιστορία του. Το πρώτο —κι ίσως αυτό με το μεγαλύτερο ειδικό βάρος στο πεδίο της μαρξιστικής πολιτικής ανάλυσης— έργο του: *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις,* αναδύεται εξ ολοκλήρου στα φιλοσοφικά όρια που συγκρότησε *η αλτουσσεριανή επανάσταση:* το *αργοπόρεμα* της φιλοσοφίας έναντι της επιστήμης έβρισκε την πραγμάτωσή του τρόπον τινά στη γενική επιστημολογική-φιλοσοφική προβληματική του Λ. Αλτουσσέρ. Το Πουλαντζιανό εγχείρημα της επεξεργασίας — συγκρότησης μιας συστηματικής θεωρίας για τη φύση και το ρόλο του Κράτους, ειδικότερα για αυτό που ο E. LACLAU αποκαλεί ως *ιδιαιτερότητα του πολιτικού στοιχείου,* είναι η ίδια η δοκιμή της Αλτουσσεριανής προβληματικής στη συγκεκριμένη ανάλυση συγκεκριμένων διαδικασιών και καταστάσεων. Τούτη η καινοτομία του Ν. Πουλαντζά ήταν απόρροια τριών τουλάχιστον συσσωρευμένων *γηραιών νόσων* στο ιστορικό σώμα του θεωρητικού μαρξισμού: 1) η σαφής έλλειψη μέχρι και τη δεκαετία του '50 μιας συνεκτικής ήτοι επιστημονικής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας, 2) το ξεκαθάρισμα με τα μηχανιστικά σχήματα τυποποίησης του πολιτικού στοιχείου από τον ορθόδοξο μαρξισμό της ιστορικής Σοσιαλδημοκρατίας και 3) η πολιτική συγκεκριμενοποίηση μιας γόνιμης σκέψης μέσα στη θολούρα του μαρξιστικού φιλοσοφισμού, που διέβλεπε ως κεντρικό άξονα αναφοράς ενός λειτουργικού ξεπεράσματος της κρίσης του μαρξισμού, τη θεμελίωση της ιδιαιτερότητας του σύγχρονου Καπιταλιστικού Κράτους στο επίπεδο της θεωρίας: τη συγκρότηση της λεγόμενης *περιοχικής θεωρίας.* Το γεγονός ότι ο Ν. Πουλαντζάς και το έργο του παραμένουν και σήμερα στο κέντρο της σύγχρονης μαρξιστικής πολιτικής ανάλυσης, είναι το ίδιο το μέτρο για να μελετήσουμε τη σχέση του με τον Αλτουσσεριανό μαρξισμό. Ιδιαίτερα, όσον αφορά τη δύσβατη προσπάθειά του: *της θεωρητικής τυπο-ποίησης του Κράτους στους διάφορους Κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς.* Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο Ν. Πουλαντζάς στον κύκλο της Αλτουσσεριανής Σχολής ήρθε σε επαφή με τη μείζονα πολιτική σκέψη του Ιταλού μαρξιστή Α. Γκράμσι. Τις θέσεις του Γκράμσι για τη σχετική αυτονομία της νομικοπολιτικής και ιδεολογικής υπερδομής είχε ήδη επεξεργαστεί και κατά κάποιο τρόπο συστηματοποιήσει ο Λ. Αλτουσσέρ. Η θεωρία του για τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του Κράτους, τους μηχανισμούς δηλ. που λειτουργούν με κυρίαρχο στοιχείο τους την ιδεολογία, είναι ίσως το ποιοτικό άλμα της Γκραμσιανής επισήμανσης με κεντρικό σημασιολογικό άξονα την έννοια της *ηγεμονίας.* Ξεκινώντας με τούτα τα θεωρητικά όπλα ο Ν. Πουλαντζάς έδωκε με σαφήνεια μια *διευρημένη αντίληψη για το Κράτος,* στην αρχή δομική, επηρεασμένος απ' τη ροή του Αλτουσσεριανού Στρουκτουραλισμού, στη συνέχεια όμως πιο αντικειμενική, πιο διαλεκτική, επικεντρωμένη στην ίδια τη φύση -υφή του λειτουργικού επιπέδου του σύγχρονου καπιταλιστικού Κράτους, ως *πεδίου* ή *χώρου* αντιφατικών επιπέδων μέσα στα οποία διεξάγεται η πάλη των τάξεων. Η διευρημένη αντίληψη της ιδιαιτερότητας του πολιτικού στοιχείου, όπως την προώθησε ο Ν. Πουλαντζάς τελειώνοντας μια και καλή, αφενός με την παλιά μαρξιστική εργαλειακή αντίληψη για το Κράτος-Πράγμα: έρμαιο στην πολιτική βούληση της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης, κι αφετέρου με την Εγελιανή φόρμουλα —αντίληψη για το Κράτος— Υπερβατικό Υποκείμενο (ιδέα ή λόγος): πολιτικός Θεός της απόλυτης αυτονομίας του, χειρίζεται τις υλικές υποθέσεις της αστικής κοινωνίας από τα έδρανα ενός πλατωνικού υπερουράνιου τόπου, αμόλυντο, άφθαρτο κι αναλλοίωτο, κάνει ένα αποφασιστικό βήμα όχι μόνο στη μαρξιστική αποκρυπτογράφηση του σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού φαινομένου, ελπίζει όμως συνάμα και σε μια συγχρονική ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής ανάλυσης ως το πλαίσιο ανάδρασης της Κρίσης του Μαρξισμού. Αίφνης η εργατική τάξη γίνεται, αν μη τι άλλο —όχι το ταξικά συνειδητοποιημένο Λουκατσιανό υποκείμενο— φορέας της ενοποιούσας επανάστασης της *δομικής ολότητας*— αλλά μια από τις θεμελιακότερες πρωτοποριακές κοινωνικές δυνάμεις, η οποία με τη συμμαχική συνδρομή των νέων επαναστατικοποιημένων κοινωνικών συνόλων θα σπάσει το άρχων συγκρότημα εξουσίας (τάξη ή μερίδες της άρχουσας μπουρζουαζίας) κι εδραιώνοντας τη δημοκρατική ηγεμονία ενός λαϊκού BLOC εξουσίας σε θεσμούς και στη βάση, θα πορευτεί στην πραγμάτωση ενός *πραγματικού υπαρκτού σοσιαλισμού,* καθαρμένου από τις νομικές προφάνειες της αστικής δικαιοσύνης περί δικαιωμάτων και ελευθερίας και τα μίζερα γραφειοκρατικά πρότυπα του Σταλινικού κορπορατιβισμού. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται πια η στροφή του Ν. Πουλαντζά από τις πολιτικές παρυφές του Αλτουσσεριανισμού, χρονικά, εκεί γύρω στο '76-'77 διαχωρίζοντας ρητά τις θέσεις του έναντι του Λ. Αλτουσσέρ και του Ε. Μπαλιμπάρ — χαρακτηρίζοντας τις αντιλήψεις τους για το Κράτος, την Ιδεολογία, τη δικτατορία του Προλεταριάτου κ.λ.π. — *φοβερά φορμαλιστικές,* θα επιδιώξει μέχρι το θάνατό του τη μαρξιστική αναζήτηση ενός Δημοκρατικού Σοσιαλισμού.

β. **Οι θέσεις του Ν. Πουλαντζά για τις Κοινωνικές Επιστήμες:** Αναγκαιότητα που ξεπερνά κάθε επιστημονικό βολονταρισμό κι ιδιαίτερα για ένα συνειδητοποιημένο μαρξιστή θεωρητικό κοινωνικό επιστήμονα, είναι η ριζική αντιπαράθεσή του με το ίδιο το αντικείμενο της γνώσης του, στο βαθμό που κάθε φορά μέσα από εξακολουθητικές δονήσεις ή ρήξεις των γνωστικών του επιπέδων, δύναται να το επαναπροσδιορίζει, να το ξανασημασιολογεί, εν γένει τοποθετώντας το ιστορικά στην επιστημονική γνωσιοθεωρία της εποχής του, να το νομιμοποιεί στο διεπιστημονικό καθεστώς ελέγχου που κρατάει πάντα για τις αντικειμενικές δομές του, ένας ιστορικά καθορισμένος κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός με τις πολιτικές κι ιδεολογικές του εκφάνσεις. Ο Ν. Πουλαντζάς συνεπής θεωρητικός της εποχής του, γνωρίζοντας την πρακτική σημασία ενός τέτοιου αναδρομικού διαλογισμού για τις κοινωνικές επιστήμες ή επιστήμες του Ανθρώπου, έλεγε ότι: «μετά από χρόνια διδασκαλίας... σε μια έδρα Κοινωνιολογίας, δεν κατάφερα ακόμα να μάθω τι είναι Κοινωνιολογία». Δεν σταμάτησε όμως εκεί· στην προσπάθειά του να δώσει μια εικόνα της σύγχρονης κατάστασης στον ευρύτερο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών, διατύπωσε

μια σειρά από *λόγους* για τη φανταστική γενεαλογία κάθε κοινωνικού επιστημονικού κλάδου, ειδικότερα αναφερόμενος στην κυριαρχική περίπτωση της Αστικής Κοινωνιολογίας. Τόνισε ότι η υποθετική γένεση κάθε νέου κλάδου γνώσης υπονομεύει τη συγκρότηση και της πιο στοιχειώδους πολιτικής ηθικής. Στην κατακλείδα όλης αυτής της αναζήτησης του στο γνωστικό αντικείμενο του ανθρώπινου-κοινωνικού, για τη διαμόρφωση ενός ειδικού λόγου με συνοχή, συνέπεια, και κυρίως πραγματικό αντικείμενο αναφοράς, ισχυρίστηκε ότι στο χώρο των λεγόμενων επιστημών του ανθρώπου, γνωρίζει μόνο τρεις τέτοιους κλάδους γνώσης: 1) το Μαρξισμό, 2) τη Ψυχανάλυση και 3) τη Γλωσσολογία. *Οι θέσεις του αναλυτικότερα:*

Σε μια προσπάθειά του να προσδιορίσει τα πραγματικά αίτια της σημερινής εικόνας των κοινωνικών επιστημών, ο Ν. Πουλαντζάς αναφέρεται στην *κλασική ιδεαλιστική αντίληψη,* όπου η πιθανολόγηση μιας καθολικής ιστορίας της επιστημονικής σκέψης, του επιστημονικού ειδικού λόγου, ανάγεται συλλήβδην στο γραμμικο-εξελικτικό σχήμα της ιστορίας του ίδιου του ανθρώπινου πνεύματος. Ειδικότερα, αυτό το φαινόμενο της *κατάτμησης* και *ενότητας* των επιστημών του ανθρώπου, προβάλλοντας συνεχώς το *νέο* -ειδικό γνωστικό αντικείμενο στη γενεαλογική αρχή της πρώτης *ειδικοποίησής* του, μέμφεται την πραγματικότητα, ολισθαίνοντας στο υποθετικό γεγονός του φανταστικού-ιδεατού. Τούτη η αντίληψη των πολλαπλών ειδικών λόγων, ενοποιημένων στο υπερβατικό πεδίο της πρώτης Αρχής, λανθάνει μέχρι την περίοδο της Αναγέννησης και πραγματώνεται για πρώτη φορά *έκδηλα* στον ιστορικό του συγχρονισμό με τον Καπιταλιστικό Τρόπο Παραγωγής.

Ο Ν. Πουλαντζάς ισχυρίζεται ότι εδώ πια «πρωτοβρίσκουμε αυτή την κυριολεκτική μανία, αν όχι παράκρουση κατάτμησης και ταξινόμησης» των κοινωνικών επιστημών, μανία η οποία αν μη τι άλλο αποδεικνεύει την επιστημολογική σχιζοφρένεια της εξουσιαστικής πολιτικής γνώσης που μεταφέρει στα σπλάχνα της η κοινωνική σχέση του Κεφαλαίου. Η επιστήμη *φαλτσέρνει,* ολισθαίνει σε μια ιδεολογική ερμηνεία κατοχύρωσης του ειδικού κλάδου γνώσης, καταξιώνοντας το γνωσιολογικό της διαφορισμό στον εξουσιαστικό κοινωνικό ρόλο της Αστικής Ιδεολογίας. Η κατάτμηση των κοινωνικών επιστημών, ήτοι, αναγνωρίζεται στο βαθμό που εξυπηρετεί τα εγωιστικά συμφέροντα της αστικής ηγεμονίας κι ενοποιείται στο μέτρο που η πρακτική ανάγκη για πολιτική-ταξική ενότητα της αστικής τάξης, τα εγκαλεί ευθύς εξαρχής στη μήτρα της πρώτης αρχής: την επιστημονική προφάνεια της κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής σχέσης. Οι *λόγοι,* στους οποίους θεμελιώνει ο Πουλαντζάς την παραπάνω συλλογιστική του, είναι οι εξής:

1) Ο Κ.Τ.Π. σε αντίθεση με τους προ-Κ.Τ.Π. διατηρεί σε όλα τα στάδια και τις φάσεις του μια *σχετική αυτονομία* των δομικών περιοχών της εκάστοτε κοινωνικής του πραγματικότητας: οικονομία, πολιτική, ιδεολογία. Πλήν όμως, αυτός ο σχετικός διαχωρισμός των επιπέδων, και για να μιλήσουμε στη γλώσσα του Λένιν: *η διαφορότητα,* θεμελιώνεται στην ενότητα του μοναδικού-πραγματικού αντικειμένου: του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Η ενότητα της διαφορότητας αντεστραμμένη στις επιστημολογικές επιφάσεις της αστικής ιδεολογίας, απολυτοποιεί αυτά τα δομικά επίπεδα, τα *απομονώνει,* νομιμοποιώντας το σχιζοφρενικό πολιτικό λόγο της εξ ορισμού θεωρητικοποίησής τους.

2) Ο νέος τρόπος (μέθοδος, αντικείμενο) με τον οποίο ασκείται η πολιτική εξουσία. Συγκεκριμένα: «η σχέση επιστήμης και πολιτικής δεν είναι μόνο εγχειρηματική (η επιστήμη στην υπηρεσία της πολιτικής), η φύση της πολιτικής εξουσίας και η διάρθρωση των μηχανισμών της επεμβαίνει στην ίδια τη σύσταση κάθε κλάδου-επιστήμης, ιδιαίτερα στις ανθρώπινες επιστήμες». Ο νέος ρόλος της πολιτικής εξουσίας εμπεριέχεται οργανικά στην ειδική φύση του σύγχρονου καπιταλιστικού Κράτους, ιδιαίτερα, κι εν γένει της αστικής κοινωνίας δηλ. των αστικών κοινωνικών σχέσεων. Ενώ στο φεουδαλισμό η εξουσία ήταν *εμφανής θεατρική, θεαματική* εν γένει *παραδειγματική,* ενσαρκωμένη στο λόγο της προσωποπαγούς απολυταρχικής αυθεντίας, τουναντίον στην αστική κοινωνία η εξουσία γίνεται περισσότερο αποτελεσματική, όντας *αθέατη.* Η καταπίεση της πολιτικής εξουσίας των Αστών, εσωτερικεύεται στο πεδίο της ηθικής συνείδησης του κάθε ξεχωριστού ατόμου/νομικού προσώπου, δίνοντας την εντύπωση της πρωτοβουλίας του Υποκειμένου, της ελεύθερης επιλογής, της σωματικά αβίαστης εκλογής, σε οποιονδήποτε τομέα ανθρώπινης εκδήλωσης. Η στεγανοποίηση της εσωτερικής ζωής εξασφαλίζει στη γραφειοκρατική αστική εξουσία το συνεχόμενο έλεγχο των κοινωνικών μορίων, της συνείδησής τους, ακόμα και της πιο απλής γνώμης τους. Τούτη η αθέατη εσωτερίκευση του αστικού αυταρχισμού βρίσκει τη θεσμική της υλοποίηση στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας, στις υλικές πρακτικές των ιδεολογικών μηχανισμών του αστικού Κράτους και στην άθλια «γέννηση των κατατετμημένων και ταξινομημένων στεγανών κοινωνικών επιστημών». Οι κοινωνικές επιστήμες, συνεχίζει ο Ν. Πουλαντζάς, στο βαθμό που επικαλούνται την κατασκευασμένη και φτιαχτή έννοια: *άνθρωπος,* της αστικής ιντελλιγκέντσιας, μετατρέπονται σε τύποις επιστημονικά προϊόντα ενός αυθαίρετου, εξουσιαστικού και συνεπώς ιδεολογικού ειδικού λόγου. «Ο άνθρωπος και η ανθρωπότητα είναι ο τελευταίος μεγάλος μύθος της αστικής ιδεολογίας». Κατ' επέκταση η νομιμοποίηση της ιδεολογίας αυτής στο δίπολο *γνώση-εξουσία,* θεσμοποιημένη στους καπιταλιστικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς του σύγχρονου καπιταλιστικού Κράτους, ανάγει την εννοιακή εφεύρεση της αστικής ιδεολογίας: άνθρωπος, σε χώρο ιδεολογικής ενότη-

τας των κοινωνικών επιστημών. Μοναδικός ρόλος της ιδεολογικής ενότητας των επιστημών του ανθρώπου στην αστική κοινωνία, είναι σε τελική ανάλυση η πολιτική ενοποίηση των διάφορων αστικών συμφερόντων. Όσο αυθαίρετη είναι η πολιτική ιδεολογικοποίηση της πολυδιασπασμένης και στεγανοποιημένης κοινωνίας των Πολιτών απ' την κυρίαρχη μερίδα της ενδοαστικής αντιπαράθεσης, άλλο τόσο αυθαίρετη είναι και η *φανταστική γενεαλογία* των επιστημών της, των ειδικών λόγων της, στη μυθολογική έννοια του δικού της εγωιστικού, νευρωτικού κι ανυπόστατου Ανθρώπου.

3) Βαθαίνοντας, ακόμα περισσότερο ο Ν. Πουλαντζάς τη σκέψη του σε συγκεκριμένες υλικές πρακτικές της αστικής ιδεολογίας για την *εξατομίκευση* και *κατάτμηση* των κοινωνικών επιστημών, προσδιορίζει το μείζονα ρόλο του ιδεολογικού μηχανισμού της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα, το θεσμό της Πανεπιστημιακής Έδρας. Η γνώση γίνεται αντικείμενο κυριότητας, εξουσιασμού και πολιτικής αυθεντίας. Το μονοπώλιο της πανεπιστημιακής γνώσης ειδικότερα, ορίζει την ακτίνα δράσης/νομιμοποίησης της αστικής ιδεολογίας. «Η πανεπιστημιακή έδρα σαν αντικείμενο κυριότητας γεννάει *αυτόματα* γνωσιολογικά κατατμημένα αντικείμενα, δηλ. αντικείμενα γνώσης που ανάγονται σε *ιδιαίτερες δήθεν επιστήμες*». Μέσα σ' ένα κλίμα διάχυτης ακαδημαϊκής λογικής, καθαγιασμένων καθηγητικών λόγων, η *αρχή της δεδηλωμένης έδρας* προκαθορίζοντας την αντίληψη κάθε κοινωνικής θεώρησης, μετέτρεψε τις επιστήμες του Ανθρώπου σε εμπεριστατωμένους δογματικούς λόγους, *καθαρές θεωρίες*, εν γένει σε εγχειρίδια αστικής ανάγνωσης κάθε κοινωνικού φαινομένου. Και για να θυμηθούμε εδώ τον Μάξ Χορκχάιμερ και τις απαρχές της αστικής φιλοσοφίας ως της κατεξοχήν ιδεολογίας: «τα πανεπιστήμια, όντας τα σημαντικότερα θερμοκήπια των κυρίαρχων αντιλήψεων, πρέπει, κατά την οργάνωση της επιστημονικής τους εργασίας, να φτιαχτούν έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στους σκοπούς του Κράτους», ήτοι του αστικού Κράτους. Ο καθηγητής φορέας ως ενός σημείου του κατακερματισμένου κοινωνικού λόγου, γίνεται κρατικός λειτουργός και συνάμα οργανικός διανοούμενος της εν λόγω αστικής πανεπιστημιακής ηγεμονίας. Οι λιγοστές προσωπικές περιπτώσεις ριζικής αντιπαράθεσης κι αμφισβήτησης του κατεστημένου μαθησιακού STATUS, γρήγορα *ομαλοποιούνται* ή στη χειρότερη περίπτωση τραβιούνται στο περιθώριο και εξοντώνονται.

4) Τέλος, ο Ν. Πουλαντζάς υποστηρίζει ότι ένας σοβαρός λόγος «της σημερινής κατάτμησης των κοινωνικών επιστημών αφορά, ειδικότερα, τη γένεση της Κοινωνιολογίας σαν ιδιαίτερου κλάδου-επιστήμης». Και αυτή ακριβώς η γένεση ήταν το ιδεολογικό όπλο για τη γνωσιολογική αυθαιρεσία κι αταραξία των ανθρωπίνων επιστημών στην αστική κοινωνία: Ο αποδιοπομπαίος τράγος μιας σχιζοφρενικής, δήθεν, επιστημονικής γενεαλογίας. «Το τέρας της ταξικής πάλης, της πάλης των τάξεων» έπρεπε κάπου να περιχαρακωθεί, να αποστειρωθεί, ώστε η οικονομία, τα νομικά, η ιστορία κ.λ.π. να ξεφορτωθούν αμόλυντες τη *λέπρα* της προλεταριακής εν γένει λαϊκής αμφισβήτησης. Η κοινωνιολογία νομιμοποιώντας την πάλη των τάξεων —εξ ορισμού— στον καθαγιασμένο λόγο της αστικής πολιτικής Κοινωνιολογίας βρήκε το *φάρμακο* όχι μόνο για τις υπόλοιπες *ευγενείς επιστήμες*, αλλά πολύ περισσότερο για την ίδια την Πολιτεία της άμβλυνσης των κοινωνικών αγώνων· την Πολιτεία της κοινωνικής γαλήνης!!! Συνεχίζοντας ο Ν. Πουλαντζάς επισημαίνει ότι το γεγονός αυτό «έχει επιφέρει ανυπολόγιστες γνωσιολογικές καταστροφές στον τομέα των κοινωνικών επιστημών γενικότερα». Γιατί, η στεγανοποίηση της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας (δομές και πρακτικές ενός κοινωνικού σχηματισμού) σε ειδικούς επιστημονικούς λόγους, στήριξε εξ ολοκλήρου τη συγκρότηση αυτών των λόγων σε ξεχωριστές επιστήμες, «με ιδεολογικά ως επί το πλείστον, αντικείμενα, των οποίων ο διάλογος παραμένει, όπως είναι φυσικό, διάλογος κουφών». Στην κατακλείδα όλης αυτής της Πουλαντζιανής γενικής επιστημολογικής κριτικής για την κοινωνική και πολιτική θεώρηση, όπως την ιχνηλατούμε από το 17ο αιώνα και δώθε στις εμπράγματες/εμπορευματοποιημένες δομές της αστικής γλώσσας με κεντρικό όρο την έννοια: *Άνθρωπος*, σηματοδοτείται μια προσπάθεια ξαναδιαβάσματος του Θεωρητικού Μαρξισμού και του Εργατικού Κινήματος στη βάση της εξαντλητικής κριτικής. Το ξεχώρισμα των περιγραφικών εκφράσεων από τις επιστημονικές έννοιες, αποστραγγίζει την κοινωνική θεωρία από τις λανθάνουσες ιδεολογικοποιήσεις της, ώστε να γίνεται δημιουργική-γόνιμη ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας. Κάθε ορισμένος Μαρξισμός στο βαθμό που δεν είναι δογματικός, στο βαθμό δηλ. που δεν απολυτοποιεί τη σχέση ιδεολογίας κι επιστήμης στο ορθολογιστικό ερμηνευτικό σχήμα: *αλήθεια/σφάλμα*, κρατάει μια απόσταση θεωρητικής ασφάλειας, όχι μόνο απ' τον εκάστοτε συγκεκριμένο δογματικό ή επίσημο Μαρξισμό, αλλά πολύ περισσότερο, από τις θεωρησιακές τάσεις *εξακαδημαϊσμού του* στα πανεπιστημιακά πεδία της φανταστικής αστικής Κοινωνιολογίας.

γ. Ο Ν. Πουλαντζάς για την Κρίση του Μαρξισμού: Τελειώνοντας, ένα πρώτο κύκλο αναφοράς στη σκέψη του Ν. Πουλαντζά, θα έλεγα κύκλο καθοριστικό για τη γνώση της διαμόρφωσης της μετέπειτα μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας του, είναι σκόπιμο να δούμε από τώρα τις συνολικές του αντιλήψεις για το περιβόητο στους μαρξιστικούς και μη θαμώνες, φαινόμενο: της Κρίσης του Μαρξισμού. Δεδομένου ότι το εν λόγω φαινόμενο μέσα από τις ιστορικές στιγμές της μετά το '60 πορείας του, εμφύσησε στον Ν. Πουλαντζά μια τάση ριζοσπαστικοποίησης ή στροφής απέναντι σ' αυτό που αποκαλούνταν μέ-

χρι τότε ορθόδοξος ή παραδοσιακός ή εν τέλει δογματικός Μαρξισμός. Εκ των προτέρων, επικαλούμενος μια εύστοχη διαπίστωση της Κ.Μ. Γκλύσμαν, ότι δηλαδή: «ο μαρξισμός του Ν. Πουλαντζά ήταν ειδικά ένας μαρξισμός για την ανάλυση των φάσεων της κρίσης, των κρατών της μετάβασης, των εξόδων από την κρίση, δηλ. των ιστορικών μεταβολών των μορφών κράτους», θέλω να επιστήσω τη θεωρητική προσοχή σε δύο σημεία γενικότερης σημασίας: 1) η εμβρίθεια του Πουλαντζιανού στοχασμού ήταν, απόλυτα, η ικανότητά της να πραγματώνεται παραγωγικά στην πολιτική ανάλυση φάσεων κρίσης εν γένει, 2) η θεωρητικό-πολιτική χροιά μεγέθυνσης ενός χρόνια δυνάμει προβλήματος στο εσωτερικό του μαρξισμού: του ζητήματος της Κρίσης του, εμπεριέχεται αν μη τι άλλο στο ίδιο το ιστορικό πλαίσιο Κρίσης που μελετά: Κρίση του Κράτους, Κρίση νομιμοποίησης της κυρίαρχης ιδεολογίας, Κρίση των πολιτικών θεσμών και των πολιτικών κομμάτων και ούτω καθεξής. Έχω την εντύπωση ότι μόνο στο βαθμό αυτό μπορεί να αξιολογηθεί εποικοδομητικά ή έστω ρητή θεωρητική του προσπάθεια για το ξεπέρασμα αυτής της Κρίσης, στο Αλτουσσεριανό σχήμα: «για μια δημιουργική κι ελπιδοφόρα κρίση του μαρξισμού». Καταρχήν το φαινόμενο της κρίσης του Μαρξισμού είναι περισσότερο από κάθε άλλη φορά: *Πολιτικό*. Ενέχει και αναφύεται μέσα από την ίδια την κρίση του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους και της άρχουσας αστικής ιδεολογίας, στο βαθμό που η εκάστοτε προσπάθεια ανασύνταξης του καπιταλιστικού αστισμού στην ιμπεριαλιστική φάση που διανύουμε, συμβαδίζει *παράλληλα* με μια *γενική* επίθεση εναντίον του μαρξισμού σε όλα τα *μέτωπα*. Τούτο κατά τον Ν. Πουλαντζά «οφείλεται στο γεγονός ότι το ειδικό βάρος των ιδεολογικών μηχανισμών που αναπαράγουν την κυρίαρχη αστική ιδεολογία τείνει να μετατοπιστεί από τον οργανωμένο θεσμικά Λόγο (σχολείο, πανεπιστήμιο, εκδόσεις κ.λπ.) προς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ραδιόφωνο, τηλεόραση, μαζικός τύπος κ.λ.π.)». Κατά δεύτερο, εδώ δεν πρόκειται για μια τυπική απολογητική υπέρ του μαρξισμού: της λογικής δηλ. του όσα δεν φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρια, ίσα-ίσα, ο Ν. Πουλαντζάς προσδίδοντας μια κάποια αυτοκριτική λειτουργία (με την έννοια της κριτικής εαυτού όπως την διαλογίζεται ο Λ. Αλτουσσέρ) στο φαινόμενο της κρίσης, αγωνίζεται να το σύρει από το μοναχισμό της ΙΙ και ΙΙΙ Διεθνιστικής Ορθοδοξίας, ενσωματώνοντάς το ως ιστορική αναγκαιότητα δημιουργική κι ελπιδοφόρα στην ίδια τη διαδικασία του ξεπεράσματός του. Εξουσία σημαίνει κρίση (όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Γ. Βέλτσος) και ο μαρξισμός κάθε φορά που μετατρέπεται σε καθολικό και συστηματοποιημένο εξουσιαστικό λόγο, λόγο ειδικό για τους λίγους και τους εκλεκτούς, κάτι δηλ. σαν μαρξιστική θεωρητική GENTRY· κάθε φορά που στο όνομα κάποιας σταλινικής σοσιαλιστικής νομιμότητας γίνεται κλειστό διιστορικό σύστημα καθαρής θεωρίας και αστικιζόντων φορμαλισμών, είναι υποχρεωμένος να ξεπερνά την κρίση του με μια καινούργια, ανώτερης τάξεως κρίση: *η κρίση της κρίσης του* ενέχει δημιουργικά το ποιοτικό άλμα του ξεπεράσματός της. Στο βαθμό τώρα που ο Ν. Πουλαντζάς μιλάει για ταύτιση κρίσης και εξουσίας, για την κρίση ενός ορισμένου μαρξιστικού εξουσιαστικού ρόλου, θέτει το φαινόμενο συγκεκριμένα, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να το μελετήσει ως το τέλος: Κρίση περνάει πρώτα απ' όλα ο δογματικός μαρξισμός. Εκείνο το κρατικό δόγμα που κατά τακτικό ευφημισμό ονομάστηκε από το Στάλιν: μαρξισμός-λενινισμός. Όλη σχεδόν η απάντησή του στο φλέγον ερώτημα του διχοτομημένου παγκόσμιου εργατικού κινήματος: *ο μαρξισμός περνάει κρίση;* αρθρώνεται στους δύο αυτούς θεωρητικούς άξονες. Αναλυτικότερα, ο Ν. Πουλαντζάς κλιμακώνει τις θέσεις του ως εξής:

1) Αν υποθέσουμε τη «γενική επίθεση εναντίον του μαρξισμού σε όλα τα μέτωπα» από μια *ανασυνταγμένη* άρχουσα αστική ιδεολογία εκείνο που προέχει για κάθε δημιουργικό και σωτήριο ξεπέρασμα της μαρξιστικής κρίσης, είναι, να εντοπιστούν έστω και σχηματικά τα καθοριστικά συστατικά στοιχεία της σημερινής ηγεμονικής ιδεολογίας. Διότι, αποτελεί αμετάκλητη αλήθεια ότι ύστερα από μια σειρά εργατικών, φοιτητικών εν γένει πολιτιστικών-κοινωνικών αγώνων και στα δύο ευρωπαϊκά μπλόκ στα χρόνια γύρω από το '68, παρουσιάστηκε μια ριζική ανασυγκρότηση της αστικής-κυβερνητικής εξουσίας στη βάση αναδίπλωσης της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας. Το νομικό περίβλημα, η νομικιστική προφάνεια των ουμανιστικών αξιών της Γαλλικής αστικής επανάστασης, άφησε κατά μέρος τις διακηρύξεις του Ανθρώπου και του Πολίτη, αποκαλύπτοντας το περιεχόμενο, τη μήτρα της αστικής ιδεολογίας: τη νομική ιδεολογία του ιρασιοναλισμού, του νεοφιλελευθερισμού και του αυταρχισμού. Η παραπάνω αντίφαση-αποκάλυψη όσο παράδοξη και αν φαίνεται, παρουσιάζει ωστόσο μια καταπληκτική εσωτερική συνοχή, εφόσον τόσο ο αυταρχισμός όσο και ο δεσποτισμός εμπεριέχονται στη βαθμίδα του πολιτικού στοιχείου, ευθύς εξαρχής της ανόδου και επικράτησης της φιλελεύθερης αστικής πολιτικής κοσμοθεωρίας. Οι φυσιοκράτες π.χ. στο όνομα του οικονομικού φιλελευθερισμού, της αέναης ιδιωτικής πρωτοβουλίας, γινόντουσαν σφοδροί θιασώτες του κρατικού δεσποτισμού. Σήμερα η κυρίαρχη αστική ιδεολογία μέσα από μια δομική κρίση νομιμοποίησης, όπου για τον Πουλαντζά είναι κυρίως ο «τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η κυρίαρχη ιδεολογία απέναντι στις κυριαρχούμενες τάξεις, σε οτιδήποτε αφορά, ειδικότερα, τη σχέση τους προς το Κράτος», μετατοπίζοντας τις διαδικασίες νομιμοποίησής της απ' τα πολιτικά κόμματα και τους θεσμούς στη διοικητική μηχανή του Κράτους, αποκρυσταλλώνεται σχηματικά στα στοιχεία της ως εξής: ο ανορθολογισμός εναντίον όχι μόνο του μαρξισμού αλλά και του ρασιοναλισμού, π.χ. στη σκέψη των *Νέων Φιλοσόφων*, των εκπροσώπων του θρησκευτικού νεοσπιριτουαλισμού, τείνει με την *εργαλειακή ορθολογικότητα* και την *τεχνοκρατική λογική των ειδικών* να κυριαρχήσει σε ολάκερο τον *κοινωνικό ιστό*. Ο νεο-φιλελευθερισμός με πρόσχημα τον εξουσιαστικό μαρξισμό των ολοκληρωτικών σοσιαλιστικών καθεστώτων, κόπτεται για τις οικονομικές λειτουργίες των πολιτών και τα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων, υπερβαίνει το Κράτος στο μέτρο που εννοεί το κεϋνσιανό-παρεμβατικό κράτος ενός ορισμένου ιστορικού καπιταλισμού, υπονομεύοντας όμως κατ' ουσίαν «μια σημαντική κατάκτηση των λαϊκών μαζών». Η ανάκληση λοιπόν των αστικών συμβολικών λόγων και πρακτικών — άλλοτε υποτίθεται πρωτοπορίακών κι επαναστατικών — αποκορυφώνεται στο μολύχ του κρατικού πατερναλισμού. Το μπαλάκι της εξουσίας πέφτει σε τελική ανάλυση πάλι μέσα στο στόμα

του Κράτους: ενός Κράτους πιο ισχυρού, πιο δύσκαμπτου, με *γραφειοκρατικούς διαύλους*, με τον αυταρχικό αστικό λόγο επικοινωνίας-πληροφορίας να λειτουργεί ως πηγή *εξισορροπημένης εξουσίας* για τις κυρίαρχες τάξεις, εγκαθιδρύοντας συγχρόνως ένα *σωματικό καθεστώς* το οποίο κατά τον Ν. Πουλαντζά «ταυτόχρονα συγκροτεί και διαχειρίζεται τα σώματα πλάθοντάς τα, κάμποντάς τα, καλουπιάζοντάς τα, και εγκλείοντάς τα μέσα στους θεσμούς και τους μηχανισμούς». Ήτοι, «το Κράτος εξελίσσεται στην υλικότητά του, παράλληλα με τον εξευτελισμό, την καθυπόταξη και τη φθορά των σωμάτων ως υποκειμένων, κοντολογίς με την ενσάρκωσή του στην ίδια τη σωματότητα των υποκειμένων-αντικειμένων της κρατικής βίας». Τούτη η έξαρση/αναζοπύρωση των αστικών ιδεολογικών πρακτικών και θεμάτων αποτελεί ένα «σχετικό σύμπτωμα» της κρίσης του μαρξισμού. Σχετικό για δύο λόγους: πρώτον, γιατί η αντιμαρξιστική αντεπίθεση δεν εμφανίζεται πάντα ανοικτά, δεύτερον, γιατί το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών π.χ. στον τομέα των κοινωνικών επιστημών, είναι για τη μαρξιστική σκέψη ένα θετικότατο γεγονός στο βαθμό όπου κρατά μια απόσταση ασφαλείας απ' το νοσηρά ορθολογιστικό εξακαθημαϊσμό της και τη μετατροπή της σε ένα συγκριτικό-ειδικό πανεπιστημιακό λόγο από καθέδρας. Στο ταξικό, καθηγητικό, κατεστημένο σύστημα «επιστημονικών εννοιών» της αστικής πολιτικής Κοινωνιολογίας. Στο σύστημα, όπου ο μαρξισμός νομιμοποιείται ως εκδοχή του κοινωνιολογικού συρμού εν γένει, ικανοποιώντας το μύχιο ξέσπασμα του καιροσκοπισμού μεγάλης μερίδας διανοουμένων. Είναι σκόπιμο λοιπόν, με βάση τον πρώτο άξονα της σκέψης του Ν. Πουλαντζά για το φαινόμενο της κρίσης να συνειδητοποιήσουμε σε *τι* και *πώς* πραγματικά υφίσταται το STATUS της κρίσης του μαρξισμού, απομονώνοντας τα αυτιά μας απ' τις σειρήνες της νεοφώτιστης αστικής διανόησης που διακηρύσει κουλτουριάρικα ότι ο Μάρξ πέθανε. Αν εννοούν, κυριολεκτικά, αυτό που μας διατυμπανίζουν με τόση σοβαρότητα, έχω την εντύπωση ότι μετά το Μάη του 1883 τούτο το γνωρίζει με σαφήνεια κάθε μαρξιστής σε όλες τις γεωγραφικές συντεταγμένες του πλανήτη μας!

2) Ο δεύτερος άξονας υπόθεσης κι εργασίας του Ν. Πουλαντζά, για την αποκωδικοποίηση και το ξεπέρασμα μιας *ορισμένης κρίσης ενός συγκεκριμένου μαρξισμού* εστιάζεται πια στο ίδιο το εσωτερικό πρακτικό-πολιτικό ή θεωρητικό καθεστώς του, στις χώρες του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού. Ο τόσο πολυσυζητημένος, κυρίως από τα δυτικοευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, σταλινισμός ήταν αναντίλεκτα μια ιστορική έκρηξη ψευδούς συνείδησης. Η σταλινική ιδεολογία στο φορμαλιστικό σόφισμα του Μαρξισμού-Λενινισμού έφτασε το διαλεκτικό κόμπο στο χτένι: Ενώ από μια άποψη ο θεωρητικός μαρξισμός είναι κυρίως μια κριτική της ψευδούς συνείδησης, ο επίσημος πολιτικός μαρξισμός εθελοτυφλώντας γίνηκε, τουναντίον, αυτή η ίδια η ψευδής συνείδηση. Συνεπώς, μέσα σ' αυτό που αποκαλούμε από το '60 και δώθε ανοικτά ως κρίση του μαρξισμού, η βασική αιτία πρέπει να αναχθεί κατά τον Πουλαντζά «στη γενικευμένη πια επίγνωση» ότι: με τη μορφή ιδεολογίας (ή εγκληματικής ουτοπίας) η ψευδής σταλινική συνείδηση είναι ένα πόρισμα της συγκεκριμένης πολιτικής πράξης: της σταλινικής πρακτικής. «Η κρίση του μαρξισμού θα μπορούσε, επομένως, να συνοψιστεί στο γεγονός ότι η καθιερωμένη, η άρχουσα μορφή μαρξισμού έγινε αφερέγγυα και από θεωρητική και από πολιτική και από ιδεολογική άποψη: ανίκανη να ξεπεράσει τα αδιέξοδά της».

Σημαντικό ρόλο, επίσης, στη δομική επαύξηση της μαρξιστικής κρίσης έπαιξαν ο διχασμός του παγκόσμιου εργατικού κινήματος (σοβιετοκινεζική ρήξη και μετά), με δευτερεύουσες αιτίες γενικότερης σημασίας: την αποτελμάτωση της στρατηγικής του ιστορικού συμβιβασμού στην Ιταλία, την ήττα της Ενωμένης Αριστεράς στη Γαλλία κ.λ.π. Ένα δεύτερο επίπεδο κρίσης στο εσωτερικό του Μαρξισμού το οποίο υφίσταται κι αυτό με όλες τις δυνατές παραλλαγές του ως τα σήμερα, είναι η δυστοκία του θεωρητικού μαρξισμού να εμπλουτιστεί με νέες επιστημονικές έννοιες από το χώρο π.χ. της ψυχανάλυσης ή της γλωσσολογίας τις οποίες ο Ν. Πουλαντζάς θεωρεί στις μέρες μας μαζί με το μαρξισμό, ως τις κατεξοχήν κοινωνικές επιστήμες με αναφορά σε πραγματικό αντικείμενο. Βέβαια κανείς δεν πρέπει να λησμονά, στο βαθμό που δεν αναφέρονται αναλυτικότερα, επειδή θεωρούνται αυτονόητα, τα θεωρητικά προβλήματα της ίδιας της γενικής μαρξιστικής θεωρίας στους τομείς κυρίως της πολιτικής θεωρίας και της ιδεολογίας, πράγμα που γίνηκε με τον Γ'ουλαντζά ο θεμέλιος λόγος της θεωρητικής του εργασίας. Διότι είναι σαφές: η «κρίση του δογματικού μαρξισμού —προσβάλλοντας σε πολλά σημεία και τον ανανεωτικό μαρξισμό— η κρίση δηλαδή ορισμένων δογματικών αρχέτυπων κατά κάποιο τρόπο, αποκάλυψε τη γυμνότητα όλων μας πάνω σε θεμελιακά προβλήματα». Υπάρχουν τομείς όπου ο δημιουργικός μαρξισμός (όρος τον οποίο χρησιμοποιεί ο Πουλαντζάς με συγκεκριμένη ιστορική σημασία για το ξεπέρασμα της κρίσης του μαρξισμού) έχει σοβαρότατες ελλείψεις και κενά: π.χ. για να θυμηθούμε μια ξεχασμένη διαπίστωση του Μερλώ-Ποντύ «ο μαρξισμός έχει ανάγκη από μια θεωρία της συνείδησης» ή κατά τον Πουλαντζά από μια «πραγματική θεωρία της ιδεολογίας». Τα ίδια ισχύουν για το Δίκαιο, το Νόμο, το Έθνος κλπ. Εν τέλει και παρ' όλες τις ιστορικές αποτυχίες, παλινωδίες ή και προδοσίες ακόμα, ο Ν. Πουλαντζάς σε όλα τα χρόνια της αγωνιστικής του πορείας, ήλπιζε ότι ο μαρξισμός εκμεταλλευόμενος τις προοπτικές της *αυτοκριτικής του λειτουργίας* στο εν γένει ιστορικό πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνικοπολιτικής κρίσης Εξουσίας και Κράτους, είναι δυνατό «μέσα από τα ερωτηματικά του, τις απορρίψεις του αλλά και τις κατακτήσεις του» να μετατρέψει την κρίση αυτή σε δημιουργική, σωτήρια κι ελπιδοφόρα δύναμη για το ιστορικό ξεπέρασμά της. Ο σοσιαλισμός που ή θα είναι δημοκρατικός ή δεν θα υπάρξει ποτέ, ήταν εκπόνημα μιας τέτοιας διαλεκτικής αγωνίας και σαν τέτοια, καλούμαστε εγκαίρως να τη μελετήσουμε διεξοδικά, πηγαίνοντάς την με θυσίες και αγώνες στον πλατύ ανθρώπινο ορίζοντα της Ειρήνης, της Δημοκρατίας και του Σοσιαλισμού...

II

Η Πουλαντζιανή θεωρία για το σύγχρονο καπιταλιστικό Κράτος: Γεγονός αναντίλεκτο αποτελεί η διαπίστωση ότι ο Ν. Πουλαντζάς είναι ο κατεξοχήν σύγχρονος μαρξιστής θεωρητικός, ο οποίος πέρα από κάθε άλλη συμβολή του στα επίπεδα της μαρξιστικής επιστημολογίας και της γενικής μαρξιστικής θεωρίας, συνειδητοποί-

ησε επιτακτικά το ιστορικό μέγεθος μιας θεωρητικής ανάγκης στο εσωτερικό του θεωρητικού μαρξισμού: τη συγκρότηση της επιστημονικής πολιτικής θεωρίας των κλασικών του μαρξισμού. Ο Β.Ι. Λένιν όπως είχε ήδη επισημάνει από το '66 ο Ν. Πουλαντζάς «θεμελίωσε την πολιτική μαρξιστική θεωρία, την πολιτική θεωρία γενικά σαν επιστήμη, ανακαλύπτοντας τις θεωρητικές έννοιες των ερευνών περί Κράτους του Μαρξ και Ένγκελς, που βρίσκονται συχνά διασπαρμένες στα διάφορα έργα τους».

Από κει και πέρα, άλλοτε εξαιτίας της σταλινικής πολιτικής ορθοδοξίας κι άλλοτε από μια DE FACTO αδυναμία του διεθνιστικού και κυρίως ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, να βγει αλώβητο από τις καπιταλιστικές συμπληγάδες της εκάστοτε πολιτικής και θεωρητικής συγκυρίας, βρεθήκαμε απολογητές μιας αδρανοποιημένης μαρξιστικής διανόησης, ενός καθαγιασμένου μαρξιστικού εξουσιαστικού λόγου, μιας κάποιας ίσως συνολικότερης κριτικής του μαρξισμού στο όνομα του Στάλιν: π.χ. ο Σοβιετικός Μαρξισμός τύπου Μαρκούζε. Ώσπου έπρεπε να φτάσουμε στη θρυλική δεκαετία του '60, δεκαετία κοσμογονικών αλλαγών στη δομή των ανθρώπινων κοινωνικοπολιτικών εκδηλώσεων, αιτημάτων και επιδιώξεων, ώστε να γίνει πια κτήμα στους μαρξιστικούς θεωρητικούς κύκλους η ανάγκη της *συγκρότησης* μιας ειδικής —με την έννοια της ιδιαιτερότητας— μαρξιστικής θεωρίας περί Κράτους. Το φαινόμενο του κράτους, συγκεκριμένα η φύση, ο ρόλος και τα προβλήματα του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους και η έννοια της Εξουσίας, έμπαιναν σφοδρά στην πρώτη θέση της μαρξιστικής ημερήσιας θεωρητικής διάταξης. Σημαντική επιρροή στην εν λόγω τροπή-στροφή των μαρξιστικών πραγμάτων, που εκδηλώθηκε κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο, ήτοι στις σφαίρες του μεταπολεμικού δυτικού μαρξισμού, εξάσκησαν εκτός από το καθαρό πολιτικό-κυβερνητικό φαινόμενο της *αποσταλινοποίησης* και η έκρηξη φιλοσοφικών και πολιτικών ρευμάτων σκέψης όπως αυτά του Σαρτρικού Υπαρξισμού ή του Ανθρωπιστικού Μαρξισμού. Ήταν πια φανερό σε όλους τους *τίμιους επιγόνους* του Μάρξ, ότι η πρακτική της κοινωνικής μετάβασης στο βασίλειο της ελευθερίας, της ειρήνης και του σοσιαλισμού, έπρεπε να δοκιμαστεί πρώτα απ' όλα μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο μιας ιδιαίτερης πολιτικής επιστήμης για το κράτος. Η εργατική ιδεολογία-συνείδηση, εν γένει η εργατική γνωσιοθεωρία και κοσμοθεωρία, σχεδόν ξεδοντιασμένη και ξεχαρβαλωμένη αρχής γενομένης της σοβιετικο-κινεζικής ρήξης, πορευόμενη στο ιστορικό φάσμα του ιμπεριαλισμού, του κρατικομονωπολιακού καπιταλισμού και της διεθνοποίησης του κεφαλαίου, ήθελε στα χέρια της, οπωσδήποτε, μια έστω γενική θεώρηση για το σύγχρονο κεφαλαιοκρατικό κράτος στο βαθμό που η κάθε αναγκαιότητα της ιστορικής στιγμής (συγκυρίας), την έφερνε αντιμέτωπη με το προπατορικό μαρξιστικό ερώτημα: *επανάσταση ή μεταρρύθμιση;* Στη δεκαετία του '60 λοιπόν η συθέμελη κρίση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού, η έκρηξη του ετατιστικού φαινομένου, η άμβλυνση των μαρξικών κριτηρίων για μια αντικειμενική οριοθέτηση των νέων κοινωνικών τάξεων και η δυσκολία της ένταξής τους στο παραδοσιακό πολωτικό σχήμα: κεφαλαιοκράτης /μισθωτός εργάτης, η συγχρονική επίσης εμφάνιση στα πεδία της κοινωνικής αμφισβήτησης νέων κοινωνικών συνόλων αγώνα και ριζικής αντι-κατεστημένης πολιτικής έκφρασης, έφεραν τη μαρξιστική διανόηση στα πρόθυρα μιας συνειδητής επιλογής: ξεκαθάρισμα των λογαριασμών με τους —ισμούς της ΙΙ και ΙΙΙ Διεθνούς, σαφή προσανατολισμό της μαρξιστικής φιλοσοφίας (Λ. Αλτουσσέρ) και επικέντρωση των θεωρητικών ερευνών, αναλύσεων, προσπαθειών κ.λ.π. στη συγκρότηση μιας συγκεκριμένης επιστημονικής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας. Μέσα σε τούτο το ταραγμένο ιστορικό, φιλοσοφικό και πολιτικό πλαίσιο, ο Ν. Πουλαντζάς και η θεωρία του για το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος είναι από μια άποψη η συσσωρευμένη, συστηματοποιημένη και κατά το μέγιστο δυνατό μεθοδολογικά δοσμένη εκπόνηση εκείνης της επιλογής. Η ανέλιξη των θεωρητικών του ερευνών και αναζητήσεων από το «Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις» (1968) μέχρι «το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός» (1978) καθώς και η υπόλοιπη εργογραφία του, αποδεικνύουν με τον πιο ρητό τρόπο, τη βαθιά μαρξιστική του διαπαιδαγώγηση, την ιστορική επικαιρότητα των επιστημονικών του απόψεων, εν γένει τη σαφή εκδήλωση της ανάγκης να ξεπεραστεί η κρίση του μαρξισμού, μέσα απ' τη μελέτη της κρίσης του Κράτους, της κρίσης της εξουσίας, της κρίσης της ίδιας της κρατικομονοπωλιακής καπιταλιστικής κοινωνίας και των κοινωνικών της σχηματισμών. Η προβληματική και η κύρια θεματική της Πουλαντζιανής πολιτικής θεωρίας για το ρόλο, τη φύση και τα ζητήματα του κράτους είναι ήδη διαμορφωμένη από το 1966. Το *ξαναδιάβασμα* των κλασικών του μαρξισμού και η διαπίστωση ότι λείπει από αυτούς μια σαφή συγκρότηση των θεωρητικών εννοιών περί κράτους, επικεντρώνεται κατ' αρχήν σε δύο βασικές προϋποθέσεις: 1) στη συγκρότηση μιας γενικής μαρξιστικής επιστημολογίας δηλ. στη διάκριση περιγραφικών εκφράσεων και επιστημονικών εννοιών, 2) στην προώθηση μιας *διευρημένης* αντίληψης για το κράτος, μιας αντίληψης όπου θα σταματήσει να μελετά το πολιτικό στοιχείο ως εργαλείο στην απόλυτη βούληση της άρχουσας τάξης ή ως Χεγκελιανό υποκείμενο: Κράτος υπερταξικό, καθολικό, ουδέτερο, έξω από την κοινωνία των πολιτών, ενσαρκωτής του Λόγου-Ιδέας του γενικού συμφέροντος τούτης της κοινωνίας. Συγκεκριμένα ο Ν. Πουλαντζάς, ξαναεξετάζοντας συνολικά και σε βάθος τις αντιλήψεις των Μάρξ και Ένγκελς περί κράτους και θεωρητικοποιώντας τη φιλοσοφική επανάσταση των κλασικών του μαρξισμού στο γεγονός που ευαγγελίζεται η Αλτουσσεριανή *επιστημολογική τομή,* εισάγει από το '68 και μετά στο χώρο της πολιτικής μαρξιστικής θεωρίας την αντίληψη *της σχετικής αυτονομίας του κράτους,* αντίληψης διευρημένης στο μέτρο που δεν εξετάζει το κράτος-Εργαλείο ή το κράτος-Υποκείμενο αλλά τουναντίον, το κράτος - συμπύκνωση ενός συσχετισμού ταξικών δυνάμεων, ισχυριζόμενος συνάμα ότι το μείζον αυτό θεωρητικό πρόβλημα για το κράτος βρίσκεται στο κέντρο των αναλύσεων του Μάρξ της ωριμότητος. Ο Μάρξ τόσο στο Κεφάλαιο (DAS KAPITAL) όσο και στα πολιτικά κείμενα για το Βοναπαρτισμό, δείχνει ότι η αστική τάξη από τη φύση της υπόκειται σε *βαθύτατες αντινομίες,* αντινομίες που γεννιούνται από τα στενά εγωιστικά συμφέροντα των διαφόρων μερίδων της ή των διαφόρων κεφαλαίων της (βιομηχανικό, εμπορικό, χρηματιστικό κ.λ.π.), ώστε να είναι πρακτικά ανάξια «να αρθεί σε πολιτικό επίπεδο και να αποτελέσει την ηγεμονική τάξη του άρχοντος συγκροτήματος». Τότε και για «χάρη της πολιτικής της ενο-

ποίησης» η αστική τάξη «εναποθέτει την εκπροσώπηση των πολιτικών της συμφερόντων σ' ένα κράτος» το οποίο *αυτονομείται σχετικά* απ' αυτήν την ίδια στο βαθμό που κάθε φορά αναλαμβάνει τη δομική οργάνωση του συνασπισμού της αστικής εξουσίας «υπό την αιγίδα της αστικής ηγεμονικής τάξης ή μιας ηγεμονικής μερίδας της τάξης αυτής», για ένα πολιτικό συμφέρον που δεν μπορεί να δεί από μόνη της (η αστική τάξη). Ο Βοναπαρτισμός π.χ. είναι ένας τέτοιος τύπος κράτους, μια ιστορική *ημι-δικτατορία* όπως την αποκαλεί ο Ένγκελς όπου η σχετική αυτονομία του κράτους δίνει στην αστική τάξη την πολιτική της ενότητα. Ο Ν. Πουλαντζάς στη μελέτη αυτή της σχετικής αυτονομίας του κράτους και της σχέσης του κράτους αυτού με τις κυρίαρχες τάξεις ισχυρίζεται ότι η σχετική αυτονομία «είναι μόνιμο χαρακτηριστικό του τύπου

καπιταλιστικού κράτους». Συνεπώς, η έννοια αυτή γίνεται στη δομή της θεωρητικής δουλειάς του Ν. Πουλαντζά για το κράτος κι ειδικότερα για το σύγχρονο κεφαλαιοκρατικό κράτος, όχι μόνο ένας επιστημολογικός τρόπος να ξαναδιαβάσει κανείς σωστά τα πολιτικά κείμενα του Μάρξ, αλλά και ένα σίγουρο μεθοδολογικό εργαλείο για τα τρία —κατά το ελάχιστο— συστατικά μέρη μιας συγκροτημένης γενικής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας:

1) σχέση υποδομής/νομικοπολιτικής υπερδομής,

2) σχέση του σχετικά αυτόνομου κράτους στο στάδιο του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού με τις κυρίαρχες τάξεις και 3) στρατηγικές και τακτικές δυνατότητες των λαϊκών δυνάμεων —υπό την ηγεσία της εργατικής τάξης— να καταλάβουν την πολιτική εξουσία στο πλαίσιο της σχετικής αυτονομίας και της *ελαστικότητας* (Λένιν) που υποδεικνύει η έννοια αυτή στο στάδιο των μεγάλων μονοπωλιακών κεφαλαίων. Ένα πράγμα πρέπει να θυμόμαστε, επιτακτικά, σε όλη τη διαδρομή— επαφής με τη σκέψη του Ν. Πουλαντζά: την κατηγορηματική του άρνηση να έχει σχέση με το χυδαίο μαρξισμό ιδιαίτερα στις θεωρίες για το κράτος.

«Προσπάθησα να συλλάβω την έννοια του κράτους, έλεγε, όχι σαν μια απλή αντανάκλαση, αλλά σαν μια ιδιαιτερότητα. Η ιδέα μου, που πηγάζει από ένα πέρασμα από τον Λούκατς, τον Γκράμσι και τέλος τον Αλτουσσέρ, είναι να δείξω ότι το κράτος δεν περιορίζεται στις ταξικές αντιθέσεις και κυρίως όχι στις τεχνικές του γύρω από την εξουσία».

Οι βαθύστοχες κριτικές του στους Νέους Φιλοσόφους και στο Μ. Φουκώ είναι απόδειξη ότι η αμετάκλητη επικαιρότητα της Πουλαντζιανής πολιτικής θεωρίας έγκειται στη συνειδητοποίηση της διεύρυνσης *της ιδιαιτερότητας του Πολιτικού Στοιχείου.* Ο Δυτικός Μαρξισμός προσκολλημένος κατά κόρον στη φιλοσοφία της μαρξιστικής μεθόδου —επιστημολογία, διαλεκτική κ.λ.π.— βρίσκει στο πρόσωπό του ένα γνήσιο πολιτικό στοχαστή που από το 1937 είχε τραγικά χάσει με το θάνατο του Α. Γκράμσι. Το *αργοπόρεμα της μαρξιστικής φιλοσοφίας* (κατηγορία σκέψης του Λ. Αλτουσσέρ) γίνηκε για τον Πουλαντζά στη βάση της ενότητας θεωρίας και πράξης —που τόσο άσχημα είχε λησμονήσει ο μαρξισμός σε όλα τα χρόνια κυρίως μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο— το καταστροφικό αργοπόρεμα, μιας ουσιαστικά ανύπαρκτης, μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας.

Εισαγωγικά: Κατ' αρχήν, είναι γνωστό ότι οι κλασικοί του μαρξισμού δεν διατύπωσαν καμιά *γενική θεωρία περί κράτους,* όχι 1) γιατί δεν μπορούσαν ή 2) γιατί πραγματικά (ιστορικά) δεν το επιδίωξαν, αλλά γιατί θεωρία του κράτους *δεν μπορεί να υπάρξει.* Τούτο το γεγονός, αναντίλεκτα, είναι «προς τιμήν του μαρξισμού» εφόσον αποφεύγοντας τις «μεγάλες μεταφυσικές αιωρήσεις» της πολιτικής φιλοσοφίας κρατά μια απόσταση ασφαλείας από τις «αφηρημένες θεωρητικοποιήσεις» που σαν σκοπό έχουν τη λύση των μεγάλων μυστικών της Ιστορίας, του πολιτικού φαινομένου, ειδικότερα του κράτους, της εξουσίας κλπ. Κατά δεύτερο, κάθε φορά που ο μαρξισμός γίνηκε ένας «λόγος: προφητικός, εσχατολογικός και δογματικός», π.χ. η μαρξιστική-λενινιστική θεωρία για το κράτος (το σταλινικό ιδεολογικό αποκύημα μιας ορισμένης ιστορικής φάσης της μετα-επαναστατικής σοβιετικής περιόδου: η αγοραία αποκρυστάλλωση του μαρξισμού), το τίμημα πλήρωσαν ακριβά οι αγωνιστές και οι λαϊκές μάζες, ήτοι οι μοναδικοί φορείς μιας ριζικής κοινωνικής επανάστασης. Απ' αυτή την άποψη, η γνώμη ότι η έλλειψη και μόνο μιας μαρξιστικής γενικής θεωρίας του κράτους έκανε, μοναδικά, ανεπανόρθωτη ζημιά στο Εργατικό Κίνημα, φαίνεται να αδυνατεί. Κατά τρίτον, η *αναγκαιότητα* τελολογικής ύπαρξης μιας γενικής θεωρίας του μαρξισμού για το κράτος, τους μετασχηματισμούς του μέσα στους διάφορους τρόπους παραγωγής κ.ά., σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει και μια αντίστοιχη γενική θεωρία για τη μετάβαση από το ένα κράτος στο άλλο: συνεπώς για τη μετάβαση από το καπιταλιστικό στο σοσιαλιστικό κράτος. Κοντολογίς, δεν υπάρχει θεωρητικό μοντέλο για το μεταβατικό κράτος. Είναι φανερό ότι ο Ν. Πουλαντζάς διατυπώνοντας τέτοιες θέσεις, κατευθυντήριες γραμμές για τη θεωρία του πολιτικού στοιχείου, ξεκαθάριζε σ' ένα μεγάλο ποσοστό και την ίδια την έννοια του μαρξισμού: γιατόν, λοιπόν, ο μαρξισμός είναι (η) πραγματική θεωρία της πράξης. Και σαν τέτοιος παραμένει δημιουργικός κι αγω-

νιστικός, όταν λαβαίνει υπόψη του τη *δομική απόσταση* ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη. Οι «μπετατζήδες» τούτης της απόστασης —που αν μη τι άλλο δεν είναι και τόσο αγεφύρωτη— όπως αποκαλούσε τους χυδαίους μαρξιστές, δικαιολογώντας την πρακτική στο όνομα μιας αγοραίας θεωρίας προκάλεσαν και προκαλούν «εκτροπή του μαρξισμού». Φερόμενοι ως οι γνήσιοι εκφραστές των ιερών κειμένων γινόντουσαν ντε φάκτο οι οικοδόμοι μιας δήθεν ιερής σοσιαλιστικής νομιμότητας: ενός ολοκληρωτισμού, μιας βαρβαρότητας, ενός δηλ. πραξιακού αντιμαρξισμού στο όνομα του Μάρξ. Ο Ν. Πουλαντζάς όταν γράφει χαρακτηριστικά και λακωνικά στο τελευταίο του βιβλίο, ότι «ο Στάλιν δεν αποτελεί λάθος του Μάρξ», δίνει νέτα-σκέτα, την απάντηση ή την ερμηνεία του στη σημερινή κρίση του μαρξισμού. Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές, ότι δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει —όντας αντιμαρξιστική— μια γενική θεωρία για το κράτος στο βαθμό που αυτή μετατρέπεται σε ένα λόγο δογμάτων και προρρήσεων, δηλ. σε ένα καθολικό διιστορικό σχήμα κοινωνικής θεώρησης, όπου το κράτος στο όνομα της ίδιας του της γενικής θεωρίας, *εξανεμίζεται,* γίνεται ένα *μεταφυσικό κάτι τι.* Καλώς ή κακώς το κράτος ζει και βασιλεύει σαν μια σκληρή πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα/*σωματικό καθεστώς* όπως άρχισε να τη βλέπει τελευταία ο Ν. Πουλαντζάς, όπου συν τοις άλλοις διαλύει και κονιορτοποιεί τα ανθρώπινα κορμιά στο βωμό της ζοφερής «θεσμικής του υλικότητας». Το Εθνικό — Λαϊκό Κράτος —εδώ και δύο αιώνες περίπου— το κράτος της λαϊκής ενότητας, το κράτος εκφραστής κι ενσαρκωτής του εκάστοτε γενικού ή εθνικού συμφέροντος ευδοκιμεί, παρά τις όποιες φαύλες διαθέσεις των εκ των έσω *εκβιαστών* του Κεφαλαίου του Μάρξ. Στο σημείο όπου η ομολογία ήρθε μέσα από τις ίδιες τις τάξεις του μαρξισμού: το κεφάλαιο έμαθε να διαβάζει το Κεφάλαιο (DAS KAPITAL)! Αίφνης, ο αστός κεφαλαιοκράτης γίνεται φορέας του σοσιαλιστικού μικροβίου! Τα εν οίκω μή εν δήμω! Αυτό φυσικά σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να διαρρεύσει... Ο Ν. Πουλαντζάς και η θεωρία του για το κράτος, ήταν *δυστυχώς* για τους επιχειρηματίες ή τους ανούσιους εξακαδημαϊσμένους πανεπιστημιακούς μαρξισμούς μια τέτοια διάρρευση πρώτης τάξεως: 1) γιατί, συνειδητοποίησε στην κρίσιμη —όχι μόνο για το μαρξισμό— δεκαετία του '60 ότι η επιταγή ή επιλογή μιας συγκρότησης επιστημονικής θεωρίας για το κράτος, δεν ήταν μια νέα εμπλοκή στα χωράφια του μεταφυσικού υλισμού, ενός δηλ. νεο-οικονομισμού ή νεο-μηχανικισμού, αλλά η ιστορική ανάγκη σύνταξής της ως ενός συνόλου διατεταγμένων «θεωρητικών-στρατηγικών εννοιών πρακτικού επιπέδου», 2) γιατί, μια γενική θεωρία περί κράτους είναι δυνατή, άρα και πρακτικά εφαρμόσιμη, στο μέτρο «των ενδεικτικών πινακίδων» δηλ. κάθε φορά που αποτελεί έναν αντικειμενικό και συνεπή «οδηγό δράσης» για τους αγώνες των λαϊκών δυνάμεων υπό την αιγίδα της εργατικής τάξης και 3) γιατί, η συμπαγής θεωρητική δομή της εργογραφίας του για το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος κι οι εργασίες του για το φασιστικό φαινόμενο-κράτος (κράτος νέου τύπου ή τύπος κράτους εκτάκτων μέτρων ή ανάγκης), η πορεία του από το σημερινό —έστω και ενδεικτικά— κρατικό αυταρχισμό (από τις ρίζες του ολοκληρωτισμού ως τις *καπιταλιστικές πλευρές* των κρατών του υπαρκτού σοσιαλισμού) στην κοινωνική απελευθέρωση του δημοκρατικού σοσιαλισμού, είναι οι πιο ρητές αποδείξεις της μεγάλης του προσφοράς (διάρρευσης) στη κοινωνία των ανθρώπων.

Ο Ν. Πουλαντζάς, κάμνοντας εξαντλητική αλλά και συνάμα εποικοδομητική κριτική στα θεωρητικο-πολιτικά κιτάπια ΙΙ και ΙΙΙ Διεθνούς, συνέλαβε την «έλλειψη» μιας γενικής μαρξιστικής θεωρίας για το Κράτος, κάθε φορά που η δογματική ρήτρα της μιας ή της άλλης ορθοδοξίας, στο όνομα του Μάρξ, τροχοπεδούσε την πορεία των λαϊκών αγώνων, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης ή πολιτικής συγκυρίας, δίνοντας τη δυνατότητα στον εκάστοτε συνασπισμό της αστικής εξουσίας, ν' αντεπιτίθεται όλο και πιο βάρβαρα (γερμανικός ναζισμός) ή όλο και πιο δημαγωγικά (η περίπτωση της σοσιαλδημοκρατίας). Για τον Ν. Πουλαντζά το Κράτος, ήταν ένα ιστορικό πολιτικό μόρφωμα, εκδοχή εξουσίας, αλλά και κρίσης της εξουσίας, που πριν «νεκρωθεί», έπρεπε πρώτα απ' όλα να μελετηθεί σε βάθος και σ' όλη την κλίμακα των πιθανών μετασχηματισμών του ή τύπων του, διότι τούτη η «συγκεκριμένη» θεωρητική του επεξεργασία ήταν η μόνη δυνατή μαρξιστική εκδοχή γεφυρώματος του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης, όπου μέχρι πρόσφατα, μοναδικοί πολιτικοί οικοδόμοι και εκφραστές του, είχαν σταθεί οι «μπετατζήδες» τύπου Στάλιν. Τούτη η θεωρητική μελέτη, είναι εν γένει η πρώτη «λαϊκή εξουσία» μιας δυνάμει δημοκρατικής και σοσιαλιστικής Κοινωνίας. Στα πλαίσια, της παραπάνω συμπερασματικής διαπίστωσης, ο «μαρξισμός» θα μπορεί «μαρξιστικά» να υλοποιεί την ύπαρξη μιας γενικής μαρξιστικής θεωρίας περί Κράτους: στο μέτρο όπου τα επίκαιρα προβλήματα της μαρξιστικής έρευνας γύρω από τη φύση, το ρόλο, τις λειτουργίες και τα προβλήματα του πολιτικού στοιχείου, θα αναδομούν το ίδιο το αντικείμενό τους, την ίδια δηλ. την υπόσταση της θεωρίας τους και θα προχωρούν στη συγκρότηση «νέων εργαλείων θεωρητικής σκέψης» πιο στρατηγικών, πιο επαναστατικών, κοντολογίς πιο μαρξιστικών. Αυτή είναι ίσως η πιο πραγματική θεωρία της PRAXIS που ευαγγελίζεται ο δημιουργικός μαρξισμός: ότι πάνω απ' όλα είναι μια μέθοδος σκέψης, ένας τρόπος επανένταξης της θεωρίας στη ρότα της ιστορικής διαδρομής με σκοπό τον πλήρη μετασχηματισμό της, εν γένει μια νέα κάθε φορά πρακτική της φιλοσοφίας για το Κράτος, την Εξουσία, την κοινωνία, τη ζωή των Ανθρώπων... Όλη, σχεδόν, η θεωρητική-προβληματική της Πουλεντζιανής θεωρίας για το Κράτος, συγκροτείται επάνω σε μια έννοια: «τη σχετική αυτονομία του Πολιτικού στοιχείου», μια έννοια όπου ο Ν. Πουλαντζάς, βρήκε καταρχήν στα πολιτικά κείμενα του Μάρξ για το Βοναπαρτισμό, στο Κεφάλαιο (DAS KAPITAL), καθώς επίσης στον Α. Γκράμσι και στη θεωρία της «Ηγεμονίας». Η διεύρυνση τούτης της αντίληψης παρμένη, από τους κλασικούς του Μαρξισμού και τον πατέρα του δυτικού Μαρξισμού, για το σύγχρονο κεφαλαιοακρατικό Κράτος, αποτελεί την ουσιαστική προσφορά του Ν. Πουλαντζά στον τομέα της «ανύπαρκτης» θα λέγαμε μέχρι το '60 μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας. Ο Λένιν στο «Κράτος και Επανάσταση», για πρώτη φορά, είχε προσπαθήσει να θεμελιώσει την επιστήμη της Πολιτικής, δίνοντας συνοπτικά μια συνθετική εικόνα για το νομικο-πολιτικό εποικοδόμημα του Κράτους, χωρίς όμως ιδιαίτερες προβληματικές, υποταγμένος στις άμεσες τακτικές και πρακτικές ανάγκες της οικοδόμησης του «πρώτου προλεταριακού

Κράτους».

Οι άξονες δουλειάς του Ν. Πουλαντζά για μια θεωρία του σύγχρονου Κράτους και των προβλημάτων του από μαρξιστική σκοπιά, είναι οι εξής:

Α) Επειδή η έννοια της σχετικής αυτονομίας του Κράτους είναι σύμφυτη στη σχέση υποδομής/υπερδομής (σε αντίθεση με τον οικονομισμό της ΙΙ και ΙΙΙ Διεθνούς και τον θεωρητικό της μηχανισμό: η θεωρία της αντανάκλασης), η σχέση Βάσης/Εποικοδομήματος δεν είναι μονόδρομη, μονολιθική ήτοι μηχανικιστική, τουναντίον το νομικο-πολιτικό εποικοδόμημα, στην προκειμένη περίπτωση οι πολιτικές δομές, το Κράτος, είναι δυνατόν ν' ασκήσει μια αντίρροπη επίδραση στη βάση. Τούτο κατά τον Πουλαντζά οφείλεται στο γεγονός ότι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής έχουμε τη ρήξη (σαφή διαχωρισμό) ανάμεσα στην πολιτική κοινωνία και την κοινωνία των πολιτών δηλ. στο Κράτος και την Κοινωνία, ρήξη η οποία δεν υπήρχε στις προ-καπιταλιστικές κοινωνίες. Ο αποχωρισμός Κράτους και Κοινωνίας των ιδιωτών στον Κ.Τ.Π. αυτονομεί σχετικά τα επίπεδα ενός τρόπου παραγωγής: οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό, όπως αυτά συγκεκριμενοποιούνται κάθε φορά ως «μοναδικά» σ' ένα ιστορικό κοινωνικό σχηματισμό (π.χ. η Αγγλία το 19ο αιώνα κλπ). Αυτή η σχετική αυτονομία, λοιπόν, του Καπιταλιστικού Κράτους η οποία είναι «μόνιμο χαρακτηριστικό γνώρισμα» όλων των τύπων καπιταλιστικού Κράτους, με βάση την ιδιότητα «της ελαστικότητάς της» (Λένιν), αποκτά μια ειδική μορφή στο στάδιο του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού, της διεθνοποίησης του Κεφαλαίου, δίνοντας στο καπιταλιστικό κράτος στη φάση του ιμπεριαλισμού — αλλά και γενικότερα όσον αφορά ορισμένα σταθερά χαρακτηριστικά του— κάποιες οικονομικές λειτουργίες: αυτό που σήμερα λέγεται «οικονομικός ρόλος του Κράτους» ή «σχέσεις κράτους και οικονομίας» ή «οικονομική πολιτική». Ο Ν. Πουλαντζάς, δίνοντας ένα τέλος στις παραδοσιακές-εργαλειακές αντιλήψεις του Μαρξισμού για το Κράτος και του συνεπαγόμενου οικονομισμού ή αντιστρόφως, ισχυρίζεται ότι η διεύρυνση της αντίληψης της σχετικής αυτονομίας του πολιτικού στοιχείου, φανερώνει την ενυπαρκτότητα της ταξικής πάλης (πολιτική πάλη) στην «καρδιά» του οικονομικού χώρου, δηλ. μέσα στις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής. Η «οικονομιστική γάγγραινα» λοιπόν, του παραδοσιακού μαρξισμού που ήθελε την πάλη των τάξεων μηχανιστική αντανάκλαση των οικονομικών δομών ή πρακτικών, μένει κατά μέρος. Στο βιβλίο του οι «Κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό», προσπάθησε με σοβαρότητα και σαφήνεια, να εξετάσει τα προβλήματα της σχέσης του Κράτους με την οικονομία, δίνοντας συγχρόνως και μια νέα τρόπον τινά, «μαρξιστική ρήτρα» κριτηρίων για την οριοθέτηση των κοινωνικών τάξεων, πρώτα απ' όλα δίνοντας τα στοιχεία μιας ολοκληρωμένης κατά το δυνατό θεωρίας για τις κοινωνικές τάξεις στο στάδιο του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού. Γύρω από την έννοια της διεθνοποίησης του κεφαλαίου: διευρυνόμενη αναπαραγωγή του κεφαλαίου σε διεθνή επίπεδο, μελετά τα εξής ερωτήματα-κλειδιά: 1) σχέσεις των ιμπεριαλιστικών κοινωνικών σχηματισμών, 2) επιπτώσεις αυτών των σχέσεων στους Κρατικούς μηχανισμούς, 3) εθνικό Κράτος και ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις: είναι σήμερα εφικτή η συζήτηση σ' ένα τέτοιο επίπεδο; 4) διεθνοποίηση κεφαλαίου και πολυεθνικές εταιρείες και 5) εθνικό κράτος/υπερ-κρατικές θεσμικές μορφές. Μέσα απ' αυτό τον κύκλο των ερωτημάτων ο Ν. Πουλαντζάς δίνει μια σοβαρή μαρξιστική εκδοχή της σχέσης Κράτους και σχέσεων παραγωγής. Κατά τον Πουλαντζά, το Κράτος, υπήρξε πάντοτε «συστατικά παρόν» κάτω βέβαια από διαφορετικές μορφές, μέσα στις σχέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Το φιλελεύθερο κράτος π.χ. ήταν καθαρό μύθευμα. Η οικονομιστική-φορμαλιστική αντίληψη, που θεωρούσε την οικονομία μια «αιώνια αυτοσυνδιαστική μηχανή», ήταν ακόμα περισσότερο ένα καθαρό «αστικό ιδεολόγημα». Σε σχέση όμως με τους προ-καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, η παρουσία αυτή του πολιτικού στοιχείου στον Κ.Τ.Π. παρουσιάζει μια «ιδιαιτερότητα»: είναι η ιδιαιτερότητα του πολιτικού στοιχείου όπως την ονομάζει ο ERNESTO LACLAU. Τούτη η «ιδιομορφία» του σχετικού αποχωρισμού (Μάρξ) μεταξύ οικονομίας και Κράτους, έχει να κάνει κατά τον Πουλαντζά, με την ίδια την υφή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής: με τον ολοκληρωτικό αποχωρισμό δηλ. των εργαλείων της παραγωγής από τον άμεσο παραγωγό. Συνεπώς, μπορούμε να πούμε, ότι: ο αποχωρισμός αυτός είναι «ειδικό» φαινόμενο στον καπιταλισμό. Ειδικό με την έννοια, ότι ο σχετικός αποχωρισμός Κράτους/οικονομίας στον Κ.Τ.Π. είναι για τον Ν. Πουλαντζά αν μη τι άλλο: «ένας τύπος ιδιαίτερης παρουσίας του Κράτους μέσα στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και εκμετάλλευσης, άρα και της αναπαραγωγής αυτών». Επομένως, η περίπτωση π.χ. του παρεμβατικού Κράτους, του Κεϋνσιανού κράτους του κοινωνικού κεφαλαίου, πρέπει να μελετηθεί απ' το μαρξισμό με περισσότερη «καχυποψία», εφόσον δίνει στον εν λόγω αποχωρισμό μια «τοπολογική αντίληψη», άρα και μηχανιστική. Η περίφημη αστική θεωρία της ανάδρασης είναι ένα και το αυτό με την παλιά μαρξιστική μηχανιστική θεωρία της αντανάκλασης.

Το πολιτικό κόστος αυτής της θεωρητικής ταυτότητας ήταν για τους αγώνες της εργατικής τάξης ανυπολόγιστο: μπροστά στο φάσμα των οικονομικών διεκδικήσεων η διαχείρισή της από το κεφάλαιο γίνηκε απόλυτη. Ο Μαρκούζε π.χ. στηρίχθηκε σ' αυτό, δίνοντας την «περίφημη» θεωρία του της ενσωμάτωσης του προλεταριακού άγχους στα στοιχεία πρόνοιας του κοινωνικού κεφαλαίου και ο Α. Γκρότζ για να ψιθυρίσει «Αντίο Προλεταριάτο». Εν τέλει, όλη αυτή η προβληματική του Ν. Πουλαντζά για το Καπιταλιστικό Κράτος και τη σχέση του με την οικονο-

μία, έδειχνε πια την προτεραιότητα της σφαίρας παραγωγής επάνω στη σφαίρα της κυκλοφορίας, μια διαπίστωση που καταστρεπτικά είχε παραγνωρίσει όλη η μετα-λενινιστική ΙΙΙ Διεθνής. Η διαπίστωση αυτή, επιτρέπει πια να συνειδητοποιήσουμε την «οργανική διασύνδεση» του Κράτους με την διευρυνόμενη αναπαραγωγή του Κεφαλαίου και την παρουσία του μέσα στις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής και τον καπιταλιστικό κοινωνικό διαχωρισμό της εργασίας [παραγωγικές σχέσεις/ιδεολογικο-πολιτικές σχέσεις (κράτος)]. Το εθνικό Κράτος π.χ. εξαιτίας αυτής της διεθνοποίησης του κεφαλαίου υφίσταται δομικές αλλαγές. Άρα, η κρίση του Κράτους είναι για τον Πουλαντζά πάνω απ' όλα, δομική κρίση. Στο ομώνυμο συλλογικό έργο (η Κρίση του Κράτους) του οποίου είχε τη διεύθυνση περιεχομένων, δίνει μαζί με μια πλειάδα θεωρητικών-επιστημόνων, όλη την έκταση της σημερινής δομικής κρίσης του Κράτους. Παραδείγματος χάρη, ένα ιδιαίτερο σημείο αυτής της δουλειάς, είναι η προσπάθεια του Πουλαντζά να δείξει το διαφορικό τρόπο θεωρητικοποίησης «τόσο του σύγχρονου Κράτους των κυρίαρχων χωρών, όσο και του σύγχρονου Κράτους των κυριαρχουμένων-εξαρτημένων χωρών», γιατί οι δομικές αλλαγές της Κρίσης καθορίζουν σημαντικά το διαχωρισμό της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας ανάμεσα σε κυρίαρχα και κυριαρχούμενα κράτη.

Β) Η έννοια της σχετικής αυτονομίας, συνδέεται στην Πουλαντζιανή θεωρία για το Κράτος, κυρίως μ' αυτό που αποκαλούσε «συνασπισμό εξουσίας». Κοντολογίς ποια είναι η σχέση Κράτους στον κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό, και κυρίαρχων τάξεων; Ο ίδιος απαντά ως εξής: «το καπιταλιστικό κράτος οφείλει να διαθέτει συνεχώς μια σχετική αυτονομία απέναντι στη μία ή την άλλη μερίδα του συνασπισμού εξουσίας (απέναντι ακόμα και σε κάθε μερίδα του ίδιου του μονοπωλιακού κεφαλαίου), προκειμένου να αναλάβει το ρόλο πολιτικού οργανωτή του γενικού συμφέροντος της αστικής τάξης, υπό την ηγεμονία μιας από τις μερίδες της». Τούτος ο δεύτερος άξονας της Πουλαντζιανής προβληματικής για το Κράτος, είναι ίσως ο πιο κεντρικός σ' όλο το έργο του, εφόσον δίνει την πιο θεμελιακή συνιστώσα της θεωρίας του: «Το Κράτος είναι μια σχέση». Συνεπώς, η σχετική του αυτονομία και ο ρόλος του ως προς την εγκαθίδρυση του γενικού συμφέροντος της αστικής τάξης ή των μερίδων της, ήτοι η «κρατική πολιτική» δεν μπορεί να εξαντληθεί στην Κρατική εξουσία. Η πολιτική αυτή πρέπει να θεωρείται στην πραγματικότητα, «απόρροια των ταξικών αντιθέσεων που εγγράφονται μέσα στην ίδια τη δομή του Κράτους». Το Κράτος είναι (το) στρατηγικό σημείο: «τούτο σημαίνει, πως ένας θεσμός, το κράτος, προορισμένος να αναπαράγει την ταξική διαίρεση της Κοινωνίας, δεν είναι, ούτε μπορεί να είναι ποτέ, ένα μονολιθικό μπλόκ (Κράτος-Πράγμα ή Κράτος-Υποκείμενο) δίχως ρωγμές, αλλά αντίθετα είναι από την ίδια του τη δομή, διάτρητο».

Γ) Ο τρίτος κύριος άξονας της δουλειάς του Ν. Πουλαντζά για το Κράτος, είναι αυτό που ονομάζει: Κρίση του Κράτους. Μια κρίση που οδηγεί το σημερινό κράτος σε δομικές και θεσμικές αλλαγές, προκειμένου να ξεπεράσει το πρόβλημα της ενότητας της κρατικής εξουσίας προς όφελος του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Ισχυρίστηκε, ότι πρώτα απ' όλα η συζήτηση πρέπει να εντοπιστεί στην ίδια την έννοια της κρίσης: κρίση όχι σαν «δυσλειτουργική στιγμή» που σπάζει την αρμονία του συστήματος όπως θέλει η αστική οικονομία και κοινωνιολογία, ούτε όμως κρίση μηχανικιστική εξελικτική όπως ήθελε η ΙΙΙ Διεθνής. Απαλλαγμένος, από τις παραδοσιακές και φορμαλιστικές εννοιολογήσεις της «Κρίσης» ο Ν. Πουλαντζάς εισάγει την έννοια της «δομικής Κρίσης» του σύγχρονου Κράτους: «αυτός ο δομικός χαρακτήρας της Κρίσης έγκειται, κυρίως, στην αντανάκλαση της οικονομικής κρίσης σε κρίση πολιτικο-ιδεολογική ή κρίση ηγεμονίας, στις σημερινές σχέσεις, δηλαδή μεταξύ οικονομικής κρίσης και κρίσης του Κράτους». Το Κράτος καλείται, λοιπόν, κάθε στιγμή σ' ένα ρόλο διαχειριστή της ίδιας του της κρίσης: «αυτό που οι Άγγλοι ονομάζουν: CRISIS OF THE CRISIS MANAGEMENT». Οι θεσμικές μεταβολές στους μηχανισμούς του Κράτους, είναι σήμερα, ίσως, η απάντησή του στην πολιτική κρίση ή κρίση ηγεμονίας ή κρίση ενότητας-ενοποίησης του πολιτικού συμφέροντος του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Αυτά, κατά τον Ν. Πουλαντζά «διαμορφώνουν» ένα νέο τύπο καπιταλιστικού κράτους, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του «αυταρχικού Κράτους ή του ισχυρού Κράτους». Σήμερα σ' όλα σχεδόν τ' ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη, είμαστε απολογητές ενός κρατικού αυταρχισμού, ο οποίος πολύ ενδεικτικά κατά τον Πουλαντζά συνίσταται στα εξής σημεία:

1) ενίσχυση της εκτελεστικής σε βάρος της κοινοβουλευτικής εξουσίας,

2) οργανική σύγχυση των τριών εξουσιών —της ευθύς εξαρχής ιδεολογικής βάσης του αστικού κράτους—,

3) συρρίκνωση των παραδοσιακών ατομικών ελευθεριών από την κρατική αυθαιρεσία,

4) παρακμή του ρόλου των πολιτικών κομμάτων, και μεταφορά των λειτουργιών τους σε μια κρατική γραφειοκρατία (τεχνοκρατισμός/πολιτικοποίηση του κρατικού μηχανισμού), μορφή νομιμοποίησης του Κράτους μέσω του διοικητικού μηχανισμού,

5) Έξαρση της Κρατικής βίας,

6) διαίρεση του κρατικού μηχανισμού σε τυπικά-φανερά και στεγανά-πυρηνικά δίκτυα εξουσίας,

7) μαζική ανάπτυξη «παράλληλων κρατικών δικτύων» έτοιμων να υποκαθαστήσουν κάθε στιγμή την «αστική δημοκρατία».

Τούτα, είναι σε πολύ γενικές γραμμές τα αξονικά σημεία άρθρωσης μιας γενικής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας, από τον κατεξοχήν πολιτικό στοχαστή του σύγχρονου-δυτικού Μαρξισμού: Ν. Πουλαντζά. Εκείνο που πρέπει να διέπει τους συλλογισμούς μας, επιστημονικούς και μη, γύρω από το έργο του για το σύγχρονο Καπιταλιστικό κράτος, είναι η διανοητική του εμβρίθεια να συλλάβει το συγκεκριμένο πολιτικό στοιχείο στη συγκεκριμένη ιστορική του κατάσταση· η διαλεκτική (τραγική) του αγωνία να ελέγξει μια πληθώρα αντιλήψεων αστικών ή μαρξιστικών στο πλαίσιο της σχετικής αυτονομίας, της διεθνοποίησης του κεφαλαίου, του φασιστικού φαινομένου, της πάλης των τάξεων, προκειμένου να καλύψει τρόπον τινά το μεγάλο κενό: της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας, σ' όλη σχεδόν την ιστορία του μαρξισμού κι ιδιαίτερα από το 1930 και μετά, σ' αυτό που συμβατικά αποκαλούμε σήμερα ως Δυτικό Μαρξισμό.

ΤΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ

Μια άποψη στα πλαίσια των αναλύσεων του Νίκου Πουλαντζά

του Κ. Βρατσάλη*

Για τον μαρξισμό, το κράτος είναι ο παράγοντας τάξης της κοινωνίας και συγχρόνως ένα προϊόν της κοινωνίας. Παράγοντας τάξης, όχι με την έννοια ενός Υποκειμένου, το οποίο με μια δική του θέληση στέκεται υπεράνω των τάξεων σαν μια λογικοποιημένη βαθμίδα της αστικής κοινωνίας[1] —αυτό θα δήλωνε μια απόλυτη αυτονομία του κράτους, έναντι της κοινωνίας— αλλά με την έννοια του παράγοντα συνοχής της κοινωνίας, ο οποίος εγκαθίσταται σαν μια σύνδεση των διαφορετικών κοινωνικών επιπέδων —τα οποία κατέχουν ένα δικό τους ρυθμό ανάπτυξης— και των σχέσεών τους με τις διάφορες μορφές της ταξικής πρακτικής. Το κράτος είναι επίσης ένα προϊόν της κοινωνίας, όχι με την έννοια ενός Πράγματος, που βρίσκεται υπό την κυριαρχία της ή των κυρίαρχων τάξεων[2], αλλά με την έννοια ενός ιστορικά προσδιορισμένου «τόπου» στον οποίο εκφράζονται, με έναν ιδιαίτερο τρόπο, οι ταξικές αντιθέσεις.

Σε κάθε ταξικά χωρισμένη κοινωνία, όπου το ζεύγος κυριαρχία/υποτέλεια συμπεριλαμβάνει τις ταξικές σχέσεις, το κράτος πρέπει πάνω απ' όλα να γίνεται αντιληπτό σαν ταξικό κράτος. Το κράτος *«πρέπει να θεωρείται... σαν μια σχέση, μια υλική συμπύκνωση ακριβέστερα (το κράτος-μηχανισμός), ενός συσχετισμού δυνάμεων, ανάμεσα σε τάξεις και ταξικές μερίδες, με τον ιδιαίτερο τρόπο που αυτές εκφράζονται (σχετικός διαχωρισμός κράτους και οικονομίας, που γεννά τους θεσμούς του καπιταλιστικού κράτους) μέσα στους κόλπους του κράτους»*[3].

Μέσω αυτής της σύλληψης για το κράτος καθίσταται δυνατόν, να εξετάσουμε τις σχέσεις του κράτους —σαν μια σχετικά αυτόνομη βαθμίδα έναντι της οικονομικής— με τις τάξεις και τον ταξικό αγώνα, καθώς επίσης και με τις διάφορες μορφές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλ. με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας.

Στον καθορισμό των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής δεν πρέπει να μας διαφεύγουν δυο σημεία: πρώτον, ότι ο εργάτης βρίσκεται σε μια ολοκληρωτική αποστέρηση και δεύτερο, ότι αυτή η δομή των παραγωγικών σχέσεων, οδηγεί στο χωρισμό του κράτους από την Οικονομία, όπου *«ο χωρισμός αυτός δεν είναι παρά η συγκεκριμένη μορφή που παίρνει, στον καπιταλισμό, η οργανική παρουσία της πολιτικής στις σχέσεις παραγωγής και συνακόλουθα στην αναπαραγωγή τους»*[4]. Το γεγονός ακριβώς, ότι ο εργάτης εισέρχεται στην εργασιακή διαδικασία σαν «γυμνός ιδιώτης», αποκρύπτει την πραγματικότητα, ότι αυτός εισέρχεται σαν φορέας συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων και τον τοποθετεί σαν εξατομικευμένο υποκείμενο-ιδιώτη. Αυτό το *«αποτέλεσμα απομόνωσης»* το οποίο αντικαθιστά μέσω της απόκρυψης τις ταξικές σχέσεις με ιδιωτικές σχέσεις, είναι εγγεγραμμένο στο χώρο του κράτους. Έτσι εμφανίζεται το κράτος σαν ο ενοποιητικός παράγοντας του Λαού -σαν- Έθνος, ο οποίος συγκροτείται από Υποκείμενα-ιδιώτες[5].

Δεν πρόκειται όμως για μια αντανάκλαση αυτού του «αποτελέσματος απομόνωσης» στο κράτος. Επειδή, το ίδιο το κράτος παίζει σημαντικό ρόλο για τη συγκρότηση των απομονωμένων ιδιωτών. Οι λειτουργίες του κράτους είναι εγγενή στοιχεία της κατασκευής της ιδιωτικοποίησης του κοινωνικού σώματος. Η ίδια διαδικασία ξεδιπλώνεται αναφορικά με τις σχέσεις του κράτους και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Για πρώτη φορά ο καπιταλιστικός καταμερισμός της εργασίας τοποθετεί τους παραγωγούς σαν ανεξάρτητους και απομονωμένους στα πλαίσια της εργασιακής διαδικασίας. Όχι μόνο επειδή ο παραγωγός εμφανίζεται σαν ατομικός εργάτης, αλλά επειδή η δραστηριότητά του πρέπει να εκδηλωθεί σε περιορισμένο χώρο και χρόνο (η εργασία στη λεγόμενη «κορδέλα» είναι ένα παράδειγμα). Ακριβώς αυτός ο καπιταλιστικός καταμερισμός της εργασίας ολοκληρώνει την ιδιωτικοποίηση και ατομικοποίηση, που είναι ήδη βασισμένες στις παραγωγικές σχέσεις.

Αυτή η διαδικασία —όπως και στην περίπτωση των παραγωγικών σχέσεων— δεν την παραλαμβάνει απλώς το κράτος, αλλά μέσω των θεσμών του την εμβαθύνει και την προωθεί (ας θυμηθούμε απλώς την ιεραρχική διάταξη και την εξειδίκευση των θεσμών του ίδιου του κράτους). Πρόκειται λοιπόν για μια διπλή διαδικασία, η οποία περικλείει συγχρόνως δύο λειτουργίες:

Το ίδιο το κράτος και οι θεσμοί του βασίζονται στην ιδιωτικοποίηση και στην υποκειμενοποίηση, οι οποίες βρίσκονται στις σχέσεις παραγωγής και στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας, αλλά συγχρόνως είναι και προϊόντα του κράτους. Επειδή όμως το κράτος μετατοπίζει το κοινωνικό σώμα σε μια σύνθεση υποκειμένων-ιδιω-

* Ο Κ. Βρατσάλης έχει σπουδάσει Κοινωνιολογία στη Φρανκφούρτη και διδάσκει ως Ειδικός Επιστήμονας στα Παιδαγωγικά Τμήματα του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Ρόδο.

τών, αντιπροσωπεύει συγχρόνως την ενότητα αυτών των ιδιωτών (αντιπροσωπευτικό κράτος) και παρουσιάζεται σαν κράτος ολόκληρου του Έθνους. *«Ωστόσο το κράτος δεν είναι ο απλός καταγραφέας αυτής της οικονομικοκοινωνικής πραγματικότητας: είναι ένας συστατικός παράγοντας της οργάνωσης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, με το να παράγει διαρκώς μέσω ιδεολογικών διαδικασιών κοινωνικό κερματισμό και εξατομίκευση»*[7].

Αυτό δεν σημαίνει όμως, ότι από την πλευρά του κράτους η ιδιωτικοποίηση προωθείται μόνο μέσω ιδεολογικών παραγόντων. Το κράτος σχηματοποιεί/φορμάρει με όλα τα μέσα —ακόμα και με τη φυσιολογική έννοια— τις κοινωνικές μονάδες. Ακριβώς εδώ βρίσκονται τα ολοκληρωτικά στοιχεία κάθε καπιταλιστικού κράτους. Μ' αυτή την έννοια, το κράτος έχει μια διπλή λειτουργία. Συνεισφέρει στην ιδιωτικοποίηση των φορέων της παραγωγής και συγχρόνως σε μια διαδικασία κανονικοποίησης. Κατά τον Φουκώ η διαδικασία της κανονικοποίησης και μαζί της η επιτήρηση *«γίνεται... ένα από τα μεγάλα μέσα εξουσίας κατά το τέλος της κλασικής εποχής. Τα σύμβολα που εκφράζανε κοινωνικές καταστάσεις, προνόμια, εξαρτήσεις, υπάρχει η τάση να υποκατασταθούν ή τουλάχιστον να συμπληρωθούν με μια ολόκληρη σειρά αναβαθμούς κανονικότητας, που είναι σημεία συμμετοχής σε ένα ομοιογενές κοινωνικό σώμα, αλλά που αυτά καθαυτά έχουν ένα ρόλο ταξινόμησης, ιεράρχησης και κατανομής κοινωνικών θέσεων»*[8].

Μέσω αυτής της συγκρότησης της «ιδιωτικής σφαίρας» ως αποχωρισμένης από τη «δημόσια», δεν υπάρχει κανένα όριο για την επέμβαση του κράτους στον τομέα του ιδιωτικού. Ο Πουλαντζάς γράφει ότι *«το ιδιωτικό δεν είναι παρά το σύστοιχο του δημόσιου»*[9].

Τι σημαίνει όμως αυτή η ιδιωτικοποίηση σε σχέση με τον ταξικό αγώνα; Έχουμε ήδη αναφέρει, ότι μέσω του «αποτελέσματος της απομόνωσης» παρουσιάζονται οι ταξικές σχέσεις σαν ιδιωτικές σχέσεις —κάτι το οποίο θεσπίζεται και εμβαθύνεται από το σύστημα Δικαίου. Έχει μεγάλη σημασία για την ανάλυση των κοινωνικών αγώνων η όλη συζήτηση περί ιδιωτικοποίησης και υποκειμενοποίησης που βασίζεται στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας. Το δικό μας ενδιαφέρον βρίσκεται στις σχέσεις του κράτους με τις τάξεις και με τους ταξικούς αγώνες. Η εγκαθίδρυση της ιδιωτικοποίησης και της μετατόπισης των φορέων της παραγωγής σε υποκείμενα-ιδιώτες, μέσω των τεχνικών του κράτους, είναι ένα πραγματικό φαινόμενο[10], σύμφωνα με το οποίο μεταβάλλονται οι σχέσεις των φορέων της παραγωγής προς το κράτος, σε σχέσεις εξατομικευμένων ιδιωτών προς το κράτος (το οποίο κράτος παρουσιάζεται σαν ο εκπρόσωπος-οργανωτής του γενικού συμφέροντος). Ακριβώς αυτό το γεγονός /διαδικασία καθορίζει τους πολιτικούς στόχους των κυρίαρχων τάξεων. Κατ' αρχήν προσπαθούν να παρουσιάσουν τα πολιτικά τους συμφέροντα σαν συμφέροντα του λαού και δεύτερον να συγκροτήσουν την ενότητα τους — μια και το «αποτέλεσμα απομόνωσης» αφορά και τους ίδιους.

Δεν πρέπει όμως να μας διαφεύγει ένα πράγμα. Αυτή η πολιτική πρακτική των κυρίαρχων τάξεων, προωθείται ουσιαστικά από το κράτος, το οποίο έτσι καθιστά δυνατή τη δημιουργία ενός Μπλοκ Εξουσίας. Συνακόλουθα, υπηρετεί αυτή η πρακτική —η οποία είναι σε τελευταία ανάλυση, μια πολιτική πρακτική του κράτους— την οικοδόμηση συμφωνίας στο Μπλοκ Εξουσίας. Πρόκειται για μια λειτουργία του κράτους, η οποία παραγνωρίζεται από τις διάφορες θεωρίες που αντιμετωπίζουν το κράτος σαν ένα Πράγμα στα χέρια των κυρίαρχων τάξεων. Και αυτή η λειτουργία είναι η πιο σημαντική, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις του φασιστικού κράτους, της στρατιωτικής δικτατορίας και των βοναπαρτιστικών κυβερνήσεων. Καθώς το κράτος προσπαθεί να αποδιοργανώσει την εργατική τάξη —με την έννοια ότι αποκρύπτει τις ταξικές σχέσεις—προσπαθεί συγχρόνως να επιβάλλει τα πολιτικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, εφ' όσον κατέχει την ικανότητα —εξαιτίας της σχετικής του αυτονομίας— να επεξεργάζεται αυτά τα συμφέροντα του λαού. Έτσι, γίνεται το κράτος ο σημαντικότερος πολιτικός οργανωτής αυτών των τάξεων.

Είναι χρήσιμο όμως να εξετάσουμε τους διάφορους μηχανισμούς του κράτους, για να μπορούμε να επεξεργαστούμε μια συγκεκριμένη ανάλυση των σχέσεων του κράτους (των κρατικών μηχανισμών) με τις κυρίαρχες τάξεις.

Βασισμένο το κράτος, όπως είπαμε, στην διαδικασία της εξατομίκευσης —η οποία μπορεί και συγκροτείται εξαιτίας και στη βάση της σχετικής αυτονομίας του ίδιου του κράτους έναντι των κοινωνικών τάξεων— μπορεί και αποκρύπτει τον ταξικό του χαρακτήρα από τις κοινωνικές τάξεις.

Παρ' όλο που όσον αφορά την εξατομίκευση δεν εξυπονοούνται μόνο ιδεολογικές αλλά συγχρόνως και άλλες λειτουργίες του κράτους, θα πρέπει να κατονομαστούν και οι άλλοι ρόλοι του κράτους —εκτός από τον οργανωτικό, τον οποίο θα εξετάσω παρακάτω. *«Το να τονίζουμε το ρόλο του κράτους στις ιδεολογικές σχέσεις, δεν θα πρέπει, όπως γίνεται συχνά, να μας κάνει να υποτιμάμε τον κατασταλτικό ρόλο του»*[11]. Δεν πρόκειται για μια περιοδική δραστηριότητα του κράτους κατά την όξυνση των ταξικών αντιθέσεων. Η κατασταλτική λειτουργία του κράτους είναι στερεωμένη στη θεσμική του υλικότητα και συνεχώς παρούσα. Είναι η σπουδαιότερη προϋπόθεση για τη διεξαγωγή οποιουδήποτε είδους κρατικής δραστηριότητας. Από το νόμο για τους σχολικούς θεσμούς μέχρι το στρατό και την αστυνομία, ο κατασταλτικός ρόλος είναι στενά συνδεδεμένος με τον ιδεολογικό.

Είναι όμως λάθος να αντιλαμβανόμαστε το κράτος σαν μια βαθμίδα, που μόνο εξαιτίας των κατασταλτικών και ιδεολογικών στοιχείων της ενεργεί.

Οδηγεί σε πολλά αδιέξοδα, να βασίζουμε τη συναίνεση των μαζών προς το κράτος, μόνο μέσω της κατασταλτικής και ιδεολογικής του λειτουργίας.

Μυστικοποιεί κανείς π.χ. τη συμπεριφορά των μαζών έναντι του κράτους, στο βαθμό που δεν βλέπει ότι το κράτος, σαν ένας τόπος που συντάσσει τη σύναψη διαφόρων συμβιβασμών —αφού το κράτος είναι η υλική συμπύκνωση του συσχετισμού των δυνάμεων— πρέπει να υποστηρίζει ορισμένα συμφέροντα των κυριαρχούμενων τάξεων. Είναι βεβαίως προφανές, ότι τέτοιες πρακτικές δυναμώνουν τον ιδεολογικό επηρεασμό των μαζών· δεν επιτρέπεται όμως γι' αυτό, κάθε οικονομική παρέμβαση του κράτους να την ανάγουμε σε ιδεολογικούς λόγους. *«Το κράτος δρα και με θετικό τρόπο, δημιουργεί, μεταμορφώνει, φτιάχνει πραγματικότητες»*[12]. Μια τέτοια αντίληψη

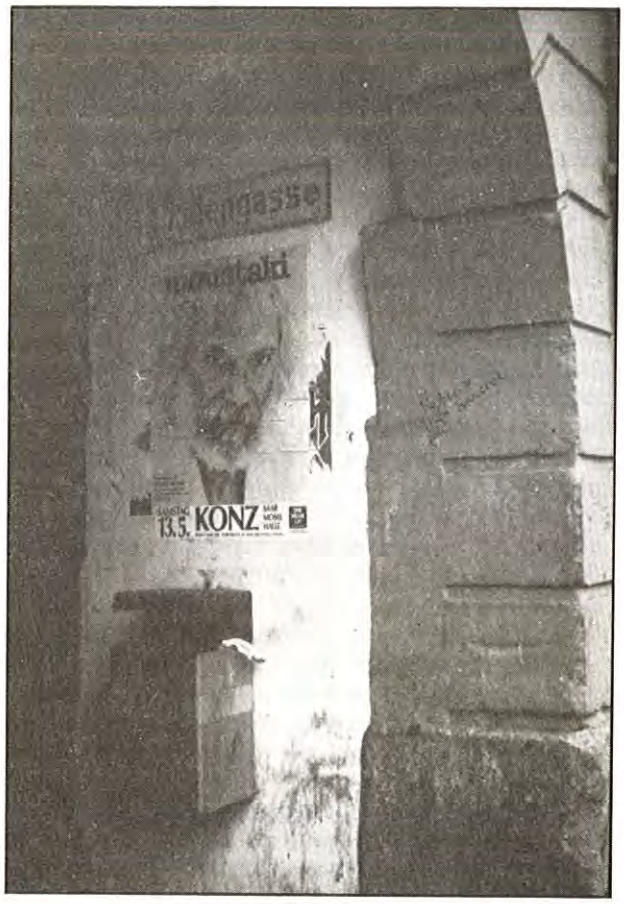

(κράτος=καταπίεση/ιδεολογία), προϋποθέτει επίσης μια οικονομική βαθμίδα, η οποία είναι ικανή να αυτορυθμίζεται. Σ' αυτή την περίπτωση, παρουσιάζεται το κράτος σαν ένας μηχανισμός, που υπερνικά τα δυσλειτουργικά στοιχεία της οικονομικής αναπαραγωγής. Έτσι όμως θα ήταν αδύνατο να συλλάβουμε, τις συνεχώς αναπτυσσόμενες δραστηριότητες του κράτους στον οικονομικό τομέα σήμερα. *«Το κράτος δεν μπορεί ουσιαστικά να τοποθετηθεί σαν ένα «εξωοικονομικό» δυναμικό δίπλα ή υπεράνω της οικονομίας»*[13] και μπορούμε να το εξετάζουμε μόνο στα πλαίσια της συνολικής διαδικασίας της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αυτό όμως δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι οι λειτουργίες του κράτους μπορούν να υπαχθούν σε μια *«εν γένει ανάλυση του κεφαλαίου»*[14], την οποία αν ακολουθήσουμε θα αναγκαστούμε να υπαγάγουμε το κράτος στην οικονομική βαθμίδα, όπου εκεί πλέον δεν θα διαθέτει κανενός είδους σχετική αυτονομία. Η σημαντικότερη αδυναμία αυτής της αντίληψης, σχετίζεται και με τη συζήτηση για το ρόλο του κράτους στη μετάβαση για το σοσιαλισμό. Επειδή δεν καταλογίζεται στο κράτος ένας αυτοτελής οικονομικός μηχανισμός, κατανέμεται η οικονομική του λειτουργία σε διαφορετικούς μηχανισμούς και τελικά υποτιμάται θεωρητικά. Αυτή η αντίληψη παραγνωρίζει έτσι τη σημασία των πραγματικών σχέσεων των διαφορετικών θεσμών προς τις κυρίαρχες τάξεις και δυσκολεύει την επεξεργασία μιας ξεκάθαρης πολιτικής για τον αγώνα της εργατικής τάξης.

Εκτός αυτού προϋποθέτει η υπαγωγή του κράτους στο ζεύγος καταστολή/ιδεολογία, ότι το κράτος είναι μια «μηχανή» στην υπηρεσία των κυρίαρχων τάξεων, στην οποία δεν υπάρχει κανένα «ρήγμα» —τουλάχιστον στο εσωτερικό της— εκτός από τις υφιστάμενες δυσλειτουργικότητες της, ένεκα της γραφειοκρατικοποίησης του κράτους. Μια τέτοια σύλληψη του κράτους οικοδομείται από τις αναλύσεις για το κράτος του Λουί Αλτουσέρ. Σύμφωνα με τον Αλτουσέρ *«το κράτος αποτελεί μια μηχανή καταστολής και καταπίεσης, που επιτρέπει στις κυρίαρχες τάξεις... να εξασφαλίζουν την κυριαρχία τους πάνω στην εργατική τάξη... Ο μηχανισμός του κράτους*[15] *ορίζει το κράτος σαν εκτελεστική δύναμη και σα δύναμη καταστολής και καταπίεσης στην υπηρεσία των κυρίαρχων τάξεων μέσα στην ταξική πάλη»*[16]. Σύμφωνα μ' αυτή τη σύλληψη, οι πολιτικοί αγώνες της εργατικής τάξης οφείλουν να προσανατολίζονται προς την αποφασιστική στιγμή της «κατάληψης» του —ερμητικά κλειστού— μηχανισμού του κράτους. Μέχρι τότε, η εργατική τάξη διεξάγει έναν «αγώνα θέσεων» (Γκράμσι) για να καλυτερεύσει την πολιτική της θέση μέσα στο συγκεκριμένο συσχετισμό των δυνάμεων, χωρίς να προσέχει ιδιαίτερα τις αντιθέσεις στα πλαίσια του μηχανισμού του κράτους. Έτσι όμως, χάνει κανείς το ουσιωδέστερο: *«το αποφασιστικό, όσον αφορά τις πολιτικές αποφάσεις, δεν είναι αυτό που συμβαίνει δεξιόθεν και αριστερόθεν του κράτους, αλλά αυτό που συμβαίνει στην ίδια την καρδιά του κράτους»*[17].

Ας επιστρέψουμε όμως στο θέμα: Οι αναφερθείσες λειτουργίες του κράτους —ιδεολογική, καταπιεστική/κατασταλτική, οικονομική, οργανωτική— είναι ενσωματωμένες στην υλοποιημένη μορφή του κράτους και κατανεμημένες σε διάφορους μηχανισμούς. Αυτό σημαίνει, ότι υπάρχουν μηχανισμοί, οι οποίοι κατέχουν έναν κυρίως καταπιεστικό/κατασταλτικό ρόλο και αντίστοιχα έναν ιδεολογικό, ή οικονομικό ή οργανωτικό ρόλο.

Το κράτος, που το ίδιο ενσωματώνει την εργασία τη διαχωρισμένη από τη χειρωνακτική[18], αναπαράγει μέσα στο χώρο του τον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας και διαδραματίζει ως εκ τούτου ένα σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση αυτού του διαχωρισμού. Παρ' όλο που δεν θα αναπτύξω μια εμπεριστατωμένη έκθεση των κρατικών μηχανισμών, θα πρέπει να υπογραμμίσω ορισμένα σημεία.

Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε ιδεολογικούς και καταπιεστικούς/κατασταλτικούς μηχανισμούς, δεν βασίζεται σε έναν κατά βάσει «ονοματοποιημένο τρόπο». Με παράδειγμα το φασισμό, διαπιστώνει κανείς, ότι η αστυνομία —η οποία συγκαταλέγεται πάντα στους καταπιεστικούς /κατασταλτικούς μηχανισμούς— είχε ασκήσει μια σημαντική ιδεολογική και πολιτικο-οργανωτική λειτουργία. Η βασική διαφορά ανάμεσα σε ιδεολογικούς και καταπιεστικούς/κατασταλτικούς μηχανισμούς, είναι ότι οι πρώτοι κατέχουν μια σχετική αυτονομία στα πλαίσια του κράτους —ακριβέστερα μία άλλου είδους σχετική αυτονομία συγκριτικά με τους καταπιεστικούς/κατασταλτικούς—χωρίς να σημαίνει ότι αυτοί οι μηχανισμοί δεν ανήκουν στον κρατικό χώρο[19]. Αυτή η ιδιαίτερη σχετική αυτονομία, εκδηλώνεται στο ιδιαίτερο καθεστώς τους, το οποίο δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται σαν απόδειξη κάποιας μη κρατικής προσοικειότητας[20]. Το λόγο γι' αυτή τη σχετική αυτονομία των ιδεολογικών μηχανισμών, δεν θα πρέπει κανείς να τον αναζητά μέσα σε μια αντίληψη που αντιπαραθέτει το «κράτος» στην «αστική κοινωνία», παρουσιάζο-

ντας αυτούς τους μηχανισμούς σαν «γέφυρες» αυτών των δύο διαχωρισμένων χώρων. Επειδή η κυρίαρχη ιδεολογία, κυρίως μέσω αυτών των μηχανισμών κατευθύνεται, παίζουν οι μηχανισμοί αυτοί ένα σπουδαίο ρόλο στην οργάνωση της κυριαρχίας των κυρίαρχων τάξεων, σε κάτι δηλαδή που είναι αδύνατο να διαχωριστεί από την ύπαρξη και λειτουργία του καπιταλιστικού κράτους. Φυσικά και πρόκειται επίσης για μια διαφορά εξαιτίας των λειτουργιών τους, την οποία όμως δεν είναι τόσο απλό να την υπαγάγουμε στην «ουσία» των μηχανισμών. Έχω ήδη αναφέρει την αστυνομία κατά τη διάρκεια του φασισμού και μπορώ σαν παράδειγμα να αναφέρω επίσης το στρατό, τόσο για τις στρατιωτικές δικτατορίες όσο και για τα κοινοβουλευτικά καθεστώτα, όπου έχει μια σημαντική ιδεολογική λειτουργία. Αυτό το είδος της διαφοράς σε σχέση με τους μηχανισμούς λοιπόν, αφορά μια διαφορά περιγραφική.

Παρ' όλο που ο Πουλαντζάς υπογραμμίζει την οργανωτική λειτουργία του κράτους και την αποδίδει στη θεσμική του υλικότητα *(«το καπιταλιστικό κράτος συγκροτεί την μπουρζουαζία σαν πολιτικά κυρίαρχη τάξη.... Αυτός ο ρόλος του κράτους εντάσσεται στη θεσμική του υλικότητα: πρόκειται για την ταξική φύση του κράτους*[21]*,* απορρίπτει την ύπαρξη ενός κρατικού μηχανισμού, ο οποίος θα μπορούσε να πραγματοποιούσε αυτή τη λειτουργία. Σχετικά μ' αυτό γράφει: *«αυτός ο θεμελιακός οργανωτικός ρόλος δεν αφορά εξάλλου ένα μόνο μηχανισμό ή κλάδο του κράτους (τα πολιτικά κόμματα), αλλά σε διαφορετικό βαθμό και υπό διαφορετικές ιδιότητες, το σύνολο των μηχανισμών του— μαζί και των κατ' εξοχήν κατασταλτικών μηχανισμών (στρατού, αστυνομίας κ.λ.π.) που κι αυτοί μετέχουν σε τούτο το ρόλο»*[22].

Προφανώς λοιπόν θα' πρεπε ένας τέτοιος μηχανισμός —αν υπήρχε— να εκπληρώνει ακριβώς τα ίδια καθήκοντα, τα οποία (κατά τον Πουλαντζά) κατανέμονται σ' όλους τους μηχανισμούς. Δηλαδή: να οργανώνει έτσι τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, ούτως ώστε να μπορούν να κυριαρχούν πολιτικά και συγχρόνως να είναι σε θέση να μπορεί να οικοδομεί το Μπλοκ Εξουσίας. Εν ολίγοις, αυτός ο μηχανισμός θα' πρεπε να πετύχαινε σαν πολιτικός οργανωτής, πολιτικές αποφάσεις, να οικοδομούσε συμβιβασμούς, να κατασκεύαζε ισορροπίες στο Μπλοκ Εξουσίας και πάνω απ' όλα, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό του Μπλοκ Εξουσίας να απεικόνιζε τη γενική θέληση του Λαού -σαν- Έθνος. Είναι λοιπόν άσκοπο και ίσως λάθος να υποθέτουμε την ύπαρξη ενός τέτοιου μηχανισμού, που δεν θα ήταν τίποτα άλλο από ένα κράτος μέσα στο κράτος. Αυτό που δεν είναι όμως λάθος, κατά την άποψή μου, είναι **η ύπαρξη ενός κρατικού μηχανισμού, ο οποίος έχει καθήκον μέσω των παρεμβάσεών του στο εσωτερικό του κράτους, να κανονίζει αυτή τη διαδικασία κατά το δυνατόν, να την επιτηρεί, να την «τσιμεντάρει», δηλαδή να την οργανώνει. Αυτός είναι ο πολιτικός μηχανισμός του κράτους**[23].

Περιλαμβάνει το κοινοβούλιο, τον αρχηγό του κράτους, τους (γνωστούς πλέον) συμβούλους του, την κυβέρνηση και τη διοίκηση[24]. Η δραστηριότητα του είναι προσδιορισμένη από τις σχέσεις εξουσίας στο εσωτερικό του Μπλοκ Εξουσίας και οι αρμοδιότητες εξουσίας του από το πλαίσιο του Δικαίου. Είναι όμως μέσα σ' αυτά τα όρια, ο οργανωτής του χώρου του κράτους. Ως εκ τούτου έχει μια **οργανωτική λειτουργία,** που δεν είναι η ίδια όπως αυτή του κράτους έναντι του Μπλοκ Εξουσίας· αυτή η λειτουργία είναι, μια προβολή (και γι' αυτό όχι μια απλή προέκταση) της οργανωτικής λειτουργίας του κράτους, μέσα στο δικό τους χώρο και έχει τους ακόλουθους σκοπούς:

1. να υποστηρίζει την αναγκαία **πολιτική ενότητα** των κρατικών μηχανισμών (η ιδεολογία παίζει επίσης ένα σημαντικό ρόλο σ' αυτό το θέμα),
2. **να διορθώνει** συνεχώς **την κατανομή των οργάνων εξουσίας** ανάμεσα στις κοινωνικές μερίδες, η οποία κατανομή ρυθμίζεται και προσδιορίζεται από το πλαίσιο του Δικαίου, με στόχο τη διαφύλαξη της ασταθούς ισορροπίας των διαφόρων μερίδων,
3. εξαιτίας της ιδιαιτερότητας της επάνδρωσής του (αυτό αφορά κυρίως τον αρχηγό του κράτους, την κυβέρνηση και το κοινοβούλιο) —η οποία διαμορφώνεται μέσω εκλογών— **συμβάλλει στη συγκρότηση μιας διαρκούς βάσης νομιμοποίησης του κράτους.**

Αυτή η οργανωτική λειτουργία κατευθύνεται και από άλλους κρατικούς μηχανισμούς (δεν υπάρχει κανένας κρατικός μηχανισμός «αποκλειστικά» πολιτικός), αλλά συγκεντρώνεται κυρίως σ' αυτό τον μηχανισμό.

Ακριβώς εξαιτίας αυτού του ρόλου (της οργάνωσης των κρατικών μηχανισμών σε σχέση με τα συμφέροντα του Μπλοκ Εξουσίας υπό την κυριαρχία της ηγεμονικής μερίδας), **κατέχει ο πολιτικός μηχανισμός ένα ιδιαίτερο πεδίο χειρισμών, ακόμη και αν «καταληφθεί» (μέσω εκλογών για παράδειγμα) από την μη ηγεμονική μερίδα. Πρέπει να πραγματοποιεί μια τέτοια πολιτική, που πολύ περισσότερο να βρίσκεται σε μια ευθέως ανάλογη σχέση προς τις σχέσεις του κράτους σαν σύνολο έναντι του Μπλοκ Εξουσίας, παρά προς τις σχέσεις του (του πολιτικού μηχανισμού δηλαδή) έναντι της μερίδας που το «κατέλαβε».** Αυτός είναι ο βασικός λόγος που αποδυναμώνεται το κοινοβούλιο έναντι των άλλων κλάδων του πολιτικού μηχανισμού, όταν αυτός στις αστικές κοινωνίες καταλαμβάνεται από τη μη ηγεμονική μερίδα. Κάτι που γίνεται εντελώς φανερό όταν αυτά τα στρώματα δεν ανήκουν καν στο Μπλοκ Εξουσίας.

Δεν θα πρέπει όμως να θεωρεί κανείς, ότι αυτός ο μηχανισμός κατέχει μια αραγή ενότητα. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει. Η δραστηριότητα του πολιτικού κρατικού μηχανισμού, η συνδρομή του στη διαρκή πολιτική ενότητα και η επίβλεψη της κατανομής των οργάνων εξουσίας, δεν είναι ούτε κάτι το απλό, ούτε κάτι το ομαλό.

Πρόκειται για μια λειτουργία πλήρη αντιθέσεων, επειδή πριν απ' αυτήν αλλά και στο εσωτερικό της, βρίσκονται οι ταξικές αντιθέσεις. Είναι παρούσες οι ταξικές αντιθέσεις στον πολιτικό μηχανισμό του κράτους και για έναν επιπλέον λόγο: ο πολιτικός μηχανισμός είναι στενά συνδεδεμένος με την εκλογική διαδικασία. Εξαιτίας αυτής της πραγματικότητας, δεν αποτολμά και δεν μπορεί να παραγνωρίζει συγκεκριμένα συμφέροντα των καταπιεσμένων τάξεων σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάξεις.

Ακόμη, εξαιτίας αυτών των αντιφατικών του σχέσεων προς τις μάζες (ας μην ξεχνάμε ότι παρουσιάζεται σαν ο άμεσος εντεταλμένος για την λύση των κοινωνικών προβλημάτων, ενώ ενεργεί ενάντια στα συμφέροντα των μαζών), προσβάλλεται άμεσα από τη συγκυρία του ταξικού

αγώνα και από τις πολιτικο-ιδεολογικές συγκρούσεις.

Μ' αυτή την ευκαιρία ας διευκρινίσω περισσότερο αυτό τον όρο, ξεκινώντας από τη θέση του Αλτουσέρ, που συγκαταλέγει το κοινοβούλιο στους ιδεολογικούς κρατικούς μηχανισμούς εξετάζοντας το μηχανισμό του κράτους στη βάση της καταπίεσης/καταστολής και της ιδεολογίας. Αναφορικά μ' αυτό το θέμα, γράφει: *«η ιδεολογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ελευθερίας και της ισότητας (ελευθερία να διαλέγει κανείς τις ιδέες του και τους αντιπροσώπους του και ισότητα προ τη κάλπης), έχει τελικά παράγει όχι εξαιτίας της εξουσίας των ιδεών, αλλά σαν αποτέλεσμα ταξικού αγώνα εκείνους τους ιδεολογικούς μηχανισμούς, στους οποίους η πολιτική ιδεολογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να πάρει μια μορφή. Στην πράξη έχουμε να κάνουμε με ένα μηχανισμό, ο οποίος προϋποθέτει μια ολόκληρη υλική και κανονισμένη προπαρασκευή —ξεκινώντας από το εκλογικό βιβλιάριο, το ψηφοδέλτιο και το εκλογικό παραβάν, που διαμέσου του εκλογικού αγώνα καταλήγει κανείς στο κοινοβούλιο κ.λ.π.»*[25].

Στη συλλογιστική μας, όπου το κράτος είναι η υλική συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων, ο χώρος που περιλαμβάνει αυτή η υλική σχέση, οργανώνεται κυρίως μέσω του πολιτικού κρατικού μηχανισμού, που και ο ίδιος με τη σειρά του απεικονίζει μια υλική σχέση. Κανείς δεν αμφιβάλλει νομίζω ότι σ' αυτή την «ελεύθερη» καπιταλιστική κοινωνία, το κοινοβούλιο συνέβαλε και συμβάλλει στην οργάνωση του κράτους. Φυσικά και είναι σωστό ότι το κοινοβούλιο έχει μια τεράστια ιδεολογική λειτουργία· δεν επιτρέπεται όμως να ανάγουμε την ύπαρξή του απλά και μόνο στη βάση της ιδεολογίας και να το εξετάζουμε ως εκ τούτου σαν ένα ιδεολογικό μηχανισμό· αλλά θα πρέπει να το θεωρούμε σαν ένα —ουσιαστικό— κλάδο του πολιτικού κρατικού μηχανισμού.

Η ένταξη του κοινοβουλίου στον πολιτικό κρατικό μηχανισμό είναι πολύ σημαντική, επειδή βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση με τις διαφορετικές μορφές οργάνωσης που παίρνουν οι σχέσεις των διαφόρων κλάδων του πολιτικού κρατικού μηχανισμού μεταξύ τους. Η δε έννοια του πολιτικού μηχανισμού μας δίδει τη δυνατότητα να ορίσουμε επιστημονικά πλέον και όχι ιστορικά-περιγραφικά την πολιτική κρίση, κάτι όμως που θα επιχειρήσουμε σ' ένα επόμενο άρθρο.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Προϋποτίθεται έτσι ένας διαχωρισμός της αστικής κοινωνίας από το κράτος.
2. Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη περί κράτους, δεν του αποδίδεται καμία αυτονομία και θεωρείται παράγωγο κυρίως της οικονομίας. Σ' αυτή την περίπτωση, οι οικονομικοί νόμοι κατέχουν μια διαχρονική ισχύ.
3. Πουλαντζάς Ν.: Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του κράτους, η πολιτική κρίση και η κρίση του κράτους, στο βιβλίο Πουλαντζάς Ν. (διεύθυνση): Η κρίση του κράτους, Αθήνα 1978, σελ. 37.
4. Πουλαντζάς Ν.: Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, Αθήνα 1984, σελ. 24.
5. Βλέπε, Πουλαντζάς Ν.: Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, τομ. Α, Αθήνα 1975, σελ. 179.
6. Σύγκρινε Πουλαντζάς Ν.: Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, τομ. Β, Αθήνα 1975, σελ. 14.
7. Πουλαντζάς Ν.: Το κράτος... σελ. 92.
8. Στο ίδιο, σελ. 93.
9. Στο ίδιο, σελ. 101.
10. Σύγκρινε στο ίδιο, σελ. 90.
11. Στο ίδιο, σελ. 40.
12. Στο ίδιο, σελ. 43.
13. Hirsch, S.: Elemente einer materialistischen Staatstheorie, in Braunmuhl, Funken, Cogoy, Hirsch: Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals, Ffm 1973, σελ. 205.
14. Σύγκρινε, Hirsch, J.: Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals, Ffm 1974, σελ. 52.
15. Με τον όρο «μηχανισμός του κράτους» ο Αλτουσέρ εννοεί το κράτος με τη στενή του έννοια, δηλαδή όλους τους κρατικούς θεσμούς πλην των ιδεολογικών. Ο μηχανισμός του κράτους περιλαμβάνει τον αρχηγό του κράτους, την κυβέρνηση, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, τις φυλακές, την αστυνομία και το στρατό. Θα κρατήσω στο κείμενο αυτό τον όρο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις όμως, που αφορούν τη διαφορά μεταξύ ιδεολογικών και καταπιεστικών/κατασταλτικών κρατικών μηχανισμών και στο βαθμό που επιτρέπει την ύπαρξη του οικονομικού και πολιτικού μηχανισμού του κράτους. Για τον ορισμό του μηχανισμού του κράτους, βλέπε επίσης, Αλτουσέρ Λουί: Θέσεις, Αθήνα 1977, σελ. 78.
16. Στο ίδιο, σελ. 78.
17. Το απόσπασμα προέρχεται από μια συνέντευξη του Ν. Πουλαντζά στον «Θούριο» (2.10.1980, αρ. 129).
18. Σύγκρινε, Πουλαντζάς Ν.: Το κράτος... Αθήνα 1984, σελ. 79.
19. Σύγκρινε, Πουλαντζάς Ν.: Φασισμός και Δικτατορία, Αθήνα 1975, σελ. 419.
20. Μια διεξοδική ανάλυση των λόγων που καθιστούν τους ιδεολογικούς θεσμούς κρατικούς, μπορεί να βρει κανείς στο Πουλαντζάς Ν., Μίλιμπαντ Ρ., Φάυ Ζαν Πιέρ: Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου, Αθήνα 1977, σελ. 26.
21. Πουλαντζάς Ν.: Το κράτος... σελ. 181.
22. Στο ίδιο, σελ. 182.
23. Ο Αλτουσέρ χρησιμοποιεί τον όρο «πολιτικός μηχανισμός του κράτους» για τη διοίκηση, την κυβέρνηση και τον αρχηγό του κράτους, χωρίς να συμπεριλαμβάνει το κοινοβούλιο. Χρησιμοποιεί αυτό τον όρο, για να αναλύσει τη λειτουργία και το ρόλο του πολιτικού ιδεολογικού κρατικού μηχανισμού, χωρίς όμως να ορίζει περισσότερο το περιεχόμενό του (βλέπε Αλτουσέρ Λ.: Θέσεις, Αθήνα 1977, σελ. 78).
24. Θα πρέπει να διευκρινίσω κάτι. Η διοίκηση συχνά αναφέρεται κατά ένα γενικό τρόπο. Είναι σαφές ότι διάφορα μέρη της, ανήκουν στον οικονομικό μηχανισμό του κράτους. Αυτή η διαφοροποίηση όπως τόνισα και παραπάνω με την ευκαιρία των κατασταλτικών και ιδεολογικών μηχανισμών δεν θα πρέπει να βασίζεται σε έναν κατ' όνομα τρόπο. Έτσι γίνεται σαφές ότι σε μια συγκεκριμένη ανάλυση των μηχανισμών, θα πρέπει να διαχωρίζονται βάσει των λειτουργιών τους, εκείνα τα μέρη της διοίκησης που ανήκουν σε άλλους διακριτούς μηχανισμούς. Δεν νομίζω ότι πρόκειται για αντίφαση στο βαθμό που είναι σαφές ότι δεν υπάρχει ένας «καθαρά» ιδεολογικός ή κατασταλτικός ή οτιδήποτε άλλο μηχανισμός.
25. Althusser L.: Ideologie und ideologische Staatsapparate, Hamburg/Westberlin 1977, σελ. 161.

Ο BOB JESSOP για τον Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ*

ελεύθερη μετάφραση: Μάκης Σακαλής

1. Πουλαντζάς και αριστερός Ευρωκομμουνισμός

Τα στρατηγικά συμπεράσματα στο τελευταίο βιβλίο του Πουλαντζά: το Κράτος/η Εξουσία/ο Σοσιαλισμός, καθώς επίσης και μεταγενέστερες συνεντεύξεις του είναι έτη φωτός μακριά από τα αντίστοιχα συμπεράσματα του πρώτου του βιβλίου: Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις. Από μια ορθόδοξη λενινιστική άποψη που επικαλείται την ανατροπή του αστικού Κράτους με τις τυπικές «πολιτικές ελευθερίες» του, ο Πουλαντζάς έχει μετακινηθεί προς μια πιο ήπια στάση προς αυτές τις ελευθερίες, εξαιτίας της αναγκαιότητάς τους για το δημοκρατικό σοσιαλισμό.

Από μια ορθόδοξη λενινιστική αξίωση για το ότι η ηγεμονική δύναμη σε οποιαδήποτε μετάβαση προς το σοσιαλισμό πρέπει να είναι η εργατική τάξη, που με τη σειρά της πρέπει να οδηγείται από το Κ.Κ., ο Πουλαντζάς έχει μετακινηθεί σε μια διαταξική προσέγγιση η οποία δίνει έμφαση στο ρόλο των μη ταξικών κινημάτων και σε μια πολυκομματική προσέγγιση η οποία μειώνει τον προνομιακό ρόλο του κομμουνισμού, επιμένοντας σε μια μη επιδεχόμενη απλοποίηση της αυτονομίας για κοινωνικά κινήματα παράπλευρα των κομμάτων. Αυτές οι αλλαγές περιέχουν ξεκάθαρα μια επανεκτίμηση της φύσης της δικτατορίας του προλεταριάτου. Πράγματι ο Πουλαντζάς το περιέγραψε αυτό σαν «μια έννοια (ιδέα) εφαρμοσμένης στρατηγικής, υπηρετώντας το πολύ-πολύ σαν ταμπέλα (πινακίδα-επιγραφή-σύμβολο)» και υποστήριξε ότι αυτό «συγκαλύπτει το πρόβλημα του συνδυασμού μιας μεταλλαγμένης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με άμεση, σε κατώτατο επίπεδο (RANK-AND-FILE) δημοκρατία». Σύμφωνα με αυτό θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί.

Μπορούμε να συλλάβουμε αυτό το σημείο αν μελετήσουμε το λενινιστικό μοντέλο με μεγαλύτερη λεπτομέρεια. Τούτο, έχει συνοψιστεί από τον HENRI WEBER, ένα μέλος της τροτσκικής οργάνωσης LIGUE COMMUNISTE REVOLUTIONNAIRE, που πήρε μέρος στον κύκλο MELUSINE ο οποίος συσπειρώθηκε γύρω από τον Πουλαντζά, με τους παρακάτω όρους.

Έγραψε ο WEBER συγκεκριμένα ότι το λενινιστικό μοντέλο:

(προ)υποθέτει τη σειρά: προεπαναστατική κρίση· παράλυση και μετά προοδευτική αποσύνθεση του κρατικού μηχανισμού· δυαδικότητα της εξουσίας· κατάκτηση από ένα επαναστατικό κόμμα της πλειοψηφίας στην καρδιά των δομών της αντιεξουσίας των εργατών· γενική απεργιακή κινητοποίηση· εγκατάσταση της δημοκρατίας των συμβουλίων.

Και οι δύο και ο WEBER και ο Πουλαντζάς συμφώνησαν ότι η φύση του μοντέρνου κράτους εμποδίζει οποιαδήποτε πιθανότητα πραγματοποίησης αυτού του μοντέλου στον προχωρημένο καπιταλισμό. Γιατί, βασίζεται σε μια καταστροφική θεώρηση της κρίσης και μια ινστρουμενταλιστική θεωρία του Κράτους. Εξαιτίας του δραστήριου ρόλου του μοντέρνου Κράτους στη διαχείριση της κρίσης, η τέλεια και καταστροφική κατάρρευσή του είναι απίθανο να συμβεί (εκτός από τις περιπτώσεις στρατιωτικής ήττας).

Σήμερα επιπλέον οι λαϊκές μάζες κινητοποιούνται στις εργατικές ενώσεις, κόμματα κ.λπ. παρά σε μια διαλλακτική (συμβιβαστική) πυραμίδα.

Επομένως αντικαθιστώντας μια επαναστατική και μονολιθική αντικρατική εξουσία στη θέση του υφιστάμενου αστικού κράτους, σε μια διπλής δύναμης κατάσταση, δεν είναι θεμιτό.

Την ίδια στιγμή ο Πουλαντζάς, απόρριψε ξεκάθαρα τις αριστερές σοσιαλδημοκρατικές στρατηγικές.

Ο Weber, ξανά, τις συνόψισε με όλη τους την ουσία ως εξής: *Αυτά τα σχήματα παρουσιάζουν τη σειρά: επέκταση (εξάπλωση) των μισθωτών· εκλογική πρόοδο των σοσιαλιστών· προοδευτική κατάκτηση τοπικών, περιφερειακών και μετά εθνικών θέσεων λαϊκής κυριαρχίας· προοδευτική κατάληψη των διοικητικών αρχών· σχηματισμός μιας κυβέρνησης κυριαρχούμενης από σοσιαλιστές, βασισμένης σε δυνατές θεσμοθετημένες θέσεις στην κοινωνία (εργατικές ενώσεις, σύνδεσμοι, μαζικά κινήματα) και στο κράτος· «επανάσταση δια νόμου» μέσω «ανασχηματισμού των δομών» με ταυτόχρονο σεβασμό των νόμιμων (ταξικών) συμφερόντων.*

Αυτά τα μοντέλα προϋποθέτουν την καλή θέληση της αστικής τάξης, εξαρτώνται από το νομικισμό της, τον κοινωνικό πασιφισμό της και τη δημοκρατική αυτοάρνησή της. Βασίζονται σε μια απολογητική όψη του νεοκαπιταλισμού και σε μια απαραίτητη όψη του κράτους ως υποκειμένου που ενσαρκώνει τη γενική θέληση. Ο Πουλαντζάς καταδίκασε αυτό το μοντέλο με το σκεπτικό ότι το κεφάλαιο μπορεί να αλλάξει (μετατοπίσει) τα κέντρα εξουσίας και ότι σίγουρα θα καταφύγει στη δύναμη-βία για να ασφαλίσει τα συμφέροντά του. Επιπλέον, φυσικά, απόρριψε την άποψη του κράτους σαν υποκείμενο.

Επιχειρηματολογώντας με τούτο τον τρόπο ο Πουλαντζάς φάνηκε να έχει μετατοπιστεί προς μια ευρωκομμουνιστική θέση. Απόρριψε ξεκάθαρα οποιαδήποτε υπεράσπιση μιας μετωπικής σύγκρουσης ή μιας γενικής απεργίας με χαρακτήρα εξέγερσης. Επίσης απόρριψε μια απλή σοσιαλδημοκρατική στάση (θέση). Πιο συγκεκριμένα υιοθέτησε ανοικτά μια αριστερή ευρωκομμουνιστική θέση. Μπορούμε να κάνουμε τη διαφοροποίηση μεταξύ δεξιού και αριστερού ευρωκομμουνισμού ως εξής:

Οι δεξιοί ευρωκομμουνιστές τείνουν να θεωρούν τη δημοκρατική μετάβαση στο σοσιαλισμό σαν σταδιακή και προοδευτική, βασισμένη σε μια αντιμονοπωλιακή ταξική συμμαχία υπό την ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος (εμπροσθοφυλακή), ικανοποιημένοι ν' αφήσουν τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του Κράτους σε μεγάλο μέρος αναλλοίωτους, με το σκεπτικό ότι είναι ουδέτεροι· ενδιαφέρονται έτσι περισσότερο να δυναμώσουν τον κοινοβουλευτικό έλεγχο πάνω στο κράτος και στην οικονομία και να θεσμοθετήσουν τη συμμε-

* Τα δύο κείμενα που ακολουθούν είναι από το βιβλίο του BOB JESSOP: «Νίκος Πουλαντζάς, Μαρξιστική Θεωρία και Πολιτική Στρατηγική», εκδ. MACMILLAN, Λονδίνο 1985.

τοχή των εργατικών οργανώσεων στον έλεγχο των εργοστασίων και στο σχεδιασμό της οικονομίας. Με δύο λόγια, βλέπουν το δημοκρατικό σοσιαλισμό να πραγματοποιείται μέσω μιας «μακράς πορείας», αργής και σταθερής, μέσα από τους θεσμούς της αστικής-πολιτικής κοινωνίας.

Οι αριστεροί ευρωκομμουνιστές τείνουν να θεωρούν τη μετάβαση σαν μια μακριά σειρά από ρήξεις, βασισμένη σε μια πλατιά δημοκρατική εθνικολαϊκή συμμαχία, η οποία θα εμπεριέχει τα νέα κοινωνικά κινήματα, καθώς επίσης ταξικές δυνάμεις οργανωμένες μ' ένα πλουραλιστικό τρόπο, δεσμευμένες σε ένα βασικό μετασχηματισμό των Ιδεολογικών Μηχανισμών του Κράτους σαν μέρος μιας διαδικασίας εκδημοκρατισμού, στρέφοντας κυρίως το ενδιαφέρον τους στην επαναδόμηση του κράτους και της οικονομίας, έτσι ώστε να υπάρχει πλατιά δημοκρατία στη βάση, καθώς επίσης ένα επικάλυμμα ενοποιημένου κοινοβουλευτικού φορέα.

Η τελευταία θέση είναι αυτή στην οποία έφτασε τελικά ο Πουλαντζάς πριν από το θάνατό του —με συνεχιζόμενες προσπάθειες επανεκτιμήσεων και συγκεκριμενοποιήσεων— σε όλη τη διάρκεια των τελευταίων του χρόνων. Αυτό είναι περισσότερο φανερό, όπως έχουμε ήδη δεί, στις αλλαγμένες απόψεις του για τα νέα κοινωνικά κινήματα.

2. Ένας ξεχωριστός δυτικός μαρξιστής;

Έχω ως τώρα μελετήσει κάποια προβλήματα που εμφανίζονται συνεχώς στις εργασίες του Πουλαντζά· σκιαγράφησα τη δική του θεματική έρευνα και πρότεινα μια «στρατηγική-θεωρητική» προσέγγιση στη θεωρία του για το κράτος. Κάνοντας κριτική στη δουλειά του Πουλαντζά και προτείνοντας πώς να κινηθούμε πέρα απ' αυτή, δεν υποστηρίζω ότι οι συνεισφορές του στο μεταπολεμικό μαρξισμό ήταν ασήμαντες.

Παρήγαγε πράγματι σημαντικές ιδέες (αντιλήψεις) σε πολλά επίπεδα έρευνας. Ιδιαίτερα θα επιστήσω την προσοχή μας στην ανάλυσή του για την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική σημασία των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και τις συνέπειές τους για την διευρυνόμενη αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων· στη διαλεκτική της εξουσίας και γνώσης (θέμα που αναπτύχθηκε επίσης από το Φουκώ)· στη σημασία για το διαχωρισμό/καταμερισμό πνευματικής-χειρωνακτικής εργασίας, για τη φύση της πολιτικής και ιδεολογικής ταξικής επιβολής και στην ανάλυση των σχέσεων ταξικών συμφερόντων, ταξικής εξουσίας και ταξικών πρακτικών. Μια γενική εκτίμηση πρέπει να συγκεντρωθεί στην Πουλαντζιανή θεωρία του Κράτους και στη συνεχιζόμενη σημασία της, εάν υπάρχει, στην ανάλυση του Κράτους. Είναι αυτό το τελευταίο θέμα στο οποίο ο Πουλαντζάς αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της θεωρητικής και πολιτικής δουλειάς του· είναι αυτό το σημείο όπου καθιέρωσε τη διεθνή του φήμη ως διανοουμένου και είναι αυτό το σημείο όπου κατόρθωσε να επηρεάσει με τον πιο σημαντικό και διαρκή τρόπο τη μεταπολεμική κοινωνική και πολιτική επιστήμη.

Είναι σημαντικό να θυμηθούμε ότι ο Πουλαντζάς δεν ανέπτυξε μόνο μια θεωρία περί Κράτους. Η προσέγγισή του άλλαξε από μια τοπική (περιοχική) θεωρία σε μια σχεσιακή θεωρία, με αποτέλεσμα πολλές ιδέες-κλειδιά να μετασχηματισθούν. Είναι τραγικό ότι ο Πουλαντζάς δεν κατάφερε να αναπτύξει πολλές από τις συνέπειες των θέσεων προς τις οποίες είχε μετατοπισθεί θεωρητικά και πολιτικά. Γι' αυτό το λόγο το κεφάλαιο στο οποίο βγάζει τα συμπέρασματά του παρουσιάζει κάπως άπρεπα μερικές λύσεις των προβλημάτων που οι μελέτες του αφήνουν άλυτα. Γι' αυτό πιστεύω ότι οι καλύτερες ιδέες του Πουλαντζά μπορούν να συγχωνευτούν σε μια στρατηγική-θεωρητική προσέγγιση η οποία σαν τέτοια θα έλυνε επίσης μερικές από τις δυσκολίες των ιδεών του. Αυτός είναι ένας τρόπος να αναπτυχθούν οι πραγματικές του συνεισφορές στα καίρια πολιτικά θέματα του Δυτικού Μαρξισμού. Αρχικά, ο Πουλαντζάς ενδιαφερόταν πάντα για την αληθινή φύση και δομή της αστικής δημοκρατίας σαν ένα τύπο συστήματος του Κράτους. Πάντοτε υποστήριζε ότι η εθνικολαϊκή δημοκρατική αντιπροσωπευτική κυβέρνηση ήταν η φυσιολογική μορφή της πολιτικής-ταξικής επιβολής στις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Προσπάθησε να δείξει γιατί ήταν θεωρητικά τυπικό για τον καπιταλισμό, γιατί δηλαδή μπορούσε να λειτουργήσει σαν μέσο πολιτικής ταξικής επιβολής ακόμα κι αν η τάξη ήταν συνταγματικά απούσα από τη θεσμική και ιδεολογική οργάνωση και τι συνέπειες είχε αυτό για την πολιτική πάλη στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Προσπάθησε να περιοδοποιήσει το φυσιολογικό, δημοκρατικό κράτος, έτσι ώστε οι υποθέσεις για το φιλελεύθερο κράτος - «νυχτοφύλακα» και η κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση να μην παραμορφώνουν τη σοσιαλιστική στρατηγική προς μια μορφή αυταρχικού κρατισμού δημοκρατικής κυβέρνησης. Μελέτησε επίσης, τις διάφορες μορφές των κρατών εκτάκτου ανάγκης καθώς επίσης και των φυσιολογικών κρατών. Πράγματι αυτή είναι μια από τις βασικές συνεισφορές του· το ότι δηλαδή έχει εξερευνήσει πιο συστηματικά από άλλους μαρξιστές τη διαφορά μεταξύ του κράτους εκτάκτου ανάγκης και του φυσιολογικού κράτους. Με τη σειρά του αυτό απαίτησε μια λεπτομερειακή ανάλυση της συγκεκριμενοποίησης των πολιτικών και ιδεολογικών κρίσεων και την άρθρωσή τους με τις οικονομικές κρίσεις.

Δεύτερον, ο Πουλαντζάς ενδιαφερότανε πάντα για τα προβλήματα των επαναστατικών στρατηγικών στη Δύση. Αρχικά, συνεισέφερε σε μια μη συστηματική Μαρξιστική-Λενινιστική στρατηγική και μετά «φλέρταρε» με Μαοϊκά θέματα. Κάποια στιγμή ενώ άλλοι μαρξιστές έβλεπαν τα σύννεφα της επαναστατικής θύελλας στην Ανατολή, παρ' όλα αυτά ο Πουλαντζάς συνέχισε να δίνει έμφαση στις προοπτικές για επανάσταση στη Δύση. Ειδικότερα επικεντρώθηκε σε προβλήματα που επηρέαζαν την πατρίδα του, την Ελλάδα και πιο κύρια την μετα-γκωλική Γαλλία. Βρισκότανε στα αριστερά της κύριας τάσης των κομμουνιστικών κινημάτων και στις δύο χώρες και συνεχώς αμφισβητούσε τις στρατηγικές και τις τακτικές που αυτά ακολουθούσαν. Αυτό μπορεί να γίνει φανερό από τις θέσεις του για την αντιδικτατορική συμμαχία, την αντιμονοπωλιακή συμμαχία, τη φύση του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού, τον καθορισμό και τη σπουδαιότητα της μικροαστικής τάξης σαν διαφορετικής από την αγροτιά στους επαναστατικούς αγώνες και τους κινδύνους της σοσιαλδημοκρατίας.

Προσφέροντας τούτες τις κριτικές προσπάθησε τυπικά να δώσει μια ορθά βασισμένη θεωρητική δικαιολογία για την αναδυόμενη ευρωκομμουνιστική στρατηγική παρά να αρνηθεί τον κομμουνισμό ολοκληρωτικά λόγω των σταλινικών του παραμορφώσεων. Όλο και πιο πολύ αμφισβητούσε την κατανόηση της επαναστατικής ρήξης και τη δυαδική στρατηγική εξουσίας που συμπεραίνει κανείς από τη Ρώσικη εμπειρία. Με τον ίδιο τρόπο απόρριψε τη «δικτατορία του προλεταριάτου» σαν ένα θέμα τακτικής παρά σαν ένα θεμελιακό αξίωμα της μαρξιστικής θεωρίας. Πιο γενικά ο Πουλαντζάς ήταν ε-

νας από τους ηγετικούς θεωρητικούς της αριστερής πτέρυγας του ευρωκομμουνισμού και των προβλημάτων ενός δημοκρατικού μετασχηματισμού προς το δημοκρατικό σοσιαλισμό.

Τρίτον, ο Πουλαντζάς ασχολήθηκε με τις θεσμικές μορφές της σοσιαλιστικής δημοκρατίας στη Δύση. Οι απόψεις του εδώ ήταν όμοιες μ' αυτές του αυστρο-μαρξισμού του μεσοπολέμου αλλά έδωσε μεγαλύτερο βάρος στο ρόλο των κοινωνικών κινημάτων καθώς επίσης και στα εργοστασιακά συμβούλια και σε άλλες μορφές αυτοδιοίκησης. Πιο συγκεκριμένα υποστήριξε ένα συνδυασμό από δημοκρατία στο χαμηλότερο επίπεδο (RANK-AND-FILE) και κοινοβουλευτική δημοκρατία και ένα πλουραλιστικό κομματικό σύστημα. Από πολλές απόψεις οι ιδέες του για τη σοσιαλιστική δημοκρατία συγκεκριμενοποιούνταν πολύ χαλαρά και δεν έδωσε ικανοποιητική προσοχή στα προβλήματα της οικονομικής καθώς και της πολιτικής οργάνωσης σε μια μετακαπιταλιστική κοινωνία. Δεν πρέπει να υπάρχει αμφιβολία παρ' όλα αυτά, ως προς τη σφοδρή του εχθρότητα για τον αυταρχικό κρατισμό στις σταλινικές του και σοσιαλδημοκρατικές του παραλλαγές καθώς και στις συντηρητικές του μορφές. Πιο συγκεκριμένα ο Πουλαντζάς συνεχώς έβλεπε αυτά τα θέματα στην αλληλεπίδρασή τους. Η φύση της παρούσας φάσης του ιμπεριαλισμού και του αυταρχικού κρατισμού είχαν ξεκάθαρες συνέπειες όχι μόνο για την ανάπτυξη της αστικής δημοκρατίας αλλά επίσης για την κατάλληλη επαναστατική στρατηγική στη Δύση. Με τη σειρά τους αυτές είχαν κύριες συνέπειες για τη θεσμική μορφή των σοσιαλιστικών δημοκρατιών. Απ' αυτή την άποψη ο Πουλαντζάς δεν ήταν ένας τυπικός δυτικός μαρξιστής και έδειξε την έκταση στην οποία η δυτική μαρξιστική παράδοση μπορεί να αναπτυχθεί προς μια επαναστατική σοσιαλιστική κατεύθυνση.

Αν κάποιος ρωτήσει γιατί ο Πουλαντζάς ήταν ένας ξεχωριστός δυτικός μαρξιστής, η απάντηση πρέπει να βρεθεί κατά ένα μέρος σε ένα άλλο ειδικό χαρακτηριστικό. Αναφερόμενος στο δυτικό μαρξισμό ο ANDERSON σημείωσε ότι ήταν χωρισμένος από το κίνημα της εργατικής τάξης και από την επαναστατική πρακτική. Υπάρχουν φανερά προβλήματα μ' αυτή την άποψη, το αν δηλαδή προϋποτίθεται μόνο μια λεπτομερειακή καθημερινή ανάμειξη στους αγώνες της εργατικής τάξης και ότι οι πρακτικές εμπειρίες του κάνοντας μια επανάσταση, μπορούν να παράγουν αληθινά θεωρητικά και πολιτικά ανοίγματα στο μαρξισμό. Πράγματι αυτό θα άφηνε τον ίδιο το Μάρξ απ' έξω. Εάν σημαίνει ότι οι δυτικοί μαρξιστές τυπικά απέτυχαν να ταυτιστούν με την εργατική τάξη και τους επαναστατικούς αγώνες, δηλαδή δεν υιοθέτησαν αυτό που ο Αλτουσσέρ περιέγραψε σαν μια συστηματική προλεταριακή φιλοσοφική και πολιτική θέση, τότε αυτό ακόμη δημιουργεί προβλήματα. Γιατί, όπως ο ίδιος ο Πουλαντζάς σημείωσε, το να υιοθετήσεις προλεταριακές θέσεις δεν εγγυάται σωστές θεωρητικές απόψεις. Επομένως η δήλωση του ANDERSON ερμηνεύεται καλύτερα από την άποψη μιας πιο γενικής ενότητας θεωρίας και πρακτικής. Αυτό εκφράστηκε εύστοχα από τον ίδιο τον Πουλαντζά σε μια καυστική δήλωση για τη διανοουμενίστικη μόδα της αυτοκριτικής. Σημείωσε ότι αυτό ήταν ιδιαίτερα αποκρουστικό επειδή έλαβε χώρα εξ ολοκλήρου στη σφαίρα της θεωρίας και επομένως έμεινε στο κενό. Γιατί οι διορθώσεις είναι λογικές μόνο στην πορεία των απτών αναλύσεων.

Εκείνοι που ακόμη δεν το έχουν μάθει αυτό, εκείνοι που δίνουν στους εαυτούς τους την πολυτέλεια της συνεχούς «αυτοδιόρθωσης», τις άπειρες αρχικές τους παρατηρήσεις, χωρίς να δίνουν στους εαυτούς τους τα μέσα για να το κάνουν, δηλαδή χωρίς ποτέ να έχουν την ικανότητα του παράγειν ακόμη και τη σκιά μιας απτής ανάλυσης, αυτοί οι άνθρωποι δεν θα μάθουν ποτέ τίποτα (Ν. Πουλαντζάς).

Αντίθετα ο Πουλαντζάς ο ίδιος είχε διορθώσει τις θέσεις του στη διάρκεια των συγκεκριμένων αναλύσεων. Σ' αυτό εμείς θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι αυτές οι διορθώσεις έγιναν επίσης στο φως των αυξανόμενων-επειγουσών πολιτικών και στρατηγικών ενδιαφερόντων, με την τρέχουσα πολιτική κατάσταση στη Γαλλία και Ελλάδα.

Επομένως οι συνεισφορές του Πουλαντζά στο δυτικό μαρξισμό πήγασαν από την ιστορικά τυχαία συνδιαλλαγή των δύο ζωτικών συνόλων γεγονότων. Εξαρτήθηκαν από μια πολύπλοκη δυναμική των τριών πηγών της σκέψης του (γαλλική φιλοσοφία, ιταλική πολιτική, γερμανικό δίκαιο)· αλλά ήταν επίσης στενά συνδεδεμένες με την όλο και πιο πολύ ανάμειξή του στην πολιτική πάλη στην Ελλάδα και Γαλλία. Μαζί αυτές οι πνευματικές και πολιτικές δυνάμεις δημιούργησαν μιας σειρά από δυσκολίες ιδεών και πρακτικής των οποίων η επίλυση απαιτούσε συνεχόμενες αλλαγές στη θεωρητική και πρακτική του θέση. Μ' αυτή την έννοια υπήρχε μια ξεκάθαρη σύνδεση μεταξύ δημοκρατικής σοσιαλιστικής θεωρίας και δημοκρατικής σοσιαλιστικής πρακτικής στη ζωή του Πουλαντζά. Εάν αυτή η σύνδεση δεν σταθεροποιήθηκε στη δουλειά του, η τραγική συντόμευση της ζωής του είναι κατά ένα μέρος υπεύθυνη. Οι θέσεις που κατέγραψε και η επιρροή του στο θεωρητικό και πολιτικό διάλογο θα έπρεπε, παρ' όλα αυτά, να εμπνεύσουν άλλους να συνεχίσουν τη δουλειά του. Πιο συγκεκριμένα, θα έπρεπε κάποιος να ακολουθήσει τον ώριμο Πουλαντζά και να συσχετίσει τη θεωρητική εργασία του με τις απτές αναλύσεις και τα πρακτικά ενδιαφέροντα. Πράγματι με την ανοδική πορεία του αυταρχικού κρατισμού το ίδιο σε Ανατολή και Δύση η ανάγκη είναι επείγουσα όσο ποτέ άλλοτε, για μια συγκεκριμένη θεώρηση του καπιταλιστικού κράτους, της επαναστατικής στρατηγικής και της σοσιαλιστικής δημοκρατίας.

ΒΙΒΛΙΟ-ΓΡΑΦΙΑ του Ν. Πουλαντζά στην ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ*

1. Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις, τόμοι 2, εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ 1982.
2. Φασισμός και Δικτατορία, εκδ. ΟΛΚΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1975.
3. Η Κρίση των Δικτατοριών: Πορτογαλία-Ελλάδα-Ισπανία, έκδοση α΄ 1975, έκδοση β΄ «επαυξημένη» 1977, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ.
4. Προβλήματα του σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού φαινομένου, εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ 1984.
5. Οι Κοινωνικές Τάξεις στο σύγχρονο Καπιταλισμό, εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ 1984.
6. Η Κρίση του Κράτους, συλλογικό έργο υπό τη διεύθυνση του Ν. Πουλαντζά: εμπεριέχει κείμενό του με θέμα: Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του Κράτους, η πολιτική κρίση και η κρίση του Κράτους, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, ΑΘΗΝΑ 1978.
7. Για το Γκράμσι: Μεταξύ Σάρτρ και Αλτουσσέρ-Παρεμβάσεις, εκδ. ΠΟΛΥΤΥΠΟ, ΑΘΗΝΑ 1984.
8. Το Κράτος/η Εξουσία/ο Σοσιαλισμός, εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ 1984.

Επίσης, κείμενά του βρίσκονται στα βιβλία:

9. Μαρξισμός και Επιστήμη: Β΄ εβδομάδα σύγχρονης σκέψης (Κ.Μ.Μ.Ε.), με θέμα: α) Θέματα της Μαρξιστικής αντίληψης περί Κράτους β) Τάξεις και Κράτος (σεμινάριο), εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ, ΑΘΗΝΑ 1974.
10. Συζήτηση για το Κράτος (Αλτουσσέρ, Μπαλιμπάρ, Πουλαντζάς, Έντελμαν), με θέμα: Η Κρίση των Κομμάτων, εκδ. ΑΓΩΝΑΣ, ΑΘΗΝΑ 1980.

* Τα βιβλία με τους αριθμούς: 2,3 και 10 είναι εξαντλημένα.

ΑΝΟΙΚΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ν. Πουλαντζάς: Ο θάνατός του και η σύγχρονη ελληνική διανόηση

Χωρίς τις θύμησες, NOMINA NUDA TENEMUS

Δέκα χρόνια χωρίς τον Ν. Πουλαντζά. Για όσους δεν τον έβγαλαν από την καρδιά και το μυαλό τους ούτε μια στιγμή, ο απολογισμός της απουσίας του για την ελληνική πνευματική GENTRY —κυρίως την αυτοαποκαλούμενη μαρξιστική— είναι θλιβερός, όσο θλιβερή και δύστοκη είναι και η ίδια μέχρι τις μέρες μας. Ο απόηχος του θανάτου του σημάδεψε με μεγάλα κόκκινα γράμματα στο θολό ορίζοντα της ελληνικής κοινωνίας, του ελληνικού πανεπιστημίου, εν γένει του μεταπολεμικού πολιτισμικού μας φαινομένου, ένα σημαντικό μήνυμα:
Απομυθοποιήστε το «ποιόν» και τον κοινωνικό ρόλο των διανοουμένων!

Η πνευματική δυσπραγία της ελληνικής ιντελιγκέντσιας είναι μια κοινωνική πραγματικότητα η οποία αντανακλάται έμμεσα στη φύση και τις λειτουργίες του μετεμφυλιακού Ελληνικού Κράτους. Η εξαρτημένη παραγωγή αγαθών, εν γένει υλικών και πολιτιστικών όρων ζωής, δεν είναι μόνο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ολιγαρχίας μας, αλλά και σύμφυτα στοιχεία της ιστορικής-κοινωνικοπολιτικής ταυτότητας μεγάλου μέρους της νεότερης ελληνικής διανόησης.

Ο Ν. Πουλαντζάς, ανήκει στην μεταπολεμική γενιά των κοινωνικών μας επιστημόνων, μια γενιά η οποία με την έντονη παρουσία της στην πραγματικότητα του κοινωνικοοικονομικού μας σχηματισμού, κυρίως μετά το '74 προσπάθησε στο μέτρο του εφικτού να λύσει το αίνιγμα της ίδρυσης του Αστικού Κράτους στην Ελλάδα, θέτοντας ως λυδία λίθο της δουλειάς της: το κόψιμο του γόρδιου δεσμού της κυρίαρχης (μικρο)-αστικής ιδεολογίας. Η φυσική του θέση στις τάξεις αυτής της γενιάς, έκαμε όλα αυτά τα χρόνια την αγωνιστική και πνευματική του πορεία να φαίνεται αυτονόητη· πολλές φορές μάλιστα πολιτικά αναγκαία και απόλυτα δικαιολογημένη. Έπρεπε δυστυχώς ή ευτυχώς, να φύγει απ' τη ζωή τόσο πρόωρα, να κυλίσουν δέκα ολάκερα χρόνια εξακολουθητικής έκπτωσης της διανοητικής και πολιτικής του κατάθεσης στην Ελλάδα —ούτε αναφορές, ούτε συζητήσεις, μήτε προβληματισμοί στο εξαιρετικό υλικό που μας άφησε— ώστε να συνειδητοποιήσουμε τι τελικά έμενε απ' όλη αυτή την «περιπέτεια».
Ο Ν. Πουλαντζάς ήταν μόνος. Μοναδικός. Και σαν τέτοιος χρεώθηκε στην πατρίδα του, το τετριμμένο μα αβάσταχτο φορτίο της λήθης. Ξεχάστηκε: ειδικότερα, για το μαρξιστή θεωρητικό-επιστήμονα Πουλαντζά ούτε λόγος. Το πνευματικό του σώμα παραδόθηκε στη λησμονιά ή στην αδηφαγία των ποντικών όπως θα' λεγε και ο Μάρξ.

Το θέμα όμως είναι άλλο όσο και αν προσπαθούν μερικοί καλοθελητές να το αποσιωπήσουν: τί μέλλει γενέσθαι με τους νέους και την τομή που μας άφησε το έργο του; Πιο συγκεκριμένα: η αναγκαιότητα της επιστημονικής μελέτης του έργου του, είναι σήμερα, στο μαύρο φόντο των θεωρητικών και πολιτικών εξελίξεων της κάθε Αριστεράς, αναγκαιότητα ιστορική που εμπεριέχεται χρόνια τώρα ως πραγματολογική ρήτρα κοσμοθεώρησης, μέσα στην αυξανόμενη κρίση της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας. Οι νέοι καλούνται λοιπόν να επωμισθούν το πολυσχιδές μέγεθος τούτης της αναγκαιότητας, διαλύοντας επιτέλους κάθε τακτική αναβολή πανεπιστημιακής ή κομματικής προέλευσης.

Το οδυνηρό τέλος της ζωής του —χωρίς βέβαια τις υπερβολές του τύπου: θάνατος του Πουλαντζά ίσον θάνατος του Μαρξισμού κλπ. που καλόπιστα καλλιέργησε κάποιο άλλο προσωπείο της ελληνικής διανόησης— είναι ένα συστατικό, ζωντανό κομμάτι όλης αυτής της δρώσας οδυνηρότητας και τεκμήριο ίσως σχετικό για το που μπορεί να οδηγηθεί το πρόσωπο και το έργο ενός τίμιου στοχαστή. Ο Ν. Πουλαντζάς εκτός από μεγάλος θεωρητικός κι αγωνιστής, ήταν πάνω απ' όλα ένας μεγάλος καθαρός άνθρωπος.

Τούτο ας μην το ξεχνά και το υποβαθμίζει κανένας...
Τέλος, για όλους αυτούς που τον θυμούνται —λίγους ή πολλούς, γνωστούς ή άγνωστους— γι' αυτούς που παλεύουν καθημερινά στο μεροκάματο της πράξης και δε ξεχνούν τόσο εύκολα, τούτη η επιστολή είναι το κάλεσμα στην πρωτοπορία της γενικευμένης απομυθοποίησης. Αυτό επεδίωξε ο Κ. Μάρξ, σε τούτη την πρωτοπορία άφησε τις μνήμες του ο Ν. Πουλαντζάς.

Αθήνα, 28 Ιούνη 1989
Σπύρος Μακρής

ΔΙΑΒΑΖΩ

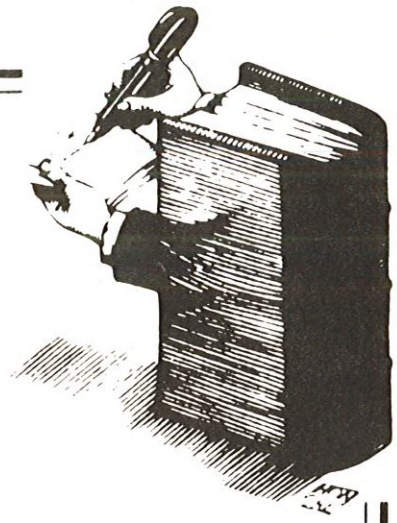

Κάθε τεύχος κι αφιέρωμα

κυκλοφορεί κάθε δεύτερη Τετάρτη

Α. Μεταξά 26

10681 – Αθήνα

Τηλ.: 36.40.488 – 36.40.487

Διακαώς

Η ΓΗΡΑΣΚΟΥΣΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΕΟΛΑΙΑ

Καθώς συμπληρώνονται 15 χρόνια από τη μεταπολίτευση, η ελληνική κοινωνία πλήρης αδιεξόδων στέκεται μοναχική και απηυδισμένη προ βαράθρων χαοτικών· αιτία; Όχι τα σκάνδαλα, η αήθης πολιτική (;) αντιπαράθεση, η έλλειψη στοιχειώδους αυτοσεβασμού και αξιοπρέπειας, αλλά ασθένειες όψιμες, δυσθεράπευτες και —ατυχώς— μεταδοτικές.

Είναι μια κοινωνία, που δεν στερείται προτύπων, ούτε διαδικασιών κοινωνικοποίησης. Ο Γούκος κι ο Κοσκωτάς θα σταθούν για τον νέο του 2000 τα πιο στερεά πρότυπα «Κοινωνικής Επιτυχίας», υπό την αίρεση —όχι βέβαια του Σόλωνα: «μηδένα προ του τέλους μακάριζε», αλλά— του ελληνικού κουτοπονηρισμού: «Εγώ θα τα καταφέρω καλύτερα». Και γιατί όχι αλήθεια; Όλες οι προοπτικές ανοίγονται ευοίωνες. Γιατί, πέρα από το ότι κανείς δεν θα φέρει αντίρρηση στην εμφάνιση νέων «δυναμικών» επιχειρηματιών, μήπως δεν είναι ετούτη η ίδια η κοινωνία που ανέδειξε τους μαυραγορίτες αντί να τους στραγγαλίσει; Μήπως δεν είναι η ίδια κοινωνία που αναγνώρισε ως επιτυχημένους και απένειμε τα πιο γιαλιστερά της εύσημα σε λαθρο-κτηματίες, οικοπεδοφάγους και αεριτζήδες, που στο βωμό των άθλιων καιροσκοπικών συμφερόντων τους θυσίασαν τις πόλεις, βίασαν το περιβάλλον, νέκρωσαν την αισθητική, για να δημιουργήσουν τα σημερινά αιθαλομιχλικά τετρατουργήματα; Αυτή η κοινωνία, που ελάχιστα άλλαξε, που αρνήθηκε να αλλάξει, να αυτοκαθαρθεί και να λυτρωθεί από τα δεσμά των μικροαστικών ρυθμών, δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από τη σαθρή, εκτρωματική μέγαιρα που βιώνουμε.

Αναπτύχθηκε, μεταπολεμικά, μέσα από μια ιδιόμορφη οικονομική και πολιτική εξάρτηση, συσσωμάτωσε τις φανερές και κρυφές προσδοκίες ενός λαού πένητα για μια πλουσιότερη διαβίωση, ενσάρκωσε το ελληνικό «american dream», υποτάσσοντας τα πάντα στη λογική του εύκολου και με κάθε μέσο υλικού κέρδους. Αυτή η νοοτροπία βρήκε την απόλυτη εφαρμογή της στην πολιτική. Αρχηγοί και αρχηγίσκοι της πολιτικής μεταπολεμικής μας ζωής, αγωνίστηκαν όχι για την πολιτεία, αλλά για το δοβλέτι, τη νομή και κατανομή της εξουσίας, στερήθηκαν οι ίδιοι, και στέρησαν και τον λαό, οραμάτων, υπέκυψαν, εντέλει, αμαχητί στο χρώμα του χρήματος.

Ο κατάλογος των προτύπων κοινωνικοποίησης δεν εξαντλείται όμως σε τοκογλύφους και «χαρισματικούς» τραπεζίτες: Οι επιτήδειοι χαρτοσημοκλέφτες — ιππείς απαστραπτουσών λιμουζινών και υπερφίαλοι παροικούντες τα σκυλάδικα — οι «μοραλιστές» λιθοβολιστές, αυτοί που καθημερινά βλέπουμε να αλληλοπατούνται στις ουρές των στάσεων, ακόμα οι πάσης φύσεως υπεξαιρετές, με οφίτσια ή χωρίς, καθώς και γονείς Φάουστ, πρόθυμοι να απωλέσουν την ψυχή τους, σε αντάλλαγμα μιας επαναληπτικής νεότητας, όπου θα ήξεραν πια, όχι πώς να οδηγηθούν προς το φως, αλλά, απλά, ένα τρόπο καλύτερο για να κάνουν περισσότερα λεφτά.

Μ' αυτά τα πρότυπα, ατυχώς, μεγάλωσε και μεγαλώνει η νεολαία. Και όπως είναι επόμενο συμβιβάζεται, χάνει όποια διάθεση για αλλαγές, γίνεται εγωπαθής, φιλάρεσκα πλεονεκτική, μια νεολαία που ακολουθεί, με τυφλή εμπιστοσύνη τα πεπρωμένα που της κληρονομούνται. Μια νεολαία φριχτά γερασμένη, γενιά πνιγμένη στα ποταπά της άγχη για ακόμα περισσότερες ευκαιρίες για κατανάλωση. Γιατί η κατανάλωση είναι η ιδεολογία και ο αυτοσκοπός της. Στο βωμό αυτό θυσιάζει κάθε διάθεση για αλήθεια και δικαιοσύνη, καταντώντας έτσι η γενιά που ανήγαγε το ψεύδος σε τεχνολογία και το αδικείν σε μέσο και προϋπόθεση για επιτυχία.

«Κάθε άνθρωπος έχει μια τιμή», έλεγαν οι παλιοί, τονίζοντας ταυτόχρονα: «ουδείς μη-εξαγοράσιμος». Αυτή η αρχή φαίνεται να βρίσκει την πλήρη εφαρμογή της στη σημερινή ελληνική κοινωνία και ιδιαίτερα στο πιο ζωτικό της κομμάτι, τη νεολαία, τη νεολαία του διορισμού, του καρεκλοκενταυρισμού, της αρπαγής, της απόλυτης ταύτισης με το κατεστημένο. Είναι μια νεολαία που έπαψε να ζει την πολιτική της εποχή, που πνίγει τις φωνές διαμαρτυρίας, συγκαλύπτει κάθε μορφή απάτης μέσα στις πλαστικές σακκούλες των σούπερ-μάρκετ. Πρόκειται για την προσωποποίηση της παρακμής. Γενιά επιθετική, μεσαιωνικής ηθικής, αλλοτριωμένη, που δεν δυσκολεύεται να χωρίζει τους πάντες σε λειτουργικούς και μη: Όποιος αναζητεί αξίες αποκαλείται παράφρων· όποιος θυμώνει με την αδικία, δέχεται την καθολική χλεύη· όποιος αρνείται να ζήσει στους ρυθμούς της χρίζεται ψυχωτικός...

Η κοινωνία μας χρειάζεται ριζική αναθεώρηση. Στην προσπάθεια για το μετασχηματισμό της, μόνο η νεολαία θα μπορούσε να πρωτοστατήσει. Όσο όμως μένει εγκλωβισμένη στη φετιχιστική λατρεία του ατομισμού της, όσο βλέπει την εξουσία σαν αυτοσκοπό, όσο αδυνατεί να αποκαταστήσει ένα στοιχειώδες επίπεδο επικοινωνίας, κάτι τέτοιο θα παραμένει μόνο μια ρομαντική ουτοπία.

Γ.Σ.Σ.

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αντί

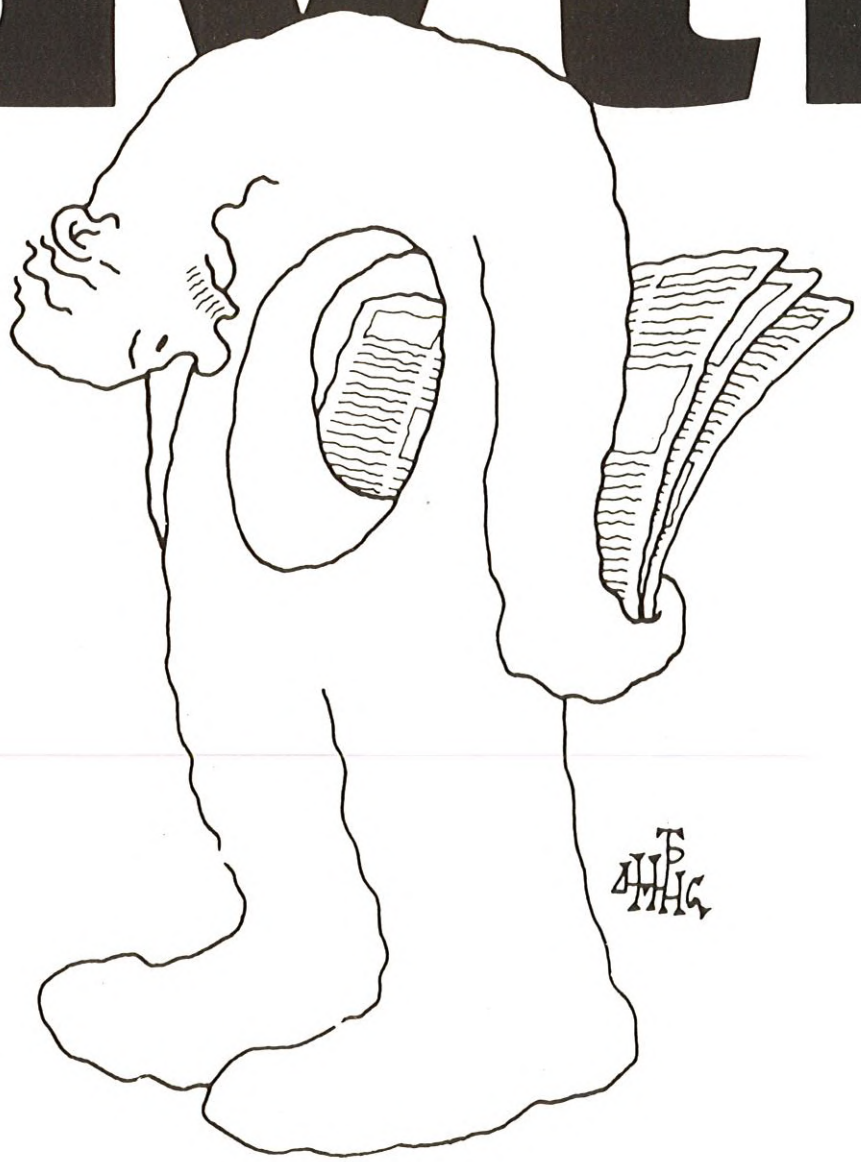

Κυκλοφορεί κάθε δεύτερη Παρασκευή

Οικολογία και νεοφασισμός

Μέσα από τις αλλεπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις, στον στρόβιλο της πιο θαυμαστής περιπέτειας της Ευρώπης —που την οδηγεί στην τελική της ενοποίηση— διακρίνονται πια καθαρά οι δυνάμεις εκείνες που διεκδικούν τα ηνία της πολιτικής σκηνής και θέλουν να δώσουν το αποφασιστικό τους στίγμα στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Οι νέες αυτές δυνάμεις εμφανίζονται με δυναμικό και ραγδαία ανερχόμενο τρόπο και τείνουν προς δύο αντίθετες ιδεολογικές κατευθύνσεις, που θα πολώσουν το εκλογικό σώμα του αύριο: από τη μία οι Οικολόγοι, από την άλλη οι Νεοφασίστες.

Οι πρώτοι έχουν ένα πολιτικό περίγραμμα, που γίνεται όλο και πιο σαφές: είναι αντι-καπιταλιστές, στο μέτρο που ο καπιταλισμός καταστρέφει τη Φύση και τον Άνθρωπο. Είναι φιλελεύθεροι με όριο της ελευθερίας το σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων και της ίδιας της έννοιας της ζωής. Είναι δημοκράτες, επειδή η σταυροφορία τους για μια εκ βάθρων ανατοποθέτηση της σχέσης του ανθρώπου με τη Φύση και τον εαυτό του πρέπει να διαθέτει ευρεία υποστήριξη, αν όχι ομοφωνία, της κοινωνίας. Είναι ειρηνιστές, γιατί πιστεύουν ακράδαντα ότι μόνο η διαρκής και θεσμικά κατοχυρωμένη ειρήνη μεταξύ των εθνών μπορεί να αποτρέψει τον κίνδυνο της πυρηνικής καταστροφής. Θεωρούν πρωταρχικό μέλημα της Παγκόσμιας Κοινότητας την Ανάπτυξη, μια Ανάπτυξη βασισμένη στην τοπική ιδιαιτερότητα. Τέλος, καλλιεργούν μια πανανθρώπινη, πλανητική και οικουμενική συνείδηση, που να περιέχει το στοιχείο της αδελφότητας και της αλληλεγγύης όλων των κατοίκων της γης, με κοινό παρονομαστή την κοινή μας κοινωνία, τον πλανήτη μας, στου οποίου τη βιολογική αλυσίδα είμαστε κι εμείς ένας αναπόσπαστος κρίκος.

Οι Νεοφασίστες συγκινούνται από το στοιχείο της Σύγκρουσης, οτιδήποτε κι αν αυτό σημαίνει σ' όλο το εύρος της ανθρώπινης ζωής και των διανθρωπίνων σχέσεων. Η βία είναι γι' αυτούς το μόνο μέσο επίλυσης των διαφορών μεταξύ των εθνών. Είναι επιθετικά και μισαλλόδοξα εθνικιστές και προτιμούν, από το να ανυψωθούν οι ίδιοι ποιοτικά, να καταστρέψουν τους άλλους. Επιζητούν ζωτικούς χώρους, καλλιεργούν την ιδέα της φυλής, για την οποία έχουν μια υποκειμενική εντύπωση ανωτερότητας. Έχουν παγανιστικές θρησκευτικές τάσεις, όπως την λατρεία του Απόλλωνος και του αιωνίου Φωτός, και αρέσκονται σε παρελάσεις, παρασημοφορήσεις και άλλες στρατοκρατικές εκδηλώσεις. Διψούν για εξουσιαστικές σχέσεις, επιδιώκοντας είτε να κυριαρχούν, είτε να κυριαρχούνται, είτε και τα δύο συγχρόνως. Είναι αντιδημοκράτες, έστω κι αν συχνά υποχρεώνονται να παίζουν με τους κανόνες ενός κοινοβουλευτισμού που απεχθάνονται. Το πρότυπό τους είναι μια πειθαρχημένη κοινωνία σπαρτιατικού τύπου και θέλουν να μεταβάλουν την Γή σ' ένα τεράστιο στρατόπεδο, όπου η σκέψη θα ελέγχεται και όλες οι ενέργειες καθενός θα είναι στρατευμένες στην υπηρεσία ενός υπέρτατου σκοπού, ο,τιδήποτε κι αν είναι αυτός. Τέλος, περιφρονούν τον αστικό τρόπο ζωής κι όλα τα συνεπακόλουθά του, καθώς και κάθε λογική συγκρότηση της διανοητικής διαδικασίας.

Είναι σαφές ότι η πορεία προς την Παγκόσμια ενοποίηση θα προσκρούσει στη βίαιη αντίθεση των νεοφασιστικών κινημάτων κάθε είδους. Αυτά τα κινήματα θα χρησιμοποιήσουν τις ιστορικές καταβολές των εθνών, τη συγκινησιακή φόρτιση του παρελθόντος τους, τις προαιώνιες αντιζηλίες και έριδες μεταξύ των λαών, τις διασπαστικές τάσεις, τις θρησκευτικές και φυλετικές διαχωριστικές γραμμές και κάθε είδους διαφορά με δυνατότητα να διακόψει την πορεία της ανθρωπότητας προς την τελική ενότητα. Το πρότυπο του Νεοφασισμού είναι μια συγκρουσιακή κοινωνία, με υπέρτατο νόμο το δίκιο του ισχυροτέρου.

Είναι πιθανόν —ή μάλλον εύλογο— ότι μεταξύ αυτών των δύο κινημάτων θα δημιουργηθούν παρεμφερείς πολιτικές δυνάμεις ή και άλλες ακραίες. Είναι επίσης εύκολο να υποθέσει κανείς ότι και μέσα στα κινήματα αυτά θα αναπτυχθούν τάσεις, που αργά ή γρήγορα θα οδηγήσουν στην εμφάνιση νέων κινήσεων. Αυτά θα τα δείξει ο χρόνος.

Όμως, η ανθρώπινη επέμβαση εν τη γεννέσει των φαινομένων, αποτρέπει, ανατρέπει, ενισχύει ή καθορίζει. Τώρα η Ανθρωπότητα βρίσκεται σε μια τέτοια φάση και η Ιστορία περιμένει από τα ενεργά της στοιχεία να δώσουν το παρόν, ώστε η πλάστιγγα να γείρει υπέρ του Ανθρωπισμού.

Μ.Η.Μ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΕΞΙΑ

Ιστορία και Προοπτικές

Ρ. Αποστολίδης
Γ. Βουλγαράκης
Ν. Δήμου
Θ. Διαμαντόπουλος
Κ. Καλλίας
Κ. Αλ. Καραμανλής
Γ.Δ. Κατσούλης
Κ. Κόκκινος
Κλ. Κουτσούκης
Σ. Μακρής
Μ.Η. Μελετόπουλος
J. Meynaud
Π. Μπακογιάννης
Αλ. Μπουρατίνος
Ρ. Κανακάρης-Ρούφος
Σ. Παπαδοπούλου
Χ. Τσαρδανίδης
Κ. Χριστίδης

ΕΚΔΟΣΜΕ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Ειδικό Αφιέρωμα • 5ο τεύχος του περιοδικού

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ